

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

ZAHÖ FOLKLÖRÜ
(MÜSLÜMAN, HRİSTİYAN VE YEZİDİLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nil Abdulkareem RASÖÖL

Tez Danışmanı: PROF. DR. BEHİYE KÖKSEL

GAZİANTEP, Ağustos 2024

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Zaho Folkloru (Müslüman, Hristiyan ve Yezidiler)
Adı ve Soyadı: Nil ABDULKAREEM RASOOL
Tez Savunma Tarihi: 23.08.2024
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Behiye KÖKSEL danışmanlığında hazırlanan bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından oybirliği ile bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri: (Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Prof. Dr. Behiye KÖKSEL (Jüri Başkanı)

Doç. Dr. Ayşenur ÖZDAL

Doç. Dr. Ali DOĞANER

Bu tezin gerekli şartları sağlayarak yukarıda belirtilen jüri tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edildiğini onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EROL
Enstitü ABD Başkanı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Nil Abdulkareem RASOOL

Öğrenci Numarası: 220000023005

Tezin Savunma Tarihi: 23. 08. 2024

ÖZET

ZAHO FOLKLORU (MÜSLÜMAN, HRİSTİYAN VE YEZİDİLER)

RASOOL, Nil Abdulkareem

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Behiye Köksel

Ağustos, 2024, 372 sayfa

Çalışma, Zaho folklorunu incelemekte olup Zaho’da yaşayan Müslüman, Hristiyan ve Yezidi halkların geçiş dönemlerine ilişkin inanç ve uygulamaları ele almaktadır. İnsan hayatının en önemli geçiş dönemleri doğum, evlenme ve ölümdür. Bu dönemler adetler, inançlar ve toplumun sosyal durumları olarak kabul edilir. Geçiş dönemleri, toplumun her kesimini etkileyen, geçmişten geleceğe uzanan önemli aşamalardır. Bu çalışma, geçiş dönemlerindeki toplumsal değişim ve gelişim süreçlerini incelemekte, Zaho’daki folklorik unsurları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Halk kültürü, birey hayata başlarken çeşitli adetler ve inançlarla hazırlanır, toplum içindeki yaşamında düzeni ve uyumu sağlar. Ayrıca toplumların geçmişleriyle bu günleri arasında gelenekler örf ve adetler bir köprü görevi görerek milletlerin varlığını ve bilgi birikimini korumaya yardımcı olur. Araştırmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeveden bahsediliyor. İkinci bölümde Zaho’nun tarihi coğrafyası, demografik yapısı, kültürel ilkeleri, eski yapıları ve sosyal-kültürel durumu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, doğum, evlenme ve ölümle ilgili aile içi adetler, inançlar üzerinde yapılan çalışmanın sonuçları sunulmuş ve değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde, Zaho folklorunu oluşturan unsurlar üzerinde detaylı bir inceleme sunulmaktadır. Bunlar arasında el sanatları, anonim sözlü edebiyat ürünleri, masallar, efsaneler, türküler, bilmeceler, atasözleri, ninniler, halk mutfacı, halk hekimliği, halk inanışları, dini bayramlar, törenler ve giyim kuşam bulunmaktadır. Araştırma sürecinde kullanılan kaynaklar, sözlü ve yazılı olarak iki ayrı başlık altında toplanmıştır. Ayrıca araştırma sırasında temin edilen fotoğraflar ekler bölümünde yer almaktadır.

Anahtar sözcükler: Zaho Folkloru, Geçiş Dönemleri, Derleme, İnanış, Gelenek.

ABSTRACT

ZAKHO FOLKLORE (MUSLIM, CHRISTIAN AND YAZIDIS)

RASOOL, Nil Abdulkareem

M. A. Thesis

Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Behiye Köksel

August, 2024, 372 pages

The study examines the folklore of Zaho, focusing on the beliefs and practices related to the transitional periods of the Muslim, Christian, and Yazidi communities living in Zaho. The most significant transitional periods in human life are birth, marriage, and death. These periods are regarded as customs, beliefs, and social conditions of the community. Transitional periods are crucial stages that affect every segment of society, bridging the past and the future. This study examines the processes of social change and development during these transitional periods and provides a detailed analysis of the folkloric elements in Zaho. Folk culture prepares individuals for life through various customs and beliefs and ensures order and harmony within the community. Additionally, it serves as a bridge between the traditions of societies and their past, helping to preserve the existence and accumulated knowledge of nations. The first part of the study discusses the conceptual framework. The second part addresses Zaho's historical geography, demographic structure, cultural principles, ancient structures, and socio-cultural situation. The third part presents and evaluates the results of the study on family customs and beliefs related to birth, marriage, and death. The fourth part offers a detailed examination of the elements that constitute Zaho folklore. These include handicrafts, anonymous oral literary products, tales, legends, folk songs, riddles, proverbs, lullabies, folk cuisine, folk medicine, folk beliefs, religious festivals, ceremonies, and traditional clothing. The sources used in the research are categorized under two separate headings: oral and written. Additionally, photographs obtained during the research are included in the appendices.

Key words: Zaho Folklore, Transitional Periods, Compilation, Belief, Tradition.

ÖN SÖZ

Bir toplumun maddi, manevi değerlerinin tümüne “kültür” denir. Kültür, toplumların kimliğini, derinliğini yansıtan önemli unsurdur. Toplum, birbirinden farklı unsurları kucaklar ve onlara şekil verir. Bu çalışmadaki amaç, kültürün zenginliğini, çeşitliliğini daha iyi anlamak için bir kapı aralamaktır. Zaho halkının kültürel mirası ve geçiş dönemleri üzerine odaklandığım bu çalışmada, farklı unsurların bir araya gelerek nasıl bütün oluşturduğunu görmek istiyorum.

Zaho bölgesinde farklı etnik gruplara mensup insanlar uzun yıllardır bir arada yaşıyor. Her grubun kendine özgü örf ve adetleri var. Bu da bölgenin zengin bir kültürel birikime sahip olduğunu gösteriyor. Yıllar geçtikçe, eski kültürlerle yeni değerler ekleniyor ve bu sayede kültür sürekli gelişiyor. Kültürel miraslar dinamikler ve sürekli değişim halindedir. Ancak kültürel değerler gelişirken, eski adetlerin yeni nesil tarafından unutulma riski de vardır.

Bu çalışmada, hem eski kültür değerlerinin yok olmasını önlemek hem de topladığım ve değerlendirdiğim kültürel mirası gelecek nesillere aktarmak amaçlanmıştır. Tezimin hazırlanması sırasında bana rehberlik eden, değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Behiye KÖKSEL’e içtenlikle teşekkür ediyorum. Onun yönlendirme ve desteği olmadan bu çalışma bu kadar kapsamlı hale gelemezdi.

Ayrıca derleme, yazma sürecinin her aşamasında bana destek olan, beni her zaman cesaretlendiren, bu yolda yalnız olmadığımı hissettiren aileme minnettarlığımı sözle anlatamam. Son olarak, sabırla yanımda olan, desteğiyle bana güç veren arkadaşım Aveen MUSTAFA AHMED’e de teşekkür ederim. Bu çalışmayı yaparken, kapısını çaldığım her kaynağın misafirperverliği ve içtenliği beni çok etkiledi. Soru sormak için beni samimiyetle karşılayan, bilgilerini benimle paylaşan herkese şükranlarımı sunuyorum.

Nil ABDULKAREEM RASOOL

Gaziantep 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLOLAR LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı.....	2
C. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	3
D. Araştırmanın Yöntemi	3
E. Araştırmanın Problem Durumu	4
F. Araştırmada Yararlanılan Bazı Kaynaklar.....	5

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Folklor Nedir?.....	9
1.2.Gelenek Nedir?	9
1.3.Töre Nedir?	10
1.4.Yezidîler Nedir?	10
1.5. Müslümanlık Nedir?	11
1.6. Hristiyanlık Nedir?.....	11

II. BÖLÜM

ZAHO BÖLGESİNİN TARİHÇESİ, COĞRAFIYA, DEMOGRAFİK YAPISI, İLÇELERİ, ESKİ YAPILARI VE DİLİ

2.1. Zaho Bölgesinin Tarihçesi.....	12
2.2. Zaho Bölgesinin Coğrafyası.....	14
2.3. Zaho Bölgesinin Demografik Yapısı.....	14
2.4. Zaho Bölgesine Bağlı İlçeler.....	16
2.4.1. Derkar İlçesi:	16
2.4.1.1. Derkare ilçesine bağlı bazı köyler:.....	18
2.4.2. Batufa İlçesi	18
2.4.3. Rızgari İlçesi	18
2.4.3.1. Rızgari ilçesinin ekonomik yüzeyi.....	19
2.4.3.2. Rızgari ilçesine bağlı bazı köyler.....	19
2.5. Zaho Bölgesinin Eski Yapıları	20
2.5.1. Delal Köprüsü.....	20
2.5.2. Karanlık Çarşısı	21
2.5.3. Kışla.....	21
2.5.4. Yer Altı Kilisesi	22
2.6. Zaho Bölgesinin Yazı ve Konuşma Dili.....	23
2.6.1. Yazı Dili.....	23
2.6.2. Konuşma Dili.....	24

III. BÖLÜM

HAYATIN GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE ZAHÖ BÖLGESİ

3.1. Doğum.....	26
3.1.1. Doğum Öncesi	27
3.1.1.1. Kısırlığı giderme-gebe kalma.....	27
3.1.1.2. Gebelikten koruma	33
3.1.1.3. Gebelik süreci.....	35
3.1.1.4. Aşırma	38
3.1.1.5. Çocuğun cinsiyetinin tercihi	40
3.2. Doğum Sırası.....	45
3.2.1. Doğum Hazırlığı ve Doğum	46
3.2.2. Çocuğun Göbeği (Eşi)	53
3.3. Doğum Sonrası.....	57
3.3.1. Loğusalık Dönemi ve Al Karısı (Kırk Basması).....	58
3.3.2. Süt Verme.....	65
3.3.3. Ad Verme	71
3.3.4. Çocukluk Dönemine Bağlı Uygulamalar.....	75
3.3.4.1. İlk dişi	76
3.3.4.2. İlk saçları	77
3.3.4.3. Yürüyemeyen çocuk / konuşamayan çocuk	80
3.3.4.4. Sünnet.....	83
3.3.4.5. Ninni söyleme geleneği ve ninni örnekleri	85
3.4. Evlenme	90
3.4.1. Düğün Öncesi	91
3.4.1.1. Kız görme (beğenme).....	91
3.4.1.2. Kız isteme	93
3.4.1.3. Söz kesimi	101
3.4.1.4. Nikâh.....	104
3.4.1.5. Çeyiz götürme	106
3.4.1.6. Kına Yakma	109
3.4.2. Düğün	113
3.4.2.1. Kız evinde yapılan düğün	114
3.4.2.2. Oğlan evinde yapılan düğün	115
3.4.2.3. Gelinin damadın evine götürülmesi	116
3.4.2.4. Gerdek.....	121
3.4.3. Düğün Sonrası	123
3.4.3.1. Gelin ayağı açması âdeti	123
3.4.3.2. Gelin kaynana ilişkileri	128
3.5. Ölüm.....	132
3.5.1. Ölüm Öncesi	133
3.5.1.1. Ölüm Belirtileri	133
3.5.1.1.1. Hayvanlarla İlgili Olanlar.....	134
3.5.1.1.2.1. Ev ve eşyayla ilgili belirtiler.....	137
3.5.1.1.3. Tabiat Olaylarıyla İlgili Belirtiler	138
3.5.1.1.4. Düşle İlgili Belirtiler.....	140
3.5.1.1.5. Hastada Görülen Belirtiler.....	142
3.5.1.1.6. Ölümden Kaçınmalar.....	145
3.5.2. Ölüm Sırası.....	146
3.5.2.1. Ölüm Sırasındaki İnanç ve Adetler	146
3.5.2.2. Ölüm Olayının Duyurulması.....	149

3.5.3. Ölüm Sonrası	150
3.5.3.3.1. Yıkama ve kefenleme	151
3.5.3.2. Tabut ve cenaze namazı.....	156
3.5.3.3. Cenazenin defnedilmesi	159
3.5.3.4. Definden sonraki işlemler	163
3.5.3.5. Ölünün eşyası.....	169
3.5.3.6. Belirli günler	172
3.5.3.7. Mezarlık ziyareti	175
3.5.3.8. Taziye (başsağlığı dileme ve avutucu sözler).....	178
3.5.3.9. “Yas” ağıt yakma geleneği	180

IV. BÖLÜM

ZAHO FOLKLORU

4.1. El Sanatları ve Geleneksel Meslekler	185
4.1.1. Kadınların ve Erkeklerin İcra Ettikleri Sözlü Edebiyat Ürünleri	193
4.1.1.1. Masallar.....	195
4.1.1.2. Efsane.....	208
4.1.1.3. Bilmeceleler	213
4.1.1.4. Atasözleri	216
4.1.1.5. Türküler.....	218
4.1.1.6. Maniler	225
4.1.2. Halk Mutfağı.....	232
4.1.2.1. Yöreye özgü yiyecekler ve yapıları.....	234
4.2. Halk Hekimliği.....	243
4.3. Zaho Bölgesi'nin Halk İnanışları.....	249
4.3.1. Yatırlar ve Ziyaret Yerleriyle İlgili İnanışlar.....	250
4.3.2. Nazar.....	253
4.3.3. Fal	259
4.3.4. Dini Günler, Bayramlar ve Törenlerle İlgili Halk İnanışları	262
4.4. Zaho Halk Kültüründe Dini Bayramlar ve Törenler	263
4.4.1. Ramazan Bayramı.....	263
4.4.2. Kurban Bayramı.....	264
4.4.3. Nevruz Bayramı.....	265
4.4.4. Büyük Bayram	266
4.4.5. Küçük Bayram	266
4.4.6. Çarşamba Sor (Kırmızı Çarşamba).....	267
4.4.7. Belinde Bayramı	268
4.4.8. Hıdrellez Bayramı.....	269
4.5. Zaho Bölgesinin Giyim Kuşam ve Süslenme Tarzları	269
4.5.1. Kadınların Giyim Kuşam ve Süslenme Tarzları.....	270
4.5.2. Erkeklerde Giyim-Kuşamı	274
SONUÇ.....	277
KAYNAKÇA	288
EKLER LİSTESİ.....	296
EK 1.Kaynak Kişiler	296
EK 2. Fotoğraflar.....	300
EK 3.Sözlük.....	377
ÖZGEÇMİŞ.....	372
VITAE	372

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. (1947-2006) arası Zaho nüfusu	15
Tablo 2. (2007-2022) arası Zaho nüfusu	15
Tablo 3. 1947 Yılı Zaho nüfusunun dini mensubiyet istatistikleri	17
Tablo 4. 1947-1998'e kadar Zaho'nun nüfus kayıtları	17

KISALTMALAR

ABD	: Ana Bilim Dalı
Ar.	: Arapça
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
Dr.	: Doktor
F.	: Fotoğraf
H.	: Hicri
Hız.	: Hazret, Hazreti
K	: Kaynak kişi
M. S.	: Milattan Sonra
M. Ö.	: Milattan Önce
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
Z. E.	: Zaho Efsaneleri
Z. M.	: Zaho Manileri/Zaho Masalları
Z. T.	: Zaho Türküleri
Z. B.	: Zaho Bilmeceleeri

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Tez konusu Zaho'nun folkloru üzerinde odaklanmaktadır. Zaho, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, zengin, kültürel mirasa sahip bir bölgedir. Çalışma, Zaho ve çevresindeki sözlü kültürün dinamiklerini içeren folklor ürünlerini incelemeyi amaçlamıştır. Özellikle geçiş dönemleri çalışmanın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu dönemlerden ilki doğumdur. Doğum, toplumda her zaman sevinç kaynağı olarak görülmüş, yeni bir canın dünyaya gelmesi aile ve toplumda mutluluk yaratmış, geleneklerin canlanmasına vesile olmuştur. İkinci ise evliliktir. Evlilik, sadece iki bireyin değil, aynı zamanda iki ailenin birleşimini temsil eder. Bu süreçte, geleneksel ritüeller ve törenler devreye girer; gelin ve damadı kötü enerjilerden korumak için çeşitli uygulamalar yapılır. Üçüncü ise ölüm sürecidir. Ölüm, insanın bu dünyadan ayrıldığı son aşamadır, ölümle ilgili ritüeller, inançlar günümüzde de büyük önem taşımaktadır.

Zaho'nun kültürel zenginliğini artıran en önemli unsurlardan biri, bölgede tarih boyunca farklı dinlere mensup toplulukların birlikte yaşamış olmasıdır. Geçmişte Yahudilerin yaşadığı bu şehir, daha sonra Müslüman, Hristiyan ve Yezidilere de ev sahipliği yapmıştır. Bu çeşitlilik, Zaho'nun kültürel yapısına derinlik kazandırmış, birçok gelenek, görenek, örf ve adet uygulamasının nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştır.

B. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Zaho'nun zengin kültürel yapısını incelemek, bu yapı içindeki halk kültürü ve edebiyatı unsurlarını derleyip analiz ederek sınıflandırmak amacıyla yapılmıştır. Bu çeşitlilik, bölgenin töre, gelenek ve göreneklerini zenginleştirir. Ancak, modern yaşamın getirdiği teknolojik ilerlemeler ve değişimlerle birlikte bu kültürel unsurların kaybolma riski de artmaktadır. Bu nedenle, Zaho'daki kültürel değerlerin, özellikle de doğum, evlenme ve ölüm gibi hayatın önemli geçiş dönemlerine ait adet ve inanışların kayıt altına alınması, korunması, geleceğe taşınması büyük önem taşımaktadır.

Zaho, bir sınır şehri olarak çeşitli kültürel etkileşimlere sahne olmuştur. Bu durum, şehrin kültürel dokusunu zenginleştirmiş, farklı dinler ve ırkların bir arada yaşadığı bu bölgede, her topluluğun kendine özgü inanç ve gelenekleri mevcuttur. Bu çalışma, Zaho'da yaşayan halkın bu geçiş dönemlerine ilişkin inançlarını ve uygulamalarını derlemeyi, incelemeyi ve bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu araştırma, Zaho'nun halk kültürüne ait değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Zira günümüzde unutulma tehlikesiyle karşı karşıya olan bu inanç ve uygulamaların bilimsel yöntemlerle kayıt altına alınması, kültürel mirasın devamlılığı için hayati bir rol oynamaktadır. Zaho'nun anonim halk edebiyatında yer alan masallar, efsaneler, türküler, atasözleri, ağıtlar, halk mutfağı, halk hekimliği ve giyim-kuşam gibi kültürel öğeleri tespit edilerek incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bölge halkının geçiş dönemlerindeki ritüelleri, adetleri ve uygulamalarının tarih boyunca nasıl yaşandığını veya değişime uğradığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu araştırma, Zaho kültürünü yansıtarak, hem bölgenin kendine özgü kültürel değerlerinin korunmasına hem de Türk halk edebiyatının zenginleşmesine katkıda bulunacaktır. Zaho'nun kültürel mirasını belgeleyerek, halk bilimi literatürüne yeni ve değerli bilgiler kazandıracak. Zaho'da gözlemlenen bazı geleneklerin Türkiye'deki benzer geleneklerle örtüşmesi dikkat çekicidir. Bu benzerliklerin, göç, ticaret ya da evlilik ve akrabalık ilişkileri yoluyla birbirinden alınmış olabileceği düşünülmektedir. Böylelikle Zaho, Kürt ve Türk kültürleri arasında bir köprü görevi görmekte, bu iki kültür arasındaki etkileşimi yansıtmaktadır. Bu çalışmanın, Zaho'nun kültürel motiflerini ve ritüellerini inceleyerek Türk halk edebiyatına da önemli katkılar sağlanması öngörülmektedir.

C. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında, Zaho şehri ve ona bağlı beldeler ile Zaho'nun merkezinde bulunan mahallelere ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Önceden belirlenen kaynak kişilerle görüşmeler yapılmış ve bu kaynakların belirlenmesinde bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçevede, belirlenen beldeler şunlardır: Batufa, Bîrsive, Derebun, Peşabir, İbrahim Halil ve Şinava. Mahalleler ise şu şekildedir: Bêdar, Aşecemi,

Mıcamia, Cyıha (Yahudi), Ensari, Hesênike ve Abbasikê. Ayrıca köylerden Zaho merkezine göç eden insanlarla da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Zaho'nun merkezindeki çeşitli kaynak kişilerle de bireysel görüşmeler yapılmıştır.

Tez çalışmasının kapsamını, Zaho'nun halk kültürü ve halk edebiyat ürünlerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ziyaret edilen yerlerdeki insanlarla bireysel görüşmeler yapılmış ve bilgiler kayıt altına alınmıştır. Araştırmanın sınırları, kapsamı, Zaho'nun merkezi ve ona bağlı beldeleri kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Böylece, bu alanlarda yaşayan insanların kültürel gelenekleri, halk edebiyatı ürünleri hakkında bilgi edinilmiştir.

D. Araştırmanın Yöntemi

Zaho folkloruyla ilgili çalışmalarda kullanılan yöntemler arasında alan araştırması, örnek yazılı kaynaklardan yararlanma, gözlem, görüşme ve kaynak kişilerden yararlanma gibi farklı teknikler bulunmaktadır. Çalışmada en çok kullanılan araştırma tekniği görüşme olmuştur. Görüşme öncesinde, kaynak kişilere yöneltilmek üzere sorular hazırlanmıştır. Bu sorular, samimi bir sohbet ortamı oluşturacak şekilde düzenlenmiştir.

Çalışmanın başlangıç aşamasında, mümkün olduğunca yaşlı ve bilgili kişilere ulaşmak hedeflenmiştir. Derleme sürecinde, görüşmeler sırasında telefonla ses kaydı almak için teknik malzemeler hazır bulundurulmuştur. Yazılı kaynaklardan yararlanma ise YÖK dokümantasyon merkezinden ve çeşitli makalelerden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bu yöntemlerin kullanımı, tezin hazırlanmasında temel yaklaşımları oluşturmuştur. Tez kapsamında yapılan görüşmeler, alan araştırması ve yazılı kaynaklardan alınan bilgiler, çalışmanın sağlam bir temele dayanmasına olanak sağlamıştır.

Coğrafi koşullar, saha araştırmalarını ve veri derleme süreçlerini önemli ölçüde zorlaştırabilmektedir. Zorlu arazi yapısı, ulaşım güçlükleri, olumsuz çevresel faktörler, özellikle kırsal ve erişimi kısıtlı bölgelerde araştırma verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu anlamda Boğmaca Mağarası..... vb. yerlerde coğrafi koşullar veri toplamayı zorlaştırmıştır. Fotoğrafları çektikten sonra, elde ettiğimiz bilgilerle oradan uzaklaşmaya çalışırken, asayiş tarafından yasal olmayan bir alana girdiğimiz iddiasıyla tutuklanma durumu ile yüz yüze kaldık. Elimizde resmi bir evrak olmadığı için onlara durumu açıklayamadık ve asayişi inandıramadık. Çevredeki vatandaşlar da durumu izliyordu, bu durum karşısında kendimi oldukça kötü hissettim.

Daha sonra, gece nöbetçi olan asayiş birimine giderek oradaki memurlardan bize çok kötü sözler sarf ettikleri için şikayetçi olduk. Bu, Zaho' da yaşadığımız olaylardı. Zaho'dan Gaziantep'e ne zaman yola çıksam, önüme büyük engeller ve sorunlar çıkıyordu. (Habur ve Halil İbrahim gümrük sahası arası yaklaşık 4 KM olmasına rağmen bu alanı bazen 12 saate ancak geçebiliyorduk, köprüde insanların ihtiyaç

giderecekleri yer olmadığı gibi bu süreyi tamamen araç içinde geçirmek zorunda kalıyoruz). Bu sorunları çözmek beni hem bedensel hem de zihinsel olarak çok yoruyordu.

E. Araştırmanın Problem Durumu

Çalışma sahası ile ilgili geçiş dönemleri hakkında bilimsel yerel kaynaklarının bulunmaması ciddi bir zorluk teşkil etmiştir. Geçiş dönemi ile ilgili hiçbir eserin mevcut olmaması, bilgilerin sadece kaynak kişilerden alınarak yazılmasını gerektirmiştir. Bu bilgilerin farklı kişilerden gelmesi ve Türkçeye çevrilmesi oldukça zor olmuştur.

Geçiş dönemleri ile ilgili olarak Türkçe yazılmış eserler temel alınarak çalışılmıştır. Kaynak kişilerden gelen bilgiler de bu temelin üzerine eklenmiştir. Birçok kaynak kişiyle yapılan görüşmelerde, konuyla ilgili yaklaşık bir saat boyunca konuşulduktan sonra bazen unutma ya da yanlış bilgi verme gibi zorluklarla karşılaşmıştır. Bu durum, bazen başka bir kaynak kişi aramak zorunda kalmamızı bilgiyi teyit etmemizi gerektirdiği için zaman kaybına ve tezin gecikmesine neden olmuştur.

Bunca zorluklara rağmen, elde edilen bilgiler, çalışmanın devam etmesi için yeterli olmuştur. Bu tür çalışmalarda yaşanan zorluklar, bilimsel araştırmaların

doğasında bulunan sorunlardan biridir ve sürecin zaman alıcı olabileceğini göstermektedir.

Alan çalışması sırasında karşılaşılan zorluklar ve problemler oldukça fazladır. En büyük problemlerden biri, Zaho'da gelenekler hakkında hiçbir yazılı kaynağın bulunmamasıdır. Üniversitelerde bu konuda yeterli çalışma yapılmamış ve yazarlar da bu konuyu göz ardı etmişlerdir. Zaho'nun tarihini, coğrafyasını ve günlük hayatını kısmen ele alan birkaç çalışma bulunurken, doğum, evlenme ve ölüm gibi önemli kültürel adetler hakkında hiçbir bilgi mevcut değildir. Bu eksiklikler, çalışmamız sırasında büyük zorluklarla karşılaşmamıza neden olmuştur.

Zaho'nun kültürel gelenekleri hakkında neredeyse hiçbir yazılı kaynak bulunmadığından, bu bilgilerin büyük bir kısmını yerel kaynak kişilerden elde etmek zorunda kaldık. Bu durum, bilgi toplama sürecini oldukça zorlaştırdı. Yine de Zaho'nun kültürünü ve folklorunu ortaya çıkarmak için yoğun çaba sarf ettik. Zaho, sınırda bir şehir olması ve kültürel olarak çok zengin bir yapıya sahip olması nedeniyle önemli bir araştırma alanıdır. Tatlı su kaynaklarına sahip olması, kışlarının sert ve yazlarının sıcak olması gibi coğrafi özellikleri de çalışmamızı etkiledi.

Zaho, hem kültürel hem de coğrafi açıdan zengin bir şehirdir. Burada Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yezidiler uzun yıllardır bir arada yaşamaktadır. Zaho halkı, sıcak kanlı ve misafirperverdir. Günümüzde Zaho, bağımsız bir şehir olarak daha da gelişmiş ve zengin bir içeriğe sahip olmuştur.

Bu çalışma, Zaho'da yapılan ilk kapsamlı çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Çalışmam, Zaho' da büyük bir ilgiyle karşılanmış ve sonucu kişiler veya üniversite tarafından dört gözle beklemektedir. Bu çalışma, Zaho'nun eski geleneklerini koruyacak ve yazılı bir belge haline getirecektir. Bilgileri toplarken,

çok yaşlı, deneyimli kaynak kişilerden yararlandık. Bu bilgiler, adeta birer hazine değerindedir. Bu bilgiler, Zaho'nun hazinesine katılarak şehri daha da güzelleştirecek ve zenginleştirecektir.

F. Araştırmada Yararlanılan Bazı Kaynaklar

Zaho folkloru, Müslüman, Hristiyan ve Yezidilerin yaşadığı Zaho ve çevresinde yapılan geleneksel uygulamaları kapsamaktadır. Ancak bu konuda şimdiye kadar akademik çalışmalar yapılmamış olduğu için yazılı eserler oldukça sınırlıdır. Bu yüzden araştırma büyük ölçüde alan çalışmasına dayanmıştır. Bu bağlamda bazı değerli kaynaklardan yararlanılmıştır. Kaynaklardan özellikle üç tanesi ön plana çıkmıştır.

İlk kaynak, Sedat Veyis Örnek'in "Türk Halkbilimi" adlı eseridir. Bu kitaptan çok değerli bilgiler edinilmiştir. İkinci kaynak ise Erman Artun'un "Türk Halkbilimi" adlı eseridir; bu kitaptan da anlamlı ve faydalı bilgiler elde edilmiştir. Üçüncü kaynak ise Sait Rezvan'ın Zaho hakkında yazdığı kitaptır. Bu kitap, Zaho'nun kültürel zenginliğini ve dinler arasındaki iç içe geçmiş yaşamını gözler önüne sermektedir.

Bu üç değerli eser, araştırmanın derinliğini ve güvenilirliğini artırmış, Zaho'nun folklorik değerlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu bilgiler, yapılan araştırmayı bir adım öteye taşımış ve tezi daha sağlam ve güvenilir bir bilgi birikimine kavuşturmuştur. Sonuç olarak, bu çalışma, Zaho'nun zengin kültürel mirasını ve farklı dinler arasındaki uyumu detaylı bir şekilde ortaya koyarak, bölgenin folklorik zenginliğinin tanınmasına önemli katkılar sağlamıştır.

“Örnek, S. V. (1977). Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Yay.”

Sedat Veyis Örnek, halkbilimci, araştırmacı yazar ve oyun yazarıdır. 1928 yılında Zaho'da doğmuş, 1953 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirmiştir. Dinler tarihi ve etnoloji dalında Almanya'da Tübingen Üniversitesi'nde doktorasını yapmıştır. 1961 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji asistanı olarak girmiş, 1971'de profesör olmuştur. Folklor üzerine incelemeler yapmış, hikâye ve oyunlar yazmıştır. 15 Kasım 1980'de Ankara'da ölmüştür.

Sedat Veyis Örnek'in "Türk Halk Bilimi" isimli eseri, ilk baskısı 1977 yılında yazarının kontrolünde İş Bankası tarafından yapılmıştır. 1995 ve 2000 yıllarında yapılan ikinci ve üçüncü baskılar ise yazarının vefatından sonra Kültür Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Örnek'in yazdığı bu eser, daha çok halk içinde olan ilişkilerin maddi ve manevi alanındaki kültürel ürünleri konu etmektedir. Bu eser, yazarın kendine özgü yöntemleri ile derlenen, sınıflandırılan, çözümlenen ve yorumlanan bir çalışmadır.

Kitapta araştırma teknikleri ve araçlarına ilişkin bilgi verilmekte, halk biliminin dünü, bugünü ve sorunları ele alınarak öneriler sunulmaktadır. Eserin birinci bölümünde yazar, yararlandığı kaynaklardan bahsetmektedir. Bu kaynaklar arasında yazılı

kaynaklar, sözlü yani ağızdan derlemeler ve görsel kaynaklardan (sinema, resim, şenlikler ve bayramlar) bulunmaktadır. İkinci bölümde sosyal normlardan söz edilmekte, her gittiği bölgenin örf, adet, gelenek ve göreneklerine değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise geçiş dönemlerinden (doğum, evlenme ve ölüm) bahsedilmekte, bunların öncesi, sırası ve sonrasını aşama aşama anlatılmaktadır. Her geçiş döneminin ayrı ayrı gelenek, görenek ve inanışları mevcuttur.

Bu eser, nadir eserler arasında yer almalıdır, çünkü içinde bir ülkenin geçmişini barındırmaktadır. İnsanlar, geçmişine sahip çıkmazsa, geleceğine de sahip çıkamaz. Örnek'in eseri, bu önemli gerçeğe dikkat çekmektedir.

“Artun, E. (2011). Türk Halkbilimi. Adana: Karahan Kitabevi.”

Öğretim Üyesi Erman Artun tarafından hazırlanan "Türk Halk Bilimi" isimli eser, tam on altı bölümden oluşmaktadır ve her bir bölümü halk bilimi alanında derinlemesine bilgiler sunmaktadır. Birinci bölümde halk bilimine genel bir bakış sunulmakta, ardından ikinci bölümde halk edebiyatı ve halk biliminin kaynaklarına değinilmektedir. Üçüncü bölümde halk biliminde bazı terim ve kavramlar açıklanmakta, dördüncü bölümde halk bilimi alan araştırma teknikleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca beşinci bölümde halk bilimi kuram ve yöntemleri, altıncı bölümde Anadolu halk bilimini besleyen İslamiyet öncesi inanç sistemi incelenmektedir.

Yedinci bölümde halk kültüründen sosyal yorumlar ve davranışlar yer almakta olup, sekizinci bölümde halk kültüründe geçiş dönemleri olan doğum, evlenme ve ölüm detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Dokuzuncu bölümde halk bilgisi, onuncu bölümde bayramlar, törenler ve kutlamalar, on birinci bölümde inanışlar, on ikinci bölümde çocuk oyunları ve halk oyunları gibi konular işlenmektedir.

On üçüncü bölümde mutfak kültürü üzerinde durulmuş, on dördüncü bölümde günümüzdeki kültürel değişim ve gelişmelerin yanı sıra yeniden yapılan halk bilimine genel bir bakış sunulmuştur. Son olarak, on beşinci ve on altıncı bölümlerde halk kültürü kümelenme kılavuzu ve alan araştırması derleme soru örnekleri ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Bu kitap, tam anlamıyla bir hazine değerindedir ve her türlü mücevheri içinde barındırmaktadır. Bu nedenle çok değerli ve bilgilendiricidir. İçeriğiyle okuyuculara çok değerli bilgiler sunmakta ve alan çalışması yapan öğrenciler ya da lisansüstü öğrenciler için önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

“Rezvan, S. (2013). Zaxo (Kelepor Afsene Pezanin) Lnav Bera Salet 1900-1961.Duhok: Xane Yayınları.”

Sait Rezvan, Zaho'da doğmuş ve Rezvan ailesine mensuptur, bu nedenle her zaman "Rezvan" lakabını kullanmaktadır. İlkokul ve ortaokulu Zaho'da okumuş, ardından Musul'da öğretmenlik enstitüsünü

tamamlayarak öğretmen olarak mezun olmuştur. 1965'te öğretmenlik yapmaya başlamış ve 28 yıl boyunca bu mesleği sürdürmüştür. 28. yılın sonunda emekli olan Rezvan, yazar olarak Zaho'nun tarihini ve zenginliğini keşfetmek amacıyla yazarlığa yönelmiştir. Kürtçe ve Arapça dillerinde yazılmış birçok roman, masal ve Yahudiler hakkında eserleri bulunmaktadır. Eserlerinin birçoğu Arapçaya çevrilmiş ve Arap ülkelerinde okunmaya başlanmıştır.

Rezvan, şu anda Zaho belediyesinde ve Faraşın organizasyonunda çalışmaktadır. Zaho'yu yabancılara tanıtmakta olup, Zaho'ya gelen her yabancıya şehrin tarihini ve kültürünü tanıtmaktadır. Rezvan'ın "1900-1961 Arası Zaho Kültür Efsane Bilgisi" adlı kitabı, zengin bir içeriğe sahiptir ve dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Zaho'nun tarihi, coğrafyası ve konumu hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde, Zaho'nun eski sanatçılarından, sanatçıların şarkılarından, şiirlerinden, Yahudilerin düğün geleneklerinden, çocuk yetiştirme yöntemlerinden ve kadınların eski yaşamındaki rollerinden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde, Zaho'nun eski kültürü, eski yemekleri, tatlıları, çeşitli ekmekleri, kadınların evde kullandığı günlük yemek kapları ve su kapları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümde birçok resim yer almakta olup, bu resimlerin çoğu artık unutulmuş olan ve sadece kitaplardan görülebilen kaplara aittir.

Dördüncü bölümde ise, o dönemde Zaho'da görülen bazı hastalıklar ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri anlatılmaktadır. Ayrıca, o dönemde neredeyse bütün kadınların yaz aylarında büyük kazanlar kurup buğday kaynattıkları, evlerin damlarında serip kuruttukları ve bunların bazılarını yemek, bazılarını ise bulgur için kullandıkları anlatılmaktadır. Ancak bu gelenek artık tamamen eskide kalmıştır. Bu bölümde erkeklerin el sanatlarından ve ticaretle uğraşan bazı kişilerden de bahsedilmektedir. Zaho'nun efsaneleri de bu bölümde yer almakta olup, birçok efsane bölümün sonunda anlatılmaktadır.

Bu kitap, Zaho'nun tarihi birikimini ve zenginliğini ayrıntılı bir şekilde anlatmakta olup, Zaho için değerli ve bilgi dolu bir eser olduğunu göstermektedir.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Folklor Nedir?

Folklor kelimesi, İngilizce "folk" (halk) ve "lore" (bilim, bilgi) sözcüklerinden oluşur. Bu nedenle Türkçede folklor terimi, halk bilimi sözcüğü ile de karşılanmıştır. Folklor terimini ilk olarak 1846 yılında İngiliz William J. Thoms kullanmıştır. Folklor, halk bilimi anlamına gelir ve bir ülkede veya bölgede yaşayan halkın kültür ürünlerini, sözlü edebiyatını, geleneklerini, göreneklerini, törelerini, inançlarını, mutfağını, müziğini, oyunlarını ve halk hekimliğini inceleyerek bunların birbiriyle ilişkilerini belirlemeye çalışan bir bilim dalıdır. Evrim, yayılım, değişim, etkileşim gibi süreçleri inceler ve bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkan kural ve yasaları bulmaya çalışır. Her ulusun kendine özgü bir toplum yapısı bulunması nedeniyle, folklorun tanımlanması ve kapsamının belirlenmesinde her ülke kendi toplumunun yaşayışına göre değerlendirmeler yapmıştır. Folklor, dinî inanç ve uygulamaları da içerebilir, ancak bu incelemeler tarafsız ve bilimsel bir yaklaşım gerektirir (Kalaycı, 2004, s.1).

1.2.Gelenek Nedir?

Örnek'e göre, gelenekler geniş anlamıyla bir kuşaktan diğerine aktarılabilen bilgi, tasarım, boş inanç ve yaşantı biçimleri olup, daha geniş anlamıyla maddi olmayan kültürü ifade eder. Gelenek sözcüğü, Türkçe' de bir toplumda veya toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygınlık kazanan, kuşaktan kuşağa aktarılan ve yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Örnek,1977, s.126).

1.3.Töre Nedir?

Töre, bir toplumda yazılı olmayan, gelenekleşmiş kanun ve kuralları ifade eder. Özellikle halk arasında hukuk veya mahkeme anlamlarında da kullanılmaktadır. Töre kelimesi, Eski Türkçede türetilmek, yaratılmak ve düzenlenmek anlamlarına gelen "törü" kökünden türemiştir. Bir toplulukta, bir grupta ya da bir yöre halkında bireylerin uymak zorunda oldukları veya uymaya zorlandıkları davranış kalıplarının ve tutumlarının tümünü kapsar. Törelere, özellikle geleneksel kesimde ve kırsal alanlarda etkinliği ile dikkat çeker. Törelere aykırı sayılan davranışlar, çoğu kez yasal süreçlere başvurulmadan toplumun belirlediği cezalara çarptırılır. Bu cezalar, zaman zaman ölüm cezasından toplumdan dışlanmaya kadar uzanabilir. Topluluğun üyeleri tarafından doğrulanan ve uygulanan bu yaptırımlar, topluluğun normlarını koruma amacı taşır. Türkiye'nin geleneksel kesimlerinde törelerin bu katı yapısı, adliye dosyalarında, polis ve jandarma tutanaklarında, basında yer alan haberlerde sıkça görülmektedir (Örnek,1977, s.127- 128).

1.4.Yezidîler Nedir?

Bu topluluğun Zerdüştlük ve eski Mezopotamya dinlerinden uzanan dinî inançlarına Yezidilik ya da Ezidilik denir. Ezidiler, tarih boyunca Asurluların bir parçası olan Irak'ın Ninova bölgesinde yaşamışlardır. Yezidilerin bir kısmı Kürt kimliğini benimsemiş olsa da, özellikle Ermenistan'da yaşayan Yezidiler, kendilerini Kürtlerden ayrı tutar. Ermenistan, Gürcistan, Suriye ve Türkiye gibi ülkelerde yaşayan Yezidi toplulukları giderek azalmakta ve Avrupa'ya, özellikle Almanya'ya göç etme eğilimindedirler. Yezidiler bugün başta Irak olmak üzere Suriye, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, Almanya ve çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır. Dinî merkezleri Irak'ta Laleş Vadisi'nde bulunan Yezidilerin Türkiye'deki sayıları oldukça azalmıştır. Merkezleri olan Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesi olmak üzere Diyarbakır, Batman'ın Beşiri ilçesi ve Mardin'in kırsal kesimlerinde az sayıda da olsa Yezidiler yaşamaktadır. Kompleks bir yapıya sahip olan Yezidi inanç sistemi, kendi içinde sıkı kurallar barındırır ve bu kurallara büyük bir bağlılıkla uyulur. Yezidiler, dinî görevlerini titizlikle yerine getirirler ve din adamlarını kutsal ve bereketli kişiler olarak kabul ederler. Tavus kuşu onlar için çok kutsal sayılır ve bu kutsallık inançlarında önemli bir yere sahiptir. Yezidiler genellikle beyaz elbiseler giyerler; beyaz, saflığın ve temizliğin simgesi olarak kabul edilir. Aynı zamanda, beyaz

kıyafetler olgun ve yaşlı bireylerin simgesidir, çünkü Yezidilerde olgunlaşan insanlar beyaz giyinmeyi tercih ederler (Işık,2012, s. 273-280)

1.5. Müslümanlık Nedir?

Müslüman, İslam dinine mensup kişidir. TDK'ye göre, İslam dininden olan kimseye, yani Muhammedî, Müslim, Müslüman veya mümin denir. Halk arasında, İslam dininin kurallarını yerine getiren kimse olarak bilinir ve mecazen doğru ve haktan ayrılmaz kimse anlamında da kullanılır. Sünni ve Şii mezheplerine göre, Allah'a ve O'nun birliğine, Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna inanan kişilere Müslüman denir. Müslümanlar, İslam'ın koyduğu kurallara göre hayatlarını sürdürürler. Bu kurallar, kelime-i şهادet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek ve helal kazanç sağlamaktan ibarettir. Ayrıca, Müslümanlık, birbirine yardım etmeyi ve tam bir dayanışma içinde yaşamayı gerektirir (TDK 2011, s.1732).

1.6. Hristiyanlık Nedir?

Hristiyanlık, İsa Mesih'in yaşamı, ölümü ve dirilişine odaklanan bir inanç sistemidir. "Hristiyanlık" terimi, "Mesih'in takipçisi" anlamına gelir (TDK, 2011, s.1114).

Nasıralı İsa'nın (Yeşua) yaşamına, öğretilerine ve vaazlarına dayanan, tek Tanrılı İbrahimî bir din olarak bilinir. Günümüzde Hristiyanlık, dünya nüfusunun yaklaşık %30,1'ini oluşturan ve 2,4 milyarı aşkın takipçisi ile dünyanın en kalabalık dinidir. Hristiyan inancına göre, Hazreti İsa, Hazreti Meryem'in oğludur.

Hristiyanlar arasında Meryem, Cennet kadınlarının en faziletli birkaç kadınından biri olarak bilinir ve kutsal sayılır. Çoğu Hristiyan, çocukları doğduğunda onları koruması için Meryem Ana'nın bir resmini veya kolyesini bebeğin yanına koyar, bu sayede kötülüklerden korunduğuna inanır. Hristiyanların sembolü haçtır ve bu haç, İsa'nın çarmıha gerildiği haçı simgeler. Hristiyanlar arasında iki önemli bayram vardır: büyük bayram ve küçük bayram olarak bilinir (Yıldırım, S. 2022.s.49).

II. BÖLÜM

ZAHO BÖLGESİNİN TARİHÇESİ, COĞRAFI, DEMOGRAFİK YAPISI, İLÇELERİ, ESKİ YAPILARI VE DİLİ

2.1. Zaho Bölgesinin Tarihçesi

Zaho, (42, 7) ve (37, 14) enlem ve boylamları arasında, Sindi Ovası'nda bulunur. İki sıra arasında yer alır; Kuzeyde Kire, Hamtir ve Haftanın dağ sıraları ile Güneyde Spi ve Bexer dağları bulunmaktadır. Yüksekliği yaklaşık olarak (3000-4300) adımdır. Zaho'nun dar bir vadisi vardır ve bu vadiye (Zaho Vadisi) denir. Bu dar vadi, Türkiye ile Avrupa arasındaki ana yol haline gelmiştir. Dağlar, bir boşluk gibi dağ ve ova arasında konumlanmıştır. Bu bölgedeki insanlar, eski tarihlerden beri var olmuş ve yaşadıkları toprağı sonuna kadar savunmuşlardır. Yunan askerlerinin Yunanistan'a gitmek için Zaho Vadisi'ni geçtiğı tarih M.Ö 401'dir, yani Hz. İsa'nın doğumundan önceki döneme denk gelir. Bu döneme o zamanlar "On binlerin Yolculuğı" veya "Zeynefunun Yolculuğı" deniyordu. Antik çağlarda Zaho olarak adlandırılmayan bu bölge, Avrupalı bilim insanları ve tarihçiler tarafından genellikle "Az ve Xiz" olarak bilinirdi. Aramiler, bu bölgeyi huzur ve birlik bölgesi olarak tanımlardı. Avrupalılar, Zaho'ya "Ban Hadra" adını verirdi ve bu terim El-bin Elesir tarafından kullanılmıştı. Ünlü Kürt tarihçisi Şeref Han Bitlisi de Zaho'yu bu isimle tanıttı. Şehir, Asur döneminde kurulduğı bilinmektedir. M.Ö. 3000 civarında Kestei Tepesi'nde ve bazı tarihi kalıntılarda bulunan bulgular, Zaho'nun Medya ve Roma dönemlerinde de var olduğunu göstermektedir. Bu tarihi kalıntıların bir parçası da Ana tanrıçası olarak adlandırılan bir heykel bulunmuştur (F1) (Mustafa, 2019, s.76).

İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte şehir genişlemeye başladı. İlk olarak Kestei Tepesi'nde yer almasına rağmen, daha sonra Hsenike de şehre dahil oldu ve insanlar burayı "Hsenike Xabiri" olarak adlandırdı. Ünlü Arap şairi Ebul-Ala el-Maarri, 10. yüzyılın sonlarında Hsenike'yi ziyaret etmiştir. Ayrıca, gezgin Marco Polo da Zaho'dan bahsetmiştir. Zaho şehri, M.S. 1041'de Gaz kabileleri tarafından tahrip edildi. Daha sonra, şu anki şehrin çekirdeği haline gelen Arta Ada'da yeniden inşa edildi. Bu, yeni şehrin ilk adımıydı. Bu dönemde, bağımsız bir emirlik olan "Sindiye Emirliği" ortaya çıktı, ancak zayıfladı. 1470 yılında Badinanlar, bu bölgeyi kendi emirliklerine dahil etti ve 1544'te Zaho sancak haline geldi. 1832'de Osmanlılar, Kürt emirliklerini ortadan kaldırdı. 1864'te ise yönetim, bölgedeki bazı ailelere devredildi ve Osmanlı İmparatorluğu bölgeyi doğrudan kontrol etmeye başladı (Rezvan, 2013, s.13).

1918 yılında İngiliz kuvvetleri şehre girdi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Zaho şehri de dahil olmak üzere Musul ve Güney Kürdistan Vilayetleri üzerindeki kontrolünü sona erdirdi. Daha sonra, 1920'de Irak hükümeti kuruldu ve Irak 14 vilayete ayrıldı. 1969'da Duhok valiliğinin kurulmasından sonra, Musul'a bağlı olan Zaho, Musul'dan ayrılarak Duhok valiliğine bağlı bir ilçe oldu.

Zaho halkı, 20. yüzyılın en büyük devrimlerinden biri olan Kutsal Eylül Devrimi'ne aşiretlerinin de katılımıyla başlamıştır. Eylül 1961'de, Zaho halkı şehri ve çevresini özgürleştirmek için Kutsal Eylül Devrimi'ne katılmıştır. Zaho şehri, Irak, Kürt bölgesinin ilk özgürleştiren şehir olmuştur.

1974'te, Zaho şehri ikinci kez özgürleştirildi, ancak yıkıcı rejimin askeri gücü, topçu birlikleri ve uçakları tarafından yeniden işgal edildi. 1991 Mart'ında Zaho yeniden özgürleştirildi, ancak bölgeyi uzun süre tutmayı başaramadılar. Aynı yıl mayıs ayında, bölge tamamen özgürleştirildi. Bölge halkı, rejimle baş edemeyeceklerini ve şehri kendi ellerinde tutamayacaklarını biliyorlardı, ancak Kürt halkı dünyaya özgürlük isteklerini gösterdi ve asla köleliği kabul etmeyeceklerini belirtti.

Zaho şehri, dar dolambaçlı sokakları, bitişik çatılı mahalleleriyle tanınırdı. Yahudi ve Rita mahallelerinde çok sayıda ev bulunuyordu, bu da bölgenin ticaretle olan tarihi bağlantılarının bir kanıtıydı. Geçmişte, şehirde çoğunluğu Müslüman Kürtler olan küçük etnik ve dini azınlıklar uyum ve kardeşlik içinde yaşıyorlardı. Bu

etnik gruplar arasında Yahudiler, Hristiyanlar, Ermeniler ve Yezidiler bulunmaktaydı bunlar şehrin çevresinde yer alırlardı. Mezhepsel veya etnik temelde herhangi bir çatışma kaydedilmemiştir. Şehrin sakinleri, insani değerleriyle bilinir ve takdir edilirlerdi. Zaho, farklı kültürlerden gelen insanların uyum içinde yaşadığı bir yer olarak tanınmıştır (Rezvan, 2011, s.5-7).

2.2. Zaho Bölgesinin Coğrafyası

Osmanlı yönetimi sırasında (1515-1918), Zaho, Musul vilayetinin kuzeybatı kesiminde yer alıyordu. Zaho'nun kuzeyinde Van ve Bitlis, batısında Diyarbakır, güneyinde ise Duhok ve Amadiye ilçeleri bulunuyordu. Bu konumuyla Zaho, Musul vilayetine en uzak bölgelerden biriydi (El Cewadî, 2020, s.7).

Zaho ili, Kuzey Irak'ın en uzak kesiminde yer alır ve neredeyse Musul'un 114 kilometre kuzeyindedir. Zaho ilçesi merkezi olan Duhok'a ise 58 kilometre uzaklıktadır.

Zaho'nun kuzeyinde Türkiye sınırı yer alır. Doğusunda Habur Nehri ve Amadiye ilçesi, batısında ise Dicle ve Hazel nehirleri bulunur. Bu iki nehir, Kuzey deki Botan Kantonu'nda şehri ayırır. Simili ve Duhok'un iki ilçesi Zaho'nun güneyinde yer alır (F2).

Zaho ilçesi, Irak-Türkiye-Suriye sınırında yer alması ve Türkiye'nin sadece iki mil güneyinde ve Suriye'nin on iki mil doğusunda bulunması nedeniyle coğrafi öneme sahiptir. Zaho, bir yandan Irak ile Türkiye arasında önemli bir uluslararası sınırdır. Öte yandan, Suriye ve Kürt bölgesinin kapısı olarak kabul edilir. Astronomik koordinatlara göre, Zaho şehri 42, 41 derece doğu boylamında ve 37, 8 derece kuzey enleminde yer alır ve deniz seviyesinden 440 metre yükseklikte bulunur (Şexo, 2014, s.27-28). Zaho ilçesi, 1521, 51 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahiptir. Eskiden Duhok ilinin idaresi altında olan Zaho, şimdi bağımsız bir ilçe olmuştur (Tovi ve Badı, 2010, s.101).

2.3. Zaho Bölgesinin Demografik Yapısı

Zaho'nun demografik yapısı tarih boyunca değişkenlik göstermiştir. Şehirdeki demografik yapı tarihi kaynaklarda şu şekilde yer almıştır:

Irak'ta dört kez resmi nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Birincisi 1927'de, ikincisi 1935'te, üçüncüsü 1947'de ve sonuncusu 1957'de yapılmıştır. 1927 ve

1935'te yapılan nüfus sayımlarına ilişkin kayıt bilgilerine ulaşamamıştır. Ancak 1957 nüfus sayımı, diğerlerine kıyasla daha güvenilir kabul edilmektedir.

Bu yıllarda yapılan nüfus sayımları ve nüfus tahminleri aşağıdaki verilen tabloya göre belirlenmiştir (Hrury, 2012, s.95).

Tablo 1. (1947-2006) arası Zaho nüfusu

Yıl	Nüfus Sayısı
1947	-----
1957	9587
1965	12616
1977	41359
1987	9209
1996	58655
2006	52937

Tablo 2. (2007-2022) arası Zaho nüfusu¹

Yıl	Nüfus Sayısı
2007	213491
2008	220033
2009	226897
2010	234868
2011	242863
2012	250857
2013	259001
2014	267279
2015	275694
2016	284234
2017	292886
2018	301635
2019	310410
2020	319379
2021	328543
2022	337971

¹ 2007 ile 2022 yılları arasındaki Zaho nüfus verileri, Zaho Nüfus Kayıt Müdürlüğü'nden alınmıştır. Bu bilgiler, Nüfus Kayıt Müdürü Mhemed Tyib Qasım tarafından sağlanmıştır. Kendisine ulaşmak için telefon numarası 0750 498 84 07 ve e-posta adresi olarak verilmiştir. amarazakho@gmail.com Veriler, 18 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

Bu çalışma, 1947-2022 yılları arasında Zaho şehrinin nüfusunda önemli değişikliklerin yaşandığını göstermektedir. Zaho'nun nüfusu, 1980'lerde azalmış bu düşüşün sebebi ise kimyasal saldırılar ve göç olmuştur. Son dönemlerde ise nüfus artışı yaşanmış, bu değişikliklerin nedenlerinin demografik, ekonomik ve sosyal faktörlerle yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Şehir nüfusundaki artış, ekonomik büyüme ve artan göç gibi faktörlerle bağlantılıdır.

2.4. Zaho Bölgesine Bağlı İlçeler

2.4.1. Derkar İlçesi

Derkar, Duhok ilinin Zaho ilçesine bağlı bir ilçedir ve toplamda altmış üç köyden oluşur. Zaho şehrinin kuzeydoğusunda, on dört km uzaklıkta yer alır. 1892 yılında Osmanlı Salnamesi'nde de belirtildiği gibi, Sindi Guli ilçesi adı altında bir ilçe olarak biliniyordu. Bu dönemden önce, ilçe, bir aşiret adıyla anılıyordu. 1907-1912 yılları arasında bu ilçe Sindi-Guli olarak tanındı. 1925'te Sindi ilçesi olarak geçiyordu, ancak doksanlı yıllarda adı Derkar ilçesi olarak değiştirildi (Şexo, 2014, s.42).

Derkar ilçesi, stratejik bir konuma sahip olması ve Sindi bölgesinin merkezi olarak bilinmesi nedeniyle bilim, ekonomi, tarih, sosyal, siyasi ve idari açıdan özel bir öneme sahiptir.

Bilim açısından, bölge halkı her zaman bilime ve ilme büyük önem vermiştir. Bahdinan İmparatorluğu döneminde Şaranse köyünde Şaranse okulu açılmıştır. Bu okul, Mir Hasan Abbasi tarafından 1470-1533 yılları arasında açılmıştır. Şeyh Muhammed Şaranşi gibi sanat ve ilim alanında ünlü birçok alim burada eğitim almıştır. Şaranse okulu, 1925'e kadar Bahdinan'ın en ünlü okullarından biri olmuştur. Ayrıca ilçede İslami bir okul da bulunuyordu. 1893 yılında Sindi Guli ilçesinde ilk ilkokul açılmıştır. İlçenin sınırları içinde bulunan en eski ortaokul ise 1931 yılında Sımati köyünde açılmıştır (Senatı, 2017, s.104).

Daha sonra Bersve köyünde 1943 yılında, Marsis köyünde 1952 yılında, Şaranse köyünde 1956 yılında ve Busele köyünde de 1957 yılında okullar açılmıştır. 11 Mart 1970 anlaşmasından sonra birçok köyde okullar açılmıştır. Ekonomik açıdan, ilçede petrol ve kömür ticareti ile diğer doğal kaynaklar dahil olmak üzere birçok ekonomik maden bulunmaktadır. Ayrıca ilçe, birçok ünlü turistik yere sahiptir. Sindi ovasında buğday üretiminin büyük kısmı Darkar bölgesinde gerçekleştirilmektedir.

ve bu, Zaho için ekonomik açıdan çok önemlidir. Sosyal olarak, bölge halkı Sindi aşireti olarak bilinir. Sindi, Bahdinan bölgesindeki en eski ve yerli aşiretlerden biridir. (Tovi ve Badi, 2010, s.240).

Şeref Xane Bedlisi, Zahodan bahsederken, Badinan İmparatorlu döneminde Zaho bir il olarak bahsediliyordu (Awni, 2006, s.331-332).

Sindi bölgesi, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerin bir arada yaşamasıyla tanınır ve bu topluluklar arasında her zaman güçlü bir ilişki olmuştur. Hristiyanların çoğu, Zaho ilçesindeki Dekare bölgesinde yaşamaktadır. İlçe sınırları içinde birçok eski cami ve kilise bulunmaktadır. Busali köyünün camisi, Bersve köyünün kilisesi ve Şaranşe köyündeki sinagog gibi kutsal yerler, bu bölgenin zengin dini ve kültürel çeşitliliğinin örnekleridir (El-Botani, 2007, s.87).

1947 yılında yapılan istatistiklere göre ilçede yaşayanların sayısı (Müslüman, Hristiyan ve Yahudi) olmak üzere 7635 kişidir, her topluluğun sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. 1947 Yılı Zaho nüfusunun dini mensubiyet istatistikleri

İlçedeki toplumlar	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Her Birleşenin Bütünlüğü
Müslüman	2507	2410	4916
Hristiyan	1372	1298	2670
Yahudi	26	23	49
Genel Toplam	3899	3736	7635

Tablo 4. 1947-1998'e kadar Zaho'nun nüfus kayıtları

Yapılan Yıllık İstatistikler	İlçe Merkezi
1947	212
1957	279
1965	---
1977	3120
1987	2558
1998	5205
2004	11048
2016	17352

2016'da olan kayıtlarda 16124 kişi şehirlerde 1228 kişide köylerde yaşamaktadır (Hasan, 2005:27).

2.4.1.1. Derkare ilçesine bağlı bazı köyler

- Derkara Acem Köyü
- Hizawa Köyü
- Bersve Köyü
- Elanış Köyü
- Bacwa Köyü
- Bazıngera Köyü
- Behrava Köyü
- Ere Köyü
- Gewrk Köyün adı, toprağın renginden dolayı bu ismi vermişler.

Darkar, isminin anlamı, eski dönemlerden beri bu çevrenin insanların ve diğer çevredeki insanların Darkar'a gelip iş yapmaları nedeniyle "işin olduğu yer" anlamına gelmektedir. Bir başka bilgiye göre, Delal Köprüsü'nün yapımında kullanılan taşlar Darkar'dan getirilmiştir. Bu bilgi, köyün yaşlı sakinlerinden alınmıştır.

2.4.2. Batufa İlçesi

Batufa, Zaho ilçesinin bir alt ilçesidir. Dağlar ve vadilerden oluşan geniş bir alan ve 48 köy bu bölgeye bağlıdır. Guli aşireti, Batufa ilçesinde ana topluluktur. Bunun yanı sıra birkaç Sindi, Koçer ve Hristiyan köyü de ilçe sınırlarına dahildir. 1976 yılında köylerin yer değiştirmeye başlamasının ardından, ilçeye Barwari aşireti başta olmak üzere diğer aşiretlerden de çok sayıda insan yerleşmiştir.

Duhok İstatistik Müdürlüğü'nün 2016 yılı tahmini nüfus sayımına göre, ilçenin toplam nüfusu 23.732'dir. Bu nüfusun 18.533'ü kentsel, 5.199'u ise kırsal alanlarda yaşamaktadır (Guli, 2019, s.318).

2.4.3. Rızgari İlçesi

Rızgari, Zaho ilçesinin üç alt ilçesinden biridir. Zaho şehrinin on kilometre batısında yer alır ve İbrahim Halil sınır kapısı yakınındaki ilçe sınır üçgeninde konumlanmıştır. Bu üçgen, Kürt Bölgesi - Irak, Türkiye ve Suriye sınırlarının kesişme noktasında yer almaktadır.

İlçe halkının bileşimi çoğunlukla Kürt Müslümanlardan oluşur, ancak başka dinlere ve milletlere mensup gruplar da bulunur. Nüfusun yaklaşık yüzde 10'u Hristiyanlardan, yüzde 7'si ise Yezidilerden oluşmaktadır.

2.4.3.1. Rızgari ilçesinin ekonomik düzeyi

1991 ayaklanmasından sonra, ilçe halkı evlerine ve mülklerine geri döndü. Başlıca meslekleri çiftçilik ve işçilikti. Çiftçilikte buğday, arpa ve nohut yetiştirilirken, ilçe topraklarından geçen iki nehir (Xabır ve Hızıl) nedeniyle tarıma uygun bir konuma sahiptir. Bugün de bu tarımsal faaliyetler devam etmektedir. İlçenin Türkiye, Musul vilayeti ve Zumar ilçesi ile stratejik bir konumda olması, ilçe halkının büyük bir kısmının çalışanlardan oluşmasına katkı sağlamaktadır. İlçe halkının önemli bir bölümü iş adamıdır. Çamkurk ve Cal Mudu köyleri, iri taşlar ve kum açısından zengindir.

Bölge, nehir (Xabır ve Bexeri Dağı) arasında yer aldığı için, her yıl yaklaşık iki milyon kavak ağacı üretim yetiştiriciliği ile de ünlüdür. Rızgari ilçesinin doğusunda, Tawke köyü petrol ürünleri açısından zengindir. Sınırlarında 13 petrol kuyusu bulunur ve DNO şirketi burada faaliyet göstermektedir. Bu petrol kuyuları, hükümet kayıtlarında Tawke köyü olarak geçmektedir. İlçeden birçok insan burada çalışmaktadır. Bölge, her açıdan önemlidir. Duhok ilinin en büyük askeri eğitim üssü olarak kabul edilen Peşabir köyünde önemli bir askeri üs bulunmaktadır (Abdullah, 2019, s.384).

2.4.3.2. Rızgari ilçesine bağlı bazı köyler

Armışte Köyü, ilçe merkezinin 20 km doğusunda yer alır ve en eski köylerden biridir. İslam ve Arap coğrafya kaynaklarında “Ardamışt” olarak geçmektedir. Badinan İmparatorluğu'nun bölgesinde yer almaktaydı.

Armışte kalesi tarihte ünlüdür, ancak köyün kaleden önce mi yoksa sonra mı kurulduğu bilinmemektedir. Antik çağdan beri köylülerin geçim kaynağı tarıma, özellikle de nar, buğday, mercimek ve nohut gibi ürünlerin ekimine dayanmaktadır. Ayrıca, köylülerin bir kısmı hayvancılıkla geçiyor. Armışte Köyü, narları ve kalesiyle ünlüdür.

Bahdinan İmparatorluğu'na ait bölgelerden biri olduğu için, Bahdinan Emiri Zire Paşa (1702-1714) döneminde ilim okuluyla meşhur olmuş ve bu okul Emir döneminde yenilenmiştir (Reûf, 2008, s.23).

Betase Köyü, ilçe merkezinin 20 km doğusunda yer alır ve toplam yüzölçümü 4400 dönümdür. 500 yıl önce kurulduğu söylenen bu köy, oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Köy, Haska, Maleka, Koçer, Şemsa, Hamu ve Sayed ailelerinden oluşmaktadır. Bu ailelerin tamamı Silevaniyidir ve köyün en eski ailesi Hamu'dur. Hamu ailesi, köye ilk yerleşen ve köyü kuran aile olarak bilinmektedir (Ghafoor, 2005, s.61).

Köy halkı genellikle hayvancılık ve çiftçilikle ilgileniyordu. Köyde buğday ve arpa yetiştirilmeye devam edilmektedir. Köylülerin bir kısmı memurdur. Köyde ilk kez 1940-1941 öğretim yılında bir okul açılmıştır. Ancak okul, siyasi sebeplerden dolayı birçok kez kapatılmıştır. En son 19 Ekim 1970'te okul yeniden açılmış, 1978'de ise ortaokul inşa edilmiştir. 1900 yılında inşa edilen cami, yıkıldıktan sonra 1977 yılında yeniden inşa edilmiş ve 2015 yılında köylüler tarafından onarılmıştır. 1978 yılında köye elektrik getirilmiş ve aynı yıl yol asfaltlanmıştır (Ghafoor, 2005, s.62).

2.5. Zaho Bölgesinin Eski Yapıları

2.5.1. Delal Köprüsü

Zaho, tarihi bir şehirdir ve birçok önemli tarihi yapının bulunduğu bir merkezdir. Bu tarihi yapılar arasında özellikle Delal Köprüsü öne çıkar. Delal Köprüsü, aynı zamanda Taşköprü veya Büyük köprü olarak da bilinir ve geçmişte Abbasi Köprüsü olarak alınmıştır (F 3).

Yapı tarihi kesin olarak bilinmese de birçok tarihçi köprünün milattan önce inşa edildiği hususunda hemfikirdir. Bazılarına göre ise Roma veya Sasani dönemlerine kadar uzandığı düşünülmektedir (Rezvan, 2011, s.42).

Zêbarî'nin görüşüne göre, köprü ile ilgili hala soru işaretleri vardır. Bu köprü aynı zamanda Abbasi köprüsü olarak da bilinir. Köprünün yapımı, Abbasi halifeleri döneminde yapıldığı söyleniyor. Bu yüzden bu isimle anılıyor. Ancak köprünün tarihi ne gelince, inşasına ilişkin kesin bir tarih mevcut değildir. Bazıları köprünün Roma dönemine kadar uzandığını gösteriyor, çünkü bu köprünün çizimi Roma binalarındaki çizimlere benziyor. Ayrıca, tarihçilerin bir kısmı Yunanlıların zamanına kadar uzandığına inanıyorlar.

Büyük İskender'in liderlerinden biri olan (Sluqıs) , bu köprünün yapılmasını emrettiği söyleniyor. Delal Köprüsünün yapımı ile ilgili başka bir fikir de Bahdınan

Beyliği zamanına kadar uzanıyor. Mir Hüseyin, Zaho'yu yöneten Mir Nasır El-Diniden bu köprüyü inşa etmesini istediği söyleniyor. Köprü, askeri ve ticari faaliyetleri kolaylaştırmak amacıyla uzun yıllarda inşa edilmiştir ve eski bir köprünün üzerine inşa edilmiştir. Tabii ki, köprünün şekli ve mimari mühendisliği Roma'ya aittir. Bu nedenle Bizans ve Roma İmparatorluğu dönemine ait olduğu doğru ya da gerçeğe yakın bir yaklaşımdır (Zêbarî ve Mayı, 2021, s.73-74).

2.5.2. Karanlık Çarşısı

Antik Zaho çarşısı, kaynak kişinin verdiği bilgilere göre, kültürel bir çarşıdır ve yaklaşık 140 yıl önce inşa edilmiş olabilir, hatta daha da eski olabilir. Yabancı gezginler, 1860 yılında Zaho'yu ziyaret edip şehri ve karanlık çarşısını görmüşlerdir. Bu çarşının çok eski olduğu düşünülüyor, dükkanların çatıları birbirine çok yakın olduğu için, bu çarşı karanlık olarak adlandırılıyor (F 4).

Bu bölgede 130 dükkân tescillenmiş ve eskiden hanlar bulunuyordu, ancak ne yazık ki bu hanlar 1980'lerde yıkıldığı için artık yoklar. Han, eskiden güzel bir tarza sahipti ve Hazım Bey'in evinin yanındaydı. Ancak, birçok dükkânın eski görünümünü yeniden kazandıkları belirtiliyor. Bu dükkanlarda kasaplar, kuyumcular, bakırcılar gibi çeşitli mesleklerle uğraşan Hristiyanlar ve Yahudiler çalışıyordu. Tüccarlardan biri olan Muş'a Gabay adında bir Yahudi, Yahudi Mahallesi'nde bir evde yaşarmış ve torunlarının İsrail'e göç ettiği söyleniyor (K 1).

2.5.3. Kışla

Doğu kolunda, Kışla Habur Nehri'nin Batı kıyısında yer alan kale, zaman içinde pek çok isimle anılmıştır. Gerçek yapım tarihi belirsizdir, ancak arkeologlar, kaleyi M.S. 13. veya 14. yüzyıla kadar uzanan bir tarihe dayandırdıklarını öne sürmektedirler. Mevcut kule, aslında kale yapısından daha eskidir (F 5).

Kalenin tarihinde önemli bir dönüm noktası, Badinan Emirliği dönemi olmuştur. Emir, kaleyi ziyaret etmiş ve ev sahipliği yapmıştır. Ancak H.1205-1212 yılları arasında Alihan tarafından yeniden inşa ettirilmiş ve genişletilmiştir. Bu dönemde, eski kalenin kalıntıları üzerine yeniden yapılmıştır.

M.S. 1921 yılında Irak Krallığı'nın kurulmasıyla birlikte, kale büyük ölçüde kaldırılmış ve bugünkü hali ile yeniden inşa edilmiştir. Tarihi özellikleriyle, "kışla"

kelimesi Türkçe kökenlidir ve askerlerin kışın yaşadığı veya konakladığı yer anlamına gelir. Ayrıca, kış uykusunu sağlayan bir sığınak olarak da düşünülebilir.²

Zaho Kültür ve Tarih Eserler Müdürü Muhammed Ahmet Yusuf'un paylaştığı bilgilere göre, Kışla, Delal Köprüsü'nün, tahmin edilenden daha eski olabileceği düşünülüyor. Bunun sebebi, kışlanın zamanla bina üstüne bina eklenmiş olması. Ne yazık ki, 1917-1918'de İngilizlerin müdahalesiyle birçok değişiklik yapılmış ve pek çok tarihi eser kaybolmuş. Ancak restorasyon çalışmaları sırasında, orijinal yapının bazı detayları yeniden gün yüzüne çıkmış.

Kışlanın, muhteşem bir kapıya sahip olduğu biliniyor ancak maalesef bu kapı artık mevcut değil. Zaho, çok eski bir medeniyetin izlerini taşıyor, ancak İngilizlerin müdahalesiyle birçok tarihi unsurun yok olduğu biliniyor. Kışla, İngilizlerin gelişle yıkılmış ve birçok değişikliğe uğramış. Kışla'nın yapım tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, oymalar ve resimlerle dolu sekizgen bir kuleye sahip olduğu biliniyor.

Kulesi ise, Selçuklular döneminde yapılmış olabilir. Alman araştırmacı Conrad Prusser, 1909 yılında kışlayı ziyaret ettiğinde, binanın uzun süredir insanların yaşadığı izlenimi verdiğini söylemiş. Kale, farklı kentsel mimarinin en eski ve en dayanıklı örneklerinden biri olarak nitelendirilmiş. Güney tarafında yer alan yüksek duvarlar ve kule gibi bir köşe, kışlanın belirgin özelliklerindendir (Rezvan, 2011, s.37).

Kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, Kışla eskiden askerleri barındıran ve emirlerin yaşadığı bir yerdi. Daha sonra bir kısmı zindan olarak kullanılmış. Ancak 2000'lere gelindiğinde, bazıları eski yapıyı farklı amaçlar için kullanmış. Şu anda ise kışla restorasyon çalışmaları altında ve Zaho'nun ilk okulunu da içeriyor. Amacımız, kaleyi yeniden eski ihtişamına kavuşturmak ve hem yerli halkın hem de turistlerin ziyaretine açmak. Bu nedenle, restorasyon sürecinde elimizden geleni yapıyoruz ve Zaho'nun tarihini ve kültürünü korumak için kararlıyız (K 1).

2.5.4. Yer Altı Kilisesi

Zaho Peşabur köyünde yer alan Yeraltı Kilisesi, çevresindeki en eski yapı olarak bilinir. Bu eşsiz kilise, yer altında bulunmasıyla dikkat çeker ve içine adım attığınızda hemen huzur bulursunuz. Her ne kadar geniş olmasa da insanı saran bir

² (News.shiyarjemo.com, 2023, 16 Eylül). Erişim adresi: 16 Eylül 2023: Pazar, 13:28.

dinginlik ve huzur atmosferi vardır. İçerideki küçük pencerelerden, Hamur Nehri'nin akışını izlemek mümkündür, bu da ziyaretçilere ayrı bir manevi deneyim sunar (F 6, F 7, F 8).

Zaman içinde birçok değişikliğe uğramış olmasına rağmen, kilisenin eski dokusu korunmuştur. Üzerine eklenmiş yeni bir yapı olsa da kilise her inançtan insana açıktır. Günlük ziyaretçiler, burada huzur bulmak ve anılarını fotoğraflamak için sıklıkla uğrarlar. Sınır köyünde olması nedeni ile kilise sınırın diğer tarafından da görülebilir.

Bu kilise, yüzyıllardır insanlara ruhani bir sığınak olmuş, zamanın akışına direnerek tarihi ve manevi değerini korumuştur (K 1).

2.6. Zaho Bölgesinin Yazı ve Konuşma Dili

İnsanlar doğuştan dili kullanma yeteneğine sahiptir. Toplumsallaşma süreciyle birlikte iletişim ihtiyacı ortaya çıkar. Bu ihtiyaç, insanların karşılaştığı nesne, durum ve hareketleri adlandırarak dili kullanmalarını sağlar. Zamanla, toplumların tarihi, coğrafi ve sosyo-kültürel gelişmelerine paralel olarak diller de değişir. Toplum büyüdükçe ve farklı coğrafyalarda yayılmaya başladıkça, çeşitli boylara ve aşiretlere ayrılma eğilimi gösterir. Farklı etkilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, dilsel ayrışmalar da başlar. Bir dil coğrafyasının yönetim, ticaret, siyaset, bilim ve edebiyat alanlarında merkezi bir konuma gelmesi ise bu değişikliklerin etkisini artırır (Buran, 2002, s.97).

“Şive ve ağız farklılıkları, diğer bütün bölgelerde olduğu gibi, Irak halkının yaşadığı bölgelerde de görülmektedir. Dil, kültürün ana belirleyicilerinden biri olmasının yanı sıra o dili konuşup yazan milletlerin geçmişlerini eskiliğini de gözler önüne serer” (Tawfeq, 2022, s.32).

2.6.1. Yazı Dili

Eğitim Genel Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre, Zaho bölgesi zengin kültürel geçmişi ve çeşitli etnik unsurlarıyla dikkat çeken bir coğrafyadır. Bu bölgede yazı dili çok katmanlı bir yapıya sahiptir ve farklı etkileşimlerinden kaynaklanan çeşitli dil öğelerini içerir. Arapça, Zaho bölgesinde resmî belgeler, resmi yazışmalar ve dini metinler genellikle Arapça olarak yazılır. Arapça, İslam kültürünün önemli bir parçası olarak bölgedeki yazılı iletişimde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Kürtçe, Zaho'nun yerel dillerinden biri olarak, bölgedeki yazılı iletişimde de önemli bir yere sahiptir. Yerel yönetimler, eğitim kurumları ve günlük yaşamın birçok alanında Kürtçe yazı dili yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

İngilizce ise, İngilizlerin Irak'ı işgal ettiği zamanlarda bile kullanılan bir yazı dili olmuş ve eğitim kurumlarında hala devam etmektedir. Süryanice ise, Zaho bölgesinde yaşayan Hristiyan topluluğun varlığını yansıtır ve kendi okullarına ve dillerine sahip okullarda eğitim görmektedirler (F9, F10, F11, F12). Bu bölgenin etnik ve dini çeşitliliği, Zaho'nun yazı dilini dört ana dilin etkileşimiyle şekillendirmiş ve çok dilli bir yapı oluşturmuştur. Bu durum, bölgedeki kültürel çeşitliliği ve etkileşimi vurgulayan bir dil mozaïği olmuştur (K 65).

2.6.2. Konuşma Dili

Adalı'nın görüşüne göre, insanlık tarihinde dilin önemli bir rolü vardır. İnsanlar, dil sayesinde birbirleriyle iletişim kurabilmiş ve anlayabilmişlerdir. Diller, zamanla gelişmeye devam etmiş ve halen de gelişmektedir. Bu süreçte yeni kelimeler eklenirken bazı kelimeler unutulmaktadır. Ancak, dillerin yapısı ve kuralları uzun süre boyunca büyük ölçüde sabit kalır. Birleşmiş Milletler 'in verilerine göre, günümüzde 4000'den fazla dil konuşulmaktadır, ancak bazı diller yalnızca birkaç kişi tarafından kullanılmaktadır. Dillerin gelişmişliği ile bu dilleri konuşan toplumların kültür, sanat ve bilim alanındaki üretkenlikleri arasında sıkı bir bağlantı olduğu açıktır. Bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, bilim insanlarının diller üzerinde daha fazla çalışmasına yol açmıştır. Başlangıçta, bilgisayarlarla konuşmayı mümkün kılmak amacıyla çalışan bilim insanları, zamanla konuşulan veya yazılan metinleri anlamaya ve analiz etmeye odaklanmıştır (Adalı, 2012, s.1).

Konuşma dili Zaho bölgesinde, dil çeşitliliği bakımından zengin bir mozaik sunar. Bu mozaik, Arapça, Kürtçe, İngilizce, Süryanice gibi dillerin işlendiği bir birlik sergilemektedir. Arapça, bölgede geniş bir Müslüman topluluğun günlük yaşamından dini ritüellere kadar her alanda kullanılan zengin bir dildir. Arapça, bölgenin tarihini ve kültürünü anlamak adına önemli bir anahtar rol oynar. Kürtçe, Zaho bölgesinde bölgesel kimliğin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Halkın günlük iletişiminden sanata, müziğe ve edebiyata kadar geniş bir alanda varlığını sürdürerek bölgeye özgü bir renk katmaktadır.

Hristiyan toplulukları arasında yaygın olarak konuşulan Süryanice, dini ibadetlerden geleneksel törenlere ve eğitime kadar çeşitli alanlarda kendini gösterir. Süryanice, bölgedeki dini çeşitliliği vurgular; bu dil mozaik, Zaho bölgesinin kucaklayıcı ve hoşgörülü duygusunu temsil eder. Her bir dil, kendi kökleriyle derinleşmiş olabilir ancak bir arada uyum içinde var olan bir hikâyeyi anlatır. Zaho

bölgesinin dil çeşitliliği, kültürel zenginliği ve insanların bir araya gelerek oluşturduğu uyumu vurgular. Bu eşsiz mozaik, Zaho bölgesini sadece bir coğrafya değil, aynı zamanda bir dil şöleni haline getirir. Her bir dil, Zaho'nun zengin mirasının bir parçası olarak kucaklanmıştır.

III. BÖLÜM

HAYATIN GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE ZAHO BÖLGESİ

3.1. Doğum

Doğum, üç önemli geçiş döneminden biri olarak, genellikle mutlu bir olay olarak görülmektedir. Dünyaya gelen her bebek, yalnızca anne ve babasını değil, aynı zamanda akraba ve komşularını da sevindirir. Çünkü her doğum, ailenin ve akrabaların soyun devamını sağlar; Nüfusun artması aile dayanışmasına da destek verir. Özellikle küçük topluluklar ve etkin gruplar, nüfuslarının artmasının onlara güç ve direnç kazandırdığına inanır. Halk arasında yaygın olan “Çocuk ailede ocağı tütürür” ifadesi de bu anlayışın bir yansımasıdır. Bu söz, toplumda doğumun ve çocuk sahibi olmanın ne kadar önemli olduğunu vurgular (Örnek, 1977, s.131).

“Bilindiği gibi insan yaşanmanın başlıca üç önemli geçiş dönemi vardır doğum evlenme ve ölüm her birinin kendi bünyesi içerisinde bir takım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç adet töre tören hain dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu “geçiş” leri bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir” (Örnek, 1977, s.131).

Zaho bölgesinde gelenek ve göreneklerin unutulmamasında kadınlara büyük bir görev düşmektedir. Kültürün yaşatılmasında kadınlar, doğumdan itibaren etkin bir rol oynamaktadır. Evlenme ve ölüm adetlerinin icrasında da öne çıkan kadınlar, bu kutsal görevi yerine getirirken halk şiirleri, ninniler, atasözleri ve ağıtları ustalıkla kullanmışlardır. Her yer gibi Zaho bölgesindeki kadınlar, örf ve adetlerin aktarılmasında önemli bir köprü vazifesi üstlenmektedirler. Araştırma alanımıza giren Zaho ve çevresinde adet ve inanmaya dayalı uygulamalar görülmektedir; bunlar, doğum öncesi başlayıp çocukluk döneminin sona ermesine kadar devam eder.

3.1.1. Doğum Öncesi

Çocuk sahibi olma kararı verildiği andan itibaren, doğum gerçekleşene kadar geçen süreye doğum öncesi dönem denir. Yaşamın başlangıcı olarak kabul edilen doğum, tüm kültürlerde büyük bir sevinçle karşılanan bir olaydır. Bir kadının evlilik sonrası çocuk doğurması genellikle büyük bir heyecan ve ilgi uyandırır. Doğum, yaşamın kritik anlarından biridir, birçok inanç ve gelenekten etkilenmiştir (Artun, 2011, s.145).

Ebeveyn olmak hem geleceğe dair umut verir hem de sosyal çevrede itibar kazandırır. Özellikle bir kadının anne olması, aile içinde ve geniş akraba grubunda daha güçlü bir konum sağlar. Annelik, birçok kültürde kadının statüsünü pekiştirir ve aile bağlarını güçlendirir. Kadınların annelik tecrübesi yaşaması, soyun devamını sağlamak için doğum yapması gerekmektedir. Bu nedenle, çocuk sahibi olabilmek için çeşitli yöntemler ve alternatifler denenir (Örnek, 1977, s. 132).

Doğum öncesi ritüel nitelikli uygulamaların esas amacı, anne ve baba adaylarının gebelik sürecini sağlıklı ve huzurlu bir şekilde geçirmelerine yardımcı olmak ve bu süreçte anne ile bebeğin sağlığını en üst düzeyde tutmaktır. Bu uygulamalar potansiyel sorunlara karşı önceden tedbir almayı ve çözüm yollarını keşfetmeyi hedefler. Günümüzde tıbbi ilerlemelere rağmen, bu geleneksel önlemler ve çözümler hala geçerliliğini sürdürmektedir. Gebelik sürecini daha güvenli ve sağlıklı bir deneyim haline getirmek amacıyla, bu uygulamalar devam etmektedir.

3.1.1.1. Kısırlığı giderme-gebe kalma

İnsanın neslini devam ettirme isteği, toplumsal hayatın merkezine yerleşmiş, kadın-erkek ilişkilerinin temelinde üreme veya üremeye engel teşkil eden unsurlar, bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak toplumsal hayatı şekillendirmiştir. Tarihi süreç, bu durumun pek çok örneğine tanıklık etmektedir. Öyle ki, yaygın adlandırmayla “kısır” olmanın eski zamanlardan beri bireyin toplumsal hayatını etkilediği Mezopotamya’daki yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu kaynaklarda, gebelik süresi boyunca ortaya çıkabilecek düşük tehlikesi üzerinde özellikle durulması dikkat çekmektedir.

Eski Asur döneminde, evlilik sözleşmelerinde kadın üç yıl içinde çocuk doğurmazsa, kocanın başka bir kadınla evlenme hakkı olduğuna dair belirlemeler bulunmaktaydı. Bu, o dönemde üreme yeteneğinin toplumsal hayatta büyük önem taşıdığını ve evlilikte çocuk sahibi olmanın baskın bir beklenti olduğunu

göstermektedir. Kadınlar, evlilikte bir adamın eşi ve çocuklarının annesi olma rolüyle büyük bir sorumluluk üstleniyor bu durum, evlilik sözleşmelerinde de yansımaktaydı (Sabuncuo, 2020, s.1-6).

Bununla birlikte, günümüzde ise bu anlayış değişmiş ve kısırlık tedavisi gibi konular daha açık bir şekilde ele alınmaktadır. Kadının toplumda saygınlık kazanabilmesi, annelik duygusunu yaşayabilmesi ve suyun devamlılığı için çocuk doğurması gerektiğine inanılır. Ancak, bu doğurganlık süreci bazı çabalara ve yöntemlere başvurmayı gerektirebilir. Bu çabalama süreci, genel hatlarıyla aynı olmakla birlikte, bölgesel farklılıklar içerebilir. Toplum genellikle doğurganlık sorunlarını kadında arar ve bu nedenle, öncelikle kadının kısırlık sorununu çözmesi beklenir. Bu çözüm yöntemleri, dinsel, büyüsel, halk hekimliği veya tıbbi tedaviler gibi farklı alanlardan gelir. Özetle, erkeğin kadının doğurganlığını artırmak için çeşitli tedavi yöntemlerine başvurması beklenir ve bu süreç, kültürel ve bölgesel farklılıklarla şekillenir (Örnek, 1977, s.132).

Kırgız kültüründe, çocuğun olmaması kadınlar için büyük bir eksiklik olarak kabul edilir. Bu durum toplumda genellikle kınanır ve bu durumdaki kadınların beşik toyu gibi önemli törenlere katılmalarına dahi izin verilmez. Bu kadınlar, genellikle kutsal sularla arınıp, türbelere giderek şamanlardan ve Umay Ene'den yardım talep ederler (Tawfeq, 2022, s.182).

Delaney'e göre, genel olarak dünyanın birçok toplumunda, evlenmenin çocuk sahibi olmaktan başka bir amacı yoktur. Çocuk, evliliğin bir işareti olarak kabul edilir. Oğlan veya kız olması, ilk veya son çocuk olması ya da önceki ilişkisinden olması fark etmeksizin, her durumda değerli bir varlıktır. Halk arasında, çocuğun gelmemesi durumunda, bu durum genellikle Tanrı'nın bir cezası olarak algılanır. Eğer yeterli sürede bir çocuk doğmazsa, bir erkek karısını boşayabilir veya ikinci bir eş alabilir (Delaney, 2015, s.74-87).

Eski Türk toplumunda, çocuksuz anne ve babalara yönelik toplumsal bakış oldukça eleştirel, dışlayıcı bir nitelik taşıyordu. Bu durum, zürriyetsizliğin toplum içinde nasıl bir olumsuz algı oluşturduğunu gösteren çeşitli örneklerle ortaya konmuştur. Bu konuda dikkat çekici bir örnek, Dede Korkut kitabında karşımıza çıkar. Oğlu ve kızı olmayan Dirse Han, Bayındır Han'ın çocuğun doğum etkinliğine katıldığında zürriyetsizlikle ilgili toplumun tutumuna maruz kalarak ayıplanmıştır.

Dirse Han, oğlu Boğaç Han destanında zürriyetsiz ya da erkek çocuğu olan ile kız çocuğu olanın farkını şu şekilde dile getirmiştir:

“Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayan kara otağa kondurun. Kara keçe altına düşen kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin. Oğlu kızı olmayana Tanrı Teâlâ beddua etmiştir, biz de beddua ederiz iyi bilsin.”(Ergin, 1969, s.8-9).

Isparta’da tedavi olarak kullanılan bir yöntemde, kadın şifacılar tarafından uygulanan bir tedavi bulunmaktadır. Bu yöntem, kadınların alt karın bölgelerindeki rahatsızlıkları tedavi etmek için kullanılır. Genellikle kasık çekme adı verilen bir yöntemdir. İnfertil kadının alt karın bölgesine hafif bir basınç uygulayarak kasık bölgesinden göbeğe doğru yavaşça çekilmesini içerir. Bu işlem, sıcak kum dolu bir torba veya sabun kullanılarak gerçekleştirilebilir. Kasık çekilmesinden sonra, torba veya sabun karın üzerine sıkıca bağlanır.

Bu yöntemi tercih eden kadınlar genellikle, gün boyunca ağır işlerde çalışan ve bu nedenle çocuklarının olmamasının, alt karın bölgelerinde rahatsızlık hisseden kişilerdir. Göbek düşmesi, ağır kaldırmaya bağlı olduğuna inanılır ve bunun kasık çekme yöntemiyle tedavi edilebileceği düşünülür (İpekoğlu ve Oral, 2019, s.133).

Eskiden, Kırgız toplumunda Şamanizm döneminden kalan mukaddes ağaçlar, ataların ve büyük şamanların mezarları, zamanla İslamlaşmış ve evliyaların türbeleri haline gelmiştir. Manas destanında, Yakup Han’ın eşi, kısırlığından şikâyet eder ve

“Çırcı’yı alalı on dört yıl oldu, bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu kadın, geleneklere göre hareket etmez; mezarlık yerlerini ziyaret etmez, elmalı yerlerde yuvarlanmaz ve kutlu pınarlar yanında dolaşmaz” diyor (İnan, 2023, s.170-171).

Zaho ve çevresinde gerçekleştirdiğimiz saha çalışması sırasında, yerel kaynak kişilerden edindiğimiz bilgilere dayanarak, bölgede yaşayan kadınlar arasında doğumla ilgili inançlar ve uygulamalar üzerine önemli tespitlerde bulunduk. Özellikle çocuksuzluk, kısırlık veya Kürtçe olarak adlandırılan “Xırış” (meyvesiz ağaç) durumlarıyla başa çıkmak için bu bölgedeki kadınlar çeşitli uygulamalara yönelmişlerdir. Hristiyan topluluklarında, çocuğu olmayan kadınlar genellikle Margoris Kilisesi’ne yönelirler. Dualar edilir ve adaklar sunulur. Eğer duaların kabul edilmesiyle bir çocukları olursa, adak olarak çocuğun saçı kesilir. Bu saçlar, genellikle uzun bir süre boyunca uzatılır, bazen yedi-sekiz sene kadar. Sonra, saçlar kesilip, öyküsüyle birlikte bir zarfa konularak kiliseye bağışlanır. Ayrıca, çoğu zaman çocuğa, kilisede önemli bir figürün adı verilir (F13, F14).

Çocuğu olmayan veya kısır kadınlar günümüzde hâlâ halk hekimliğine önem vermektedir. Hekimler, bu kadınlara kasık çekme uygulaması yapmaktadır. Bu uygulama, Türkiye'nin birçok kentinde, özellikle Isparta'da yaygındır. Isparta'da, hâlâ bu geleneği sürdüren insanlar bulunmaktadır. Genellikle çocuğu olmayan kadınlar bu yöntemle başvurmaktadır. Bu durum, iki kültürün benzerliklerini ve kültürel bir ortaklığı ortaya koymaktadır.

Zaho'daki kadınlar, kırsal yaşamın getirdiği zorlukları aşmak için çeşitli pratiklere başvurmuşlardır. Bu uygulamalar arasında, dinlik ve türbe ziyaretleri ile halk hekimliği uygulamaları öne çıkmaktadır. Bu ritüeller, kadınların doğurganlıkla ilgili beklentilerini karşılamak ve sağlıklı bir gebelik süreci geçirmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de kadınlar, gebe kalmak için hala hekimlere başvurmaktadırlar. Benzer gelenekler, Türk kültüründe olduğu gibi Kürt kültüründe de mevcuttur. Kürt kültüründe, çocuk sahibi olamayan kişiler genellikle türbelere giderler. Bu ziyaretler sırasında dualar eder ve dileklerde bulunurlar. Aynı zamanda, türbede edilen duaların kabul olması için, yoksul bir aileye yardımda bulunurlar. Bu uygulama hem Türk hem de Kürt kültürlerinde, türbe ziyaretlerinin önemli bir ritüel olarak benimsendiğini göstermektedir.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden, bir kadın bir çocuk dünyaya getirmezse, toplumda genellikle kadın kusurlu olarak görülürdü ve eşi genellikle ikinci bir eş alırdı. Ancak, eğer adam kusurlu ise, o adam sessizce bir kenara otururdu ve kimse onun kusurlu olduğunu söylemezdi. Toplumda her zaman kusurlu olanın kadın olduğu düşünülürdü (K 5).
- Kadın hekim, sabahları aç karnına hastalarını kabul eder. Kasık çekme uygulaması adı verilen bir yöntemle, infertil kadınlara alt karın bölgesine baskı uygulamasını başlatır. Bu uygulamada, infertil kadının alt karın bölgesine baskı uygulanarak kasıktan göbeğe doğru yavaşça çekilir. Bu işlem, üç gün boyunca tekrarlar. Ayrıca, hastalara üç gün boyunca aç karnına çınar yaprağı suyu içmelerini önerir. Bu uygulamaların ardından bir veya iki ay içinde hamile kalan hastalar gözlemlenir. Bu süreçte, hekim kadının önerdiği yöntemlerin etkili olduğuna inanılır (K 8).
- Çocuğu olmayan bir kadın için günümüzde şöyle bir gelenek vardır: Çocuğu olan kadınlardan para toplar ve toplamda 40.000 dinar biriktirince bu parayla

bir elbise alır. Daha sonra, bu elbiseyi kırk gün boyunca giyer. Geleneksel inanişaya göre, kırk gün tamamlandıktan sonra elbiseyi bir kenara koyar ve böylece çocuk sahibi olacağına inanılır (K9, K15, K19, K24).

- Eskiden, çocuğu olmayan kadınlar ya mezarlığa götürülürdü ya da hekim kadınların kasık çekme yöntemine başvurulurdu. Hekim kadınlar, nane suyu buharıyla yapılan uygulamayı önerir ve bu şekilde kadınların rahimlerinin açılmasına yardımcı olurdu (K 11).
- Eskiden, çocuk sahibi olamayan gelinler bir yıl beklerdi. Hamile kalamazlarsa, hekim kadınların yanına götürülürlerdi. Hekim kadınlar, zeytinyağı sırtını ve karnına masajı ve kasık çekme yöntemi uygular, ardından zencefil ve ısırgan otu buharı ile nane içmelerini önerirdi. Eğer hala hamile kalmazlarsa, mezarlık ziyareti, dua okutmak ya da üzerlerine kuma getirirlerdi (K 12, K 13, K 24, K 25, K 28, K 31).
- Eskiden, çocuğu olmayan kadınlar şeyh Ali'nin türbesine giderlerdi. Orada bir küçük salıncak kurar içine küçük taşlar atılır salıncak kendiliğinden sallanırsa çocuğu olacak, sallanmazsa olmayacağı düşünülürdü. Bu ritüel hala günümüzde de yapılmaktadır (K 7, K 14, K 19, K 24).
- Eskiden, çocuğu olmayan kadınlar Delal Köprüsü'nün yanına giderdi. Elinde bir yumurta ile arkasına bakmadan yumurtayı suya atardı. Eğer kadın, suya atılan yumurtayı yakalarsa, hamile kalacağına inanılırdı. Ancak eğer yumurta suyla beraber giderse, hamilelik gerçekleşmeyeceği düşünülürdü (K 15).
- Eskiden, bir Yahudi kadının çocuğu olmazsa, kocasının ayakkabı tekinin karnına bağlardı. Onların inanişasına göre, bu hamile kalmanın bir yöntemi idi. Müslümanlar ise, kasık bölgesindeki rahatsızlıkları tedavi etmek için bir kadın hekime giderlerdi. Bu uygulama, kadınların hamile kalmasına yardımcı olurdu. O hekimin adı "Heloka Hoca" idi. Bu kadın hekim çok yetenekliydi ve bölgedeki tüm hastalar onun yanına giderdi. Merhemler hazırlayarak ve bitkisel içecekler yaparak hastaları tedavi ederdi. Herkes ona büyük güven duyardı (K32).
- Eskiden, çocuğu olmayan gelinler, durumlarını kabullenmek için hekim kadınlara başvurulardı. Bazıları, yıllarca bekledikten sonra bile çocuk sahibi olamazlardı. Bu durumda, insanlar genellikle "Bu Allah'ın işi, her şeyde bir hayır vardır" diyerek teselli bulmaya çalışırlardı (K 33).

- Hristiyanlarda, bir kadın çocuğu olmuyorsa ve bir ölünün banyosunu yaptırsa, o zaman bir çocuğa sahip olabileceğine inanılır (K23).
- Hristiyan, eğer bir kadın gebe kalamazsa dua eder ve kiliseye gidip kutsal kişilere yalvarır, hatta bazen mezarlarına dua eder. Her sene, Bersev'de ve Margorgis Kilisesi'nde bu amaçla törenler düzenlenir. Bu yerlerde yatan mübarek insanlara dua edilir. Eğer çocuk erkekse, bazen rahiplerin birinin adı olan Marşelbil veya Sharbel gibi isimler verilir. Kız çocukları için ise Georgina gibi kutsal kişilerin adları tercih edilir. Bu, bir minnet borcu olarak kabul edilir ve hala bu ritüel devam etmektedir (K 21, K 22, K 23, K 41).
- Bir Hristiyan kadınının çocuğu yoksa, kutsal bir yere gidip dua eder ve bir adak adar. Eğer bu süreçten sonra hamile kalırsa, bebeğe dua ettiği kutsal kişinin adını verir. Adanan çocuğun saçı, adak olarak uzatılır ve bu bazen yedi-on yıl sürebilir. Sonrasında, çocuğun saçları kesilir ve bu saçlar, adanma hikayesiyle birlikte bir zarfa konur. Bu zarf, adak yapılan kiliseye veya kutsal yere bırakılır. Bu gelenek, eskiden olduğu gibi hala Hristiyanlar arasında uygulanan bir ritüeldir (K21).
- Yezidilerde, eğer bir gelin hamile kalamazsa, aileler genellikle şeyh ve kutsal kişilere başvururdu. Ardından, hekim kadınların yanına götürülürlerdi. Eğer çocuk sahibi olamazlarsa, bazı aileler gelini üzerine kuma getirirlerdi, ancak bazıları buna izin vermezdi (K 43, K 44, K 46).
- Yezidilerden bazıları, çocuk sahibi olamayan durumlarda hekim kadınlara başvurur ve kutsal mezarlıklara giderlerdi. Eğer çocukları olmazsa, bazıları uzun süre bekler, hatta biri tam kırk sene eşini bekledi ancak çocukları olmadı. Eşi, ikinci eş aldı ve beş erkek ve üç kızı oldu. Bu durumda, bazıları Allah'ın kismet edeceğini umarak uzun zaman beklerlerdi. Ancak eğer çocukları olmazsa, ikinci bir eş almayı tercih ederlerdi (K 46, K47).
- Yezidilerde, eğer birinin çocuğu yoksa Şeyh Hadi'nin mezarına gidilir. Önce orada bir kurban kesilir ve ardından mezardan bir miktar toprak alınır, bu toprak muska halinde üzerinde taşınır. Çocuk dünyaya geldikten sonra, doğumdan üç gün sonra anne ve bebek banyolarını yapar ve Şeyhin evine gider. O gece orada kalır ve çocuğu, şeyhin evindeki beşikte sallanır. Sabah olduğunda, çocuğun babası bir kurban daha keser ve bu kurban büyük kazanlarda pişirilip hep birlikte orada yenilir. Daha sonra, tekrar Şeyhin

evinden bir parça toprak, bir parça demir ve bir ip alırlar. Bu, kötülükten korunmak için kullanılır. Anne ve çocuk, ardından tekrar evlerine dönerler (K47).

3.1.1.2. Gebelikten koruma

Delaney'e göre, gebelikten korunma ile ilgili tutumlar karmaşıktır, çünkü kadının temel işlevi çocuk, özellikle de erkek çocuk doğurmaktır. Her durumda, ilk çocuğun doğumuna kadar herhangi bir korunma önlemi alınmaz; normal olarak, en azından bir erkek çocuk doğana kadar bu böyledir. Birkaç çocukta sonra korunma başlayabilir veya düşünülebilir (Delaney, 2014, s.73-74).

Gebe kalmak için bazı yöntemler olduğu gibi, gebe kalmamak için de çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Eski Anadolu kültüründe, bu yöntemlerden bazıları şunlardır: Kadınlar, solucan kaynatılmış su içerek ya da kadın yumurta kabuğunu su veya kahveyle yutarak hamile kalmayacaklarına inanırlar. Ayrıca, kadınlar, örümcek ağı tütsüsüne ya da tavuk pisliğinin kaynatılmış buğusuna oturarak gebe kalmayacaklarına veya çocuk sahibi olmayacaklarına inanırlar (Mollaibrahimoğlu, 2014, s.12).

Gebeliği önleme veya sonlandırma amacıyla başvurulmuş iki temel yöntem bulunmaktadır. İlk olarak, kadının cinsel ilişki sırasında korunma önlemleri alması gelir. İkinci olarak, kadının hamile olduğunu fark ettiği anda gebeliği sona erdirmek için çeşitli yöntemlere başvurulması söz konusudur. Geçmişte, gebeliği önlemek amacıyla çeşitli geleneksel yöntemlere başvurulmuşlardır, ancak günümüzde bu uygulamaların çoğu unutulmuş ve yerlerini modern tıbbın geliştirdiği yöntemlere bırakmıştır. Yapılan saha çalışmamızda, geleneksel uygulamalara başvuran kişilere rastlanmamıştır. Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, eskiden herkes çocuk sahibi olmayı arzulardı. Yani, belki yüzde biri çocuk sahibi olmayı veya gebe kalmayı istemezdi, ancak genel olarak herkes, ne kadar çok çocuğu olursa olsun, onlara bakmayı istiyordu. Günümüzde halk genellikle modern tıbbın sunduğu ürünlerden faydalanmaktadır. Bu bağlamda, geçmişte kullanılan bazı geleneksel uygulamalardan söz etmek uygun düşmektedir. Ancak, bu eski yöntemlerin çoğu artık terk edilmiş ve daha güvenilir, etkili ve bilimsel temellere dayanan modern yöntemlere yerini bırakmıştır.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden herkes çocuk sahibi olmayı arzulardı. Ancak istemeyenler için, “Gıabendi” adı verilen bir otun kaynatılıp içilmesiyle düşük yapılırdı (K 8).
- Eskiden gebelikten korunma yöntemleri yoktu. Kadınlar ne kadar çocukları olursa olsun doğurmaya devam ederlerdi, en son çocuklarına kadar. Örneğin, annem on çocuk doğurdu, kaynanam ise sekiz çocuk doğurdu. Eğer kayınpederim ölmeseydi, bu rakam daha da artabilirdi (K 9).
- Bizim toplumumuzda hiçbir kadın çocuk düşürmek niyetinde değildi. Eğer bir kadın çocuk istemezse, bu genellikle eşini sevmediği anlamına gelirdi ve dolayısıyla onun çocuğunu istemezdi. Aksi takdirde, herkes Allah’ın armağanını isterdi ve Allah’tan gelen her armağan herkesi mutlu ederdi (K10).
- Büyükannemden duyduğuma göre, eskiden köyde bir komşumuz vardı. Kadın hamileydi ve ağır işler yaparak, ağaca tırmanarak düşük yapmayı denemiş, ancak çocuk dünyaya gelmiş. Bir kız çocuğu doğmuş ve adı Hediye konmuş. Büyükannem, onların evine gittiğinde kadın çocuğu bir kenara atmış olduğunu görmüş. Büyükannem, çocuğa bakmak için yanına gitmiş ve ona süt vermiş. Kız büyümüş, çok güzel olmuş ve evlilik çağına geldiğinde herkes onların evine gelip kuyruk olmuş. Büyükannem şöyle demiş: ‘Allah’ın verdiği canı ancak Allah alır, hiç kimse başka bir canı alamaz’ (K 13).
- Eğer kadın çocuğu istemiyorsa, eskiden ağır işler yapar, hatta merdivenlerden kendini atarak düşük yapmayı deneyebilirdi (K 14, K 15, K 21, K 31, K 32).
- Eskiden, hamile olduğunu bilen bir kadın genellikle çocuğunu düşürmek için hiçbir yönteme başvurmazdı. Ancak günümüzde, bir komşumuz doktora giderek çocuğunu aldirmek istedi. Doktor, bu isteği kabul etmedi ve gınahtır dedi. Kadın eve döndüğünde gaz tüpünü karnının üzerine koyarak kendi kendine düşük yaptı. Durumunun ciddiyeti nedeniyle kadın hastaneye kaldırıldı ve ölümle karşı karşıya kaldı (K 16).
- Eskiden ne kadar yoksul veya ne kadar çok çocukları olursa olsun, bir kadın hamile kaldığında çocuğu düşürmek için hiçbir yönteme başvurmazdı. Çünkü o dönemde insanlar, Allah’ın verdiği canın rızkını da vereceğine inanırlardı (K 24, K 25, K 28).

- Hristiyanlar, hamile bir kadının çocuğunu düşürmek istemesi, genellikle günah olarak kabul edilir çünkü o bir canlıdır (K 2, K 3, K 4, K 6, K 21, K 22, K 23).
- Eğer bir kadın hamile ise ve bebeğini istemezse, Hristiyan inancına göre, bu istek nadiren görülür çünkü genellikle herkes çocuk ister (K 41).
- Yezidilerde, eğer bir kadın gebe ise, çocuğu düşürmek için yüksek bir yere çıkar ve kendini oradan atardı, düşük yapana kadar (K 43).
- Yezidilerde, eğer bir kadın gebe ise, çocuğu düşürmek için ağır işler yapardı ya da karnının üzerine ağır bir çuval konurdu, düşük yapana kadar (K 44, K 46).
- Yezidilerde, eğer bir kadın gebe ise, genellikle çocuğunu düşürmek istemezdi çünkü bu, günahtı. Hepimizin gözü o çocuktaydı, çünkü çocuk Allah'ın bir armağanıdır. Yezidi toplumlarında bu armağan kutsal olarak kabul edilir (K 47).

Zaho bölgesinde genç yaşta evlenmiş kızlar genellikle ilk çocuklarını doğurmadan veya erkek çocuğu dünyaya getirmeden korunma yöntemlerine başvuramazlar. Ancak, bu durum Zaho'da erken yaşta evlenmiş kızlar arasında farklılık gösterebilir. Kimi kızlar daha erken bir dönemde korunma yöntemlerine başvurabilirken, diğerleri ise korunma yoluna gitmeyebilir.

3.1.1.3. Gebelik süreci

“Örnek'e göre kadın gerek gebeliği gerekse lohusalığı süresince çevresinde bir çeşit hasta olarak kabul edilir ve buna göre işlem görür. Başka bir söyleyişle, gebe kadını bağlı bulunduğu grup ya da cemaatin kültürel değerleri hasta kategorisine sokarak ona o gözle bakarlar.” (Örnek, 1977, s.135).

Gebelik, farklı şekillerde ve terimlerle ifade edilebilir. Kadının hamilelik hali, vücudunun değişiminden başlayarak fizyolojik, psikolojik ve toplumsal açıdan değerlendirilir. ‘Gebe’, ‘hamile’ ve ‘yükü’ gibi terimler, en sık kullanılan tanımlamalar arasında yer alır. Gebelik ve doğumun başlangıcı, genellikle mutlulukla karşılanan bir durum olsa da geleneksel kültürlerde bazen utanç verici kabul edilebilir. Karnın büyümesi, kusma ve baş dönmesi gibi gebelik belirtileri, evin yaşlı erkek üyelerinden bir süre gizlenebilir çünkü bu tür belirtiler ayıp sayılabilir (Örnek, 1977, s.135).

Ebe kadınların aktardığı bilgilere göre, bilinen bir gerçek olarak, bir kadının hamile olduğunun gösteren belirtilerden biri adet kesilmesidir. Hamileliğin ikinci haftasından itibaren bedeninde ve duygusal dünyasında bazı değişiklikler başlar. Bu

dönemde hafif mide bulantıları, iştah değişiklikleri ve baş ağrıları gibi yaygın belirtiler ortaya çıkabilir. Aynı zamanda meme uçlarında hafif renk değişiklikleri ve ilerleyen aylarda bacaklarda hafif bir şişkinlik hissi de hissedilebilir. Bölgeden elde edilen bilgilere göre, kadınların bir bölümünde gebe oldukları zaman sinirlilik belirtileri gözlemlenebilir. Bu durumlar arasında koku duyularında değişiklik yaşanabilir ve genellikle olumsuz kokular daha belirgin hale gelir. Aynı dönemde, bu kadınlar eşlerinden biraz daha uzak durma eğiliminde olurlar.

Zaho bölgesinde, bir kadının hamile olması ailesi ve çevresindeki herkes tarafından sevinçle karşılanır. Geçmişte Zaho kültüründe, kadınlar hamilelik sürecinde yaşadıkları özel durumları, özellikle aile içindeki erkek bireylerden gizlemeye çalışırlardı. Ancak zamanla toplumsal değerler değişebilir, bu nedenle geleneksel uygulamaların günümüzde ne kadar devam ettiği konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Zaho ve çevresindeki toplumun evrimiyle birlikte, hamilelikle ilgili geleneksel uygulamalardaki değişiklikleri anlamak önemlidir.

Zaho Halk Kültüründe

- Hamile kaldığımda, çoğu zaman kimseye söylemezdim çünkü utanırdım. Benim dönemimde, bir kadın hamile olduğunu genellikle çocuk dünyaya gelene kadar kimseye söylemezdi. Günümüzde ise durum farklıdır; kadının karnı henüz iki aylıkken bile herkes tarafından bilinir ve sosyal medyada paylaşılır. Ancak, bizim zamanımızda böyle bir davranış ayıp kabul edilirdi (K 7).
- Eskiden kaynanamla birlikte yaşadığım için hamile kaldığımda ilk olarak eşime söylerdim. Evdeki ilk kişi o olurdu hamile olduğumda ve eşim çok mutlu olurdu (K 8).
- Eskiden, kadınlar hamile kaldıklarında genellikle ilk olarak kayınvalidelerine söylerlerdi. Bu, çünkü erkekler genellikle uzun yolculuklara çıkarlar ve başlarına bir şey gelirse, gelin kaynanasına hamile olduğunu bildirirdi. Kaynana bu durumu şahit olarak gözler önüne sererdi. Yani eğer gelinin eşinin başına bir şey gelirse, kaynana, herkesin bilmesi için gelinin hamile olduğunu açıklardı, böylece yanlış anlamalara meydan verilmezdi (K 9, K 10, K11, K12, K13).
- Eskiden, bir kadın hamile olduğunu öğrendiğinde genellikle ilk olarak kayınvalidesine söylerdi çünkü eşine söylemekten utanırdı (K 14, K 28).

- Eskiden, birçok kadın hamile olduğunu bilmezdi; ta ki aşermeye başladığı zaman hamile olduğunu anlardı (K15, K 19, K 31).
- Eskiden bir kadın hamile olduğunu bildiğinde, genellikle ilk olarak kayınvalidesine söylerdi. Çünkü toplumdaki iftiralarından korktuğu için bu bilgiyi ilk olarak onunla paylaşırdı. Ancak günümüzde kadınlar genellikle ilk olarak eşlerine hamile olduklarını söylüyorlar. Annemin anlattığına göre, babamın öldüğü zaman annem hamileymiş. Annem, kayınvalidesine “Ben hamileyim” dedi. Kayınvalidem ise taziyede bulunan herkesin duyması için, “Benim gelinim hamileydi, kimse ona iftira atmasın” diye açıklamada bulundu (K 16).
- Eskiden gelinler hamile olduklarında utanırdı ve hiç kimseye söylemezlerdi ve genellikle baba evine gitmezlerdi. Ben hamile olduğumda ise hiçbir fikrim yoktu, ta ki karnım belirgin bir şekilde büyüyene kadar. Sonunda ikiz çocuk doğurdum. Hamileliğimin belirtileri arasında mide bulantısı, baş ağrısı ve göğüs uçlarında siyahlaşmalar vardı. Eski zamanlarda kadınlar bu konularda çok az bilgiye sahipti, ebeler de genellikle hamileliğin belirtilerini bu şekilde anlatırlardı (K 24).
- Eskiden, bir kadın eğer adet görmezse, hamile olduğunu anlardı. Bu durumda ilk olarak kayınvalidesine söylerdi ve ardından annesine haber verirdi. Hamile olduğu süre boyunca, genellikle babasının evine gitmezdi çünkü babasından ve abilerinden utanırdı. Kimi zaman da doğumdan sonra ise kırkı çıkana kadar babasının evine gitmezdi, çünkü yine utanırdı (K 25, K 33).
- Eskiden Hristiyan toplumunda, bir kadın adet görmeyi beklerdi. Eğer adet görmezse, hamile olduğunu düşünürdü; sırt ağrıları da hamilelik belirtileri arasında kabul edilirdi, büyükannem bana aktardığı bilgilere göre. Eskiden kadınlar, hamileliklerini belirlemek için farklı yöntemler kullanırlardı. Örneğin, kadınlar hamile olup olmadıklarını anlamak için buğday alır, buğdayın üzerine çişlerini yaparlardı. Ardından, bir hafta veya on gün boyunca buğdayı gözlemleyerek, eğer buğday yeşerirse kadın hamile olduğuna inanılırdı; eğer yeşerme olmazsa, o zaman hamile olmadığı düşünülürdü. Günümüzde ise, bir kadın hamile olduğunu öğrendiğinde genellikle önce eşine söyler, ardından kayınvalidesine haber verir (K 21).

- Eskiden Hristiyan toplumunda, bir kadının canı çok istediği bir şeyi isterken, çevresindekiler genellikle ona “Acaba hamile misin?” diye sorarlardı. Bu nedenle, bir kadının aşerdiği zamanlarda, genellikle hamile olduğu düşünülürdü (K 23).
- Eskiden Hristiyan toplumunda, kadınlar hamile olduklarında genellikle ilk olarak kayınvalidelerine söylerlerdi. Ancak günümüzde, kadınlar genellikle hamile olduklarını ilk olarak eşlerine söylüyorlar (K 2, K 4, K 6, K 40, K 41).
- Yezidilerde, bir gelin hamile olduğunu fark ettiğinde genellikle ilk olarak kayınvalidesine haber verir ve doğumuna üç ay kala babasının evine gitmez çünkü utanır (K 43).
- Yezidilerde bizim zamanımızda gelin hamile olduğunu fark ettiğinde genellikle ilk olarak evdeki kadınlara, yani büyük eltiye söylerdi. Büyük elti daha sonra kayınvalidesine haber verirdi çünkü gelin hamile olduğunu herkese söylemekten utanırdı. Ve çocuğu dünyaya gelene kadar da babasının evine hiç gitmezdi (K 44, K 46, K 47).

3.1.1.4. Aşerme

Aşerme, gebeliğin belirli bir döneminde gebe kadınlarda görülen bir durumdur. “Boratav deyimin asıl aş yerime” ifadesiyle, yiyecekleri beğenmemek veya onlardan tiksirmek anlamı gelir. Bu ifade, yeme eylemini hoş görmeme veya reddetme anlamına gelir (Boratav, 2020, s.168).

Halk arasında “aşerme” olarak bilinen kavram, aslında “aş yeme” şeklinde ifade edilir ve yiyeceklerden tiksime anlamına gelir. Aşerme, gebeliğin belirli dönemlerinde gebe kadınlarda görülen bir durumdur ve yiyecekleri beğenmeme, hatta kötüleme anlamına gelir. Ancak zamanla, “aş yermek” terimi halk arasında hamile kadının belirli yiyecekleri istemesi ve onlara karşı direncinin azalması anlamına gelir hâle gelmiştir. Bu nedenle, hamile kadının istekleri genellikle yerine getirilmeye çalışır (Artun, 2011, s.152).

Sümbüllü’nün düşüncesine göre, yani aşermenin kesin nedenleri tam olarak bilinmemekle birlikte, hamilelik sırasında meydana gelen hormonla değişikliklerin veya kan şekeriindeki dalgalanmaların önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Hamileliğin başlangıcından itibaren artan östrojen seviyeleri ve anne ile bebeği arasındaki alışveriş yolu olan plasentadan sağlanan östrojen, anne adayının koku alma duyusunun hassasiyetini artırabilir. Beynin bu bölgesi, kadının bulantı ve

kusma hislerini harekete geçiren toksinleri algıladığında bu tür tepkilere neden olabilir (Sümbüllü, 2010, s.136).

Gebeliğin başlamasıyla birlikte, gebe bir kadının yaşadığı değişiklikler sadece fizyolojik değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bir boyut kazanır. Saha çalışmamızda kaynak kişilerden aktardığımız bilgilere göre, bu durum genellikle Kürt kültüründe halk ağzında ‘mıh’ olarak adlandırılır ve anlamı aşerme olarak kabul edilir. Bu dönemde birçok kadın, yemek tercihlerinde ve iştahlarında belirgin değişiklikler yaşar. Gebelik sürecinde, kadınlar genellikle belirli yiyecekleri isteme eğiliminde olabilirler, bu da gebelik sırasında yaygın bir durumdur. Eskiden kadınlar arasında şöyle bir atasözü vardı: “Aşermeyen kadın, her sene on çocuk getirsin inşallah.”

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden hamileyken canım toprak aşerirdi, ancak asla yemezdim. Evimiz kerpiç evi olduğu için duvarları suyla ıslatır ve burnuma toprak kokusu gelirdi. Bu durum beni rahatlatırdı (K 7).
- Hamilelik sırasında, erkek çocuktan toprak, kız çocuktan ise kahve aşeriyordum. Günlük olarak bu ihtiyaçlarımı karşılamam gerekiyordu (K 8).
- Hamileyken yemekten ve çaydan tiksiniirdim, midem bulanırdı, kokusuna dayanamazdım. Hiçbirini yemezdim, sadece bir avuç toprak için her şeyi yapardım (K 8, K11).
- Eskiden kadınlar, canları tatlı bir şeyler istediğinde, genellikle helva, hurma veya şeker suyuyla tatlandırılmış içecekler tüketirlerdi. Eğer canları ekşi bir şey isteseydi, sumak veya nar gibi doğal ekşi tatlar tercih ederlerdi. Çünkü geçmişte günümüzdeki kadar çeşitli seçenekler bulunmazdı ve kadınlar bu yiyeceklerle kendilerini tatmin ederlerdi (K 9).
- Kadınlar bazen sigara ya da komşusunun yemeği gibi beklenmedik şeyleri arzularlardı ve bazıları eşlerini gördüklerinde bile tiksiniirdi. Bu tür istekler aşerme döneminde olabilir (K 10).
- Bazı kadınlar sadece ekşi ve su gibi istekler duyarken, annem ise bütün çocukları doğurduğu döneme kadar sadece toprak aşerirdi ve kendi yemeğini yemezdi, başkasının yemeğini yerdi (K 12).
- Bazıları tütün çiğner ve dudağının kenarına koyarak rahatlar (K13).

- İlk gebeliğimde her gün çekirdek aşerirdim ve uyku isteği duyardım. Kızımsa kendi gebeliğinde sigara külü aşerirdi. Sigara külünü eline alır ve yerd (K 16).
- Bazı kadınlar hiç aşerme deneyimi yaşamazdı, bazıları ise utanır ve kimseye söylemezdi. Ancak günümüzde, bir kadın kestane aşerdiğinde, eşini günde iki kez çarşıya yollayabilir (K 19).
- Ben hamile olduğum zaman hiç aşerme belirtisi göstermezdim, sadece kusardım. Ancak teyzem sadece toprak aşerirdi. Ayrıca, bir komşumuzun canı da buğdaya ve gaza aşerirdi. Buğdayı cebine koyar ve arada bir elini buğdaya uzatıp yerd. Aynı zamanda elini de gaza daldırır ve koklardı (K 24).
- Çocuklarından bazıları çay aşerer, bazıları ise haşlanmış otları aşerirdi (K33).
- Eltim hamileyken 9 ay boyunca hiç su içmedi ta ki doğum yapana kadar çünkü hamile döneminde suyu gördüğü zaman midesi bulanıyordu (K50).
- Hristiyanlarda, kayınvalidem ilk çocuğunu toprak. Annem ise genellikle turşu aşerirdi ve her gün turşu yerd (K21).
- Hristiyanlarda, hamileyken, kırmızı ete karşı bir aşermem vardı ve her gün tahin tükettirdim. Bu süre boyunca, kırmızı eti yerken ve gün boyunca sürekli tahin yiyerek, eşim en sonunda ‘Tahini gördüğüm zaman midem bulanıyor’ dedi. Hamilelik döneminde yaşadığım bu alışılmadık yiyecek tercihleri, bazen eşim için bile zorlayıcı olabiliyordu (K 23).
- Hristiyanlarda, hamile kadınlar genellikle daha fazla toprak aşerer ve tatlı ile ekşi yiyecekleri de aşererlerdi, ancak özellikle toprak aşerme eğiliminde olan kadınlar, bulunurdu (K 2, K 3, K 4, K 6).
- Yezidilerde hamile kadınlar genellikle toprak aşerirdi, ancak ben hamile olduğum dönemde sadece şeker aşerirdim. Eşim her alışverişe çıktığında, bana rengarenk şekerler getirirdi (K 43).
- Yezidilerde, hamilelik döneminde yalnızca toprak aşerirdim (K 44, K 45).

3.1.1.5. Çocuğun cinsiyetinin tercihi

Çocuğun cinsiyeti, tıpkı kıyamet günü yağmurun ne zaman yağacağı, insanın nerede öleceği gibi sadece Allah’ın bilebileceği şeyler arasındadır. Cinsiyet, ilahi olan tarafından takdir edilmiştir. Dolayısıyla, doğacak çocuğun cinsiyetini öğrenmek için çeşitli kehanetlere başvurulması da doğaldır. Bu tür törenler, Türkiye’nin her

bölgesinde yapılan ve folklor geleneğinin bir parçası olan uygulamalardır (Delaney, 2014, s.79).

Karakoç'a göre, Gaziantep kent merkezinde erkek çocuk isteği yaygındır. Bu nedenle, çocuğun erkek olmasını sağlamak amacıyla çeşitli uygulamalar yapılır. Kadının hamilelik sürecinde yaşadığı fizyolojik değişiklikler ve canının çektiği yiyecekler doğrultusunda, doğacak çocuğun cinsiyeti hakkında tahminler yürütülür. Örneğin, kadın çirkinleşirse kız, güzelleşirse erkek bebek beklenir. Tatlı yiyeceklerle aşerer ise erkek, ekşi yiyeceklerle aşerer ise kız bebek olacağına inanılır (Karakoç,2024, s.53-54).

Anne ve baba adayları günümüzde gebeliğin dördüncü ayından itibaren ultrason cihazları aracılığıyla bebeğin cinsiyetini öğrenebilmektedir. Ancak tıbbın teknolojik imkanları gelişmeden önce, bazı kadınlar anne adayının vücut değişikliklerine odaklanarak çocuğun cinsiyetini tahmin etmeye çalışmışlardır. Bu tahminler genellikle, gebe kadının vücudundaki belirli değişikliklere dayanmıştır. Örneğin, gebe kadının yüzü “çirkinleşirse” kız doğacağı düşünülmüş, karın sağa doğru genişler ya da sivri bir hal alırsa erkek olacağına inanılmıştır. Bu tür tahminler, yüzyıllardır yapılan gözlemlere ve istatistiklere dayanmaktadır (Aça, 2023, s.361-362).

Tahtacılar topluluğunda, erkek çocukları genellikle kız çocuklarından daha özel görülür. Kız çocuğu doğduğunda aileler tarafından pek kutlama yapılmazken, erkek çocuğu doğduğunda “kütük atma” adını verdikleri bir gelenek yapılır. Bir aileye erkek çocuğu dünyaya geldiğinde, gençler ormanda yaklaşık bir metre uzunluğunda bir ardıç ağacı keser ve evin önüne getirirler. Sonra, havaya silahlarla ateş ederek, bu ardıç ağacını, dallı ve babası gibi güçlü olması için fırlatırlar. Çocuğun babası, bu geleneksel töreni gerçekleştiren gençlere bir ziyafet verir (Yalçın ve Koçak, 2013, s.26).

Gennep'e göre doğum ritüellerinin amacı, kadını önceden ait olduğu toplumlarla yeniden bütünleştirmektir. Özellikle ilk çocuğunu doğurduğunda, özellikle bir erkekse, annenin toplumda yeni bir konum kazanmasına yardımcı olmak için bu ritüeller gerçekleştirilir (Gennep, 2022, s.53).

مَلِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذَّكَورَ (٤٩)

”أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاءً وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (٥٠)

“Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocuklar bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. (49) Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. O her şeyi bilir, şeye gücü yeter (50)” (Şûra Suresi 42., ayeet49-50).

Karakoç’a göre, Türk kültüründe cinsiyet tahmini geleneği çeşitli inanışlarla şekillenmiştir. Eğer anne adayı güzelleşirse, erkek; çirkinleşirse, kız bebek beklenir. Benzer şekilde, annenin kalçaları genişler ve kilo alırsa kız, vücudunda belirgin bir değişiklik olmazsa erkek bebek doğacağına inanılır. Tatlı yiyeceklere aşırır ise erkek, ekşi yiyeceklere aşırır kız bebek olacağı düşünülür. Annenin yüzü güzelleşirse erkek, çirkinleşirse kız bebek olacağına inanılır.

Bu gelenek Kürt kültüründe de benzerlikler gösterir. Zaho’daki Kürt geleneğinde annenin güzelleşmesi ve tatlı yiyecekler tüketmesi erkek, çirkinleşmesi ve ekşi yiyecekler tüketmesi kız bebek beklenildiğini gösterir. Bu benzer inanışlar, iki kültürün ortak noktalarını gözler önüne serer.

Hamilelik, aileler için büyük bir mutluluk kaynağıdır. Hamile kalanlar genellikle bebeğin cinsiyetini merakla beklerler. Günümüzde ultrason teknolojisi sayesinde bebeğin cinsiyeti doğumdan önce öğrenilebiliyor. Ancak eskiden bu bilgiye ulaşma çabası, farklı yöntemlerle çeşitli inançların doğmasına neden oldu. Teknolojik gelişmelerle birlikte, ultrason gibi yöntemlerle bebeğin cinsiyetini öğrenmek artık daha kolay hale geldi. Ancak geleneksel inançlar, hamilelik deneyimini zenginleştiren kültürel bağlamda önemli bir yer tutmaya devam ediyor.

Bebeğin cinsiyetiyle ilgili duyulan merak, geçmişten günümüze annelerin yaşadığı heyecan ve beklentileri şekillendirmeye devam ediyor. Sahada yapılan çalışmalar sırasında kaynak kişilerin aktardığı çeşitli bilgilere göre, eskiden kadına bakarak, onun yeme-içme alışkanlıklarıyla, yürüyüş tarzıyla veya vücutta gözlemlenen değişikliklerle bebeğin cinsiyetinin belirlendiği, hatta söylendiği görülmüştür.

Günümüzde ise bilimsel yöntemlerle bebeğin cinsiyetini öğrenmek daha yaygın hale gelmiştir. Ancak bazı aileler hala geleneksel inançlara bağlı kalarak bebeğin cinsiyetini belirlemeye çalışabilirler. Bu, kültürel çeşitliliğin ve geçmişin etkisinin hala hissedildiği bir alan olarak önemini korumaktadır.

Zaho Halk Kültüründe

- Toplumumuzda genellikle erkek çocuklar tercih edilir çünkü onlar babalarının soyunu devam ettirir. Ancak benim kızlarım var ve onlarla gurur duyuyorum. Kızlarım Allah'ın bir lütfudur ve aile bağlarına daha bağlı, sadık ve duygusaldırlar. Bu nedenle, kız çocuklarının da değeri büyüktür (K 5).
- Yedi oğlan ve altı kız çocuğu doğurdum ve hepsi sağlıklıydı. Bedenimde hiçbir değişiklik olmadı ve kimse 'kız mı erkek mi?' diye sormadı. Onlarla her anı eşit derecede değerliydi. Eşim, kız çocukları doğduğunda mutlu olurdu çünkü ona göre kızlar daha merhametliydi (K 7).
- Kadın hamileyken, karnı sivriyse genellikle bir erkek çocuğu beklenirken, yuvarlaksa kız çocuğu beklenirdi. Eskiden, bir erkek çocuğu olması herkesin istediği bir şeydi, kız çocuğu olması ise tercih edilmezdi. Çünkü kız çocuğunun olması, 'yabancı malıdır' anlamına gelirdi. Bir kadının toplum içindeki değeri, sahip olduğu erkek çocuklarına bağlıydı (K 8, K18, K 19).
- Buzlu su içmek ve tatlı yemek benim alışkanlığımı. İnsanlar, bunların bir erkek çocuğum olacağını işaret etti. Erkek çocuklarla birlikte kadın daha zinde ve daha güçlü hissederken, kız çocuklarıyla daha yorgun ve bitkindi. Erkek çocuğu sancısı genellikle karnında hafif bir rahatsızlık olarak hissedilirken, kız çocuğunun sancısı sırtta ve kurşun gibidir (K 9).
- Kadının karnı sivri ise genellikle bir erkek çocuğu beklenirken, eğer genişse kız çocuğu beklenirdi (K 10, K11).
- Kadınlar eğer tatlı yerse genellikle bir erkek çocuğu beklenirken, eğer ekşi yerse kız çocuğu beklenirdi (K 12).
- Eskiden herkes genellikle erkek çocuk isterdi çünkü o zamanlar erkek çocuklar çobanlık yapar, tarla sürer, ağaç keser, bahçe düzeltir, değirmene gider ve birçok ağır işi yapardı, hatta adam bile öldürürdü. Babasıyla birlikte çalışır ve onun için erkek çocuk isterdi çünkü her şeyin elle yapıldığı dönemde, insan gücüne ihtiyaç vardı. Ne kadar çok erkek çocuk, o kadar çok güç anlamına gelirdi (K 13, K 14, K49).
- Hamilelik döneminde, eğer hamile kadın güzel birinin karşısında oturursa ve çocuk kımıldarsa, çocuğun da güzel olacağına inanılırdı. Ancak eğer karşısındaki kişi çirkinse, çocuğun da çirkin olacağına inanılırdı. Bir örnekte, eltimin siyah bir oyuncağı vardı ve odasında bulunuyordu. Ben o oyuncağın karşısında oturuyordum, eltim geldi ve bana bağırdı, "Kalk oradan, yoksa

çocuğun bu oyuncak gibi simsiyah olacak” dedi. Ayrıca, bir inanışa göre, kız annesi çirkin, erkek annesi de güzel olurdu, bu da yaygın bir inanıştı (K15).

- Kız çocuklarını biz çok seviyoruz ve benim iki kızım oldu. Kumam, eşime müjdeyi verdiğinde, eşim tedirgin bir şekilde ona dedi ki, ‘Neden böyle davranıyorsun? Bir tane kızı daha oldu.’ Kumam, eşine, ‘Öyle deme, sanki sen bana iki oğlan müjdesi mi verdin,’ dedi çünkü eşim kız çocuklarını çok sever (K 16).
- Eskiden şöyle bir söz vardı: İlk çocuk erkek olursa baba ağa olur, kız olursa anne hatun olurdu(K18).
- İlk çocuğum doğmadan önce, kayınpederim her zaman dua eder ve kız çocuğu olmasını isterdi. Hamileyken babamın evine gittiğimde, amcam beni suskun ve tembel olarak tanımlardı ve ona göre bir kız çocuğu doğuracağımı söylerdi. Ve sonunda, amcamın dediği gibi çıktı. Eskiden, erkek çocukları babalarına yardım ettiği için herkes onların doğmasını isterdi. Anneler ise kız çocuklarını isteme eğilimindeydi, çünkü onlara yardım etmelerini umarlardı (K 24).
- Toplumda genellikle erkek çocuk istenir çünkü bu, babanın adının her zaman yaşatılması anlamına gelir (K 24, K 26).
- Eskiden ‘ebe Torin’ adında biri vardı. Hamile kadınlara karnındaki bebeğin cinsiyetini belirlemek için bir yöntem önerirdi. Sabah kalktığında tualete gitmeden önce elini karnına koyarsanız. Eğer karnının sağ tarafında bir kitle hissederseniz, bebeğin erkek olduğunu söylerdi. Solda bir kitle hissederseniz, bebeğin kız olduğunu belirtirdi. Bu şekilde, karnınıza dokunarak bebeğin cinsiyetini tahmin edebilirdiniz. Torin’in dediği gibi, genellikle doğru çıkardı. Bu ebe Torin, yüz seneden fazla bir süre yaşadı ve maalesef bu bilgelikleriyle birlikte yaşamını yitirdi (K 28).
- Eskiden, hamile bir kadına “Tavşana bakma, yoksa çocuğun uğursuz olur ve üst dudağı tavşanın dudağı gibi olacaktır” denirdi (K31).
- Eskiden Yahudi bir kadın hamileyken ay ışığında dururdu; onların inanışına göre, çocuk ay gibi güzel olacaktı (K32).
- Eskiden, bir kadının cimri olması durumunda kız doğuracağına, cömert olması durumunda ise erkek doğuracağına inanılırdı. Ayrıca, bir gelenek olarak, buğdayı dibek taşına koyar ve döverdik. Buğdayları küçük bir top

halinde dibek taşının kenarına koyar ve parmağımızla onun ortasına bir delik açardık. Eğer top çatlayıp kırılırsa, bebeğin kız olacağına inanılırdı. Eğer çatlamazsa, erkek olacağı düşünülürdü (K 33).

- Bir kadının karnı genişse kız, sivriyse erkek bebek beklediği düşünülür. Bebek hareket etmeye başladığında, hareketler karın üst kısmındaysa erkek, alt kısmındaysa kız olabilir (K50).
- Eşi hamileyken, ilk çocuğunun bir kız olması için Allah’a dua ettiğini ifade ediyor. Dileğinin kabul olduğunu ve bir kız babası olduğunu belirtiyor. Hristiyanlar arasında kız ve erkek çocuğunun fark etmediğini, ikisinin de Allah’ın armağanı olduğunu vurguluyor. Yeter ki sağlıklı olsunlar. Annesinden duyduğuna göre, kız çocuklarında karnı sivri, erkek çocuklarında karnı yuvarlak olurmuş. Erkeklerde canı tatlı, kızlarda ise ekşi istermiş (K 4).
- Hristiyan inancına göre, anne adayının karnı yuvarlaksa erkek, genişse kız, çok sık idrara çıkarsa erkek, çok uyursa kız, burnu büyükse kız, tembelse kız, annenin yüzü zayıfsa erkek ve anne güzel olursa kız olur. Ancak, eğer anne adayını güzel ise, o zaman da bir kız çocuk dünyaya geleceği düşünülür. İnsanlar, bu durumda “kız annesinin güzelliğini almış” derler (K 21).
- Hristiyan inancına göre, eğer anne adayının karnı sivri ise erkek, geniş ise kız olacağı düşünülür (K 2, K 3, K 40, K 41).
- Yezidi geleneğinde, anne adayını 2 aylık hamile olduğunda, bir ebe karnına dokunarak gelecekteki çocuğun cinsiyetini tahmin ederdi. Geçmişte, herkes bir erkek çocuk doğurmayı arzulardı, ancak şimdi çoğu insan bir kız çocuğu sahibi olmayı tercih ediyor (K 43).
- Yezidilerde, eskiden ilk çocuğun erkek olmasını dilerlerdi. Çünkü erkek çocuk, evin bereketi ve evin ayakta tutmasını sağlayan kişidir. Babası için gerekirse silah kaldırıp kan dökebilir. Kız çocuğu ise elin kızını görülürdü(K46).
- Yezidilerde, bir kadının kalçası genişse kız, vücudu güzelse erkek doğurması beklenirdi. Anne adayını çevikse erkek çocuk beklenirdi. Tembelse kız, tatlı yerse erkek, ekşi yerse kız doğurması beklenirdi (K 44, K 47).

3.2. Doğum Sırası

3.2.1. Doğum Hazırlığı ve Doğum

Gebelik döneminde sergilenen hassasiyet, doğum anında zirveye ulaşır. Aile ve toplum için yaşamsal bir öneme sahip olan, bir yavruyu dokuz ay on gün boyunca karnında taşıyan anne adayının sağlıklı bir şekilde kurtulması ve çocuğun kazasız bir şekilde dünyaya gelmesi en temel arzular olacaktır. Hem çocuk hem de anne için, bu süreçte herkes bir arada olacak ve destek olacaktır (Aça, 2023, s.362).

Artun'a göre, Anadolu'nun birçok yerinde, insanların doğumun kolay geçmesi için Meryem Ana eli ve Fadime Ana eli denen bitkileri kurutulmuş halde suya ekleyip içtikleri bir inanç hala devam etmektedir. Doğumu gerçekleştiren ebe kadın, "Bu benim elim değil, Fadime Ana'nın eli" diyerek, doğumu Fadime Ana'nın gerçekleştirdiğine inanırdı (Artun, 2011, s. 157).

Anadolu'da doğum süreci ve bu sürece yönelik hazırlıklar bölgeden bölgeye farklılık gösterebilir. Osmaniye'de, hamile kadınlar doğumu kolaylaştırmak için sandalyeye oturtulur ve beli aşağıya doğru hafifçe ovulurdu. Bu gelenek, Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n Necat'ta Peygamber Muhammed'in doğumunu anlatan bölümünü çağırıştır. Süleyman Çelebi, mevlidinde Allah'ın meleklerini doğumu kolaylaştırmak için gönderdiğinden bahseder. Anadolu dışında, Yakut Türkleri ve Altay Türkleri gibi topluluklarda da kendilerine özgü doğum gelenekleri vardır. Yakut Türklerinde, doğumdan önce erkekler ormana gidip bir kayın ağacı keserek üç kazık hazırlarlardı. Altay Türklerinde ise doğum sırasında evdeki sandıklar ve kilerler açılır, ayrıca ateşe yağ dökülürdü (Arı, 2016, s.146-147).

Bebeğin doğacağı günlerde, hazırlıklar hız kazanır ve doğum sırasında gerekli olan malzemeler temin edilir. Hazırlıkların niteliği, ailenin sosyal ve ekonomik durumuna bağlı olarak değişir. Bebek zıbını gibi bazı kıyafetler ile iç gömlek gibi giysiler doğum odasında hazır olarak sağlanır. Nazarı önlemek amacıyla odada çeşitli simgeler yerleştirilir.

Osmanlı döneminde doğum unsurlarından biri olan ebeler, doğum esnasında aktif bir rol oynardılar. Ebeler aynı zamanda adli vakalarda bilirkşi olarak görev alırlardı. Özel asalarıyla tanınan ebeler, çocuğu yıkama, göbek bağını kesme ve göbek adını koyma gibi görevleri üstlenirlerdi. Bu süreçte, ebelerin yerine getirdiği faaliyetler karşılığında kendilerine "ebe Hakkı" denilen maddi bir karşılık verilirdi. Osmanlı döneminde, hamile kadınlara ve doğumu gerçekleştiren ebeye büyük değer

verilirdi. Hem toplum hem de Osmanlı hanedanı, doğacak çocuğun geleceğin sultanı olarak görüldüğü için ebeleri önemserdi (Ediz, 2015, s, 472).

Kaşgarlı bir kadın doğum yaptığında, ona “Tilki mi kurt mu?” diye sorulurdu. Bu soruda tilki, kız çocuğunu, kurt ise erkek çocuğunu temsil ederdi. Çalışılan bölgede, ona benzer bir soru yöneltildi: “Toplu tüfekli mi, topsuz tüfeksiz mi?” Bu soruda toplu tüfekli, erkek çocuğu; topsuz tüfeksiz ise kız çocuğunu ifade ediyordu. Kuzey Kafkasya Türklerinde, doğum sonrası kadına “Atlı mı, yaya mı?” diye sorulurdu. Atlı erkek çocuğunu, yaya ise kız çocuğunu simgeliyordu (Kalafat, 2006, s.129).

Eskiden Zaho’da yaşayan Yahudilerin garip inanışları da vardı. Örneğin, eğer çocuk henüz dünyaya gelmemişse, ailesi hahamın yanına gider ve bir büyü yapmasını isterdi. Haham, özel müzik aletini üfleyerek kadına rahatlama sağlamak için sihir yapardı. Eğer çocuğun cinsiyeti kız ise, bunu duyurmazlardı çünkü utanç duyarlardı. Ancak, eğer çocuk erkekse, bu büyük bir sevinç vesilesi olurdu. Müjde, genellikle büyük bir hediye ile karşılanırdı. Ancak, eğer çocuk kız ise, bu Yahudiler arasında utanç kaynağı olurdu. Bazıları, hatta dükkanlarını bile kapatırdı. Eğer dışarı çıksalar bile, Yahudi çocuklar tarafından alay edilirdi. “Tü tü, pislik, babanın sakalının üzerinde olsun” diyorlardı (Rezvan, 2013, s.121).

Doğumdan sonra Türkler arasında, "tilki mi kurt mu?" diye sorulurdu. Tilki, kız çocuğunu temsil ederken kurt, erkek çocuğu simgelerdi. Benzer bir gelenek Kürt kültüründe de bulunurdu. Doğumdan sonra aile büyükleri, "aslan mı yoksa tilki mi?" diye sorarlardı. Aslan cevabı, büyüklerin sevinmesine ve mutlu olmasına neden olurdu çünkü bu erkek çocuğu işaret ederdi. Tilki cevabı ise büyüklerin yüzlerinin biraz asılmasına yol açardı, çünkü bu kız çocuğuna işaret ederdi. Bu tür gelenekler, doğumun toplumdaki önemini ve cinsiyetle ilgili kültürel değerleri yansıtırdı. Hem Türk hem de Kürt kültüründe bu ritüeller yaygındı.

Zaho ve çevresinde yaptığımız saha çalışması, geçmiş ve günümüzü kıyasladığımızda, oldukça farklı olduğunu belirtiyor. Kaynak kişilerle yapılan sohbetlerde aktarılan bilgilere göre, günümüzdeki kadınlar onlardan daha şanslı ve daha kıymetlidir. Geçmişte kadınlar genellikle doğumlarını kendi evlerinde gerçekleştirirdi. Kurslara katılan ebelerin çantalarında, diploma, makas, ip, bebek ölçme mühür tırnak temizliği gibi bulunmaktadır (F15, F16, F17). Ancak o

dönemde ekonomik zorluklar nedeniyle özel bir doğum odasına sahip olmak mümkün olmayabilirdi. Bu sebeple doğumlar, genellikle aile evinde mevcut imkanlarla sade bir şekilde gerçekleşirdi. Kış mevsiminde doğum gerçekleşirse, odanın sıcaklığını sağlamak için genellikle evde bulunan soba kullanılırdı.

Günümüzde ise doğumlar genellikle hastanelerde gerçekleşir ve annelere özel konseptlere sahip odalarda doğum yapar. Hastanelerde bebeklerin cinsiyetine göre özel olarak hazırlanan odalarda, modern çağdan faydalanarak doğum gerçekleşir. Anneler bu süreci sıklıkla sosyal medya aracılığıyla paylaşır. Bebeğin ilk anları ve odanın estetik düzenlemeleriyle birlikte duygusal anları geniş bir kitleye paylaşırlar. Anne adayları, çocuğunun cinsiyetine göre özel olarak tasarlanmış bir kıyafetlik diktirerek hamilelik sürecini özel ve anlamlı kılar (F18).

Zaho Halk Kültüründe

- Kuması doğum yapacaktı ve evde hiç kimse yoktu. O zaman on sekiz yaşındaydı ve çok korkuyordu, ama Allah'ın yardımıyla çocuk eline doğdu. Bu, benim ilk ebelik tecrübemdi (K 7).
- Doğum sırasında, eğer kadın zor durumda kalırsa, bir metrelik uzunluğunda bir ağaç kütüğüne bağlanır ve ayakları açılırdı. Bu durum çocuk dünyaya gelene kadar sürerdi. Daha sonra elleri çözülür (K 8).
- Annemin aktardığı bilgilere göre, doğum yaklaşırken suya tuz karıştırarak içine girerdi ve ebe onun sırtını sıvazlar, doğumun yaklaştığını belirtirdi. Eskiden Zaho'da bir gelenek vardı: Eğer bir kadının doğumu zorlanırsa, komşu kadınlar cami imamına gider ve dua etmesini isterdi. Cami imamı, "Ferec ya Allah, ferec ya Allah ferec" diye dua ederdi ve halk da bunu duyduğunda, "Yarabbi, ferecini ver" diyerek karşılık verirdi. Ancak bu gelenek artık tamamen yok olmuş durumda. Eskiden herkes, birbirlerine acılarında ve zor durumlarında destek olurdu (K 9).
- Bir kadın, üç gün boyunca doğum sancıları çekti, ancak doğum yapamadı. Kadın o kadar şiddetli çılgınlık attı ki köyün bütün adamları evden çıktılar. Bir ebe, adamlara şunu söyledi: "Bade Zawita'de bir köyde, şeyhin kılıcını ödünç alın, eğer yolda bile kılıç kılıfından çıkarsa, o zaman doğum gerçekleşmiş demektir." Adamlar hemen atlarına binerek yola çıktılar ve kılıcı getirdiler. Köye gelmeden kılıç kılıfından çıktı ve

adamlar, doğumun gerçekleştiğini anladılar. Gerçekten de kadın o anda doğum yapmıştı. Bu inanışa göre, doğum sancıları çeken kadınlara doğum yapmaları için kılıcı getirirlerdi (K 10).

- Kadın doğum yaptığında, eğer çocuğun eşi düşmezse, kayınvalidesi su ibriği getirir ve kadın tüm gücüyle üflerdi. Bu genellikle çocuğun eşini düşürürdü. Eğer düşmezse, kadın ölümle karşı karşıya kalabilirdi. Daha sonra kadının göbeğine kadar temizler ve ona yeni kıyafetler giydirirlerdi. Eğer kıyafet yoksa, eski kıyafetlerden giydirirlerdi. Eskiden insanlar çok yoksuldu, bazen doğum yapan kadının kullandığı şalvarı bebeğe kundak olarak kullanırlardı (K 10 K11).
- Köyde bir kadın doğum sırasında öldü, ancak karnı hala kıpırdıyordu. Kayınvalidesi, “Ebedi” dedi ve bana dönerek, “Git, bir demir al” dedi. Ben de hemen demir aldım ve kadının karnının üzerine koydum. Bu uygulama 10 dakika sürdü. Sonra kayınvalidem, “Sen de annenle birlikte toprağa git, çünkü eskiden biz kadının karnını kesip çocuğu oradan almazdık. Ben gözlerimle gördüm, birçok kadın doğumda öldü, ancak çocuk hayattaydı. Ama çevremizde doktor olmadığı için çocuk da annesiyle birlikte hayatını kaybetti. Köyde, Fatma Ana’nın bir eli bulunurdu. İmam tarafından üzerine dualar okunur ve doğum yapan kadına suyunu içirirlerdi. Bu, doğumun kolaylaşmasına yardımcı olurdu (K 10).
- Doğum esnasında yere bir bez serilir ve kadın cömertlerce desteklenir, bazıları da onun elini tutardı. Çocuk dünyaya geldiğinde göbek bağı kesilir ve iple bağlanırdı. Eğer çocuğun eşi düşmezse, ebe yağlı bir hamur yapar ve kadının karnının üzerine koyardı. Kadın sırt üstü yatarken, yarım saat sonra tekrar kaldırılır ve çocuğun eşi düşerdi (K11).
- Eskiden, kadın zor durumda olmadıkça ebeyi çağırmaazlardı. Eve geldiğinde, ebeler kadının arkasına üç yastık yerleştirir ve bir çarşaf kadının ayaklarının üzerine serilirdi. Doğum gerçekleşirdi ve ardından, aile yoksulsa, çocuğu annesinin şalvarı veya pijamasıyla kundaklardı (K12).
- Eskiden köyde doğuma yaklaşan bir kadın, bütün işlerini halletti ve odun almaya gitti. Akşam üzeri çobanla beraber eve dönerken hafif bir yağmur

yağdı. Kadın sancılandı ve çobanın sürüsünün arkasında çömeldi. Oğlu, şalvarının içine düştü. Kadın titreyerek odunlarını attı. Çoban, kadına ne olduğunu sorduğunda, kadın ayağına bir şey battığını söyledi ve kaynanasını çağırmasını istedi. Çoban hemen köye koştu ve kadının kaynanasına durumu anlattı. Kadın doğum yapmış olduğunu anladı. İple çocuğun göbeğini bağladı, kaynanası ise makasla kesip onlar beraber eve döndüler (K13).

- Kumam ebemdi, doğum yaptığımda ebeliğimi o yapardı. Çocuğum dünyaya geldiğinde göbeğini sıkıca bağlar, sonra keserdi. Sonra çocuğumu kundaklar. Ertesi sabah çocuğumu yıkardı, tuzlu suyla vücudunu serperdi. Tuzlu su, hem hastalıklardan korur hem de çocuğu sıksa bırakmazdı (K 16).
- Doğum esnasında eğer kadın doğumda zorlanırsa, ebe kadının eşine “git, evin damındaki kolları taş silindiri yerden kaldır ve düz bir şekilde dursun” derdi. Kadın eğer hala doğum yapmazsa, ebe kadının eşine “gel, ayağıyla kadının sırtını sıvazla” derdi ve sonra kadın doğum yapardı (K19).
- Ebe Jawahar denilen bir kadın vardı, çok merhametliydi. Doğum sırasında hiç kimseyi odaya almazdı. İlk olarak kadına yumurta ve pekmez karışımı verirdi, doğumun kolaylaşması için. Daha sonra doğum olduğunda hem anneye hem de bebeğe dualar ederdi. Kadının sancısı varsa, ona papatya suyu içirir ve bu sancıyı hafifletirdi. Ayrıca kadının vücudundaki kanlı pis kanı temizlerdi (K 24, K 25, K 26).
- Doğum sırasında ebe, kadına derdi ki, “Herkesi dua et, çünkü şimdi odada Allah’ın melekleri var ve senin dualarını Allah’a havale edecek.” Kadın da derdi ki, “Allah’ım, beni bu zor durumdan kurtar, çocuk sahibi olmayanlara da çocuk ver, Muhammed ümmetinide her zaman koru.” Eğer doğum zorlaşırsa, ebe büyük bir leğen getirir ve içine kadını oturtur. Kadına sıcak su dökülür ve kadının vücudu yumuşar. Sonra kadın leğenden çıkarılır ve yarım saat sonra doğum yapardı. Ebe Torin, çok becerikli ve merhametli bir ebeydi (K 28).
- Babamın bir arkadaşı vardı. Bir kış günü bizim evde kaldı ve gece olduğunda anneme dedi ki, “Benim yatağımı eşinizin yanına koyun.”

Annem dedi ki, “Tamam.” Sonra annem ona dedi ki, “Abi çiğim, sen en iyisi bu gece bizim evde kal, çünkü kar çok yağıyor.” O da dedi ki, “Ebe Fatma bizim eve gelmiş.” Annem, onun eşinin doğum yapacağını anladı. Adam o gece bizim evde kaldı. Sabah kahvaltıdan sonra evine gitti, çünkü eskiden bir evde doğum olduğunda, orada hiçbir adam kalmazdı. Çünkü eskiden bu, ayıptı. Bugünkü gibi değil, karısının yanında durup doğum yapmasına izin verme. Bir başka uygulama ise doğum sırasında, ebe ve kaynanası hamile bir kadını odaya almazlardı. Ona, “Kendi ağırlığını doğum yapan kadının üzerine bırakma” diyorlardı. Bu nedenle, hamile bir kadını asla odaya almazlardı (K31).

- Köyümüzde Silwan adında bir ebe vardı, çok merhametli bir kadındı. Benim ilk doğumum yedi gün doğum sancısı çektim, aileme haber saldı. Dediler ki, “Gelin, kızınızı görün, belki ölecek.” Kız kardeşim ve üvey annemle beraber geldiler. Ablam dedi ki, “Ben köyünüze gelmeden mezarlığa bakıyordum. Acaba orada ölen biri var mı? Yani ben hala yaşıyorum, yoksa ölüyor muyum?” O gece bizimle kaldılar ve ablam sıcak yumurta bana verdi. Daha sonra ebe bana dedi ki, “Kızım, kendin için dua et. Allah senin dualarını kabul etsin.” Ben dua ettim, daha sonra oğlum dünyaya geldi (K33).
- Çocuk kızsaa müjdeyi verirken biraz utanılırdı, erkekse daha yüksek sesle müjde verilirdi. Doğum esnasında çocuğu olmayana onun için dua etmesi söylenirdi ve kadın, “Allah’ım, benim yaşadığım bu sancıları çocuğu olmayan da çeksın” derdi. Ayrıca, kısmeti bağı olan kızlara da dua ederdi; doğum sancısıyla beraber, onların da evlenip benim gibi sancılar çekmesin (K7, K8, K 9, K10, K 11, K12, K13, K15, K16, K18, K24, 25, K28, K 31, K33, K 50).
- Hristiyan topluluklarında eskiden, bir kabile yani ebe evine gelirdi ve ilk olarak doğum sancısı tutan kadına Hint yağını içirirdi. Bu, doğumun kolayca gerçekleşmesine yardımcı olurdu. Ardından, sırtını sıvazlardı ve doğum yaptıktan sonra çocuğunun göbeğini bağlar ve makasla keserdi. Daha sonra çocuğu yıkardı, kundaklardı ve annenin göbeğine kadar yıkanmasını sağlardı. Son olarak, annenin giyinmesine yardımcı olurdu (K 21).

- Hristiyan topluluklarında, kabile yani, ebe geldiğinde ilk olarak kadına hurma ve zeytinyağı yedirirdi, böylece çocuğun kolaylıkla doğması sağlanırdı. Çocuk doğduğunda ise öncelikle ona tuzlu su yıkanılırdı, böylece çocuğun sıska olmaması amaçlanırdı. Daha sonra anne yıkanır ve biraz dinlenmesi sağlanır. Son olarak, bebeğin annesinin yanına götürülmesiyle süreç tamamlanırdı (K 23).
- Hristiyan topluluklarında, çok becerikli olan Rapka ve Ershual adında ebeler vardı. Bu ebeler o kadar maharetliydi ki, hatta Müslüman doğumlarına bile giderlerdi. Gittikleri zaman doğumdaki kadınlara son derece merhametli davranırlardı. Sırtlarını yağlar ve sıcak çorbalar içerdiler, bu da doğumların kolaylaşmasına yardımcı olurdu (K 41).
- Yezidilerde doğum sırasında ebe eve gelir ve hazırlıklarını yapardı. Kadını dizlerinin üzerine çökmesini ister ve sırtını sıvazlardı. Bebek dünyaya geldiğinde ise göbek bağı iple bağlayıp sonra makasla keserdi. Çocuğun vücudunu ilk olarak kavrulmuş beyaz toprakla doldururdu; bu, çocuğun hastalıklardan korunması için olduğuna inanılırdı (K43, K 44).
- Yezidilerde doğum esnasında ebe sırtını sıvazlardı ve haşlanmış samanı yüz üstü olarak samana yatırırdı. Vücudu tamamen ter içinde kalırdı ve çocuk annesinin sırtından düşerdi, böylece doğum oldukça kolay olurdu (K 46).
- Yezidilerde, doğum esnasında ebe, kadının sırtını ve karnını yalardı. Ateş yakılır ve ateş köz haline gelene kadar odaya alınır. Hamile kadına derdi: “Ateşin yanına yürüyüş yap.” Kadın yürüyüş yaparken kan ter içinde kalırdı. Daha sonra ebe, dizlerinin üzerine çökmesi söylenir ve Allah’ın izniyle çocuk dünyaya gelirdi. Çocuk dünyaya geldiğinde göbek bağı ip ile sıkıca bağlanır ve makasla kesilirdi. Çocuk iki gün boyunca tuz içinde bırakılırdı, bu onun sıska olmaması ve hastalıklardan korunması için yapılırdı. Anne çocuğu doğurduktan sonra ebe pekmez ve yağı birlikte ısıtırdı. Ve anneye yedirildiği bu annenin vücudundaki pis kanı temizlerdi. Eğer anne adayının sancısı çok olursa Tototirizo adında bir hekim vardı, Peşabir’de kadının ailesi onun yanına giderdi ve o da konyak önerirdi. Her sabah aç karnına bir çay bardağı konyak içmesi söylenirdi, dört - beş gün sonra hiçbir ağrı sızı kalmazdı (K 47).

Eskiden doğacak çocuğun cinsiyeti bilinmediği için beyaz renkli kumaştan giysiler diktirilirdi. Eskiden cinsiyetten bahsetmek günah olarak düşünülürdü, çünkü Allah'ın işine karışmak günahıdır. Ancak günümüzde gelişmiş tıbbın sağladığı olanaklar sayesinde anne karnındaki bebeğin cinsiyeti önceden tahmin edilmektedir. Bu nedenle doğum öncesi bebeğin cinsiyeti belirlendiğinde erkek bebeklere genellikle mavi, kız bebeklere ise pembe renkte giysiler hazırlanmaktadır (F19).

Eskiden çocuk dünyaya geldiğinde, çocuğu yedi gün boyunca buğday eleği üzerine koyarlardı(F20). Buna inanışlarına göre, cinler bebeğe musallat olmayacak ve bu gelenek günümüzde artık tamamen kaldırılmıştır. Bir başka geleneksel uygulama ise çocuk doğduktan sonra ertesi gün çocuğunun gözlerine sürme sürülmesidir(F21). Bu, onun gözlerinin iri olmasını ve güzel olmasını sağlayacağına inanılırdı.

Kürt kültüründe ilk çocuk genellikle anneannesinin tarafından hazırlıklar yapılırdı. Bu hazırlıklar, beşikten elbiselere, leğenden sabuna, pudra kadar her şeyi içerir (F 22). Bazı durumlarda altın veya gümüş bilezik (F23), küpe, çengeli iğne gibi takılar da bebek için getirilirdi. Bebek bakımında öne çıkan önemli unsurlardan biri kundaklamadır (F 24). Bebek yıkanıp temizlendikten sonra, onu sıcak tutmak ve rahatlatmak için kundaklama işlemi gerçekleştirilirdi. Bebek için özel olarak hazırlanan diğer önemli ekipmanlardan biri ise beşiktir (F25). Bebek beşiğinde düşmesini önlemek veya hareket etmesini için beşik bağırdağı kullanılırdı (F26). Eskiden böyle imkanlar olmadığı için anneanne, dört, beş metre kumaştan küçük elbiseler yapar ve kızına hediye olarak götürürdü.

3.2.2. Çocuğun Göbeği (Eşi)

Boratav'a göre, çocuğun göbeği kesildikten sonra tuzlanması ve yıkanması önemlidir. Vücuduna tuz serpilip kısa bir süre bekletildikten sonra su ile yıkanır. Bazı yörelerde çocuk önce tuzlu bir suda bekletilir, ardından duru suyla yıkanır. Tuzlama, halk geleneğinde çocuğun ter ve nefes kokusunu önlemek için yapılan eski bir sağlık uygulaması olarak görülür. Ayrıca, çocuğun sağlıklı ve gelişimine yardımcı olması amacıyla sıskalığı önlemek için de yapılır (Boratav, 2020, s.175).

Geleneksel inançlara göre, gebe kadının tükettiği yiyecekler ve içecekler, baktığı kişilere ve hatta kadınların karnındaki çocuğunun gelişimini etkileyebilir. Bu nedenle, gebe kadınlar genellikle çocuğuyla birlikte göbek bağını ve eşini de kapsayan ritüeller gerçekleştirirler. Bu ritüeller, çocuğun gelecekteki başarılarını ve

yaşamını etkileyeceğine inanılan güçlü inançlarla bağlantılıdır. Bu sebepten, doğumdan sonra göbek bağı temiz bir yere gömülür. Çocuğun bakımıyla ilgili olarak, eşinin bakımı da aynı özenle yapılır. Göbek bağının her yere atılmaması ve eşin de aynı şekilde değerlendirilmesi, çocuğun ve ailesinin geleceğini olumlu yönde etkileyeceğine inanılan bir uygulamadır (Örnek, 1977, s.142-143).

Arı'nın düşüncesine göre Anadolu geleneğinde yapılan ilk işlem, anne ile çocuk arasındaki bağı göbek kesmektir. Geleneksel kültür içerisinde, ebe tarafından dualarla kesilir ve çocuğa 'göbek' adı verilir. Bu göbek muhafaza edilir, yerin özelliklerinin çocuğa geçmesi isteğiyle birtakım uygulamalar yapılır. Genellikle cami veya okul bahçesine gömülür. Anadolu'nun bazı yerlerinde tuzlama işlemi, çocuğun teri kokmasın, pişik olmasın diye yapılan bir adettir. Çünkü eskiden çocuğun sıkı olmaması ve dinç kalması için bu tuzlu uygulama yapılırdı (Arı, 2016, s.147).

Türk ve Kürt kültürlerinde, bebeğin tuzlanması ve ardından tekrar yıkanması geleneksel bir uygulamadır. Ayrıca, bebeğin göbek bağı muhafaza edilir ve genellikle cami veya okul gibi özel yerlere atılır. Bu uygulama, çocuğun gelecekte iyi bir insan olması dileğiyle yapılır. Hem Türk hem de Kürt kültürlerinde bu tuzlama ve göbek bağının özel bir yere atılması önemli bir gelenek olarak yer alır ve iki kültür arasındaki benzerlikleri ortaya koyar.

Doğum anındaki kritik anlardan biri, yeni doğanın göbek bağının kesilmesidir. Yeni doğanın dünyaya gelmesiyle birlikte, ebe veya kadın doktorlar tarafından uygulanan ilk adım genellikle göbek kesimidir. Bu işlem, çocuğu annesine bağlayan fiziksel bağı kesilmesini içerir. Göbek bağının kesilmesi sırasında mümkünse daha önce hiç kullanılmamış tamamen temiz bir makas konulması önemlidir.

Gelenekler arasında yer alan bir uygulama, bebeklerin dünyaya geldikten sonra karşılaştıkları mide ağrıları ve gaz problemleriyle başa çıkmak için kullanılan bir yöntemdir. Bu uygulamada, genellikle "qendax" olarak adlandırılan bir içecek, yani şekerli su, bebeklere verilirdi. Bebeğe bu içecek, üç gün boyunca düzenli aralıklarla verilir ve böylece bebeğin midesinin temizlenmesi ve rahatlaması sağlanırdı. Gelenek, günümüze kadar gelmiş olup, ebeler tarafından eskiden bebeklere uygulanırken şimdi genellikle büyükanneler tarafından torunlarına yapılan bir uygulama halini almıştır.

Zaho Halk Kültüründe

- Çocuğun göbeği bağlandıktan sonra onun eşi temiz bir beze alınır ve üzerine bir iğne batırılır ve temiz bir yere gömülür (K8).
- Çocuk dünyaya geldiği zaman hiç yıkanmazdı, o annesinin karnına nasıl çıktıysa öyle kundaklanır ve ertesi güne kadar beklerdi. Bu geleneğe göre, vücudunda yapışan maddeler onu hayatı boyunca hastalıklardan koruyacak ve vücudu her zaman dinç kalacak, sıska olmayacak. Ertesi sabah çocuk yıkanılır ve tuzlanır. Göbek bağı saklanır, sonra büyük bir arazinin içine gömülür. Oğlu büyüsün ve zengin olsun diye (K 9).
- Bebeğin göbek bağı dört parmak uzunluğunda bırakılır ve ebe tarafından iple bağlanır, daha sonra kesilir (K10, K11).
- Bebek dünyaya geldiğinde, ebelik geleneği gereği sumak, su ve tuz karışımıyla yıkanır ve kundaklanırlardı. Bu adet, bebeklerin kızamık gibi hastalıklardan korunması ve sağlıklı büyümelerinin sağlanması amacıyla yapıldı. Eskiden, bebeğin göbeği düştüğünde enfeksiyona kapılmaması için, anneler genellikle üzerine sürme koyar ve göbek bağını atardı (K10).
- Eğer çocuk gece doğmuşsa, hiç yıkanmaz. Çünkü inanışa göre, cinler onlara musallat oluyorlar ve ne çocuk ne de annesi yıkanmaz. Ertesi sabah, ebe tarafından yıkanılır ve tuzlanır (K11).
- Çocuğu ilk gün tuzlamazlar, ertesi gün yıkar ve sonra tuzlarlardı. Çocuğun göbeği düştüğünde, bir ip ile bağlayıp beşiğe bağlatırlardı ya da çocuğun başının altına koyarlardı (K 12, K16).
- Kadın doğum yaptıktan sonra ona sıcak çay ve yumurta ile ekmek sunulurdu. Eğer kadının karnındaki pis kan hala akmadıysa, ebe tarafından yağlı bir hamur yapılır ve saçta pişirilirdi. Sıcak ekmek, kadının karnının üzerine konulur ve sırtı sıvanırdı. Daha sonra pis kan tamamıyla akardı ve kadın kürtaja maruz kalmazdı (K13).
- Komşularımızın kızının göbeği bizim bahçemize gömüldü ve bana dedi ki, “Senin kızın başarılı ve akıllıdır, onun için sizin evinizin bahçesinde onun göbeğini gömdüm. Belki o da senin kızın gibi akıllı ve başarılı olur (K15).
- Çocuğun göbeği düştüğünde, onları beşiğe asardım ve bazen yedi-sekiz göbek beşikte sallanırdı. Göbek iltihaplanmasını önlemek için üzerine pudra sürerdim(K19).

- Göbek düştüğünde, çocuğun başını altına koyardık ya da atılırdık ve göbeğinin üzerine sürme sürer, gözlerine sürme çeker ve kaşlarını da şekillendirirdik. Böylece ileride güzel bir insan olması umuduyla (K 24, K 26).
- Bebek doğduğunda, ilk olarak ebe, yumurta ve pekmezi karıştırır ve annesine içirirdi. Bu karışım, annenin vücudundaki atılması gereken tüm kötü kanı dışarı atmasına yardımcı olurdu. Sonra ebe, yağ ve şeker karıştırır ve bebeğin ağzına sürerdi. Bu uygulama, bebeğin üç ezan sesini duyana kadar devam ederdi. Daha sonra bu karışım kesilir ve bu uygulama, bebeğin içindeki tüm kötü şeyleri atmasına yardımcı olmak için yapılırdı. Ardından bebeğe şekerli su verilirdi ve bu uygulama iki gün boyunca devam ederdi. Bebeğin göbeği düştüğünde, kamış yakılır ve onun külleri bebeğin göbeğine konulurdu. Bu, bebeğin iltihaptan korunmasına yardımcı olurdu ve göbek iki-üç gün içinde iyileşirdi (K 25).
- Kadın çocuğunu doğurduktan sonra ebe birine derdi ki, git bir ibrik al ve gel, doğum yapan kadın o ibriği tüm gücüyle üflerdi. Çocuğun eşi düşerdi ve ebe, çocuğun eşine bir iğne batırılır ve güzel bir şekilde bir beze sarılır ve temiz bir yere gömülürdü. Çocuğumuzun göbeği düştüğünde bir okula gömerdik, çocuğumuz büyüsün de doktor ya da öğretmen olsun diye (K 28).
- Çocuğun eşi eskiden evin yakınındaki toprağa gömülürdü ya da suya atılırdı, çünkü pis bir yere atılması günahtı; o da insanın bir parçası olduğu için. Ancak şimdi, hastanede bütün çocuk eşleri topluca bir yere atılıyorlar (K 31).
- Hristiyanlarda, çocuğun göbeği düştüğü zaman kilisenin duvarlarının arasına koyulur, çocuk dinine bağlı olsun diye (K 5, K 6, K 21, K 40).
- Hristiyanlarda, göbek bağları hastaneye gömülür; çocuklar büyüsün ve doktor olsunlar (K 23).
- Yezidilerde, çocuğun göbeği düştüğünde ve eğer iltihap varsa veya birazcık kan varsa, koyun dışkısından iki tane yakılır ve onların külleri çocuğun göbeğine sürülürdü. Bir iki gün içinde o yara hemen iyileşirdi. Çocuğun göbeği düştüğü zaman farklı ritüeller uygularlardı. Bu ritüellerden biri, çocuğun okula atılmasıydı, böylelikle okula âşık olması beklenirdi. Hayvan sürüsünün önüne atılmasıydı; böylece hayvanlara âşık olması ve, çocuğun göbek bağının bir müzik aletinin içine atılmasıydı. Bu durumda, çocuğun

müziğe olan ilgisinin artması ve sonunda bir müzisyen olması arzulanırdı (K43).

- Yezidilerde, çocuğun göbeği düştüğü zaman eğer iltihap varsa, tandırın külü çocuğun göbeği üzerine konurdu veya koyun dışkısından iki tane yakılır ve onların külleri çocuğun göbeğine sürülürdü. Bir iki gün içinde o yara hemen iyileşirdi. Çocuğun gözüne sürme sürülürdü ve gözü daha güzel olsun diye. Çocuğun göbeği de evde saklanırdı. Eğer üç-dört sene sonra kadın hamile kalmazsa, o göbek suya atılır ve osuyla kadın yıkanırıdı. Bir ay geçmeden kadın hamile kalırdı. Kendi çocuklarının göbeğini okullara atanlar vardı, okusunlar. Bazıları ise kızların göbeğini evde saklardı, kız evine hep sahip çıksınlar ve gözü başka bir şey görmesin (K 44).
- Yezidilerde, eğer çocuğun göbeği düştüyse ve iltihabı önlemek için “capun” yani kefen bezi birazcık yakılır ve onun külleri çocuğun göbeğine konulur ya da koyun gübresinin iki tanesi yakılır ve külleri çocuğun göbeğine yerleştirilir. İki üç gün içinde iyileşir ve çocuğun göbeği de eskiden büyükler derler ki, “onun göbeği ahıra atılsın, çocuk çoban olsun.” Biz de ahıra atardık (K 47).

Saha çalışması sırasında Zaho ve çevresinde, üç dinin de barındığı bir yer olarak, her birinin farklı geleneklere sahip olduğunu gözlemledik. Doğum sırasında, eskiden yoksulluk çekmesine rağmen, annelere özel bir ilgi gösterilirdi ve doğumdan sonra onlara şekerle karıştırılmış yiyecekler verilirdi, onları rahatlatmak için yapılırdı. Çocuğun eşi insan gibi bir beze sarılıp temiz bir yere gömülürdü. Bir de mutlaka bir iğne batırılırdı bu uygulama kötü ruhların anneye zarar vermemesi için yapılırdı. Çocuğun annesi gibi vücudu temizlenmesi için çeşitli yöntemlere başvurulurdu. Çocuğun göbeği, her inanışa göre ya dini yerlere, okullara, hastanelere ya da ahırlara atılırdı; o mesleğe sahip olmak isterlerdi. Ancak, eskiye göre günümüzdeki kadınların daha ferah bir hayata ve imkana sahip olduğunu gözlemledik. Ve günümüzde çocukların göbeği de hatıra olarak ya evde ya da birisi Hacca gittiği zaman oraya atmasını istiyorlardı.

3.3. Doğum Sonrası

Doğum yapan kadın hem zihinsel hem de fiziksel olarak çevresel etkilere açık hale gelir. Bu nedenle, halk arasında, özellikle gözle görülmeyen kötü varlıklardan korunmasının önemli olduğu düşünülür. Yenidoğanla ilgili inançlardan biri,

doğumdan sonraki kırk gün boyunca mezarının açık kaldığı ve ancak kırkıncı gün kapandığıdır. Bu süreçte, anne ve bebek asla yalnız bırakılmamalıdır (Aça, 2023, s.364-366).

Doğum sonrası dönemde, anne ve bebeğin sağlığını korumak amacıyla birçok geleneksel uygulama yapılır. Hamilelik sürecinde gösterilen özel ilgi ve duyarlılık, doğumdan sonraki döneme de devam eder. Anne, çocuğunun sağlıklı bir şekilde büyümesi için birçok fedakârlık yapar. Bu nedenle, doğum sadece fiziksel bir olaydan çok, anne ve bebeğin kritik bir dönemi olarak geçer. Doğum sonrasında, annenin ve bebeğin her türlü olumsuz etkiden korunması amacıyla çeşitli geleneksel uygulamalar gerçekleştirilir. Bu uygulamaların temel amacı, anne ve çocuğun doğum sonrasındaki kırk gününü sağlıklı bir şekilde atlatmasını sağlamaktır.

3.3.1. Loğusalık Dönemi ve Al Karısı (Kırk Basması)

Doğum sırasında kadın ölümle karşı karşıya gelir, ancak bu risk sadece doğum anında değil, doğum sonrası loğusalık olarak bilinen kırk günlük sürede de devam eder. Delaney’e göre, “loğusanın mezarı kırk gün açıktır.” Bu ifade, kadının bu süre zarfında daha savunmasız olduğunu ve enfeksiyon riskinin arttığını belirtir. Bu süreçte, kadının rahmi de açıktır ve bu da enfeksiyon riskini artırır. Rahim, mezar yoluna benzeyen bir yapı olarak görülürken, mezar ise bedeni hayatta ikinci doğumun rahmi olarak kabul edilir (Delaney, 2014, s.91).

Anadolu kültüründe, yeni doğum yapmış kadınlara “lohusa” adı verilir ve bu dönemde kadınları korkutan kötü ruha ise “al karısı” denir. Al karısının, lohusa kadınları korkutarak, hasta ettiğine ve hatta bebeklerine zarar verdiğine inanılır. Bu nedenle, al basması denilen bu duruma karşı çeşitli önlemler alınır.

Geleneksel uygulamalardan bazıları şunlardır: Lohusa ve bebeği yalnız bırakılmaz, karanlık yerlere götürülmez, iki lohusalık kadın birbirlerini ziyaret etmezler, lohusa yeni gelinin yanına götürülmez ve evden tuz verilmez. Bu uygulamaların amacı, al basmasının lohusa kadına zarar vermesini önlemektir. Anadolu halkı tarafından inanılan ve uygulanan bu yöntemler, toplumun kültürel yapısını yansıtmaktadır (Çevik ve Alan, 2020, s.16).

Boratav’a göre, Anadolu’daki toplumun inançlarına göre Al-Bastı, Al-Karısı, Al-Anası, Al-Kızı veya kısaca Al olarak bilinir. Türk halk efsanelerinde yer alan bu doğaüstü kadın figürü, genellikle yeni doğum yapmış kadınlara musallat olur. Loğusa

kadınlarda loğusa sıtması gibi belirtiler ortaya çıkmasına neden olur ve bazı durumlarda ölüme yol açabilir. “Al’ın eziyeti” olarak bilinen bu rahatsızlık, hastalık ve ölümlerle ilişkilendirilen tehlikeli bir durum olarak tasvir edilir (Boratav, 2012, s.32).

Lohusalık dönemi, doğumdan sonraki ilk kırk gün, geleneksel olarak annenin ve bebeğin korunması gereken hassas bir zamandır. Bu dönemde, bebek ve annenin “kötü göz” denilen etkilerden korunması için çeşitli önlemler alınır. Bunlar arasında, nazarlık ve maşallah gibi objelerin takılması yaygındır. Bu, toplumda yaygın olan bir inançtır, annenin ve bebeğin kötü enerjilerden korunmasına yardımcı olduğuna inanılır.

Ayrıca, halk arasında “albastı” olarak adlandırılan ve lohusa kadınına zarar verebileceğine inanılan bir varlık vardır. Albastının tam olarak ne olduğu ve gerçekte var olup olmadığı konusunda farklı inançlar olsa da bu inançlar lohusa kadınlarının bu dönemde ekstra dikkatli olmalarını teşvik eder. Lohusa kadınlar, bu varlığın zararlı etkilerinden korunmak için çeşitli geleneksel yöntemlere başvururlar ve genellikle yalnız kalmaktan kaçınırlar (Boratav, 2020, s.176-178).

Eskiden Zaho’da, bebek doğduğunda ebe, bebeği kötü ruhlardan ve cinlerden korumak için başucuna üç soğan yerleştirirdi. Ayrıca, bebeğin yanına yedi soğanı bir şişe geçirerek koyardı. Her gün şişten bir soğan çıkarılır, böylece yedi gün sonunda şişte hiç soğan kalmazdı. Bu uygulama, bebeği olumsuz enerjiden ve kötü ruhlardan korumak için yapıldı. Bu gelenek, Müslümanların Yahudilerden aldığı bir ritüeldi (Rezvan, 2013, s.121).

Zaho bölgesinde, yeni doğum yapmış bir kadına “Zıhıstani” veya “jinka çlkdar” adı verilir. Saha çalışmaları sırasında elde edilen bilgilere göre, lohusa dönemi boyunca yaygın olan bir inanışa göre, lohusa kadının mezarı kırk gün boyunca açık ve bir ayağı mezardadır. Bu nedenle, lohusa kadına kırk gün boyunca her hareketinde özen gösterilir: yatış, giyinme, yeme içme gibi.

Türk ve Kürt kültürlerinde, doğum sonrası halk inanışına göre kadının mezarı kırk gün boyunca açık kabul edilir. Bu inanışa göre, kadın doğum yaptıktan sonra vücudu halsiz ve rahmi açık olduğundan, bu durum mezara benzetilir. Bu nedenle, kadının her türlü kötü enerjiye karşı güçsüz olduğu düşünülür. Bu durumu önlemek için, kadının sıkı giyinmesi, başını örtmesi, sağlam yemekler yemesi ve büyüklerin

tavsiyelerini dinlemesi gerektiği söylenir. Bu inanış, her iki kültürün benzer inançlara sahip olduğunu gösterir.

Bu süre zarfında, en büyük zararın “al karısı” adı verilen varlıktan geleceğine inanılır. Çünkü bu dönemde kadın, neredeyse ölü gibi bitkindir ve halsizdir; bu da kötü ruhların ona zarar verebileceği düşünülür. Bu yüzden, tecrübeli ebeler tarafından lohusa kadını tedbir amaçlı ona her zaman yanında bir demir parçası veya bir ekmek parçası bulunması gerektiği öğretilir. Ayrıca, geceleri sıcak su dökmemesi gerektiği de vurgulanır. Kaynak ebelerin aktardığı bilgilere göre, eskiden bütün kadınlar doğal doğum yaparlardı. Ancak günümüzde neredeyse %90’ı sezaryen olarak doğum yapıyorlar. Sezaryen doğumdan sonra kadın bir sürü hastalıkla baş etmek zorundadır çünkü doğal doğum gibi değil. Doğal doğum, kadını birçok hastalıktan kurtarır; örneğin baş ağrısı, böbrek hastalığı, iltihaplar ve bütün pis kanı da o doğumla kadının vücudundan atılır. Bu nedenle, doğal doğum, sezaryenden bin kat daha güvenli ve sağlıklıdır. Ancak günümüzdeki kadınlar ne yazık ki bunun değerini ve anlamını genellikle bilmiyorlar.

Çalışma sırasında, üç farklı dinin bu konuda farklı inançları olduğu gözlemlenmiştir. Bu da bir şehirde ne kadar çok geleneksel uygulama olduğunu göstermektedir.

Türk kültüründe doğum sonrası annenin ve bebeğin ziyaret edilmesi yaygın bir adettir, bu adet genellikle “göz aydınına gitme” olarak bilinir. Ancak Kürt kültüründe bu geleneğe “têşt” denir, yani kahvaltı. Bu geleneğin kökenlerine bakıldığında, eskiden bir kadın doğum yaptığında, akrabaları, komşuları ve dostları ona ziyaretine getirdikleri kahvaltıyı götürürlerdi.

Saha çalışması sırasında, bu gelenekteki değişimin nedenlerini anlamak için eski geleneklere dönüldü. Eskiden bir kadın doğum yaptığında, yakın çevresi ona “göz aydın” demek için özel bir ritüel yaparlardı. Bunun için, çırpılmış yumurtayı tavada pişirirler ve sonra bu yumurtayı bir tabağa koyup üzerine şeker serperlerdi. Sonra, bu kahvaltıyı doğum yapan kadına evine götürürdü. İşte, bu ritüel günümüzde hala “kahvaltı” olarak adlandırılmaktadır. Çünkü eskiden herkes çok yoksuldu onun için birbirlerine destek amaçlı bunu yaparlardı.

Zamanla, bu gelenek biraz daha değişti ve çırpılmış yumurta yerine bir kâse şeker ve bir gez kumaş götürülmeye başlandı. Gez, eskiden bir metre kumaş

anlamına gelir ve her kadın bu gelenekte yer alarak doğum yapan kadını kutlardı. Doğum yapan kadının baş uçunda bir çuval bulunurdu ve her gelen kendi şeker tasını bu çuvala dökerdi. Daha sonra, bu gelenek daha da ileri götürüldü ve kelê şekere farklı bir anlam yüklenmeye başlandı. Doğum yapan kadına özel şekillerde yapılmış şekerler getirilir ve bu şekerler çok değerli kabul edilirdi. Bu şekerler genellikle kaynatılarak ve özel kalıplar kullanılarak hazırlanırdı. Geleneksel olarak, bu şekerler bir temiz bezin içine koyulur ve taşlar yardımıyla ezilirdi çünkü çok sert olurlardı ve doğrudan tüketilmezlerdi.

Ancak zamanla, bu gelenek değişime uğradı. 90'lara gelindiğinde, kahvaltı geleneği yerini elbiselere bıraktı ve 2000'li yıllara gelindiğinde ise daha çok elbiseler, beşikler, oyuncaklar, altın emzikler (F 27), altın çengeli iğne, altın küpeler gibi hediyelerle kutlanmaya başlandı. Ancak, hala bu geleneğe “kahvaltı” denilmekte çünkü eskiden doğum yapan kadınlara çırpılmış yumurta ve şeker sunulurdu ve bu adet günümüze kadar gelmiştir. Ancak, günümüzdeki “têşt” yani kahvaltı, eski gelenekten çok farklı bir anlam taşımaktadır.

Günümüzde, bu geleneğin değişim göstermesinin birçok sebebi olabilir. Modern yaşam tarzının getirdiği zaman kısıtlamaları, değişen sosyal ilişkiler ve göç gibi faktörler, bu geleneğin evrimine etki edebilir. Ancak, bu gelenek hala anlamını koruyarak, yeni yollarla yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Zaho Halk Kültüründe

- Zaho bölgesindeki lohusa kadınlara ‘Zihıstani’ veya ‘Jinê Chalkdar’ derler (K7, K8, K9, K10).
- Lohusa bir anne ve bebeği koruma amaçlı yanlarında bir tas su bulunurdu. Eğer cinler gelirse, suyu içilir ve onlara bir şey yapmaz, onları korurdu. Cinlerden korunmak için bir başka gelenek ise “Defin Xehruk” adı verilen bir gelenektir. Üç tane nohut, bir küçük bir bezin içerisine konularak bebeğin başının altına yerleştirilirdi. Aynı şekilde, anneye de bu uygulama yapılırdı ve bu, onları cinlerin kötü niyetlerinden korurdu; çünkü cinler nohuttan korkarlardı. Anne ve bebeğin karanlıkta kalmaması önemlidir, çünkü cinler karanlık ortamları tercih ederlerdi (K7).
- Lohusalık döneminde olan kadın, kendini kırk gün boyunca cinlerden koruması gerekiyordu. Kırk gün sonra, cinler bir insan şeklinde kadının

rüyasına girer, ancak artık ona zarar vermezler. Kadının yedi çocuğu öldü ve her seferinde bir çocuğu okula yazdırdığında, yeni doğan çocuk yaşıyordu, ancak büyük çocuk ölüyordu. Bu olay yedi kez tekrarlandı. Kaynanası o Musul'a götürdü ve bir şeyhin yanına gelerek bir kitap açtı. O, büyük cinin oğlunun o âşık olduğunu ve onun için çocuklarını öldürdüğünü söyledi. Sonra o bir muska yazdırdı ve taktı. Bundan sonra üç çocuk doğdu ve çocuklar o kaldılar. Soğana gelince, her zaman lohusalık döneminde çocuğun yanında bir soğan olması gerekiyordu, çünkü cinlerin Emiri bir gün bir halka soğan yiyecekti ve soğan kabuğu Emir'in boğazında kaldı. Doktorlar, yemenin ona zarar vereceğini söyledi. Bundan sonra bütün cinler, soğanı kendilerine yasakladılar. Bu yüzden insanlar kendilerini korumak için soğanı kullanıyorlar (K8).

- Lohusalık döneminde, ebe gelir ve beni bir yöntemle bağlardı. Bu yöntemde, önce omuzlarımı sıkıca bağlar, sonra karnımı bağlar ve ayaklarımı açar, ayaklarıyla cinsel organımı iterdi ve şöyle derdi: “Bu yöntemle eski sağlığını kavuşacaksın.” Gerçekten de sanki hiç doğum yapmamışım gibi kendimi iyi hissediyordum. Onun kaynanası tam bir hekimdi ve her üç gün ve kırk gün bir işlem yapardı. Bu işlemde, küçük bir tas alır ve içine kırk küçük taş koyardı, sonra su doldururdu. Onun banyosunu yaptırır ve o suyu başına döktüğü zaman dua ederdi: “Allah’ım, bütün canlı olan yürüyen hayvan, kuş türü ve cinlerin kırkı bu kadının üzerine kalsın.” derdi (K 9).
- Eskiden lohusalık döneminde, çocuğun kötülüklerden korumak için bir gelenek vardı. Bu gelenekte, çocuğun başucuna bir bezin içine soğan, kömür ve tuz konurdu. Bu ritüel, çocuğun kötülüklerden korunması amaçlanarak gerçekleştirilirdi. İki lohusalık kadının yan yana gelmesi yasaktı çünkü birinin sesi diğerinin sütünü keserdi. Bu durumda, sütü kesilen kadın, bir lavaş yapar ve üzerine bir iğne batırıp diğer kadının evine götürürdü. Diğer kadın da aynısını yapar ve ona geri verirdi. Bu ritüel, birbirlerinin kırıklarını iyileştirmek için bir yöntemdi. Eğer bir lohusalık kadını eskiden köyde dereye giderse ve diğer lohusalık kadını gelirse, oturan kadının kalkması gerekiyordu. Eğer kalkmazsa, onun kırkı kadını tutacak ve bir daha doğum yapamayacaktı (K10).

Eskiden lohusalık kadınları, kırk gün boyunca mezarlarının açık olduğuna inanırlardı. Onlara göre, bir ayağı mezarın içinde, bir ayağı da dünyada

bulunurdu. Bu yüzden, kırk gün boyunca demir bir parça her zaman yanlarında bulunurdu. Ayrıca, gece sıcak su dökmemeleri yasaktır. Çünkü inanışa göre, eğer sıcak su cinlerin çocuğunu yakarsa, o cin kadına musallat olurdu. Eğer iki lohusalık kadın birbirini görürse ve biri bir sene boyunca çocuk doğurmazsa, diğeri gelir ve şöyle der: “Senin kırkın beni tuttu, bu kırıkları kaldır, üzerimde.” Kadın, elbisesinin kenarını diğeri kadının boynuna dolar ve şöyle der: “Ey Allah’ın kulu, eğer sen benim tutsağımsan, seni azat ediyorum. Allah’ın yoluna seni özgür bırakıyorum ve Allah, senin çocuk kısmetini tekrar açsın” (K11, K12).

- Lohusalık döneminde kadının eşi, onları gece gündüz yedi gün boyunca korurdu. Eğer bir mahallede iki lohusalık kadın bulunursa ve birinci lohusalık kadının tavuğu ile civcivleri varsa, ikinci lohusalık kadının evine gider ve oradan buğday alırdı. Sonra da gelip bu buğdayı tavuğuna vererek, ikinci lohusalık kadının kırkı tavuğuna geçmemesi için bu uygulamayı yaparlardı (K13).
- Annemin aktardığı bilgilere göre, annem lohusalık döneminde, kaynanası gelip bir halat getirir ve annemi o halatın içine koyarak yuvarlak bir şekilde geniş bir halat yapardı. Halatın içine lohusalık kadın süpürge, ekmek, tuz, soğan ve balta koyarlardı. Bu uygulama, annemi cinlerden korumak içindi. Doğumumdan sonra lohusalık döneminde komşum geldi ve yukarıdaki komşu, “Senin kırkın onu tutmuş,” dedi. Ben de hiç görmediğim birinin nasıl tutsağıyım diye sordum. Komşum, “Senin eşin ona selam vermiş” dedi. “Ne var ki selam vermiş” diye sordum. Komşum, “Senin eşin seninle beraber yedi gün boyunca lohusalık dönemini geçirmektedir” dedi. Sonra kadının evine gittim, elbisemin kenarlarını kadının boynuna doladım ve “Eğer sen beni tutsağımsan, seni azat ediyorum ve sütün bol olsun,” dedim. Başka bir lohusalık örneği de var. Bir mahallede iki lohusalık kadın var ve hiç birbirlerini görmemişler. İkinci lohusalık kadının kaynanası birinci lohusalık kadının evine gelip ona, “Senin kırkın benim gelinime tuttu” dedi. Ben de hiç görmediğim birini nasıl tutsağıyım diye sordum. O da “Senin ebe benim gelinimin ebesidir, o yüzden senin kırkın benim gelinimin üzerine kalmış” dedi. Sonra gittim, elbisemin kenarını kadının boynuna doladım ve “Eğer sen benim tutsağımsan, seni azat ediyorum,” dedim (K16).

- Lohusalık döneminde kırk gün boyunca içinde iğne bulunan sudan içildiği, bunun kötü ruhlardan korunmak için yapıldığına inanılırdı. Ebe, lohusalık kadına, “Seninle ben de lohusalık dönemi geçiriyorum, bu yüzden kırk gün boyunca evden hiç çıkmaman ve sıkı giyinmen gerekiyor. Çoraplarını giy, başörtünü tak ve sert cisimli hiçbir şey yeme, çünkü dişlerini kaybedebilirsin” derdi. Bu nedenle, kırk gün boyunca nereye gitse iğne elbisenin içindeydi. Çocuk doğduğunda, çocuğu buğday eleğin üzerine koyar ve kırk gün boyunca bir parça ekmek çocuğun kundağının içinde bulunurdu. Ayrıca, lohusalık kadının yanında da bir parça ekmek bulunurdu. Eğer bir evde yeni gelin gelirse, lohusalık kadını başka bir odaya alırlardı ki gelini görmemesi için. Çünkü eğer gelin lohusalık kadını görürse, bebekten kesilirdi ve çocuk doğurmazdı. Odaya alınan lohusalık kadın bir ekmek kenarını yer ve kalanını da gereğine yollardı. Gelin de onu yerdı. Eğer lohusalık kadının kırkı geline bulaştıysa, lohusalık kadın sonra gelir ve gelinin banyosunu yaptırır, bu da gelinin üzerindeki kırkı kaldırmış olurdu (K19).
- Lohusalık döneminde, eğer köyde birinin ineği doğum yaparsa ve aynı zamanda bir kadın da doğum yaparsa, sonra kadının sütü kesilirse, kadın derdi ki, “Şu kişinin ineği doğum yapmış, onun kırkı beni tutmuş, o yüzden sütüm kesildi.” Kadın bir ekmek yapıp bir iğne batırır ve ineğin sahibine götürürdü. Sahibi iğneyi çıkarır ve ekmeği ineğe verirdi. İnek sahibi de bir ekmek yapıp üzerine iğne batırır ve kadına verirdi. Kadın ise iğneyi çocuğun başucundaki bir şeye bağlardı ve o ekmeği yerdı. Eğer hala ineğin kırkı kadının üzerine kalkmazsa, kadın gidip ineğin kuyruğundan bir miktar kıl keser, yakar ve üzerine otururdu. Bu, ineğin kırkının lohusalık kadının üzerinden kalkmasını sağlardı (K33).
- Hristiyanlarda lohusalık döneminde, kadının kırk gün boyunca evden hiç çıkmaması gerekiyordu ve kadın ile çocuğun kaldığı oda her zaman aydınlık olmalıydı. Eğer karanlıkta kalırlarsa, kadının sütü kesilirdi. Kırk gün sonra kadın kiliseye gider ve rahip ona bir namaz kıldırı. Bu namazın anlamı, kadının kırkı bitmiş olur ve kadın tekrar normal hayata dönerdi (K2, K3, K5, K6, K21).
- Hristiyanlarda, kırk gün boyunca lohusalık dönemindeki kadın kendisini her türlü tehlikeden korur. Gece asla hamama gitmez, çok fazla elbise giyer,

çorap giyer ve başörtüsü takar. Ayrıca, kiliseden kutsal bir toprak getirir ve onu muska halinde çocuğun başucuna koyarız. Lohusalık döneminde, kadın kendisini asla yabancı bir adama göstermez, bu yasaktır. Ayrıca, bir düğüne katılmaz, çünkü lohusalık kadının kırkı gelini tutar (K23).

- Yezidilerde bir kadın lohusalık dönemindeyse, genellikle kutsal sayılan Şeyh Şems toprağından bir avuç alarak kendisine muska şeklinde takar. Bu muska, onu her türlü kötülükten korur. Başka bir gelenekse, asla lohusa veya salı günü, kadın yaralı birinin yanına gitmez. Çünkü bu, çok büyük bir günahdır (K 43, K44).
- Yezidilerde, iki lohusalık kadının birbirlerini görmemeleri gerekiyor. Eğer görürlerse, her biri ekmek yapıp iğne batırarak birbirlerine verirlerdi. Ayrıca, lohusa kadının gelinin yanına gitmemesi gerekiyor. Eğer giderse, onun kırkı geline tutar ve bu kırkı üzerinden atması için geleneksel bir uygulama var. Bu uygulamada, bir tavada yağı kızdırıp balmumu koyulurdu, ta ki mum eriyene kadar. Daha sonra gelin oturur ve başına bir örtü koyulurdu. Buz gibi su tası koyulur ve o kızgın yağlı balmumu karışımı gelinin başının üzerine olan tase konurdu. Böylelikle, o balmumu göz göz halinde olurdu. Bu da lohusalık kadının kırkı gelinin üzerinde kaldırmış olacaktı (K46).
- Yezidilerde, eğer lohusalık kadın dereye gidip su alırsa, yanında bir ekmek alır ve suyunu doldurduğu zaman o ekmeği suya atar. Derdi ki, “Benim kırkım suya tutmasın ve suyun kırkı da beni tutmasın.” sonra evine gelirdi (K47).

3.3.2. Süt Verme

Delaney’e göre, bebekler genellikle bir ile üç yaş arasında emzirilir. Geleneksel olarak, kadınlar kız çocuklarını genellikle on sekiz ay, erkek çocuklarını ise iki yıl boyunca emzirirler. Bunun nedeni, erkek bebeklerin rahimde daha hızlı geliştikleri, ancak doğumdan sonra büyümelerinin daha uzun zaman aldığı düşünülmektedir.

Kadın emziremiyorsa, bu durumda genellikle “nazar” olduğu düşünülür. Geçmişte, bir kadın bebeğini emziremediğinde, başka bir kadın bu görevi üstlenir ve bu kadına “süt anne” denir. Süt anne, kendi çocuğuyla olduğu gibi, emzirdiği çocuk arasında bir akrabalık bağı oluşmasına da katkı sağlar.

Ancak, zamanla bebek mamaları ve biberonların yaygınlaşmasıyla, az sayıda kadın bu geleneksel yöntemi tercih etmeye başlamıştır. Bu, modern yaşamın getirdiği değişikliklerle birlikte, geleneksel uygulamaların da evrim geçirdiğini göstermektedir (Delney, 2014, s.95-96).

Antik çağlarda, bebeğin hayatta kalması için anne sütü kutsal bir öneme sahipti ve eski kaynaklarda, süt tanrıçalarının göğüslerinin çıplak olduğu tasvir edilir. Bu dönemde, bir bebeğin bakımı ve beslenmesi genellikle sadece annesi tarafından sağlanırdı. Eski Mezopotamya efsanelerine göre, insanlar anne sütünü yüce bir armağan olarak kabul ederlerdi ve annelik ile emzirme kutsal bir görev olarak görülürdü. Babil yazıtlarından anlaşıldığı üzere, çocuklar genellikle anneleri veya süt anneleri tarafından üç yaşına kadar emzirilirdi.

Bu dönemde, “Verimli Meme Annesi”, “Cennet Kraliçesi”, “Yaratıcı” olarak kabul edilen ve insan ve tanrıların annesi olarak görülen Babil tanrıçası Astarte/İştâr, çocuk emzirirken tasvir edilmiştir. Süt anneleri, bazen bir alternatif çözüm olarak görülürdü ve M.Ö. 1800 civarında Babil kralı Hammurabi, süt anneleri ile iş verenler arasındaki ilişkileri düzenleyen resmi yasaları çıkartmıştır (Yüksek ve Yılmaz, 2021, s.71-72).

Anne sütü, yenidoğanın ihtiyaç duyduğu tüm sıvı, enerji ve besin öğelerini içeren, sindirimi kolay ve doğal bir besindir. Emzirmenin bebekler ve anneler üzerinde birçok olumlu etkisi vardır. Bebekler için, anne sütü sağlıklı büyüme ve gelişmeyi destekler, bağışıklık sistemini güçlendirir ve sağlık sorunlarının önlenmesine yardımcı olur. Ayrıca, anneler için emzirme, doğum sonrası iyileşmeyi hızlandırır ve bağışıklık sistemini güçlendirir. Emzirme ayrıca toplum için de faydalıdır. Anne sütü bebeğin ihtiyaçlarını karşıladığı için ailelerin maddi açıdan daha iyi durumda gelir. Ayrıca, anne sütü ile beslenen bebeklerin daha az hastalanırlar (Samur, 2008, s.7).

Anne sütü, tarihin derinliklerinden günümüze kadar bebek ve çocuk beslenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Antik Yunan’da kutsanan ve mitolojide yüceltilen emzirme geleneği, Orta Çağ’da annenin fiziksel ve psikolojik özelliklerini bebeğe aktaracağına inanılarak vurgulanmıştır. Ancak, sanayileşme ve modernleşmeyle birlikte annelerin çalışma zorunluluğu ortaya çıkmış ve formül mamaların kullanımı yaygınlaşmıştır. 20. yüzyılda anne sütünün besleyici ve

koruyucu özellikleri kanıtlanmasına rağmen, formül mamaların tercih edilmesi bebek ölümlerinde artışlara neden olmuştur. Günümüzde ise dünya genelinde anne sütüyle beslenmenin önemi kabul görmekte olup, emzirme ve anne sütü desteklenmektedir, ancak bazı dönemlerde bu önem göz ardı edilmiştir (Yüksel ve Yılmaz, 2021, s.71).

Zaho bölgesinde doğumdan sonra bebeklerin anne sütüyle beslenmesine büyük önem verilmektedir. Anne sütü, bebekler için hayati öneme sahiptir; özellikle ilk emzirme sırasında memeden gelen hafif sarı renkli süt, “zak” olarak adlandırılır ve çocuğun kemiklerinin güçlenmesine yardımcı olur. Bazı insanlar, ilk emzirme anının kaçırılmasının çocuğun yaşamı boyunca zayıf ve güçsüz olacağına inanır.

Ne yazık ki, günümüzde birçok anne, sütlerini çocuklarına vermekte isteksiz davranmaktadır ve bu, bebeklerin sağlıklı gelişimi için önemli bir engel oluşturur. Eskiden kadınlar, süt üretimini artırmak için çeşitli yöntemlere başvururdu; helva, pekmez, hurma, şeker, şekerli çay gibi besinleri tüketirlerdi.

Emzirme konusunda zorluk çekenler için “Dayin” adı verilen süt anneye başvurulurdu; fazla sütünü başka bir çocuğa verirdi. Ayrıca, Zaho’da eskiden Arap göçmenlerin yaşadığı Gündık Mahallesi’nde, eğer bir ailenin ikiz çocuğu varsa ve onların sütü yetmediyse, bir çocuğu Araplara verir ve Arap kendi sütünü o çocuğa verirdi. O çocuk iki yıl boyunca Araplarda kalırdı, ta ki süttten kesilene kadar. Sonrasında tekrar ailesine verilirdi.

Gelenekler arasında, bebeklerin ağladığı zamanlarda veya gazları olduğunda onlara bir çeşit otlardan yapılan şekerli bir tuz verilirdi. Bu tuzun adı da “sıfif” olarak bilinirdi(F28). Sıfif, rezene tohumu, badem, fındık ve şeker karışımı havanda güzelce dövölüp bir kaba konulurdu. Bebek ağladığında, karışım emziğe batırılarak bebeğin ağzına verilirdi. Bebek aniden ağlamasını durdururdu ve gazı varsa da gazı giderirdi. Halen günümüzde anneler tarafından bebeklere tüketilmektedir.

Zaho Halk Kültüründe

- Eğer annenin sütü yoksa, bir inekten süt alınıp suyla inceltilerek çocuğa verilirdi. Eğer annenin sütü azsa, gece yatmadan önce iki kaşık helva yenir ve sabah sütü bollaşır (K7).
- Eskiden, eğer kadının sütü gelmiyorsa, gece yatmadan önce üç kez şu söylenirdi: “Cino Cino, demir kafa, bir şeyim kaybolmuş, sütüm gelmiyor.

İşini onunla yap ve bana tekrar ver.” Bu sözler gece boyunca üç kez tekrarlanır ve sabah kalktığında göğsü sütle dolardı (K8).

- Eskiden anne sütü, çocukların sağlığı için çok önemliydi. Çocuğun kulağı ağrırsa, anneler kendi sütlerinden birkaç damla alır ve çocuğun kulağına damlatırdı. Bu yöntem, çocuğun rahatlamasına yardımcı olurdu. Eğer çocuğun gözleri iltihaplanırsa, anne bir damla sütü çocuğun gözüne damlatırdı ve bu sayede gözler iltihaptan kurtulurdu (K9).
- Doğumdan sonra ilk olarak çocuğa “qendax” yani şekerli su verilirdi, ta ki midesi temizlenene kadar. Daha sonra annenin göğsü yıkanır ve çocuk annesinin sütünü emerdi. Eğer sütü azsa, Ureyi’de . Şeyh Maran türbesi, sütü az olan kadınların çoğunlukla ziyaret ettiği bir yerdi. Kadınlar dua etmek için gider ve dualarının kabul olması için incir, kuru üzüm, ceviz gibi şeyleri türbeye götürürdü ve oradaki çocuklara verilirdi. Daha sonra da sütü bollaşırdı (K10).
- Doğumdan sonra ilk dört-beş saat çocuğa şekerli su verilirdi midesi temizlenmesi için. Daha sonra anne sütü verilirdi. Eğer anne sütü yoksa, süt anne olarak bilinen bir kadın sütünü verirdi. Ancak, süt vermeden önce süt anne, eşinden izin alırdı. Eğer eşi izin verirse, o zaman kadın sütünü çocuğa verirdi (K11, K28).
- Doğumdan sonra ilk olarak çocuğa şekerli su verilir. Daha sonra anne sütü çok önemlidir. Annenin ilk gelen sütüne “Zak” denir ve bu süt, çocuk için çok önemlidir. Eğer annenin sütü yoksa, bir komşu gelir ve birkaç gün boyunca süt annesi olarak çocuğa süt verir, ta ki kadının sütü gelene kadar (K12).
- Doğumdan sonra bir gün boyunca çocuğa şekerli su verilir. Daha sonra anne sütünü çocuğa verilir. Eğer anne sütü azsa, anne bol bol pekmez, helva ve hurma tüketir. Sütünü bollaşması için çaba harcar ve üç yıla kadar çocuğa süt verirdi (K13).
- Doğumdan sonra ilk üç gün çocuğa şekerli su verildi, daha sonra anne sütünü çocuğa verdi. Eğer anne sütü yoksa, inek sütü suyla inceltip çocuğa verildi. Eskiden, Zaho’da 1930’lu yıllarda, bir kadının ikizleri varsa ve sütü çok fazla yoksa, Gündık mahallesinin yakınlarında Araplar yaşıyordu. Zaho halkı o zamanlarda, ikiz çocuğundan birisini o aile Araplara verirdi ve bir iki yıl o çocuk orada kalırdı. Oradaki Arap kadınlar kendi sütlerini o çocuğa verirdi ve

iki yıl sonra çocuğu tekrar ailesine verirlerdi. Bazı durumlarda, çocuk kendi ailesine geri dönmek istemezdi ve eğer kızsaa, onlarla büyüyüp bir Arap’la evlenirdi (K15, K31).

- Doğumdan sonra ilk olarak çocuğa şekerli su verilirdi, sonra eğer sütüm azsa, ebe onu tedbirlerdi. “Eğer sütüm azsa,” derdi, “bir yufka ekmeği havanda döv ve içine bir-iki kaşık şeker de at, tekrar döv ve beşiğinin altına koy. Ne zaman çocuğa süt verirsen, ondan önce bir kaşık ağzına at.” Bu yöntemle süt baya bollaaştı, hatta komşu çocuklara bile süt verdi (K19).
- Doğumdan sonra eğer anne sütü yoksa, hazır süt çocuğa verilirdi. Ancak, teyzesi yaklaşık on çocuğa süt annelik yaptı ve halen de o çocuklar teyzesinin evine gelip bayramlarda el öpüyorlar(K24).
- Doğumdan sonra, ta ki üç ezan çocuğun kulağına gelmeden, anne sütü verilmezdi. Üç ezandan sonra annenin göğsü sıcak suyla yıkanır ve uçları biraz yağlanırdı. Bu uygulama, annenin meme uçlarının çatlamasını önlemek için yapılırdı, yani yaralanmaları önlemek amacıyla. Daha sonra çocuğu emzirirdi, bazen iki yıla kadar çocuk emzirilirdi. Onun annesinin hiç sütü yoktu, babası Türkiye’den fındık getirerek havanda döver ve üzerine şeker serpererek un haline getirirdi ve çocuğu böyle büyütürdüler (K25).
- Doğumdan sonra ilk olarak bebeğe şekerli su verilirdi, sonra anne göğsünü yıkayarak bebeğini emzirirdi. Eğer birinin gözü iltihaplanırsa ve annenin bebeği kız çocuğuysa, kız çocuğun sütü ilaştır. İki damla o süttten o kişinin gözüne damlatılır ve o kişi iyileşirdi. Kız çocuğun sütü ilaştır, erkek çocuğun sütü ise ilaç değildir (K26).
- Doğumdan sonra ilk olarak çocuğa şekerli su verilirdi, sonra anne sütü verilirdi. Anne sütü yoksa, süt annesi olarak biri ona süt verirdi. Eğer çocuğun çok gazı varsa, aktarlarda “Sıfif” olarak yapılan bir karışım çocuğun emziğine batırılıp çocuğa verilirdi. Bu karışım, sıfif doğal otlardan ve şekerden yapılmış tuz halindeydi. Çocuk bu karışımdan sonra rahatlardı ve sakinleşirdi(K33).
- Hristiyanlarda doğumdan sonra üç gün boyunca şekerli su bebeğe verilir, sonra annenin ilk sütü, “zak” olarak bilinen süt çocuğa verilir. Çünkü bu süt, hayatı boyunca çocuğa sağlık ve enerji verir. Bir de doğum sonrası kırk gün boyunca çocuğu korumak için bazı gelenekler bulunur. Bu geleneklerden biri,

Hristiyan Hacı ve İncil'inin çocuğun yanından hiç ayrılmamasıdır; bu, onu kötü enerjilerden korumak için yapılan bir uygulamadır. Bir diğer gelenek ise, Meryem Ana resminin çocuğun yanına konmasıdır; bu, çocuğun kırk gün boyunca korunmasına yardımcı olacak şekilde düşünülür (K21).

- Hristiyanlarda, doğumdan sonra ilk olarak bebeğe şekerli su verilir ve daha sonra anne kendi sütünü verir. Eğer sütü azsa, kadına hurma ve haşlanmış yumurta yemesi önerilir. Bazı durumlarda, Hristiyan bir kadın Müslüman bir çocuğa süt annesi olurdu (K23).
- Hristiyanlarda doğumdan sonra ilk olarak şekerli su bebeğe verilir, sonra anne sütü bebeğe verilir. Eğer anne sütü çok fazlaysa, mahallede kimin sütü azsa gidip o çocuğa süt verir (K40, K41).
- Yezidilerde doğumdan sonra anne biraz dinlendikten sonra bebeğe süt verir. Eğer sütü eksikse, koyun sütü suyla inceltip bebeğe verilir. Annenin sütü bollaşması için de pekmez, yağı ve tuz karıştırarak tüketilirdi. Bu, anneyi hem dinç yapardı hem de çocuğa süt olurdu (K 43).
- Yezidilerde doğumdan sonra beyaz bir tülbent içine şeker koyup biraz su serpip küçük bir bohça yaparlar ve buna “koncık” derler. Çocuk o tülbenti emerdi, bu uygulamayı annenin sütü gelene kadar yaparlar. Eğer annenin sütü yoksa, onun eltisi ya da komşusu çocuğa süt verir, ya da evde koyun varsa koyunun sütünü suyla incelterek bebeğe verirler (K46).
- Yezidilerde, eğer bebek gece dünyaya gelseydi, o gece süt vermezdi; sabaha kadar şekerli su verilir. Sabah olunca annenin göğsü sabunla yıkanır ve bebeği emzirirdi. Eğer sütü yoksa, bir süt annesi bulunur ve çocuğa süt verilir. Ancak sütü az olan kadınlar, imamlara ya da şeyhlere gidip muskalar ya da doğal bitkiler isterlerdi. Onun sütü çok azdı ve bir imam, kayın babasına dedi ki, “Gidip bana yirmi tane fıstık getir.” Bir ve bütün olarak getirdi ve imam o fıstığı eline koydu ve üfledi, üç defa. Daha sonra kayın babasına da dedi ki, “Gelinine söyle, sakın evdekilerin gözü önünde yemesin. Her gün beş fıstık yesin, kahvaltıdan önce.” O, bu uygulamayı yaptıktan sonra, bütün çocukların doğduğu ve büyüdüğü sütün hiçbir zaman eksik olmadı (K47).

3.3.3. Ad Verme

Örnek’e göre, bir ad sadece bir kişinin toplumsal ve bireysel kimliğini değil, aynı zamanda büyüsel ve gizemli güçlerini de ifade eden bir semboldür. Bu nedenle, yeni doğan bir çocuğa ad koymak önemlidir çünkü ad, taşıdığı anlam ile çocuğun karakterini, kişiliğini, geleceğini ve toplum içindeki yerini belirleyecek olan simgesel bir öz taşıır (Örnek, 1977, s.148).

İnsanlık tarihinde, isim verme geleneği birçok kültürde önemli bir rol oynamaktadır. Bazı eski halk inançlarına göre, yeni doğan bebekler hemen tam bir birey olarak kabul edilmezler. Bu düşünce, bebeklerin doğdukları toplumun tam bir üyesi olmadığını ve zamanla toplumun bir parçası haline gelmeleri gerektiğini ifade eder. Birçok kültürde isim, bir kişinin kimliğini ve bireyselliğini temsil eden bir unsur olarak kabul edilir. İsim, basit bir etiket olmanın ötesinde, bedeni ve ruhu birleştirici bir rol oynar.

Anadolu ve birçok bölgede, “adı gibi yaşasın” veya “adı gibi davransın” gibi ifadeler, ismin kişinin karakteri üzerindeki etkisini vurgular. İsim, bir insanın kişiliğini şekillendiren ve toplumda nasıl tanındığını belirleyen bir unsur olarak görülür. Bu nedenle, bebeklere isim verme süreci, yalnızca bir kelime seçmekten ibaret değildir; bu isim, kişinin hayatını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Bu yüzden, bebeklere isim koyarken dikkatlice düşünmek ve doğru isim seçmek önemlidir (Yeşildal, 2018, s.49-50).

Eski Türk kültüründe, yeni doğan bebeklere iki isim verilirdi. Bu isimlerden biri “göbek adı” olarak bilinir ve doğumdan kısa bir süre sonra, çocuğun doğduğu evde düzenlenen törenlerle verilir. Bu törenlerde, aile ve misafirler bir araya gelir, yemekler yenir ve içecekler içilirdi. Daha sonra, bebeğe ismi verilecek tören başlar ve baba, ebe veya evde bulunan en yaşlı kişi çocuğa ilk adını koyardı. Törende ebe hediyelerle onurlandırılırdı.

Altay destanlarda, kahramanlık veya toplum için yararlı işler yapan kişiler, çoğunlukla isimlerini tanrılardan, ruhlardan veya kutsal varlıklardan alırdı.

Öte yandan, toplum tarafından hoş karşılanmayan, kötü davranışlarda bulunan kişilere genellikle isim verilmez ve bu kişiler “atsız” olarak anılırdı. Yine de, kahramanlar ve topluma fayda sağlayan kişiler, isimlerini kahramanlıklarından veya

yaptıkları büyük işlerden alarak toplumda özel bir yere sahip olurlardı. Dede korkut kitabındaki, Dirse Han oğlu Boğaç Han destanı gibi örnekler (Artun, 2011, s.161).

İsim törenleri, sadece bir ad koyma geleneği değil, aynı zamanda toplumun bir parçası olmanın ve aidiyetin sembolüydü. Bireyin kimliğini kazanması ve toplumda kabul görmesi için önemli bir adımdı.

Kişi adları, bir toplumun derin geçmişini, kültürünü ve dini inançlarını yansıtan önemli izlerdir. Zaho ve çevresindeki insanlar, isim seçimini genellikle doğum zamanına veya çevresel faktörlere göre yaparlardı. Bu gelenek, eski Türk kültüründe de yaygındı. Örneğin Kürtlerde hangi ayda doğmuş o ayın ismini verirdi, eski Türklerde Gündoğmuş, Akgün gibi isimler, doğanın döngüsü ve toplumun inançlarıyla bağlantılı olarak seçilirdi, bu da isimlerin anlamını ve önemini arttırdı. Bu geleneğin devam etmesi, kültürel birikimi ve toplumsal değerleri yansıtan bir unsurdur. Zaho halkının sade ve mütevazı yaşam tarzı, isimlerin içsel anlamını ve toplumsal bağlarını derinleştirdi. Kişi adları, bir toplumun kimliğini yansıtan önemli unsurlardır ve kültürel zenginliği temsil ederler. Günümüzde ebeveynler, kendi zevklerine ve tercihlerine uygun isimler seçme konusunda aktif rol oynuyorlar. Ayrıca, geleneksel isimlere olan ilgi azaldığından aile büyüklerinin isim önerilerini eski moda bulduklarını ifade ediyorlar. Eskiden Zaho ve çevresinde insanlar çocuklarına mevsimlerine göre adlar verirken, şimdi bu adet değişmiş durumda.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden bebeğin adı genellikle dini isimlerin konmasına önem verirdik (K 7).
- Eskiden anne babanın hakkı yoktu bebeğe ad vermek, kayınpeder ve kaynananın hakkıydı ona ad vermek. Bazen de ölü çocuklarının adları yeni doğan çocuklara verilirdi(K8).
- Eskiden, kaynana bebeğe ad verirdi, annenin hakkı yoktu ona ad vermek. Ya da eğer bir türbeye gidip çocuk dileyseydi ve çocuk dünyaya gelirdi, o şeyhin adını bebeğe verirdi (K9).
- Eskiden, evin adamları bebeğe ad verirdi, kadının hakkı yoktu ona bir ad vermek. Genellikle sahabe, peygamber ve dervişlerin adlarını çocuklarına verirdi. Eğer çocuklar doğduktan sonra yaşamlarını yitirirlerse, yeni doğan çocuğa çirkin bir isim verirdi. O çocuk yaşıyordu, ad konusunda iki üç gün bebeğe ad verilirdi (K10, K11, K12).

- Eskiden herkes, büyüklerin adlarını çocuklarına verirdi, ya da şehitlerin adlarını çocuklarına verirdi. Bazılarının çocukları öldüğü zaman, onların yeni doğan çocuğa çirkin bir ad vermektir. Bir anne, çocuğuna “Kısa” ismi verdi. O Kısa adlı bebek yaşadı (K13).
- Eskiden, eğer annenin çocuğu doğsa ve ölürse, kalkıp yeni doğan çocuğa çirkin bir ad vererek onu nazarlardan korunmak için ve çocuğun yaşaması için çirkin bir isim verirdi. Birinin ismi de “Zebal” yani çöp koydular ve o çöp büyüdü ve genç bir adam oldu ve hala ismi çöp (K14).
- Bebek dünyaya geldiğinde baba ona ad verir ve daha çok dini isimler tercih edilir. Onun, oğlu yirmi iki yaşında hayatını kaybetti ve onun kuzeni, arkadaşı ve komşusu üçlüsü de çocuk sahibi oldu ve onlar onun oğlunun ismini çocuklarına verdiler. Onların bir akrabası ne zaman bir çocuk dünyaya gelirse o çocuklar ölüyordu. Bir imama gittiler ve imam onlara dedi ki, çirkin bir isim çocuğa verin ve çocuk yaşayacak. Onlar da kalkıp çocuğun adını çirkin koydular ve o çirkin yaşadı (K16).
- Eskiden bebek dünyaya geldiği zaman mevsimine ya da ayna göre ad verilirdi. Örneğin, Şaban ayında Şaban, Ramazan ayında Ramazan, Recep ayında Recep ya da mevsimine göre de adlar verilirdi. Bahar ayında Bahar, yaz ayında Yaz gibi adlar verildi (K18).
- Bebek dünyaya geldikten üç gün sonra ad verilir ve genellikle kayınbaba bebeğe ad verir. Daha çok ölen kişilerin adları verilir. Bu da onları asla unutmamak için yapılır (K24).
- Oğlu ölen kız kardeşinin adını kızına koydu ve bir akrabası da çocuğu dünyaya geldiği zaman, o çocuklar hep ölüyordu. Daha sonra yeni dünyaya gelen bir çocuğa bir hayvanın adı koydular ve o hayvan adı “keklik” ti. Kızın adı da keklik olarak kaldı (K25).
- Eskiden bir hafta veya iki hafta sonra bebeğe ad verilirdi. Bu ad da genellikle büyükbaba, amca, kayınvalide veya baba verirdi. Daha çok dini adlar verilirdi bebelere, ama 1991’de Kürt isimleri ortaya çıktılar ve insanlar artık Kürt isimleri kullanmaya başladılar (K28).
- Eskiden büyükler ne ad verirse versin, anne babanın hakkı yoktu konuşmaya. Eğer birinin çocukları hep ölürse ve yeni doğan çocuğa bir yıl hiçbir şey satın alamıyordu o çocuğa, yani komşu o çocuğu giydirdiyordu. Anne babası ona bir

iğne bile almıyordu, ta ki bir yıl olana kadar. Bu, o çocuğun yaşaması ve ölmemesi için yapılan bir uygulamaydı (K31).

- Eskiden daha çok amca dede, bebeğe ad verilirdi. Eğer bebek dünyaya gelip ölürse, yeni doğan bebeğe ailesi imama gidip, imam da bir muska yaparak bebeği korurdu. Başka bir uygulama da vardı, imam bir halka yaparak, bebeği o halkadan geçirirdi ve o bebek yaşardı (K33).
- Eğer birinin çocukları ölürse, yeni doğan çocuğa hayvan adı takılırdı. Örneğin, kurt, ayı, aslan gibi hayvanların adları bebeğe verilirdi. O bebek yaşasın diye yapılan bir uygulamaydı (K49).
- Hristiyanlarda bebeğin kırkı bittikten sonra, bebek beyaz bir elbise ile kiliseye götürülür ve suyla başı yıkanır. Bu, günahlarından arındırır ve temiz bir insan olarak kabul edilmesini sağlar. Daha sonra, rahip tarafından onun için özel bir dua okunur ve dualardan sonra bebeğe bir isim verilir. Ancak, Hristiyanlarda herkesin iki adı vardır. Birincisi günlük hayatta ve toplum içinde kullanılan adıdır, diğeri ise kilisede kullanılan adıdır. Kilisedeki ad genellikle kutsal kişilerin adı olarak seçilirken, günlük ad herhangi bir isim olabilir. Bu uygulama hem kız hem de erkek çocuklar için geçerlidir (K2, K3, K4, K6, K22, K23, K40, K41).
- Hristiyanlarda çocuk dünyaya geldikten sonra kiliseye götürülür ve kilisede ona bir ad verilir. Burada her bebeğin iki adı vardır. Örneğin, onun adı kimlikte “Maha” olarak geçer, ancak kilisede “Rita” olarak adlandırılır. Onlar daha çok ölen kişilerin adlarını kullanırlar, bu da onları her zaman hatırlamak için yapılır (K21).
- Yezidilerde bebeğe ad verme geleneği biraz farklılık gösterir çünkü onlara göre, güzel bir ad verilirse bu, herkesin ona nazar edeceği ve çocuğun öleceği inancı vardır. Bu nedenle, çocuklara çirkin veya sıradan adlar verilirdi. Örneğin, bazıları fare, sıçan gibi adlar tercih ederdi. Yezidilere göre, çirkin bir ad verilen bebek daha iyi korunurdu ve bu nedenle uzun süre yaşardı. Bu geleneğin kökeninde, güzel adların çocukları nazarlardan korumak için verilmediği, tam tersine dikkat çekmemesi amacıyla sıradan veya çirkin adlar verilmesinin olduğu söylenir. Bu nedenle, bazı yaşlı kadınların, isimlerine bakarsak, örneğin keçi, kaz veya kar gibi. Yezidilerde ad verme geleneği, çocuğun güvende olması ve uzun bir yaşam sürmesi için önemlidir, bu

nedenle ad seçimi dikkatle yapılır ve toplumun inançlarına göre belirlenir (K20).

- Yezidilerde, bebeğe ad verme geleneği genellikle büyükler tarafından yapılır ve annenin veya babanın bu konuda bir hakları yoktur. Genellikle, ölen bir yakın veya toplumda saygı duyulan bir kişinin adı bebeğe verilir (K43, K44, K45, K46, K47, K62).

3.3.4. Çocukluk Dönemine Bağlı Uygulamalar

Bebekteki büyüme sürecinde, diş çıkarmadan sonra en çok beklenen ve sevilen gelişim olayları yürüme ve konuşmadır. Genellikle bir yaş civarında yürümeye başlayan ve zamanla konuşmaya başlayan çocuklar için, yürüme veya konuşma gecikmeleri ebeveynlerin endişe kaynağı olabilir. Bu gibi durumlarda, çeşitli yöntemlerle çocukların özgüveni yeniden kazanılmaya çalışılır. Yürüme güçlüğü çeken veya konuşmada sorun yaşayan çocukların durumu bazen hala dua ve doğaüstü güçlere bağlanır. Bu durum, bazı insanların büyüye ve mistik uygulamalara başvurmasına neden olabilir. Ancak, bilimsel olarak desteklenen yöntemlerle, çocukların normal gelişimlerine destek olmak mümkündür (Yüksel, 2007, s.170-171).

Çocuğun önemli gelişim aşamalarından biri olan yürüme ve konuşma, sıklıkla gizemli niteliklerle ilişkilendirilen kısaltma yöntemleriyle desteklenir. Bazı aileler, çocuğun konuşma ve yürüme yeteneğini engelleyen bir gücün varlığına inanır. Normalde bir yaş civarında bazı basit kelimeleri söylemeye başlayan ve zamanla konuşmaya başlayan bir çocuktan beklenir. Ancak, çocuk bu gelişimi göstermezse, aileler çocuğun ilerlemesini sağlamak için çeşitli yöntemlere başvurabilirler. Yürüme konusunda güçlük çeken çocuklar için en yaygın uygulamalardan biri köstek kesme ritüelidir. Bu ritüel, çocuğun “yer iyesi” inanılan varlıklarının etkisinden kurtarır (Şenesen, 2022, s.1262-1263).

Türk dünyasında ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde köstek kesme geleneği, Zaho ve çevresinde de yaygın olarak bilinirken, günümüzde bu gelenek neredeyse yok olma noktasına gelmiştir. Eskiden sıklıkla uygulanan bu geleneğin genellikle cuma günleri gerçekleştirilmesiyle birlikte, önemi de azalmıştır. Ve Zaho bölgesinde ise köstek kesme geleneğinin tamamen unutulduğu gözlemlenmektedir. Eskiden çocukların yürümemesi veya konuşmaması durumunda başvurulmuş geleneksel

uygulamalar da azalmıştır. Günümüzde insanlar, sağlık sorunlarını genellikle doktorlarla çözmeyi tercih etmektedirler.

3.3.4.1. İlk dişi

Çocuğun biyolojik gelişiminin işaretlerinden biri olan diş çıkarma, genellikle toplumumuzda özel bir törenle kutlanır. Bu törenin temelinde çeşitli düşünceler bulunmaktadır. Özellikle çocuğun beslenmesiyle ilgili olanlar dikkat çekicidir. Yiyeceklerin ezilmesi, parçalanması ve öğütülmesinde önemli bir rol oynayan dişin ortaya çıkışı nedeniyle düzenlenen bu tören, eğlencenin yanı sıra çocuğun rızkının artması, bereketin çoğalması gibi dileklerin yanı sıra sağlam dişlere sahip olma arzusunu da içerir (Örnek, 1977, s.162).

Bebeğin ilk dişi çıktığında geleneksel kutlamalar düzenlenir çünkü bu, bebeğin beslenme alışkanlıklarındaki değişimin bir işaretidir ve sağlıklı gelişimini simgeler. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, bebeğin diş çıkarma sürecini kolaylaştırmak için buğday kaynatılır ve aile ve komşular bir araya gelerek bu mutlu anı kutlarlar (Tarhan, 2023, s.355).

Yaklaşık 6 ay sonrasında bebeğin ilk dişi çıktığında, bu mutlu haberi aile ve yakınları sevinçle karşılar. Daha sonraki dişlerin sağlıklı çıkması için çeşitli uygulamalara başvurulur, genellikle “diş buğdayı” olarak adlandırılan bir ritüel gerçekleştirilir. Buğday kaynatılarak elde edilen bir bulgur, diş çıkarma sürecini kolaylaştırmak amacıyla hazırlanır. İlk dişi gören kişi, genellikle çocuğa kıyafet gibi bir hediye alır. Diş buğdayı, çocuğun dişi çıktığında ailesi tarafından düzenlenir ve bu özel yiyecekler, tepsi ve tabaklarla aile ve komşulara ikram edilir. Bulgur kaynatılarak hazırlanan bu özel yiyecekler, komşular arasında dağıtılarak paylaşımı artırır (Polat ve Aslan, 2019, s.3428).

Zaho Halk Kültüründe

- Yukarıdaki dişi çıktığında, çocuğun yaşam süresi kısadır; ancak aşağıdaki dişi çıktığında, yaşam süresi uzun olur (K8, K12, K13, K33).
- Eğer çocuğun yukarıdaki dişi çıktıysa, büyükannesi onun babasının başını yiyeceğini söyler. Bu, kötü bir işaret olarak kabul edilir ve ailenin endişelenmesine neden olur (K 9).

- Eğer çocuğun ilk dişi çıktıysa, ailesi nohut ve buğdayı kaynatır, sonra mahallede dağıtırdı. Bu, onun dişi için olduğunu söylerlerdi (K15, K24, K25, K26, K31).
- Eğer çocuğun ilk dişi yukarıda çıkarsa, bunun anlamı Toprak istiyor. Eğer aşağıda çıkarsa, dua istiyor Allah'tan. Çocuğun annesi, çocuğun başında şeker atar ve daha sonra o şekerleri tabaklara koyup komşulara dağıtır (K19).
- Eğer çocuğun ilk dişi çıkıyorsa, komşulara sıcak ekmek dağıtırdık ve bir inanış vardı: Eğer çocuğun dişi geç çıkıyorsa, o akıllıdır. Eğer erken çıkıyorsa, o geri zekalıdır(K28).
- Hristiyan inancına göre, eğer çocuğun dişi hızlı bir şekilde çıkar ise, onun alim olacağına inanılırmış. Ancak bir yıl gibi bir süre geçmesine rağmen hala dişi çıkmazsa, onun için 'başı taş gibi' derlermiş (K21).
- Hristiyanlarda, eğer çocuğun ilk dişi çıktıysa, bu sevinçle birlikte tatlı dağıtılmış (K24).
- Yezidilerde, eğer çocuğun ilk dişi çıktıysa, bu sevinçle birlikte şekerler tabaklarla komşulara dağıtılmış (K43).
- Yezidilerde, eğer çocuğun ilk dişi çıkarsa, buğday kaynatılıp çocuklara ve komşulara dağıtılmış, bu yemeğin adı "danik" olurmuş (K44, K47).

Saha çalışması sırasında, ilk diş gelenekleri üzerine yapılan gözlemler, farklı dinler arasında benzerlikler olduğunu gösterdi. Kadınların bu geleneklere daha fazla bağlı olduğu ve inandığı belirlendi. Bazı kaynaklar, çocukların ilk dişi çıktığında dua ettiklerini ve kötü bir şey olacağına inandıkları için üst dişin çıkmaması için yakından takip ettiklerini aktardılar. Bu inanç sadece kadınlar arasında yayılmıştı; erkekler ise genellikle bu konuda kayıtsızdılar.

Türk ve Kürt kültürlerinde, bebeğin ilk dişi çıktığında buğday kaynatıp dağıtma geleneği bulunmaktadır. Bu uygulama, her iki kültürde de ortak bir ritüel olarak kabul edilir. Ancak, bu gelenek günümüzde neredeyse tamamen kaybolmuş durumdadır. Yine de geçmişte bu tür ritüellerin varlığı, iki kültür arasındaki benzerlikleri vurgulamaktadır.

3.3.4.2. İlk saç

Kültürel olarak, bazı toplumlarda, çocuğun ilk saçının kesilip tekrar uzaması, canlılık ve uzun ömürle ilişkilendirilir. Özellikle Tatar ve Başkurt kültüründe, bu ilk

saç kesimi “karın saçı” olarak adlandırılır ve çocuğun doğuştan getirdiği saçıdır. Bu gelenek, çocuğun hayatta gerçek anlamda adım attığına işaret eder. Karın saçından sonra uzayan saçlar, yeni doğanın dünyaya uyum sağlaması ve büyümesinin bir göstergesidir (Aça, 2023, s.367).

Anadolu’da bebeklerin ilk saç kesimiyle ilgili çeşitli gelenekler vardır ve her bölge kendi uygulamalarını geliştirir. Örneğin, Gaziantep’te bebek bir yaşına gelmeden saçını kesmek uğursuzluk olarak kabul edilir ve bu durum bebeğin ömrünün kısa olabileceği inancını doğurur. Bu nedenle, burada bebeklerin ilk saç kesimi genellikle bir yaşından sonra yapılır.

Adana’da ise, saç kesme geleneği farklı bir şekilde uygulanır. Burada bebeğin cinsiyeti önemli değildir; önemli olan bebeğin saçının kesilmesinden sonra yapılan ritüeldir. Adana’da bebek yedi günlük olduğunda ilk kez saç kesimi gerçekleştirilir. Kesilen saçın ağırlığı kadar altın veya gümüş alınır ve bu değer ihtiyaç sahiplerine bağışlanır. Bazı durumlarda, saçın ağırlığına eşdeğer bir para miktarı belirlenir ve bu para kurban kesimi ve dağıtımı için kullanılır (Şenesen, 2022, s.1260-1261).

İslam’ın yeni doğan bebek için koyduğu hükümler arasında yedinci günde saçının tıraş edilmesi ve ağırlığınca para verilmesi tavsiye edilir. Bu uygulamanın iki amacı vardır. İlk olarak, sağlıklı bilgelik gereği, çünkü yenidoğanın kafasındaki tüylerin alınması, onu güçlendirir, kafadaki gözenekleri açar ve aynı zamanda görme duyusunu da güçlendirir. Ayrıca, koku ve işitme duyularını da güçlendirir. İkincisi, toplumsal dayanışma açısından da görülür, çünkü çocuğun saçının ağırlığı kadar gümüş veya altın verilmesi, yoksulluğun da ortadan kaldırılması anlamına gelir. Bu da dini İslam’ın bir hükmüdür. Hz. Ali’den rivayetle şöyle denir: Allah’ın Elçisi, Allah’ın duaları ve selamı onun üzerine olsun, şöyle buyurdu: “Ey Fatıma, başını tıraş et.” ve saçının ağırlığınca gümüş sadaka olarak verin (Abu Ramuz, 1990, s.29).

Zaho Halk Kültüründe

- Çocuk doğduktan üç gün sonra saçını keserler ve saçının karşılığı ya para ya da şeker dağıtırlar. Ben kendi çocuğumun saçlarını her zaman saklardım (K7).
- Çocuğun saçını kesmezdik çünkü eğer kesersek cin gelip çocuğun saçını alırdı onun için saçını bırakırdık ta ki omuzlarına gelene kadar daha sonra keserdik (K8).

- Bebeğin saçını kesmezlerdi, daha sonra dinin bir uygulaması olduğunu öğrendi ve sonrasında bebeklerin saçını keserlerdi; kız veya erkek fark etmezdi. Bunun karşılığında daha da bir kurban keserler ve dağıtırlardı (K10).
- Eskiden köylerde saç kesme geleneği bulunmazdı, ancak şehirlerde bu uygulama yaygındı. Şehirde, bir yıl boyunca çocuğun saçını kesmezlerdi; bir yıl boyunca beklettikten sonra saçı keserler ve para karşılığında tartarlar ya da ağırlığı kadar para koyarlardı. Bu parayla tatlılar alıp komşulara dağıtırlardı (K12).
- Bebek iki aylık olduktan sonra saçını kazıtırlardı ve o saçı ağırlığı kadar para karşılığında alırlardı. Bu para ile tatlılar alınarak çocuklara dağıtırlardı, kız veya erkek olması fark etmezdi, her ikisinin saçı da aynı şekilde değerlendirilirdi (K13).
- Okula gidene kadar çocuğun saçı kesilmezdi (K14).
- Bebek yirmi günlükken saçını kazıtırlar ve onun karşılığında ya sıcak ekmek ya da tatlı dağıtırlardı; erkek ya da kız hiç fark etmezdi (K16).
- Bebeğin saçı kırk gün içinde kesilmesi gerekiyor ve o saça ağırlığı kadar para verilip sıcak ekmek alınıp komşulara dağıtılır (K19, K25, K26).
- Eğer çocuğun saçı gürse, o saçı kazıtarak karşılığında şeker alınıp komşulara dağıtırlardı (K24).
- Çocuk bir buçuk yaşına geldiği zaman saçını kazıtarak o saçı terazide ağırlığı kadar altın koyarlardı ve o altını birine verirlerdi, genellikle yoksul birine (K28).
- Günümüzde bebek kırkıncıdan çıkmadan saçı kazıtılır, ama eskiden saçı omuzuna gelene kadar kesilmezdi; omuza geldiği zaman kesilirdi ve saçın ağırlığı kadar para konulurdu. Ancak ben, madeni paranın yerine daha çok kâğıt parayı tercih ederim, çünkü daha çok para daha çok tatlı demek olurdu. Bu tatlıları da çocuklara dağıtırdı (K31).
- Bebeğin saçı ne zaman çok uzarsa, o zaman keserlerdi ve saçın ağırlığı kadar parayı bir fakir çocuğa verirlerdi (K33).
- Hristiyanlarda bir yıl sonra çocuğun saçı kesilir ve Hristiyanlarda şöyle bir gelenek vardır: Eğer birinin çocuğu yoksa ve bir kiliseden dilek dilerse ve derse ki, “Eğer benim çocuğum olursa, onun saçını yedi, on ya da on sekiz yıl boyunca kesmeyeceğim, çünkü bu bir adak olacak.” Çocuk dünyaya

geldikten sonra belirtilen yıla kadar adak yerine getirilir ve çocuğun öyküsüyle beraber bir zarfın içine konarak, dilek dilemiş oldukları kiliseye gidip o saç ve öykü bırakılır. Dini liderden dilek dilenmişse, çocuğa o liderin adı da verilir. Bu gelenek yüzyıllardır Hristiyanlar arasında uygulanmaktadır (K2, K3, K4, K6, K21, K23, K40, K41).

- Yezidilerde çocuk bir yaşına geldiğinde saç kesilir (K43, K44).
- Yezidilerde eskiden, koyun yününden çadır yapılırdı ve çocuğun saç da o çadırın içinde yün olarak kullanılırdı. Bu, bir hatıra olarak görülürdü ve çocuklarına duydukları sevgiyi kanıtlarmışçasına yapılırdı (K47).

Zaho ve çevresinde saha çalışması sırasında derlediğimiz bilgilere göre, Müslümanlar genellikle kırkı çıkmadan saçlarını keserler ve kesilen saçın ağırlığı kadar altın, gümüş veya para vererek hayır işlerine harcarlar. Hristiyanlar ise adaklarına göre saçlarını uzatır veya keserler, bu süreç yıllarca devam edebilir. Yezidilerde ise saçlar genellikle bir yıl bekletilir veya çocuğun saç çadır ipine bağlanarak hatıra olarak saklanır. Bu şehirde farklı geleneklerin yaşandığı açıkça görülmektedir.

İlk saç kesimi hem Kürt hem de Türk kültürlerinde önemli bir gelenektir. Örneğin, Adana'da bebeğin saç kesme geleneği, bebeğin cinsiyeti önemli olmaksızın, bebek henüz 7 günlükken gerçekleştirilir. Saçın ağırlığı kadar altın veya gümüş alınır ve bu, ihtiyaç sahibi bir aileye verilir. Bazen bunun yerine, belirlenen miktarda para dağıtılır. Benzer bir gelenek, Zaho'da da görülmektedir. Eskiden, bebeğin kırkı çıkmadan saç kesilir ve yine cinsiyet fark etmeksizin, saçın ağırlığı kadar altın veya gümüş verilirdi. Bazen bunun yerine para verilirdi, bazen de bu parayla tatlı alınıp mahalledeki çocuklara dağıtılırdı. Bu uygulamalar, iki kültürün ortak geleneklerini yansıtmaktadır (Şenesen, 2022, s.1260-1261).

3.3.4.3. Yürüyemeyen çocuk / konuşamayan çocuk

Yürüme yeteneğine sahip olmayan çocuklarla ilgili olarak en sık karşılaşılan uygulama köstek kesmedir. Bu uygulama Kuzey Irak'tan Kuzey Suriye'ye, Anadolu'dan İran'a, Azerbaycan'dan Dağıstan'a, Kırım'a ve Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada gözlemlenmektedir. Bu uygulamanın amacı, çocuğun ayağındaki kösteklerden kurtararak veya konuşamayan çocuğun ağzını, örneğin cami anahtarıyla açtırarak veya herhangi bir hayvanın dilini çocuğa yedirerek konuşmasını

sağlamaktır. Bu tür uygulamaları her kültürde görmek mümkündür ve her birinin kendine özgü farklı uygulamaları bulunmaktadır (Bali, 2017, s.104-105).

Anadolu’da, yürüme çağına gelmiş ancak yürüyemeyen veya sürekli düşen çocuklara “duşaklı köstekli” veya “ayağı çelikli” gibi adlar verilmektedir. Benzer şekilde, çocukları bu durumdan kurtarmak veya sağlamak için yapılan uygulamalara da “duşak kesme”, “köstek kesme”, veya “ayak kösteği kesme” gibi adlar verilir. Anadolu’da, çocukları geç yürüyen veya geç konuşan aileler genellikle türbeleri ve yatırları ziyaret ederler. Kazaklar arasında yaygın olan inanışa göre, yürüme çağına gelmiş ancak yürüyemeyen çocuklara kösteği kestirilmezse düzgün yürüyemezler, ayağı sürekli kayar; ta ki köstek kesilene kadar, o zaman düzgün yürüyebilirler.

Çocukların gecikmiş konuşma veya kekemelik gibi sorunları da Anadolu’da sıkça görülür. Geleneksel toplumlar, bu sorunları dinî ve büyüsel uygulamalarla veya halk hekimlerine başvurarak çözmeye çalışmışlardır. Bu uygulamalar arasında, hocalara okuma yaptırma, çocuğa yedi çeşmeden su içirme, çocuğa dana veya koyun dili yedirme ve çocukların dil altı kısmını kesme gibi yöntemler yer almaktadır (Aça, 2023, s.369-370-371).

Zaho Halk Kültüründe

- Kumasının oğlu yürüyemiyordu. Bir gün, ağa kuzeninin evine gelmişti ve bu durumu duydular. Çocuğun annesi, hemen kalkıp kırmızı bir ip getirdi ve çocuğunun baş parmaklarını bu ip ile bağladı. Sonra, çocuğu ağanın geçeceği yola koydu. Ağa geldiğinde yanında küçük bir bıçak vardı. Hemen çocuğun ayağındaki ipi keserek, o zamanlarda bir dinar parasını çocuğun kucağına attı. Sadece üç-dört gün geçti ve çocuk yürümeye başladı (K7).
- Yürüyemeyen bir çocuğun annesi, ayağındaki baş parmakları kırmızı ve mavi iplerle bağlıyor ve bir büyüğünün yoluna koyuyor. Büyük gelip ipleri kesiyor ve çocuk bir hafta içinde yürümeye başlıyor (K8).
- Yürüyemeyen çocuğun ayaklarının baş parmakları iple bağlanarak cami önüne bırakılıyor. Camiden çıkan ilk kişi o ipleri kesiyor ve çocuk birkaç gün sonra yürümeye başlıyor (K9, K15, K16, K19, K31).
- Haso adında biri vardı ve yedi yaşına geldiği halde hala yürüyemiyordu. Bir gün bir inek sürüden ayrılarak sokaklara düştü ve o da kapının önündeydi. İnek o kadar hızlı geliyordu ki korkudan ayağa kalktı ve koşarak eve girdi.

Bu, onun yürümesini sağladı. Konuşamayan kişiyi de türbelere gidip onun için dualar ediyordu (K10).

- Konuşamayan çocuğa, kekliklerin ve kuşların içtiği suyu içirirlerdi. Bu inanca göre, çocuk bülbül gibi konuşacaktı (K13, K23).
- Eskiden, eğer bir çocuk yürümezse ya bir zalimin ya da bir alimin yoluna konurdu (K25).
- Konuşamayanlara, keklik kuşun başını yedirirlerdi ve çocuk daha sonra konuşmaya başlıyordu (K33).
- Hristiyanlarda, eğer bir çocuk yürümezse, onu kiliseye götürürler ve rahip onun için dua eder. Eğer çocuk konuşmazsa, bazı otlar haşlanıp çocuğa verilir ve ona bol miktarda balık yedirilir. Bu, onun konuşması için yapılan bir gelenektir (K21).
- Hristiyanlarda, eğer bir çocuk yürümezse, çocuğu bir büyük kişinin yoluna koyarlar. O büyük kişi geldiğinde, çocuğun ayağındaki ipleri keser ve bir miktar para verilirdi (K40).
- Yezidi geleneğinde, çocuk yürüyemezse, ayak baş parmaklarına ip bağlanarak büyük bir kimsenin yolunun üzerine koyardı o da yanında olan çakısını ile o ipleri keserdi (K43, K45).
- Yezidilerde, eğer çocuk yürüyemezse, bir gelenekte, çocuğun ayağını bağlayarak teşvik edilirdi. Değirmen unu yanına götürülür, ilk değirmenden çıkan kişi, o ipleri keserek çocuğun yürümesine yardımcı olurdu. Eğer kimse konuşmazsa, gezen dervişler devreye girerdi. Dervişlerin elinde her zaman bir parça ekmek bulunurdu ve kimin çocuğu konuşmazsa, o derviş o ekmeği verir ve çocuk o ekmeği yedikten sonra konuşmaya başlardı (K47).

Köstek kesme geleneği hem Türk hem de Kürt kültürlerinde yer almakta ve benzer şekilde uygulanmaktadır. Bir çocuk yürüme yaşına geldiğinde hala yürüyemiyorsa, ayak baş parmakları bir iple bağlanır ve ardından bu ip bir makasla kesilir. Bu ritüel, her iki kültürde de önemli bir yer tutar ve benzer şekillerde uygulanır.

Günümüzde Zaho ve çevresinde saha çalışması sırasında yürüyemeyen ve konuşamayan çocuklara yönelik geleneklerin artık tamamen yok olduğunu görüyoruz. Eskiden insanlar bu geleneklere başvururdu, ancak günümüzde bu uygulamaların terk edildiği ve daha çok tıbbi çözümlere başvurulduğu

gözlemlenmektedir. Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, eskiden insanlar çocuklara veya komşulara şeker ve ekmek dağıtarak bu geleneklere daha anlamlı bir hava katarlardı. Ancak şimdi bu tür uygulamaların hiçbir izi kalmamıştır.

Üç dinin de ortak çabası, çocukların yürüyebilmesi veya konuşabilmesi için yapılan bir müdahalelerdir. Eskiden insanlar, çocuğun ayak parmaklarını bir ip ile bağlayarak onu bir yolun üstüne koyma geleneğini uygulardı (F29). Bir alim, bir imam veya bir büyük gelip bu ipi keser ve çocuğun “kösteklerini” açardı. Ancak günümüzde bu tür uygulamalar yerini tıbbi yöntemlere bırakmıştır.

3.3.4.4. Sünnet

Sünnet uygulaması, oldukça eski tarihlere dayanan bir gelenektir. Türk kültüründe, İslam dininin etkisiyle yaygınlaşmış ve dinî bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. Ancak sünnet, kültürel olarak antik uygarlıklardan beri bilinen bir uygulamadır ve İslam’ın yanı sıra diğer dinlerde de görülmüştür. Yahudilik ve Kıptî Hristiyanlık gibi çeşitli dinlerde sünnet ritüeli bulunmaktadır. Sünnet, erkek çocuklarda, erkeklik organının ucundaki derinin çepeçevre kesilmesi işlemidir (Sakallı, 2020, s.336).

Cerrahi sünnet, geçmişten günümüze çeşitli toplumlar tarafından uygulanmaktadır. Bu uygulamanın sebepleri arasında hijyen, ergenlik dönemiyle ilgili bir adım, cesaret sınavı, evliliğe hazırlık, toplum içinde kabul edilme arzusu ve hatta itaati sağlama gibi çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Örneğin, Yahudiler bu uygulamayı kendilerini diğerlerinden ayıran bir işaret olarak görmekte ve sünnet etme geleneğini titizlikle sürdürmektedirler. Sünnet, birçok toplumda geleneksel bir kutlama töreniyle de bağlantılıdır. Çocuğun hayatındaki önemli bir dönüm noktası olarak görülerek, bu törenler genellikle zengin bir ziyafetle kutlanır. Sünnet uygulaması eski Mısır’dan günümüze uzanan bir geçmişe sahiptir ve bu uygulamaya dair duvarlarda tasvirler bulunmaktadır. Arap toplumlarında da sünnet geleneği yaygındır (Kıranathoğlu, 2018, s.99-100).

Sünnet, birçok kültürde önemli bir adım olarak kabul edilir ve sağlık açısından da önem taşır. Erkek çocukların küçük yaşta sünnet edilmesinin nedeni, bu işlemin çocuk için daha az acılı olması ve yetişkinlikte olası komplikasyonların önlenmesidir. Eskiden Yezidiler arasında sünnet törenleri, davulların ve zurnaların eşlik ettiği coşkulu düğünlerle gerçekleşirdi. Ancak, günümüzde bu gelenek neredeyse unutulmaya yüz tutmuştur. Hristiyanlar arasında sünnet adeti olmasa da,

bazıları sağlık nedenleriyle sünnet olmayı tercih ederler. Çünkü sağlık her şeyden önemlidir. Eskiden sünnet işlemi genellikle ebeler tarafından yapılırdı, ancak günümüzde bu işlem genellikle hastanelerde uzman doktorlar tarafından gerçekleştirilir. Geleneksel yöntemler yerine günümüz teknolojisi kullanılarak sünnet işlemi daha güvenli ve etkili bir şekilde gerçekleştirilir.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden ebe kadınlar çocukları sünnet ederdi. Soğan ve sumak ezilir, çocuğun organına sürülürdü. Bu yöntemle yara hızla iyileşirdi (K7, K10, K11, K13, K24, K31).
- Eskiden, bebeklerin kırkı çıkmadan sünnet edilirdi. Çünkü ölürlerse İslami şartlara göre cennete gideceklerdi. Sünnet olmayanlar İslam'a girmemiş olurdu. Bu, geleneğin ve inancın bir parçasıydı (K8).
- Eskiden, doğumdan üç gün sonra bebekler sünnet edilirdi ve göbek bağıyla birlikte iyileşirdi. Zaho'da herkes çocuğunu Hacı Nuh'a götürüp sünnet ettiriyordu. Hacı Nuh, neredeyse Zaho'nun yarısının çocuğunu sünnet ettirmiştir (K9).
- Köyümüzde, çocuklar kırkı çıkmadan sünnet edilirdi. Bir ebe vardı ve o, çocukların sünnetini gerçekleştirirdi. Sünnet sonrasında yaranın üzerine soğanı hamur haline getirerek koyarak, genellikle iki günde yara iyileşirdi (K12).
- Eskiden, bebeklerin kırkı çıkmadan sünnet edilirdi. Ancak, eğer çocuk bu süreçte vefat ederse, aile bir daha asla sünnet ettirmezdi ve diğer çocuklarını büyüyüp okula başlayana kadar bekletirlerdi. Sonrasında ise sünnet ettirirlerdi çünkü korku ve endişe içindeydiler (K14).
- Xane adında bir ebe vardı. Bebek beşiğindeyken sünnet ettirirdi ve yaranın üzerine soğan lapasını koyarak bir gün sonra gelip kontrol ederdi. Soğanı atar, sonra bir merhem hazırlar ve giderdi (K25).
- Eskiden Zaho'da Müslüman ve Yahudi çocuklarını sünnet ettiren bir Yahudi vardı (K32).
- Eskiden köyümüzde Hacı Ömer adında bir adam vardı. Bebek beşiğindeyken onları sünnet eder, ardından sumak, soğan ve tuzu havanda döverek macun haline getirir ve çocuğun yarasına sürerdi. Ertesi gün gelir, bu karışımı temizler ve merhem sürerdi. Yara hızla iyileşirdi (K33).

- Yezidilerde, bir erkek çocuğun sünnet edilmemesi durumunda büyüdüğünde kurban kesmesi yasaktır. Genellikle, çocuk sünnet edilirse, bir kirvenin kucağına oturur ve öylece sünnet edilir (K20).
- Eskiden Yezidilerde, çocuğun sünnet edilmesiyle birlikte ilk olarak kurban kesilirdi ve komşular davet edilirdi. Çocuk, genellikle bir kirvenin kucağında sünnet ettirilirdi (K43).
- Yezidiler eskiden çocukları beş ya da yedi yaşına geldiğinde sünnet ettirirlerdi, ancak günümüzde çocukların kırkı çıkmadan sünnet ettirilmesi daha yaygındır (K44).
- Eskiden Yezidiler, çocuklarını iki ya da beş yaşına geldiğinde sünnet ettirirlerdi. Bu sünnet töreninde bir kurban kesilir, davullar ve zurnalar eşliğinde bir eğlence düzenlenirdi. Çocuk genellikle bir kirvenin kucağında sünnet ettirilirdi. Sonrasında, annesi kirvenin kanlı elbiselerini yıkardı ve aile tarafından kirveye bir hediye verilirdi. Kirve de çocuğa bir hediye verirdi (K45).
- Yezidilerde çocuğu sünnet ettirmek için genellikle bir yabancıyı kirve olarak tutarlar. Çünkü eğer komşuları kirve olursa, bu durumda iki ailenin arasında evlilik yapılamaz. Çünkü çocuğun kanı, kirvenin elbisesine bulaşmış olur ve bu da onların kan bağı olduğunu gösterir (K47).

3.3.4.5. Ninni söyleme geleneği ve ninni örnekleri

Ninniler genellikle anonimdir ve kimin yazdığı bilinmeyen, sade bir dille yazılmış sözlü edebiyat ürünleridir. Konuşma diliyle yazılmışlardır ve herkesin kolayca anlayabileceği bir dille söylenirler. Bu geleneğin büyük bir kısmı genellikle kadınlar arasında yer alır; anneler, büyükanneler, teyzeler gibi aile bireyleri tarafından söylenirler. Ninniler, toplumun tarihinde ve kültürel dokusunda önemli bir yere sahiptir. Geçmişin sade yaşam koşullarını ve aile içi ilişkileri yansıtır. Annenin çocuğunu uyutmak veya sakinleştirmek amacıyla söylediği şiir anlamına gelen ninniler, anonim halk şiiri kapsamında değerlendirilen bir nazım türüdür (Kaya, 2019, s.391-395).

Ninniler, genellikle yakın akrabaların, özellikle de anne, babaanne, teyze, abla veya yenge gibi kişilerin, çocukları uyutmak veya sakinleştirmek için özel bir ezgi eşliğinde söyledikleri manzum veya mensur sözlerdir. Türkçedeki “ninni” kelimesi, dilimizde ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde “nen” şeklinde de karşımıza çıkar. “Divân-ı Lügâti't Türk'te ise “ninni” kelimesinin karşılığı “balu balu” olarak geçmektedir. Bazı bölgelerde ise “laylay el” veya “leyley” şeklinde de bilinirler. Ninniler, farklı zaman dilimlerinde kuşaktan kuşağa aktarılan ezgileriyle çocukları etkileyen ürünlerdir. Bunların ortaya çıkışıyla ilgili kesin bir bilgi olmamasına rağmen, tarihsel, sosyal ve kültürel nedenlerin etkisi olduğu düşünülmektedir. Göçler gibi faktörler, ninnilerin değişimine ve farklılaşmasına yol açmıştır. Bu nedenle, ninniler söylendikleri toplumun kültürel mirasını yansıtmışlardır (Artun, 2000, s.1).

Zaho bölgesindeki geçmişte, kadınlar çocuklarını ninni söyleyerek uyuturken, aynı zamanda yapacakları işleri de planlardı. O dönemde ev işleri tamamen kadınlara aitti ve her şey manuel olarak yapılıyordu; makineler henüz yaygın değildi. Ekmek yapımı, odun kesme, su taşıma, yemek pişirme gibi her şey elle yapılıyordu. Bu nedenle kadınlar, günümüzdeki gibi rahat bir yaşam sürmüyordu. Bu durum, kadınların hem annelik rollerini yerine getirirken hem de ev işleriyle uğraşmak zorunda olduklarını göstermektedir.

Geçmişteki kadınların yaşam koşulları ve günlük yaşamları, ne kadar yoğun ve zorlu bir hayat sürdüklerini göstermektedir. Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, eskiden kadınlar “ lori lori ” yani ninni söylerken aslında içlerindeki bütün acıları ve hasreti dile getiriyorlardı. Bebekleri, onların sırdaşıydı çünkü eskiden kadınlar, aile özlemi çekiyorlardı ve yoksulluk, kaynana zulmü ya da aylarca eşini hiç görmemesi gibi zorluklarla baş etmek zorundaydılar. Bu nedenle her şeyi biriktirip çocuklarıyla paylaşırlardı.

Ninniler, bir ilham perisi gibi aniden annenin dilinden dökülürdü ve bir şarkı gibi söylenmeye başlardı. Aslında her ninni, bir acının, bir özlemin veya bir sevdanın meyvesi olarak ortaya çıkardı. Bu sözleri duyan ilk kişi ise tabii ki bebek olurdu ve bebek, bu özel sözler ve anlamlı kelimeler arasında dalıp uyurdu. Anne ise içini rahatlatırken biraz dinlenir ve kalbini biraz ferahlatırdı.

Zaho Halk Kültüründe Ninni

Z N 1

Delori Lori, oğlum Lori,

Babanı öldürdüler, annen Kurban Olsun.

Sen yiğitsin, onun için ağlama.

Delori Lori, oğlum Lori,

Babanı öldürdüler, annen Kurban olsun Lori Lori (K8).

Z N 2

La ye beşik, laye laye,

Ben beşiğimi sallanıyorum.

Kalbimin sabrını getiriyorum,

Benim beşiğim armut ağacındandır.

Beşiğimi Urmiye ustasına götüreceğim,

Benim beşiğim tahtası yaştır.

Götüreceğim sağır dilsiz bir ustaya,

Laye laye beşik, laye (K8).

Z N 3

Haye haye, kalbimin delalı,

Haye, kalbimin delalası uyutacağım,

Seni beşiğinin içinde bağlayacağım.

De haye, annenin kalbi haye,

Baba sefere gitti,

Kör annenin kalbi acıyla doludur,

Ben bilmiyorum bugün kalbimi kime dökeceğim.

Haye haye, annesinin delalı kalbi haye.

Haye haye, annesinin delalı kalbi haye (K31).

Z N 4

Elle elle heyyo, delilo kayıyo,

Ya şeyh Nureddin, sen sultansın,

Sen zahırsın, sen batılsın, sen alımsın,

Elle elle (K9).

Z N 5

Tırnenik ne yaptı,

Babasının yemeğini hepsini döktü,

Kalan yemeği de hepsini yedi,

Ee bebe, ee (K8).

Bu ninni daha çok bebek uyandığı zaman büyük annesi tarafından küçük şakalar yaparak çocuğu kahkaha atmasına neden olacak yapılmıştı.

Z N 6

Ya Rab, adil bir hâkim,

Şehrimize ve köyümüze getir,

Ve teyze annenin yerine tutsun Lori Lori,

Annen Kurban Olsun Lori.

Hadi uyu oğlum, uyu Lori Lori,

Annen Kurban Olsun Lori (K10).

Böyle ninnilerde, anne her zaman teyzenin annenin yerine tutsun diyerek bahseder çünkü eskiden beri eğer anneye bir şey olursa çocuklarını kendi kardeşine bırakmak. Yani onların ikinci annesi olarak her zaman teyze olarak düşünülmüştür çünkü teyze annenin yarısıdır. Onun için her zaman ninnilerde bu tema ile rastlanmak mümkündür.

Z N 7

La ilahe annen kurban, la ilahe,

Ben seni beşiğinde bağlatacağım,

Ve ben delalımın beşiğini süsleteceğim,

Güzel bir mezer (tül) üstüne örteceğim.

Laye laye delale, kalbimle,

Keşke adil bir imam köyümüze gelse,
 Keşke adil bir hâkim köyümüze gelse,
 Keşke teyze annenin yerini tutsa,
 Teyze kokusu annenin kokusudur,
 Laye annen Kurban olsun, laye (K13).

Z N 8

Hevriste, hevrıste, memeynin gözü gör işte,
 memeye göre gündüzdür (K14).

Z N 9

Ben Hristiyan bir oğlanım, kiliseye içindeyim,
 Küçük bir kalbim var, o kalp Mesih'i çok seviyor.
 Büyüdüğüm zaman okula gideceğim, kiliseye gideceğim,
 Bu yolla cennetin yolunu öğreneceğim.
 Asla kötü laf etmeyeceğim, eğer edersem,
 Cehenneme gideceğim.
 Uyu yavrum, uyu,
 Mesih'in sevgisiyle dolu kalbinle,
 Huzurlu rüyalarla büyüüp, olgunlaş (K21).

Z N 10

Haye yaparsan büyüyeceksin,
 Ve büyüdüğün zaman bir ağaç gibi olacaksın.
 Daha sonra sabah akşam, senin gölgenin altına alacağım,
 Hay yap, bütün evlerin havası,
 Bütün pırların ve abdaların uykusu,
 Sabilerin gözünde olsun (K 31).

3.4. Evlenme

Evlenme, yaşamın ikinci kritik döneminden biridir ve kız ve erkeğin sosyalleşme sürecinde önemli bir aşamayı temsil eder. Bu olay, dünyanın her yerinde farklı kültürlerin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uygun olarak gerçekleştirilir. Evlilik, özellikle törenler, adetler ve diğer geleneklerle zenginleştirilmiş bir tablo çizer. Bu gelenekler, toplumun bir parçası olmanın ve ilişkilerin kurulmasının önemli bir parçasını oluşturur (Örnek, 1977, s.185).

Evlilik, bir kadın ve erkeğin aile kurmak amacıyla yasal olarak birleşmesidir. Aynı zamanda, erkek ve kadının sosyalleşme sürecinin önemli bir adımıdır. Evlilik, aileler arasında dayanışma ve toplumsal bağlar kurarken, ekonomik ilişkileri de etkiler. Evlilik törenlerinin detayları, kültürel bağlam ve geleneklerle belirlenir ve her kültürün kendine özgü tören kuralları vardır. Bu törenler genellikle dini ve toplumsal unsurları içerir.

Kırsal ve kentsel alanlarda evlilik törenleri farklılık gösterir. Köy ortamında, evlilik genellikle bir bayram havasında kutlanır. Toplumların tarihsel ve ekonomik yapıları, yerleşim biçimleri, eğitim düzeyleri ve gelenekleri, evlilik şekillerini ve tören detaylarını etkiler. Bu nedenle, evlilik törenleri, kültürün farklı unsurlarını yansıtarak çeşitlilik gösterir (Artun, 1998, s.93).

Evlilik, insan hayatının önemli dönüm noktalarından biridir ve toplumların kültürel yapısına uygun törenlerle gerçekleşir. Her bölgenin kendine özgü uygulamaları ve inançları vardır ve bunlar, evlilik sürecinde farklı aşamalar etrafında şekillenir. Anadolu'da da evlilikle ilgili gelenekler toplumsal ve kültürel açıdan büyük öneme sahiptir. Elâzığ ilinin Karakoçan ilçesinde, uygun yaşa gelen gençlerin evlenmesi belirli inançlar ve uygulamalarla gerçekleşir. Bu uygulamalar, eski Türk kültürünün geleneklerine ve İslam motiflerine dayanır ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Eski Türk kaynaklarında anlatılan evlilik adetleriyle günümüz Karakoçan'daki uygulamalar arasında dikkate değer benzerlikler olduğu görülür (Kılıç ve Altuncu, 2014, s.233).

Evlilik merasimlerinde yer alan uygulamalar, farklı coğrafi bölgelerde ve uzun yıllar boyunca değişimlere uğrasa da Karakoçan'da eski Türk düğün geleneklerinin izlerini görmek mümkündür. Karakoçan'da evlilikle ilgili uygulamalar nesiller arasında aktarılır ve böylece Türk kültürünün devamlılığı sağlanır. Bu geleneğin korunması, toplumsal dayanışmayı ve kültürel mirası güçlendirir (Kılıç ve Altuncu, 2014, s.233).

Zaho ve çevresinde evlilik kültürü, gelenekler, görenekler ve inançlar etrafında şekillenmektedir. Kırsal ve kent yaşamı arasında belirgin farklılıklar olmasına rağmen, aile kurumuna olan bağlılık temel bir özellik olarak sürmektedir. Zaho ve çevresinde yapılan saha çalışmaları sırasında, kız kaçırma olaylarının günümüzde sadece Yezidi toplumu içinde görüldüğü tespit edilmiştir. Sahadaki kaynaklardan edinilen bilgilere göre, geçmişte berdel evlilikleri daha yaygındı ve kız kaçırma nadiren Müslümanlar arasında gerçekleşiyordu. Bu kız kaçırmalarında bazen kan dökülüyor, bazen de anlaşma yoluyla sonuçlanıyordu. Bir diğer pratik ise, bir berdel olarak kızın yerine bir veya iki kız verilmesiydi. Ancak, bu tür evlilik biçimleri genellikle köylerde görülürdü; şehirde daha az yaygındı ve genellikle başlık parasıyla yapılan evlilikler tercih edilirdi.

3.4.1. Düğün Öncesi

Düğün öncesi dönem, düğüne kadar olan süreyi kapsar ve gelin seçme, görücülük, kız isteme, söz kesme, nişan töreni, kına gecesi, elbise seçimi, nikah kıyma gibi adımları içerir. Bu dönem, evliliğin gerçekleşmesinin zeminini hazırlar.

3.4.1.1. Kız görme (beğenme)

Örnek'e göre, geleneksel kesimde evlenme işi, kız bakma, kız arama ve kız soruşturma adımlarıyla başlar. Oğullarını evlendirmek isteyen aileler, öncelikle akrabalarından, komşularından ve yakın çevrelerinden kız arayışına çıkarlar. Bu süreçte, komşuları ve tanıdıkları da yardımcı olurlar. Görücülük veya görücü çıkma adı verilen bu adet, evlenecek delikanlının veya ailesinin önceden tanıdığı bir aday varsa, öncelikle onun evine gidilerek başlatılır. Ancak olumsuz bir cevap alındığı veya alınacağı sezilirse, başka adaylar üzerinde durulur. Ancak kesin bir karar verilmeden önce, kız ve ailesi hakkında bilgi toplanmaya çalışılır. Bu bilgiler, kızın güzel, namuslu, terbiyeli, evine ve geleneklerine bağlı olup olmadığını, oğlan içinse kötü alışkanlıklarının olup olmadığını ve eşinin mesleğine bağlı olup olmadığını belirlemek için değerlendirilir (Örnek, 1977, s.190-191).

Görücü usulü evlilik, aracılar vasıtasıyla gerçekleştirilen bir evlilik biçimidir. Bu tür evliliklerde, genellikle evlenecek çiftler birbirlerini önceden tanımazlar; aile büyükleri veya yakınları aracılığıyla evlilik gerçekleşir. Görücü usulü evliliklerde, gençlerin rızası her zaman aranmaz; aile büyükleri, çiftler adına kararlar alabilir ve gençlere sadece durum tebliğ edilir. Bu uygulamalar genellikle erkek egemen toplumlarda ve kırsal kesimlerde daha yaygındır. Çünkü geleneksel ilişki biçimlerinin baskın olduğu toplumlarda bireyler, kendi başlarına karar verme özgürlüğüne sahip değildir; daha çok toplumsal yapının öngördüğü değerlere ve normlara göre hareket ederler (Gürbüz, 2019, s.68-69).

Zaho bölgesinde evlilik geleneksel olarak erkeğin seçimine bağlıdır ve aileler, evlenme çağına gelmiş çocuklarını evlendirmeye hazırlanırlar. Eskiden bölgede erkeklerin evlenme yaşı genellikle yirmi beş-otuz arasında iken, kız çocuklarının ise ergenliği geçtikten sonra evlendirilmesi tercih edilirdi. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, erkeklerin kadınlardan en az on yaş büyük olmaları tercih edilir. Eskiden erkeğin ailesi için gelinin sadece ahlaklı olması yeterliydi, güzellik veya çirkinlik önemli değildi; yani ahlaklı olmak en önemli kriterdi. Yapılan araştırmalara göre, bazen iki aile çocukların haberi olmadan birbirleriyle anlaşır. Bu durumda ne oğlanın ne kızın haberi olurdu, onlar sadece gerdek gecesinde birbirlerini görürlerdi. Ancak günler geçtikçe birbirlerine alışır ve uyum sağlardı. Eskiden boşanma olayı çok nadir görülürdü, çünkü evlilik toplumda kutsal bir bağ olarak kabul edilirdi. Aileler arasında kurulan o bağ genellikle koparılmazdı.

Zaho Halk Kültüründe

- Kıza bakmaya gidenlerin, kızın haberi yoktu ve onlar, aniden bir girişle kızın evine gidiyorlardı. Bakıp, kız hangi işi yapıyor ve kız ev işlerini nasıl yapıyor, gözlem yapıyorlardı (K5).
- Eskiden, oğlanın annesi ahlaklı bir kızı seçerdi ve eğer kızın annesi iyiye, o zaman kızı da iyidir. Şöyle bir söz vardı: “Anasına bak, kızını al” (K8).
- Kızın ve oğlanın dindar olması tercih edilirdi ve oğlanın da eli ayağı yatkın olmalı, eşine hâkim olduğu takdirde daha iyi olurdu (K9, K10, K11, K15, K24, K25, K28).
- Eskiden kaynanalar, kızları almadan önce onları baştan aşağı incelerlerdi. Bu inceleme sırasında, kızın ev işlerini ne kadar iyi yaptığını, saç ekmeğini nasıl yaptığını, çamaşırları nasıl yıkadığını gözlemlemekle kalmazlar, aynı

zamanda kızın gelecekteki ebeveynlik becerilerini de değerlendirirlerdi. Örneğin, eğer çocuğun kafasında bit varsa, kaynanalar bununla nasıl başa çıkılacağını da düşünürlerdi. Bu, kızın gelecekteki ebeveynlik yeteneklerini anlamak için bir göstergedir (K28).

- Eskiden, görücü usulüyle oğlanın annesi kızı görmeye geldiğinde, kızın her detayını inceliyordu. Hatta kızın başörtüsünü çıkartıp, saçının olup olmadığını, hatta kelliği olup olmadığını bile kontrol ediyordu (K28, K32).
- Kız ne kadar iyi olursa olsun, eğer annesi kötüyse ve o çevredeki herkes onun hakkında kötü konuşursa, o zaman hiç kimse o evden bir kız bile almazdı ve o kızlar evde kalırdı (K28, K31, K33, K49, K50).

Hristiyan geleneğinde genellikle damadın annesi gelin adayını görmeye gider ve gelinin ahlaklı bir aileden gelmesini, dinine bağlı ve az konuşkan olmasını ister (K2, K3, K4, K6, K21, K23).

- Yezidi geleneğinde, genellikle damadın annesi, daha çok hamarat ve becerikli, hayvanlara iyi bakabilen bir gelin ister (K20, K43, K44, K45, K46).

Eskiden, evlenme adetleri genellikle kaynak kişiler aracılığıyla düzenlenirdi ve bu adetler daha sağlam ve güvenilir olarak kabul edilirdi. Ancak, günümüzde genellikle kız ve erkek önce birbirlerini görüp tanışır ve daha sonra ailelerin haberi olur, evlilik kararı alınır. Ne yazık ki, bu modern yaklaşım bazı durumlarda mutlu sonla sonuçlanmıyor. Bu durumun sebebi, günümüzdeki sosyalleşme ve toplumda kabul gören birçok yeni durumun ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla, eskiden az olan boşanma oranlarına kıyasla günümüzdeki artış, toplumdaki değişen normların ve yaşam tarzlarının bir sonucudur.

3.4.1.2. Kız isteme

Geleneksel adetlere göre, evlenme niyetinde olan bir adamın ailesi, ilk olarak kadınlar aracılığıyla kız hakkında bilgi edinir. Bu, genellikle görücü usulüyle gerçekleşir ve kadınlar, kızı araştırıp soruşturduktan sonra, ikinci adım olarak kız isteme merasimine geçilir. Bu merasimde, damadın aile büyükleri kızın evine gider ve resmi olarak istemeye çalışırlar. Ancak bu törende damat adayı genellikle bulunmaz, çünkü odaklanılması gereken kişiler kızın aile büyükleridir. Bu süreç, toplumun geleneksel rollerine ve adetlerine uygun olarak ilerler (Tezcan, 2000, s.37).

Hazar Türkmenlerinin geleneklerinde de Türkiye'nin her köşesinde olduğu gibi kız isteme törenleri bulunmaktadır. Bu adetler genellikle, erkek evlenme çağına

ulaştığında, erkeğin ailesinin kız bulmak için araştırma ve soruşturma yapmasını içerir. Sonrasında, erkeğin babası, yaşlı akrabalarından birkaçı ve köyün imamıyla birlikte kızın evine giderler. Burada, erkek tarafı, “Bizim oğlanı köleliğine kabul et” sözüyle kız isteme talebini iletir. Kızın ailesi genellikle birkaç gün süre ister ve kızın babası, “Allah isterse olur” sözüyle, kız istemeye gelenleri geri gönderir. Ardından, birkaç gün sonra, erkek ailesi tarafından “Elçi” olarak adlandırılan bir kişi, kızın ailesine gitmek üzere gönderilir ve kızın ailesinin cevabını alır. Eğer kızın ailesinin cevabı olumlu ise, elçi söz kesme tarihini de aileye bildirir (Mohammedi, 2015, s.116).

Geleneksel Zaho bölgesinde evlenme süreci özenle adımlarla ilerler. İki taraf arasında olumlu bir görüşme sonrasında kız isteme aşaması gelir. Kadınlar görücüye gittiği zaman, kızın beğenilmesi durumunda kızı isteme kararı alınır. Saha çalışmamızda elde ettiğimiz bilgilere göre, her iki tarafın da olumlu bir karar vermesi durumunda kızın annesi, oğlanın annesine “kızımızı veriyoruz, istemeye gelebilirsiniz” şeklinde bir haber verir. Oğlan tarafı, en yakın akrabalarını bir araya getirerek kızın ailesini ziyaret eder.

Bu buluşmalarda, Zaho bölgesinde kahve yerine çay tercih edilir. Oğlan tarafı, kızın babasına, “kızın başlığı ne kadar?” der. Eğer başlık damat tarafı için çok fazlaysa, bu durumda pazarlık yapılır. Bu pazarlık bazen iki gece sürebilir. En sonunda birisi, kızın babasına der ki, “oğlanın bağı ve eşeği var, versene.” Babası bu sözden sonra kızını verir. Diğer tarafta ise kızın annesine sorulur, kızın “teyrn”adı nedir? Yani altın olarak kız ne istiyor? Eskiden kızın annesi altını belirlerdi, kızın konuşma hakkı yoktu. Daha sonra anlaşıl kızı verirlerdi. Bir de Zaho ve çevresinde, bazı ailelerde eski bir gelenek var o da dayılık hakkını kız isteme esnasında konuşurdu.

Başlık parası altın ve dayılık hakkı gibi detaylar önemliydi. Eskiden dayılık hakkı, bazen yöresel kıyafetler, Şalo şepk, değerli bir siyah şal veya bir tabanca gibi nesnelerle ifade edilirdi. Günümüzde ise bu gelenek, yüz dolardan beş yüz dolara kadar değişen miktarlarda dayılık hakkının gelin tarafına verilmesini içerir. Böyle bir kültür halen günümüzde bazı aileler arasında yaşanmaktadır. Günümüzde geleneksel başlık parası uygulaması yerine daha modern bir yaklaşım benimsenmiştir, kızın babası, oğlanın babasına kızını hediye etmektedir.

Daha sonra kıza, “altın olarak ne istiyorsun?” diye sorulur, kız da istediği altını söyler. Her iki taraf anlaştığında nişan günü için bir tarih belirlenir ve hazırlıklar başlar. Bu yaklaşımda, genellikle ritüellerin yerine getirilmesiyle birlikte daha özgür ve karşılıklı anlayışa dayalı bir nişan süreci yaşanır.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden köylerden genellikle kız istemeye giderken, gittikleri günde başlık parası üç ile on Dinar arasında olurdu. Gelinin altını ise bir bilezik, pullu zinciri ve küpe olurdu. Alyans henüz yaygın değildi. Anlaşırlarsa, yanlarında getirdikleri kuru üzüm, kuru incir ve hurmayı tabaklara koyup iki taraf da oturur ve Fatiha suresini okuduktan sonra yerlerdi. Daha sonra damat tarafı, gelini almaya gelmek için bir gün belirlerdi (K8).
- Dayısı kız bakma sürecinde ilginç bir olay yaşamıştı. Dayısı, otuz yaşındaydı ve görücü usulüyle bir imamın kızını görmek için gittiklerinde, kızın sadece on iki yaşında olduğunu fark ettiler. İmam, kızını dayısına vereceklerini açıkladı, ancak kız henüz ergenliğe girmemişti. İmam, kararlı bir şekilde kızını vermeye razı olduğunu söyledi. Başlık parası konusunda ise üç yüz dinar talep etti. Büyükannesi, başlık parasının haram olup olmadığını sorduğunda, kızın babası, bu parayı almazsa çocuklarına nasıl bakacağını sorduğunu dile getirerek parayı kabul ettiğini açıkladı. Onlar da üç yüz dinarlık başlık parasını kabul ettiler. Ardından, birlikte alınan tatlıları yediler ve bu, onların kız isteme töreni oldu (K9).
- Çok gençken, babası onu kendisi için berdel yaptı. O kadar küçüktü ki, evliliğin ne olduğunu bile anlayamamıştı. Eğer şimdi yetişkin bir kadın olsaydı, kesinlikle berdel evliliğini kabul etmezdi. O dönemde başlık parası çok fazla değildi, genellikle yüz dinar civarındaydı. Gelin istemeye geldiklerinde yanlarında kuru üzüm, hurma gibi kuru yemişler getirirlerdi ve bunları hep birlikte tüketirlerdi. Kızın konuşma hakkı yoktu, sessizce oturmak zorundaydı (K11).
- Görücü kadın, kızını gördükten üç gün sonra onun istemek için hazırlıklar yapıldı. Damadın ailesi, yaşlı akrabaları ve köy muhtarıyla birlikte kızın evine doğru yola çıktılar. İsteme esnasında, başlık parası ve kızın altını konuşuldu. Eğer anlaşma sağlanırsa, damadın ailesi tarafından getirilen hurma, kuru üzüm ve kuru incir tabaklara konularak birlikte yenildi. Bu an,

iki aile arasındaki anlaşmanın ve sevgi dolu bir birlikteliğin başlangıcıydı (K11, K12).

- Baldızı, onu babasından istedi ve babası hiç tereddüt etmeden onu baldızının ailesine verdi. İsteme günü, damadın ailesinden üç kişi evlerine gelip onu istediler. Babası, başlık parası olarak dört yüz dinar ve üç lira altın talep etti. Damat tarafı bu talepleri karşılayarak onu aldı (K12).
- Kız isteme töreni öncesinde, damadın ailesi kızın ailesinden izin alır. İzin alındıktan sonra, damadın tarafından yaşlı kişiler kızı istemeye giderler. Başlık parasını belirlemek için bazen uzun müzakereler yapılır, hatta yedi gün boyunca gidip gelinir. Başlık parası uygun bulunursa, her iki aile de kızın verilmesine razı olur (K13).
- Eskiden, geleneksel olarak, oğlanın annesi “görücü usulüyle kızı beğenir ve kız isteme törenine gidilirdi. Her şey anlaşıldıktan sonra, oğlan annesiyle konuşulurdu ve “Sana bir kız buldum ve aldım” denirdi. Oğlan ve kız genellikle düğüne kadar birbirlerini görmezlerdi. Eskiden herkes genellikle kendi akrabasını alırken, yabancı gelinler çok azdı (K14).
- Eskiden toplumda, bir kadının adı kötüye çıkmışsa, genellikle kızıyla ilgili evlenme teklifleri azalırdı. “Kız gül gibidir, eğer o gül bir bataklığa yeşerirse ve kim gidip o gülü koparırsa bataklığa batır” sözüyle ifade edilen anlam, kız ne kadar güzel ve değerli olursa olsun, eğer annesi kötü üne sahipse, o bataklık gibi olur ve ona dokunan da bataklığa saplanır. Yani, bir kadının itibarı, genellikle kızının evlilik şansını da etkilerdi (K14, K32).
- Eskiden, oğlanın annesi eğer kızı görüp beğenirse, bir elçi aracılığıyla kızın annesine haber gönderilir ve kızı istemeye geleceklerini bildirirlerdi. Kızın annesi de bu haberi kızın babasına ileterek cevap beklerdi. Eğer olumlu bir cevap gelirse, isteme sırasında genellikle başlık parası konuşulurdu; altın ise genellikle kızın annesi bu konuda söz sahibi olur ve kızı için istenen şartları belirtirdi. Olumlu bir cevap alındığında, o dönemde gelin adayının evine lokma paketleri bırakılırdı. Ertesi gün, kızın annesi bu lokmaları komşulara dağıtır ve “Bu kızın tatlısıdır” derdi (K15).
- Amcası, berdel yapmak için onu seçmişti. Amcasının eşi vefat etmişti ve çocuklarıyla yalnız yaşıyordu. O ise küçükken ebeveynlerini kaybetmişti ve büyükannesi onu büyüttü. On dört yaşındayken, amcası onu kendisiyle

berdel yapmak için aldı ve o, kuma olarak amcasının yanına gitti. Eşi, ondan otuz beş yaş büyüktü. Evliliğin ne olduğunu bile tam olarak kavrayamadan, kendisini bu yeni yaşamın içinde buldu (K16).

- Bir arkadaş aracılığıyla eşini gördüler ve birbirlerini beğendiler. Daha sonra, onu evlerine davet ettiler. İsteme sırasında, annesi başlık parası olarak üç yüz dinar belirledi, ancak kayınpederi bu miktarı yüz dinar azaltarak indirim yaptı. Sonunda, annesi iki yüz dinar kabul etti. Ayrıca, altın olarak altı bilezik, bir gerdanlık ve bir kaşık kemer talep edildi. Her iki taraf da bu şartları kabul edince, beraber getirdikleri iki tepsi baklava ve şekerlemeyi yediler. Artan tatlıları ise komşulara dağıttılar (K24).
- Eşinin hiç ailesi yoktu ne annesiyle ne de babasıyla büyümüştü. Başka bir aile tarafından yetiştirilmiş ve sonra onların evine taşınmıştı. Ona bir oda tuttular. Bir gün babası ona, “Seni ona verdim,” dedi. O da hiç sesini çıkarmadı. Kendisine verildiğinde ne başlık parası ne tatlı ne nişan, hatta düğün bile olmamıştı. Sadece altı lira ve bir gerdanlık getirilmişti ona. İşte, her şey bu kadar basitti (K25).
- Kayınvalidesi onu komşularının evinde gördü ve beğendi. Sonrasında, her gün babasının yanına gidip onu istedi. Bir gün babası eve döndüğünde, “Seni verdik,” dedi. O, babasına “Benim fikrimi hiç mi sormadın?” diye sordu. Babası, “Bir söz söylediğim zaman, ondan dönmem,” dedi. Daha sonra, onu istemeye geldiklerinde, oğlan tarafında üç ila beş adam ve üç ila beş kadın geldi ve kızı istediler. Başlık parasını da üç yüz elli dinar olarak belirlediler. Annesi, onun yerine altın takıları da söyledi ve oğlan tarafı da küpe, yüzük, altın toka ve zincir getirdi. Yanlarında getirdikleri tatlıları yediler ve kalanları ertesi gün annesi komşulara dağıttı (K28).
- Eskiden, maddi durumları olmadığı için berdel evlilikleri yaygındı. Kız istemeye gidenler başlık yerine berdel evliliğine sıcak bakıyordu. Çünkü kızın ailesinde yaşlı bir oğlu vardı ve başka türlü vermiyorlardı. Gelenler, kızlarını berdel ile yaşlı oğlunun yanına veriyordu. Bazen genç bir kız, abisi için kurban oluyordu. Abisi, yaşına uygun bir kızla evlenirken, kız yaşça büyük biriyle evleniyordu. Dışarıdakiler, onları baba-kız olarak görüyordu. Kızların hayatı ise cehennem gibiydi (K31).

- Eskiden berdel evlilikleri daha yaygındı, kızlar takas edilirdi. Başlık parası varsa ödenirdi. Kız istemeye gidildiğinde, sıkça kullanılan bir söz vardı: ‘Kızımızı ayakkabı yaptık, sizin ayağınıza verdik.’ Bu söz kızı küçümserdi (K33).
- Eskiden akrabalık evlilikleri yaygın olduğu için görücülük usulü pek kullanılmazdı. Sadece gelenek yerine gelsin diye kız istemeye giderlerdi. Kız isteme törenlerinde genellikle erkekler bulunurdu, çünkü o dönemlerde kadınlar bu tür törenlerde pek yer almazdı. İsteme törenlerinde başlık parası önemli bir konuydu, ayrıca kızın altın takıları da konuşulurdu. O zamanlar berdel evlilikler de oldukça yaygındı, çünkü insanlar yoksuldu ve düğün masraflarını karşılayacak paraları yoktu. Berdel evliliklerle her iki taraf da birbirine kız vererek düğün masraflarını azaltmayı hedeflerdi. Eskiden, kız isteme sırasında bazen kızın ailesi damat adayını reddedebiliyordu. Bu gibi durumlarda, damat adayı ve ailesi kimi zaman kızı kaçırmaya başvuruyordu. Kızı kaçırma olayından sonra, kızın ailesi genellikle damat adayına ait bir öküzün kuyruğunu keserek intikam alırdı.
O dönemde traktör ya da modern tarım makineleri olmadığı için öküzler, çiftçiler için önemli bir iş gücü kaynağıydı. Kuyruğu kesilen öküz, sinekler tarafından rahatsız edilir ve kuyruğundaki yaralar enfeksiyona yol açardı. Enfeksiyon çoğunlukla öküzün ölümüne neden olurdu ve bu da damat adayının ailesinin ekonomik durumunu ciddi şekilde sarsardı. Böylece, kızın ailesi bu şekilde bir nevi cezalandırma ya da intikam yoluna gitmiş olurdu (K49).
- Hristiyan toplumunda, bazıları kızın başlık parasının onun değerini belirlediğini söyler. İki kızını evlendirdiklerinde, isteme sırasında ona, “Senin kızının başlığı ne kadar?” diye sorduklarında, o, “Benim kızlarım inek değil, onlar insan,” diye cevap verir. Çünkü ona göre, başlık parası istemek, kızını satmak gibidir, bir hayvan gibi. O, böyle bir uygulamanın kızın insan olarak değerini yok ettiğini düşünür (K4).
- Hristiyan toplumunda, kız isteme geleneği şöyle işler: Öncelikle, kızın ailesine haber verilir ve evin yolunun verilmesi talep edilir. Yol verildikten sonra, kız istemeye giderler. İsteme sırasında en önemli ritüel, kızın altından bahsetmektir. Altın alyans ve altın hac, bu ritüelin temelini oluşturur. Çünkü

bu altın parçaları üzerinde kilisede rahip tarafından dualar okunur ve gelin ile damada takılır. Önemli bir nokta olarak belirtilmelidir ki, bu iki altın parçası asla satılmaz veya değiştirilmez (K23).

- Hristiyan toplumunda Mşo Ağa, son derece saygın bir kişiydi. Hem Hristiyan kız isteme törenlerine katılarak hem de Müslümanlara duyduğu saygıyla biliniyordu. Bir Müslüman aile, oğulları için bir kız bakıyorsa ve başlık miktarı yüksekse, Mşo Ağa'dan yardım talep ederlerdi. Mşo Ağa, kızın ailesiyle görüşmek üzere gelir ve hem başlık miktarını indirir hem de kızı o kişiyle evlendirmeye çalışırdı. Çünkü Mşo Ağa, Bersive'de büyük bir etkiye sahipti. Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için değerli bir şahsiyeti (K40).
- Hristiyan toplumlarında, kız isteme törenlerinde başlık parası genellikle yüz dinar ile dört yüz elli dinar arasında değişirdi ve genellikle altın ekstra olarak talep edilmezdi (K41).
- Yezidilerde, o, her gün babasıyla birlikte domates tarlalarında çalışıyordu. Bir gün, babası ona “Yarın benimle gelme, senin işin var,” dedi. O da şaşkınlıkla “Benim ne işim var?” diye sordu. Babası, “Yarın seni almaya geliyorlar, senin düğünün var,” diye karşılık verdi. Bu sözler üzerine, o donup kaldı çünkü evliliğin ne olduğunu bile bilmiyordu (K20).
- Yezidilerde bir düğün sırasında gelinin sevgilisi düğüne baskın yaparak gelini kaçırrır ve onu götürür. Daha sonra, damadın ailesi gelinin sevgilisinin evine baskın yapar ve gelin karşılığında iki kız istiyorlar. Gelini kaçıranın babası ise mecbur kalarak, damadın ailesine iki kızı gelin karşılığında veriyor. Bu şekilde, taraflar arasında tazminat olarak kızların verilmesiyle anlaşma sağlanmış olur (K20).
- Yezidilerde kız isteme töreninde, damat tarafı gelin tarafına diyor ki, “Sizin evinize gelip çay içeceğiz.” Onlar gittiği zaman çaydan sonra damadın bir temsilcisi geliyor ve diyor ki, “Sizinle akraba olmak istiyoruz.” Onlar da diyor ki, “Tamam anlaşırsa,” daha sonra başlık parasından bahsederler. Yezidiler “Qalen” diyorlar başlığa. O zaman paranın yerine küçükbaş hayvanları kabul ediyorlardı. Bu küçükbaş hayvanlar, anlamı para geldiği zaman para gider ama hayvan her zaman kalır ve çoğalır. Bu hayvanlar

kızlarının bereketi olarak da kabul edilir çünkü biri gider, onun yerine daha çok gelir anlamındadır (K20, K45).

- Yezidi toplumunda, kız isteme töreninde kız verilmezse genellikle kızı kaçıırırlardı. Bu törenlerde genellikle sadece erkeklerin katıldığı, nadiren yaşlı bir kadın ve iki genç kızın da katılabildiği bilinirdi. Başlık parası genellikle iki yüz yirmi dinar olarak belirlenir ve altın her iki tarafça eşit olarak alınır. Örneğin, bir küpe damat tarafına, bir küpe ise gelin tarafına satın alırdı. Tatlı olarak kuru üzüm, kuru incir ve hurma alınıp, hep birlikte tüketilirdi. Yezidi toplumunda, kız isteme töreninde her iki aile de altını kendi payına düşeni alır ve bu altınları geline verirdi. Bu onların geleneğiydi (K44).
- Yezidi kültüründe, kız isteme törenlerinde başlık parası yerine genellikle küçükbaş hayvanlar kabul edilirdi. Babasının anlattığına göre, annesini istemeye gittiklerinde başlık parası olarak seksen koyun vermişlerdi. Büyükbabası, kızın babasına bu koyunları vererek anlaşmayı sağlamıştı. Bu gelenek, eskiden Yezidi toplumunda yaygın bir uygulamaydı (K47).

Evlilik hakkında yapılan araştırmada, geçmişte kadınların haklarının yok denecek kadar az olduğu ve evlilik konusunda hiçbir söz hakkına sahip olmadıkları belirtiliyor. Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, eskiden kızlar babalarının onayladığı kişilerle evlenmek zorundaydı ve hatta bazı durumlarda damadı hiç görmeden evlendiriliyordu. Ayrıca, çevrede birçok evlilik biçimleri olduğu ifade ediliyorlardı. Kız kaçırma, berdel anlaşması, başlık ve hatta kaynak kişilerin belirttiği gibi, bir de en çok kızların kırılan nokta ise “Kızın babası oğlanın babasına der ki kızım ayağındaki ayakkabıdır” gibi sözlerin kullanılması gibi uygulamalar da dikkat çekiyor.

Özellikle, bazı bölgelerdeki gelenekler oldukça ilginç ve sıra dışı. Mesela, Batufa’da bir kız kaçırıldığında, kızın ailesinin kaçırmanın öküzünün kuyruğunu kesmesi gerektiği belirtiliyor. Bu uygulamanın nedeni, eskiden traktör gibi modern araçlar olmadığı için öküzlerin önemli bir iş gücü kaynağı olmalarıydı. Eğer öküzün kuyruğu kesilirse, sineklerin öküzü rahat bırakmadığı ve yaraların enfeksiyon kaparak öküzün ölmesine neden olduğu düşünülüyordu. Dolayısıyla, öküz öldüğünde aileler çaresiz kalıyordu ve bu da bir nevi intikam anlamına geliyordu.

Günümüze baktığımızda, gençlerin birbirlerini tanıma ve fikir alışverişi yapma imkanlarının olduğunu görüyoruz. Ancak, bazı evliliklerin kısa sürebildiği

gerçeğiyle yüzleşmek gerekiyor. Ancak, günümüzdeki gençler, geçmişe göre çok daha şanslılar. Artık birbirlerini tanıma ve anlama şansları var. Geçmişe göre daha fazla özgürlükleri var ve bu, evliliklerinin daha sağlam temellere dayanmasına yardımcı olabilir.

Eskiden insanlar çok saf ve temiz kalpli olurdu, hatta hesap yapmayı bile bilmezlerdi. Bu saflık ve masumiyet, onların akrabalık bağlarını daha da güçlendirirdi. Öyle ki, bazı evlilik gelenekleri bu saflığa dayanırdı. Kaynak kişinin aktardığı göre, bir köyden başka bir köye gidip kız isteme sırasında yaşananlar bunun bir örneğidir.

Kızın babası başlık parası olarak seksen dinar talep ederken, oğlanın babası daha fazla, yani yüz dinar teklif etmişti. Ancak, gelinin babası yine de seksen dinarı ısrarla istemişti. Anlaşma sağlanamamış ve oğlanın babası köyüne dönmeye karar vermişti.

Yolda giderken, oğlanın babasının yanında bulunan kişi, “Senin kaç paran var?” diye sordu. Oğlanın babası ise, “yüz dinar” cevabını verdi. Ardından bu kişi, “Tamam, hadi sayalım, yirmişer yirmişer sayalım” dedi ve yirmişer yirmişer saydılar. Seksen dinarı geçtikten sonra yirmi dinar fazla kaldı. Bu durumu fırsat bilen kişi, oğlanın babasına, “Sakın ses çıkarma. Bak, seksen dinarı kızın babasına vereceğiz ve kalan yirmi dinarı da düğün harcamalarında kullanacağız” dedi. Ancak ne oğlanın babası ne de kızın babası, seksen dinarın aslında yüz dinardan daha az, yüz dinarın ise seksen dinardan fazla olduğunu bilmiyordu.

Bu olayda da görüldüğü gibi, saflık ve hesap bilme eksikliği, geleneksel evlilik uygulamalarında etkili olmuştu.

3.4.1.3. Söz kesimi

Örnek’in ifade ettiği söz kesme olayı şöyledir: Evlendirilecek olan kız ve erkeğin ailelerinin olumlu görüşü bildirilmesinden sonra gelen söz kesimi, kız isteme aşamasından sonra gelmektedir. Dünürcü lük yoluyla oluşan ailelerin bu anlaşmalarını her iki tarafın akrabaları huzurunda sözle iyice pekiştirmektedir (Örnek, 1977, s.191).

Erkek tarafı, gelin evine giderler ve orada bir süre oturduktan sonra erkek tarafından biri kalkarak odanın ortasına gelir. Bunun üzerine kız evinden bir kişi kalkarak karşısına geçer; bunlar kız ve erkeğin erkek evinin en yakın akrabalarıdır ve

önceden seçilirler. Bu aşamada nişan takı, karşılıklı hediyeler, eşyalar ve her şeyiyle anlaşılırsa söz kesilir. Bu söz kesme merasiminden sonra nişan evliliğe atılan ilk adımdır. Bu törenle kız ve oğlanın evlenme istekleri çevreye duyurulmuş olur. Nişan töreni, kız ve oğlan tarafının ve köy halkının hazır bulunduğu bir yerde yapılır. Yüzükler bu törende takılarak gençlerin nişanları ilan edilir. Köy halkı bu tür törenlere büyük ilgi gösterir ve daha sonra düğün günü kararlaştırılır (Artun, 1998, s.94-95).

Nişan, evlilik geleneklerinde önemli bir aşamadır. Bir yandan evlilik için verilen bir söz, öte yandan da yazılı olmayan bir sözleşmedir. Eski Türkülerde nişanlanma, genç bir delikanlının beğendiği kızın başına bir giysi atmasıyla simgelenirdi. Bu hareket, kadının bir erkeğe bağlanmasının sembolik bir ifadesi olarak görülürdü.

Dede Korkut kitabında evlilikle ilgili törenler, Kam Pürenin oğlu Bamsı Beyrek'in hikâyesinde, küçük düğün ve büyük düğün olarak ikiye ayrılmıştı. Küçük düğün, nişan merasimini ifade ederken, büyük düğün asıl evlilik törenini anlatır. Bu hikâyede, Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'le at yarışı, ok atma ve güreş gibi çeşitli yarışmalarda karşılaşır. Banu Çiçek'in kimliği belli olunca, Beyrek ona yaklaşır üç öptü, bir dişledi ve parmağındaki altın yüzüğü çıkarıp Banu Çiçek'e uzatır. "Düğünümüz kutlu olsun," derken, bu jest nişanlanmalarının işareti olarak kabul edilir. Bu, iki taraf arasında nişanlamanın gayri resmi bir sözleşmesi anlamına geliyordu (Bakırcı, 2018, s.15).

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden söz kesme, nişan ve kız isteme hepsi bir günde yapılırdı, bugünkü gibi ayrı ayrı yapılmazdı (K8).
- Eskiden kız istemeye gittiklerinde yanlarında tatlılar ve yiyecekler götürürlerdi ve o gün her şeyi konuşulurdu. Yani bir günde kız isteme, söz kesme ve nişan olurdu (K10).
- Eskiden kız istemeye gittiklerinde, söz kesme, nişan, bazen de imam nikahı da her şey bir günde yapılıyordu (K5, K7, K8, K9, K10, K11, K28, K31, K33, K49, K50).

- Söz kesme ve nişan gelinin evinde olurdu ve damat tarafı baklava, şeker ve onunla gelinin altını da getirirlerdi. Hep beraber o tatlıları yerlerdi, kalanları da ertesi gün komşulara dağıtılırdı (K24).
- Eskiden kız isteme ya da nişan töreni fazla yoktu çünkü adamlar arasında verdim gitti diyorlardı ve yarın gel al diyerek sözleşiyorlardı ve kızın hiç de haberi yoktu (K49).
- Hristiyanlarda söz kesme ve nişan genellikle kızın evinde olurdu. Baklava, şeker, meyveler gelinin evinde yerlerdi ve küçük bir kıtlama yapılırdı. Nişan gününde kıza en önemli altınları alyans ve hacı takarlardı (K2, K3, K4, K6, K21, K23, K40, K41).
- Yezidilerde söz kesme ve nişan, damadın tarafı gelinin tarafına söylerdi. ‘Öğle yemeği sizin evinize geleceğiz,’ derlerdi. Onlar da öğle yemeği yaparlardı. Damat tarafı da tatlılarıyla beraber giderlerdi. Adamlar ayrı bir odada, kadınlar ayrı bir odada olurdu ve o tatlıları yerlerdi. Kızın altını da kıza takarlardı. Eskiden böyleydi (K20, K43, K44, K45, K46, K47, K62).

Nişan gününde birkaç gün öncesinde, damadın annesi veya kız kardeşi ile gelinin annesi veya kız kardeşi, damatla birlikte çarşıya giderler. Damat, gelin için alyans ve saat alırken, gelin de damat için alyans ve saat alır (F 34). Ardından damat tarafı, gelin için hem kuaför hem de nişan elbisesini kiralanırdı.

Nişan günü geldiğinde, damat tarafı gelinin babasının evinde özel bir şekilde hazırlanan VIP olarak adlandırılan görkemli tatlılar, baklavalar ve her türlü detayı düşünülmüş olarak hazırlanır. Davet sadece damadın ailesinin ve yaşlıların ile gelinin büyüklerinin katıldığı özel olarak hazırlanmış nişan davetiyesidir. Bu tören, günün erken saatlerinde yapılır (F 30).

Tören bittikten sonra nişan salonunda, aile dostları ve akrabalar bir araya gelir ve nişan burada kutlanır. Davetiyelere çeşitli tatlılar dağıtılır. Nişan gününde, gelin tarafı geline takı takar, ancak erkek tarafı takmaz. Günümüzdeki nişan törenleri, eskiye göre daha şaşalı olmakla birlikte, gelin ve damat el ele tutarak mutluluklarını paylaşırlar.

Eski geleneklerde ise, nişan törenleri daha basit ve gösterişsizdi. Sadece birkaç kişinin katıldığı ve Fatiha'nın okunduktan sonra başlık parasının verildiği bir tören düzenlenirdi. Bu törende hurma, kuru incir, kuru üzüm ve ceviz gibi tatlılar

sunulurdu. Detaylı ve gösterişli detaylar bulunmazdı, sadece aile arasında bir kutlama yapılırdı.

Eskiden kız isteme gidildiğinde yanlarında zaten tatlılar götürülürdü ve kız istendiğinde orada hem söz kesilir hem de kız nişanlanırdı. Günümüzde ise gelin ve damat el ele tutarak mutluluklarını paylaşırlar. Nişan salonunda yaygın olarak uygulanan bir gelenek ise, damadın annesinin gelinin annesine bir miktar para vermesidir. Bu para, gelinin kendisi için bir armağandır ve genellikle en az bin dolar gibi bir miktar ifade edilir. Bu gelenek, Kürt kültüründe “bın döşek” olarak adlandırılırken, Türkçe ise “döşek altı” olarak bilinir.

3.4.1.4. Nikâh

Dini nikah, Allah'ın emrettiği ve peygamber sünneti olarak kabul edilen bir uygulamadır. Bu nikah, Allah'ın hükmüyle helal kılınan eş birleşimini ve beraberliğini meşru kılar. Yüzyıllar sonra, belirli toplum ve ülke kurallarına uyma zorunluluğu olmadan, resmi nikahın ardından dini nikahın kısılması bir engel teşkil etmez; hatta en doğrusu bu yöntemdir.

İslam inancına göre, evlilik bir vesvese değildir. Osmanlı döneminde evlenmek isteyen çiftler, mahkemede görevli bir kadısına başvurarak gerekli evrakları düzenler ve evlenme niyetlerini beyan ederlerdi. Kadı, bu evrakları inceler ve çiftlerin evlenmelerine engel bir durum olup olmadığını kontrol eder. Nikah esnasında çiftlerin yanında iki erkek veya bir erkek iki kadın şahit bulunmalıdır. Nikahı kıyacak imam, önce çiftlere üç kez evlenmek isteyip istemediklerini sorar. Ardından şahitlerin onayını alarak gerekli duaları okur ve nikahlarını kıyarlar (Başhan, 2013, s.46-47).

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden kız istemeye gittiği zaman söz kesimi yapılırdı, nişanda yapılırdı aynı günde ve o günde damat ailesi tarafından imamı da götürürlerdi ve imam nikahı kıyırdı. İmam, üç defa kıza derdi ‘sen istiyor musun?’ diye. Kız da cevap verirdi, ama damadın yerine babası kefil olurdu, çünkü eskiden damadın nikahta bulunması ayıptı. Sonra hoca mehir için ne istiyor üç ile dokuz dinar olarak geçerdi. (K10).
- Düğün gününde İmam tarafından nikahları kıyıldı ve damadın yerine kuzeni kefil oldu (K11).

- Söz kesme, başlık parası, nişan, nikâh da hepsi aynı yönde oldu ve babası onun yerine kefil oldu ve nikahı kıydılar, onun Mehîr da on iki miskal altındadır, altın olarak yazılmıştır (K13).
- Zaho'da geçmişte varlıklı aileler, evlerine hâkimi çağırarak ve evde nikah kıyılmasını sağlardı ve bu hizmet karşılığında ödeme yapılırdı (K14).
- O, hiçbir şeye tanık olmadı ne kız isteme, ne söz kesme, ne de nikah imamını gördü. Onun yerine amcası kefil oldu ve imamın karşısında “evet” diyen kişi de oydu. Mehîr olarak on dinar belirlenmişti. O ise tüm bu süreci uzaktan izlemek zorunda kaldı (K16).
- Eskiden imam nikahı kıyılırdı ve bu nikah, bazıları için daha önemliydi; resmi nikah ise o kadar önemli değildi. Bazılarının iki-üç çocuğu olurdu ve daha sonra resmi nikahları kıyılırdı (K32).
- Hristiyan geleneğine göre, düğün gününde gelin ve damat ilk olarak kiliseye giderler. Burada rahip, yaklaşık bir buçuk saat boyunca onlarla kalır ve dua eder. Nikahlarını kıyar ve bu süreçte rahip, gelin ve damada şunları söyler: “Bu kişi senin eşin olacak, iyi günde kötü günde, hastalıkta sağlıkta, zenginlikte yoksullukta, onun eşi olarak kabul ediyor musun?” Bu ifade üç kez tekrarlanır ve sonra “evet” cevabı alınır. Daha sonra sadece damat ve gelin birbirlerine yeme içme işaret ederek evet dediklerini onaylarlar. Ardından damadın sağcısı ve gelinin nedimesi de şahitlik ederek bu nikahı kıyarlar (K2, K3, K4, K6, K21, K23, K40).
- Yezidiler gelini damadın evine götürmeden önce damadın yakınlarından iki kişi şeyhin evine gider ve onların nikahlarını yaparlar. Bu törende gelin ve damat bulunmaz ve şeyhin yanına da hiç gitmezler, sadece damadın yakın iki arkadaşı onların nikahlarını şeyhin yanında kıyılır ve gelir (K20, K43, K44, K45, K46, K47, K62).

Zaho bölgesindeki nikah törenleri, iki aşamalı bir süreci içerir. İlk aşama, bir hâkim tarafından resmi olarak kıyılan nikah merasimidir. İkinci aşamaysa dini bir figürün, genellikle bir imamın katıldığı ve gelinin evinde gerçekleşen törendir. Gelin genellikle bu dini törene katılmaz; onun yerine babası veya erkek kardeşi gibi bir vekil ile iki tanesi şahit olarak bulunur. Bu gelenek, özellikle kırsal bölgelerde sıkça uygulanır. Gelini törende görmemek, geleneğe göre daha kabul edilebilir bir durumdur ve hatta gelinin törene katılması ayıp olarak algılanabilir.

Eskiden, damat ve gelin düğün günü veya ondan bir gün önce nikahlanırlardı. Ancak her iki taraf da bu nikaha katılmazdı; onların yerine vekiller, genellikle imamın huzurunda “evet” derlerdi. Ancak bazı kaynaklara göre, gelinler zorla evlenmeye zorlandıkları için, bu “evetler” içten gelmiyordu. Özellikle on iki -on dört yaşlarındaki gelinler, evlenmenin ne olduğunu bile bilmedikleri için bu durumdan rahatsız oluyorlardı. Bazıları ise içlerinden “hayır” demek istiyorlardı, çünkü evlenme kavramını anlamıyorlardı. Mehir olarak da üç ile on dinar arasında ya da beş ile on iki miskal altın isterlerdi.

Günümüzde ise nikah törenleri genellikle düğünden bir ay veya bir hafta önce gerçekleşir ve her iki tarafın da rızası alınır. Günümüzdeki törenler, geçmişe kıyasla daha özgür ve isteyerek evet denilmesini sağlayan bir atmosfere sahiptir.

3.4.1.5. Çeyiz götürme

Evlenme, tüm toplumlarda bir geçiş dönemi olarak kabul edilir ve kültürel farklılıklar gösterebilir. Bu farklılıklar ülkeler, bölgeler ve hatta köyler arasında değişiklik gösterebilir. Evlenme dönemi, toplumlara göre değişen en önemli unsurlardan biri çeyizdir. Çeyiz kelimesi, Arapça’da gelinin, yolcunun ve sefere çıkacak olan ordunun ihtiyacı olan gıda, silah, eşya ve benzeri malzemeleri ifade eden “cihaz” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Çeyiz veya çeyizleri şeklinde yaygın olarak kullanılan bu kelime, eskiden gelin içi ve seyahate çıkacak kişilerin yansıra askerlerin ihtiyaçlarını da kapsar (Mutluer ve Can, 2021, s.400).

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden gelin çeyizi, damat ailesi tarafından küçük bir bohçaya konup gelinin annesine verilirdi. İçinde kırası, fistan ve başörtüsü bulunurdu (K8, K10, K11, K12, K28).
- Kaynanası çeyizini Kuveyt’ten iki bavul dolusu elbise, makyaj ve parfüm getirdi. Altın takıları ise altın kemer, halhal ve altın pullu zincirden oluşuyordu (K9).
- Onun çeyizi kiraz, fistan, şalvar, başörtüsü, sabun ve bir liften oluşuyordu. Ona gelen bütün hediyeleri de kaynanasının evine gittiğinde yanına alarak yeni evine götürdü. Bu hediyeler arasında döşek, yastık, yorgan, havlu ve evdeki erkek sayısına göre de gömlekler bulunuyordu (K13).

- Çeyizin anlamı, gelin için elbise, tarak, lif, terlik, ayakkabı, iğne, iplik gibi her şeyin alındığı ve bir yıl boyunca gelinin çarşıya gitmediği bir uygulamaydı (K15).
- Çeyizi, baldızları tarafından Bağdat'tan alınarak getirildi. O kadar çok çeyiz aldılar ki iki defa Bağdat'a gidip geldiler. Gelinliği de oradan aldılar. Bu çeyiz alma süreci 1973 yılında gerçekleşti ve herkes çeyizini gördüğü zaman şaşkınlığını gizleyemiyordu (K24).
- Eskiden gelinin çeyizi, ortama göre farklılık gösterirdi. Köylerde, bir bohçanın içinde taşınırken, şehirlerde ise genellikle sandıklara konulurdu. İçeriği sınırlı olurdu, genellikle elbise, lif, sabun, başörtü ve bir çift ayakkabı gibi temel eşyalar bulunurdu (K32).
- Gelinin çeyizi, yöresel kıyafetle yanı sıra bir çift lastik ayakkabı, bir lif sabunu ve bir yüzük içeriyordu (K33).
- Gelin çeyizi almaya geldiğinde, genellikle iki takım geleneksel Kürt kıyafeti seçer. Bu kıyafetlerden biri kına gecesi için, diğeri ise düğünün ertesi günü içindir. Kıyafetlerin fiyatı genellikle bin iki yüz dolar civarındayken, bazen yüz dolar gibi daha düşük fiyatlar ya da yüz bin dinar gibi yerel para birimleri de görülür. Gelinler genellikle dantelli kıyafetleri tercih eder ve gelinin seçtiği kıyafetler genellikle damadın ailesi tarafından satın alınır (K57).
- Hristiyanlarda eskiden ve halen günümüzde şöyle bir gelenek vardı: Gelin, nişanlılık dönemindeyken ve hala düğün yapılmamışsa, bir bayram olduğu zaman damadın ailesi geline bayramlık hediyesi olarak değerli parfümler, elbiseler, külçeler ve kayısı sulu içli köfte götürürdü. Bu, gelinin hakkıydı ve bu gelenek sayesinde gelin kendini o evin bir üyesi gibi hissederdi (K21).
- Bir kuyumcunun aktardığına göre, Hristiyan gelinler takı almaya geldiklerinde genellikle üç temel parçayı tercih ederler: alyans, haç kolye ve altın bir set. Damada fazla yük olmamak ve aldığı altınların kendinde kalmasını sağlamak için bu minimalist yaklaşımı benimserler. Alyans ve haç kolyenin satılmamasına özellikle dikkat ederler; çünkü bunların elden çıkarılmasının kötü şansa neden olacağına inanırlar (K30).
- Hristiyanlarda kendi çeyizini gelin kendisi alır (K2, K3, K5, K21, K23, K40).
- Eskiden ta günümüze kadar Yezidiler arasında şöyle bir gelenek var: Gelin çeyiz hazırlarken baba evinde ona ait ne varsa gittiği zaman yanında götürür.

Bazıları kendi büyüttüğü ineğini bile koca evine götürür. Hiç kimse konuşmaz çünkü bu, onun hakkıdır ve bu evde çalıştı ve bu onun emeğidir (K20).

- Yezidilerde çeyiz tamamen kız tarafı alınıyor (K43).

Evlilik geleneğinin önemli bir adımı kız çeyiziyle ilişkilidir. Bu nedenle hem kız tarafı hem de erkek tarafı birbirlerine hediyeler alırlar. Günümüzde, düğünden yaklaşık bir hafta önce, damat tarafı annesi, büyük yengesi veya büyük ablasıyla birlikte gelin ve gelinle gelen kişi ile alışverişe gider. Gelin için iki takım yöresel kıyafet alınır; biri kına gecesini için kırmızı renkteyken diğeri düğünden sonraki gün içindir (F31, F32). Bu alışveriş, genellikle a'dan z'ye kadar her şeyi içerir ve genellikle dört-beş bavul dolusu eşya içerir. Gelinin ailesi için de hediyeler alınır; gelinin annesi için yöresel kıyafetler alınır ve kuyumcuya gidilir, kızın istediği takılar seçilip alınır. Bir kuyumcunun söylediklerine göre, geçmişte gelinlerin takıları oldukça sınırlıydı. Ancak günümüzde, altın takılar çeşitlenip artarken, geleneksel olarak Hristiyanlar genellikle sadece bir alyans ve bir haç takısıyla yetinirler. Müslümanlar ise düğünlerinde çok daha fazla altın takı takmaya eğilimlidirler, bu da damat için ciddi bir yük oluşturabilir.

Kuyumcunun koleksiyonunda çok özel bir parça bulunmaktadır: Yüz yılı aşkın bir geçmişe sahip, büyük büyükannesinden kalma, el yapımı bir haçlı gerdanlık (F33). Bu benzersiz gerdanlık, ince işçiliği ve tarihi değeriyle dikkat çekmektedir (K30).

Bazı ailelerde ise küçük kız evleniyorsa ve ablası evlenmemişse, damat tarafı ablasına bir yüzük hediye eder. Bu hediye, ablasının sırasını kız kardeşine verdiği için bir nevi onun yerine geçmesini simgeler (F34). Üç beş gün sonra, kız ve annesi damat için alışveriş yaparlar; pijama takımları, iç çamaşırları, tıraş makinesi gibi eşyaların yanı sıra kayınvalide için yöresel kıyafet ve damadın erkek kardeşleri ve babası için gömlekler alınır.

Eskiden damat tarafı gelin çeyizi olarak sadece bir tane yöresel kıyafet (kırası fistan), bir çift lastik ayakkabı, başörtüsü, sabun ve lifi bohçaya koyup götürüyordu. Altın olarak gelinin altın takısı sınırlıydı ve genellikle bir tane yüzük, bir çift küpe alınıyordu. Ayrıca, eskiden alyans yerine yüzük kullanılıyordu; bu günümüz standartlarını kıyasla oldukça sade bir çeyiz setiydi ve neredeyse hiç eşya

bulunmuyordu. Evdeki büyük gelin, düğün hazırlıklarının tamamını üstlenir ve bu sorumluluk genellikle kayınvalidenin verdiği bir görevdir.

Ancak, çeyiz hazırlama, gösterme ve sergileme gibi geleneklerin 90'ların sonunda devam ettiği ancak 2000'lerde azalmaya hatta yok olmaya başladığı belirtilmektedir. Eskiden gelinin çeyizi, kadınların bir araya toplandığı ve herkese gösterildiği bilinmektedir. Ancak bu gelenek artık yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Saha çalışması sırasında, Kürt ve Türk kültürü arasında çeyiz konusunda büyük farklılıklar olduğu görülmüştür. Türk kültüründe gelin tarafı neredeyse her şeyi alırken, Kürt kültüründe damat evine gittiği zaman sadece aile içindeki kişilere hediyeler alır ve bütün masraflar damadın ailesi tarafından ödenir. Bu da iki kültürün hem sınır komşuları hem de farklılıkları olduğunu göstermektedir.

3.4.1.6. Kına Yakma

Düğün öncesinde gelin ve damadın avuç içlerine ve nadiren de olsa ayaklarına kına sürülmesi, kına yakma adı verilen bir gelenektir. Bu gelenek, adanmışlığı simgeleyen bir halk inancına dayanır. Evlenmeye hazırlanan çiftlerin kına yakılması, aralarındaki bağları daha da kuvvetlendirir ve kınanın bu törende kendilerini kurban etmelerini simgeler. Kına yakıldığı zaman genellikle gelinin gözyaşları dökülür ve bu gözyaşları uğur olarak kabul edilir. Çünkü gelin gözyaşlarının yeni kurulacak olan yuvaya bolluk, bereket ve mutluluk getireceğine inanılır. Bu nedenle, kimse bu gözyaşlarına müdahale etmez (Eren, 2022, s.562).

Kalafat'a göre, kına yakma Türk inançlarında özel bir adak olarak kabul edilir. Bu inanişaya göre, kınanın üzerindeki işaretler mukaddes kabul edilir ve onlara dokunulmaz. Bu tür nesnelere dokunmanın saygısızlık olduğuna ve uğursuzluk getireceğine inanılır. Bu nedenle, bu işaretler korunur ve dokunulmazlar. Düğünlerdeki kına yakma geleneği, bu inancın bölgede yaşayan kalıntılarından bir yansımasıdır. Kuzey Irak'ta ise kına kismeti bol olan kişilere kına yaktırılır. Kına gecesi gelinin başına serpilene para, bolluk ve bereketin simgesidir. Ancak asıl koruyucu ve önemli olan şey, kınanın kendisidir (Kalafat, 2006, s.166-167).

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden kına adeti yoktu ve daha sonra bu adet ortaya çıktı (K8, K12, K27, K31).

- Onun ablası, kına gecesi için kırmızı bir elbise diktirdi. Kınada sadece kadınlar vardı. Biraz oynayıp türkü söyledikten sonra gittiler. Kadınlar ona, “Git, bir aba üzerine giy ve damadın evine gel. Oradaki eğlenceyi görmelisin, ne kadar güzel!” dediler (K9).
- Eskiden, düğünden bir gün önce, bir köyden başka bir köye gelin için kına yakmak için “ser sıp” yani yenge denilen bir yaşlı kadın, bir adam ve bir genç kızla beraber sabah erkenden yola çıkarlardı. Gelinin evinde o gece kalırlardı ve o gece yenge, kınayı hazırlatıp, gelinin saçını, elini ve ayağını kınalardı. Sabah erkenden kalkıp, yenge gelinin banyosunu kendi eliyle yaptırırdı ve gelin o gün tamamen ayakta kalırdı, ta ki baba evinden çıkana kadar. Yenge, onun tarakta kalan saçlarını hepsini toplayıp göğsünde saklardı. Bunun sebebi ise nikah zamanında gelin ve damada kara büyü yapılmasından korkulmasıydı. Yengenin işi böyleydi eskiden, ta ki gelin ve damat birleşene kadar. Düğünden sonra, o saç bir yere atardılar (K10).
- Kına gününde yenge geldiğinde kınayı unutmuştu. Annesi komşulara gidip kınayı aldı ve yenge kınayı yaptığı elini, ayağını, saçını hepsini kına ile süsledi. Sabah erkenden yenge kalkıp banyosunu yaptırdı ve onu giydirdi (K11).
- Eskiden kına gecesi yoktu, sadece düğünden bir gün önce. Yenge, bir genç kız ve bir adamla birlikte o gece gelinin babasının evinde kalıyordu. Gece boyunca yenge, gelinin başını, elini ve ayağını kınalardı. Sabah erkenden, eğer gelin küçükse ve banyosunu yapmayı beceremiyorsa, yenge onun banyosunu yaptırır ve giydirirdi daha sonra gelinin saçını ortalıkta bırakmazdı, çünkü dini nikâh sırasında gelinin saçıyla üç düğüm atarlarsa o gelin ve damat asla birbirlerine yaklaşmaz, yaklaşıp bile çocukları olamaz (K13).
- 1979’a kadar kına gecesi ayrı ayrı yapılırdı. Erkekler ayrı, kadınlar ayrı olurdu (K14).
- Eskiden kına gecelerinde kınayı annesi ve babası olan bir genç kız hazırlardı. İlk olarak damadın parmağını kınadıktan sonra gelinin parmağını da kınalardı. Kına olan tepside hem gelin tarafı hem de erkek tarafı para atardı. Bir de yüksek bir sesle bağırdı, “filanın oğlu falan bu kadar miktar

getirirdi.” O dönemdeki para maden paraydı. Bir dinar, yarım dinar ve beş fils on fils getirirlerdi (K19).

- Kına gecesi, anne ve babası olan bir genç kız kınayı hazırlardı ve ilk olarak damadın kınasını yapardı. Daha sonra gelinin evine gidenler, gelinin kınasını yaparlardı. Bir genç kız, su dolu bir kaba gelinin başına koyarak davetli gelen bütün kadınlar hem gelinin tarafı hem de damadın tarafı o su dolu kaba madeni para atarlardı. O paralar daha sonra gelin annesi tarafından toplanıp damadın ailesine verilirdi (K31).
- Ablası onun başını, ellerini ve ayaklarını kınaladı ve sabah erkenden banyo yaptırdı. Yenge olarak adlandırılan kadın geldiğinde, “Gelinin banyosunu yaptıracağım,” dedi. Ablası ise, “Gerek yok, banyosunu yaptırdık ve onu giydirdik,” şeklinde yanıtladı (K33).
- Eskiden kına gecesi kızlar toplanıp kınayı gelinin evine götürürlerdi. Eğer gelinin evi köyde değilse, kızlarla birlikte “pilik” yani yenge denilen kadın onlarla gelinin evine giderdi ve o gece orada kalırdı. Gelinin elini kınalardı ve maniler, türküler söylerlerdi sabaha kadar. Sabah pilik gelinin banyosunu yaptırdı ve gelinin saçını ortalık yerlerde bırakmazdı. Ve o gece erkekler de ayrı damadın elini kınalardı çünkü eskiden el kınalanırdı, serçe parmak değil (K49).
- Hristiyanlarda bazıları düğünden bir hafta önce kına gecesini düzenliyor. Bunun sebebi ise düğün günü yorgunluk düşmesin diye. Kına gecesinde dünyanın bütün giyim kültürünü bulabilirsiniz. Kürt, Hint, Arap, Mısır, Türk... Yani, bunların geleneksel elbiseleri kına gecesinde bulunabilir. Gelin ve damat el ele gelip, bazıları serçe parmaklarını kınarken, bazıları da avuç içini kınayla kınalıyorlar (K23).
- Hristiyanlarda bazıları kınayı yapar, bazıları ise yapmaz, ancak kına genellikle düğünden bir gün önce yapılır ve ikisinin kınası bir arada yapılır. Daha çok serçe parmakları kınanır (K40, K41).
- Yezidilerde eskiden kına gecesi ayrı ayrı yapılırdı çünkü kadın ve erkeklerin birbirlerine karışması ayıptı. İlk önce gelinin kınası yapılırdı, daha sonra damadın kınası da yapılırdı (K44).
- Yezidilerde eskiden kına bütün ele yapılırdı ve sabaha kadar bırakılırdı, sabah erken yıkanılırdı ve eller kıpkırmızı olurdu (K46).

- Yezidilerde, zamanımızda kına yoktu ve gelin sade bir şekilde damadın evine gidiyordu (K47).

Zaho ve çevresinde saha çalışması sırasında kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre öncelikle kına, Kürt kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Kınayı hazırlamak için mutlu ve evli bir kadının görevlendirilmesi gerektiği aktarılmıştır. Dul birinin kınayı hazırlaması uğursuzluk olarak kabul edilir. Eskiden kına gecesi diye bir etkinlik olmamasına rağmen, o geceye “dest reş” yani kara el denir, çünkü eller kınalı olduğu için gece boyunca simsiyah kalır. Sabah temizlikten sonra eller kıpkırmızı olur, bu yüzden de o geceye “dest reş” yani siyah el gecesi denir.

Eskiden “ser spi” yani yenge denilen kadın her iki tarafta da çok güvenilirdi çünkü sabah erken saatlerde bir genç kızla ve bir adamla birlikte gelinin babasının evinde kalır ve gelinin kınasını hazırlardı. Kendi elleriyle gelinin saçını, ellerini ve ayaklarını kınalardı. Sabah erkenden kendi elleriyle gelini banyosunu yaptırır ve tarakta kalan saçı göğsünde saklar ya da ortalıkta bırakmazdı, çünkü bağlama büyüsü yapılabilir, bu yüzden önlem alınırdı. Eskiden, bağlama büyüsü yapılmaması için gelin, damat ve aileleri dua ederdi, bu yüzden “ser spi” yani yengenin görevi çok kutsaldı.

80’lerin başlarına gelindiğinde, kına gecesi ayrı ayrı yapılır hale geldi. İlk önce gelinin kınası yapılır, ardından damadınkine geçilirdi. 2000’lerde ise kına genellikle düğün salonlarında yapılır ve gelinle damat el ele gelirlerdi.

Günümüzde kına geceleri için hazırlıklar oldukça özenli bir şekilde yapılıyor. İki gün öncesinden başlayarak çarşıya gidip kına malzemeleri ve eşyaları kiralanıyor ve eve getiriliyor. Genellikle kına tepsisi, gelin ve damadın isimlerinin yazılı olduğu bir levha ile donatılıyor. Pastayı kesmek için kılıç, gelinin başını örtmek için kırmızı örtü ve damadın omuzlarına atlamak için yeşil örtü de bu listeye ekleniyor (F35).

Düğünlerin en önemli aksesuarları arasında ise halay mendilleri yer alıyor. Bazı kişiler bu mendilleri özel olarak terzilere diktirip süslettiriyorlar. Gün geçtikçe, bu mendiller için daha da ilginç modeller ortaya çıkıyor.

Gelin kınası için genellikle yöresel Kürt kıyafetleri tercih edilir ve kırmızı renkli kıyafetler tercih edilir (F36). Damat da genellikle yöresel kıyafetleri tercih eder. Kına merasiminde gelinle damat, belirli bir konsepte göre hazırlanır ve birlikte otururlar. Damadın serçe parmağı genellikle abisi, kardeşi ya da kuzeni tarafından

kına sürülürken, gelinin kinası genellikle damadın yengesi ya da ablası tarafından sürülür. Kına sürüldükten sonra para bağlanır ve bir kurdele ile tekrar bağlanırlar.

Günümüzdeki gelinler, geçmişteki gelinlere göre daha şanslı ve mutludur. Eskiden birçoğu evlenir ve çocuk sahibi olurdu ancak kına gecesi gibi özel bir ritüeli yaşamazlardı ve parmaklarında kına görmezlerdi.

3.4.2. Düğün

Düğün, evlilik sürecinin en belirgin geçiş dönemlerinden biridir. Bu nedenle, düğünün geleneklere ve kurallara uygun bir şekilde kutlanması büyük önem taşır. Düğün sahipleri, mümkün olduğunca çok kişiyi davet etmek isterler. Yüz yüze bakan bir toplumda, herkesin hatırlanması ve küstürülmemesi için özen gösterilir. Bu nedenle, düğün sahipleri herkesi unutmamak için büyük çaba harcarlar; çünkü unutulmuş bir kişiyle düğünden sonra küslük olabilir (Örnek, 1977, s.196).

Düğün, toplumsal bir olaydır ve gençlerin yeni bir yuva kurarak aile bağlarını resmileştirdiği bir törendir. Davetlilerin katılımıyla bu bağlar onaylanır. Düğünler ne kadar gün sürerse sürsün, son gün genellikle gelin alma günüdür.

Bu son günde, erkek tarafı neşeli bir şekilde davul zurna eşliğinde ya da yöresel çalgılarla gelini almak için gelir. Bu aşama, gelin için baba evinden ayrılıp yeni bir yuvaya geçişin başlangıcıdır. Bu sırada duygusal anlar yaşanır çünkü gelin, baba evinden ayrılmanın son dakikalarını yaşar. Bu an, bir ailenin sevinciyle birlikte biraz da hüznünü yaşamak anlamına gelir (Çıfci, 2018, s.331).

Düğün “Dawet”, evlilik hazırlıklarının en önemli ve son aşamasıdır. Bu özel gün gelin ve damat için büyük bir heyecanla beklenir ve unutulmaz bir gün olur. Geleneksel değerlere ve kurallara uygun bir şekilde kutlanması için titizlikle planlanır ve genellikle kalabalık bir şekilde gerçekleşir. Davetiyeler veya yüz yüze iletişim yoluyla, herkesin hatırlanması ve küstürülmemesi önemlidir.

Günümüzde bazı aileler, düğünden bir hafta önce davet listesini hazırlar ve kimseyi unutulmamak için bu görevi birkaç kişiye emanet eder. Bu süreç, eski geleneklerden günümüze kadar sürer gelmiştir. Eskiden düğünler genellikle bir hafta veya üç gün sürebilirdi, çoğunlukla çarşamba günü başlar ve cuma günü sona ererdi.

Düğün hazırlıkları günümüzde modern çağa uygun bir şekilde devam etmektedir. Artık genellikle düğün salonlarında erkekler tarafından yemekler hazırlanır ve konuklara servis edilir. Eskiden kadınlar tarafından yapılan geleneksel

yöresel yemeklerin yerini modern yaklaşımlar almış olsa da bazı yöresel yemekler hala düğün menülerinde yer alır. Bulgur pilavı, pirinç pilavı ve teşrif gibi yöresel yemekler, tandır ekmeğiyle servis edilen sulu bir yemektir.

Düğünlerin vazgeçilmezi olan bu yemekler, davetlilerin beğenisini kazanmaktadır. Özellikle, Zaho ve çevresinde özel bir gelenek bulunmaktadır. Bu gelenek, yakın akrabalara yöresel kıyafetlerin verilmesini içerir. Bu kişiler genellikle kayınvalide, hala veya teyze gibi yakın akrabalarlardır. Bu uygulama, sevgi ve saygının özel bir göstergesi olarak kabul edilir. Yöresel kıyafetler, damadın annesi tarafından bu kişilere düğünden bir hafta önce özel olarak verilir. Bu gelenek, davetiye yerine geçerek özel kişilerin kendilerini daha değerli ve özel hissetmelerini sağlar (F37).

3.4.2.1. Kız evinde yapılan düğün

Geleneksel düğün hazırlıkları, Zaho ve çevresinde saha çalışması sırasında kız evinde gerçekleştirilen ritüellerle ilgili bilgilere dayanarak incelendi. Eskiden, özellikle köylerde düğünlerden bir gün önce gerçekleştirilen gelenekler büyük önem taşıyordu. Bu geleneklerden biri, “Ser reş” adı verilen Türkçede yenge olarak geçer bir ritüeldi. Ancak, 90’lı yıllarda, “Ser spi” olarak değişen ama uygulama hala aynı olarak geçiyordu. Ser spi, yani yenge bir genç kızla birlikte gelinin evine giderek geleneksel hazırlıkları gerçekleştirdiği bir ritüeldi. Bu süreçte, gelinin kıyafeti ve takıları arasında bazen de altın toka vardı (F38). Genin bu yaşlı kadın tarafından hazırlanır ve gelinle kalınır, düğün gecesine kadar hiç ayrılmazdı. Eskiden gelinler düğünde beyaz yerine renkli yöresel kıyafetler giyerdi. Gelinin ailesi ise düğüne gelen misafirlere yemekler hazırlar, gelin ise sadece gözlerine sürme sürerdi. Gelinin başına aba örter ve kırmızı bir eşarp ile örterlerdi; dışarıda hiç kimse onu göremezdi. Bu uygulamalar, gelinin sadece kocası dışındaki erkeklere görünmemesi ve mahremiyetinin korunması amacıyla gerçekleştirilirdi. Günümüzde ise düğün hazırlıkları farklılaştı. Gelinin kuaföre götürülerek hazırlıklar başlar ve gelinler beyaz gelinlik giyerler, ama şimdi daha çok beyaz Kürt kıyafetleri tercih ediyorlar (F39). Daha sonra damat gelini kuaförden alır ve gelin baba evine son kez olarak götürülür. Ancak artık, yenge geleneği yaygın değildir. Hatta tarihe karışmıştır diyebiliriz.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden gelinlerin hazırlanması çok çabuk olurdu çünkü bazı gelinlerin giyecekleri bile yoktu (K8, K9, K10, K11, K15).
- Bazen gelin döve döve giydirilirdi çünkü o evlenmek istemiyordu (K11).

- Eskiden gelinlere beyaz yerine renkli kıyafetler giydirilirdi çünkü beyaz kıyafetler yoktu (K14, 26, 27, 28).
- O düğün gününde ve hiçbir hazırlık yapmadı. Düşüncesi şuydu: Damadın evine birkaç saat gidip tekrar kendi evine dönecekti, çünkü o kadar küçüktü ki evliliğin ardından baba evine bir daha dönmeyeceğini anlamamıştı (K19).
- Eskiden gelinin düğün kıyafeti kırmızı renginde olduğunda, damadın hoşuna daha çok giderdi çünkü damatlar kırmızı rengi daha çok severlerdi (K58).

3.4.2.2. Oğlan evinde yapılan düğün

Eskiden düğünlerde damat evinde davul zurna çalınırdı. Bu düğünlerin ve şenliklerin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilirdi. Davul şenliğinde hoyrat ve neşeli ezgilerle halaylar çekilir, bu da o güne özgü bir coşku ve neşe atmosferi oluştururdu. Geleneklerden biri de damadın arkadaşları ve “bıra zava” yani sağdıç tarafından gerçekleştirilen “ser şu” yani damat banyosu olarak bilinen ritüeldi. Bu ritüelde damadın arkadaşları ve sağdıç onu nehrin yakınlarına götürürdü ya da Zaho’da damatları özel bir yere götürürlerdi. O yerin adı da “Gera Miri” olarak adlandırılır, çünkü eskiden Zaho’da Emir’i ve arkadaşları o yerde yüzüyorlardı.

Daha sonra Zaho halkı da kimin düğünü olursa damat orada götürürlerdi. Damadın sağcısı ve arkadaşları burada büyük bir kazan ateşin üzerine konarak su kaynatılır ve damadın banyosu yapılırdı. Bazı durumlarda şaka amaçlı olarak damadın sağdıç suya atılır ve ardından damadın giydirilmesi işlemi gerçekleştirilerek mahalleye halaylar eşliğinde eve geri dönülürdü. Bu geleneğin kökenleri eskilere dayanır ve günümüzde pek uygulanmamaktadır. Ancak günümüzde damat da gelin gibi kuaföre giderek saçını başını düzeltir ve takımını giydirerek hazırlanır.

Günümüzde davul zurna yerine genellikle düğün salonlarında DJ veya sanatçı tutulur, bazen ise sadece renk katması için kısa süreliğine davul zurna getirilir. Günümüzdeki düğünlerin hazırlık süreçleri ve içerikleri eskiden olduğu gibi tamamen kadınların sorumluluğunda değildir. Düğün hazırlıklarına hem kadınlar hem de erkekler katkıda bulunabilir ve geleneksel pratiklerin yerine modern yaklaşımlar almıştır.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden damadın arkadaşları tarafından başka bir evde banyosu yaptırılır ve köyün zengin bir kişinin kıyafeti damada giydirilirdi çünkü eskiden insanlar yoksulluk çekiyordu (K8).
- Damadın arkadaşları, sağdııcı damadı nehrin kenarına götürüp banyosunu yaptıktan sonra güzelce giydirdi. Damadın kıyafetleri gelin kıyafetinden daha güzeldi. Nehirden ta köye kadar, damadın arkadaşları sadece göbek atıp mâni türküler söyledi(K10).
- Eskiden damadın kıyafeti her biri başka bir renkti, yani takım değildi çünkü insanlar yoksuldu (K10, K11, K12, K27).
- Eskiden Zaho'da damadın arkadaşları damadı nehrin kenarına götürür, ona banyo yaptırır ve giydirirlerdi. Daha sonra şarkılar, halaylar ve ıslıklar eşliğinde mahallelere girerek herkes onlara bakardı (K14, K18).
- Düğün gününde gelin, damadın evine getirildiğinde köyde bir ev, damat için yemek yapardı. Damat o eve gittikten sonra bir arkadaşı, damadın bir ayakkabısını çalardı ve geline götürürdü. Gelin, o kişiyle pazarlık yapardı ve pazarlık sonrasında o kişiye para verip damadın ayakkabı tekini satın alırdı. Eskiden köyde böyle bir gelenek vardı(K27).
- Yezidilerde eskiden damadın kıyafeti genellikle beyaz uzun elbiseydi ve üzerine ceket giyer, başına kırmızı bir eşarp ve Arap şalı çemberi takarlardı. Ancak günümüzde bu geleneğin devam ettiğini söylemek güçtür (K20, K43, K45, K46, K47).

3.4.2.3. Gelinin damadın evine götürülmesi

Gelin alayı, düğün töreninin sonraki aşamasıdır. Bu gelenek, gelin kızın baba evinden koca evine götürülmesini simgeler. Yola çıkan gelin alayı, gelinin bindireceği atın süslenmesi ve diğer hazırlıklarla başlar. Davul zurna eşliğindeki bu alay, aynı zamanda duyurma ve ilan etme işlevi de görür. Yol boyunca alay, maniler, türküler söyleyerek ve oynayarak gelinin evine doğru ilerler. Gelini almak için kızın evinin önüne gelen alay, bu noktada kız evinin yasta olduğu ve veda törenlerinin gerçekleştirildiği bir evi görmektedir. Bu dramatik olaya saygı duyulur (Alpyıldız, 2020, s.271).

Geleneksel kültürde, kına gecesinin ardından gelin alma günü gelir. Sabahın erken saatlerinde, kız evinde gelin çıkartma ve oğlan evinde gelin alma hazırlıkları

başlar. Kız evinde hüzün hakimdir, çünkü kızlarını yeni yuvalarına uğurlayacaklardır. Oğlan evinde ise heyecan ve umut vardır, çünkü yeni bir birey ailelerine katılacaktır.

Oğlan evinden konvoy halinde hareket eden gelin alıcılar, eğlence ve coşkuyla doludur. Davul zurna eşliğinde, kız evine varırlar. Erkek tarafı evin önünde oynar ve halay çekerken, kız evinden kimse katılamaz. Gelin alıcılar geldikten sonra, gelin hazırlanır, ailesiyle vedalaşır ve ana evinden koca evine doğru yola çıkar (Artun, 2011, s.188).

Gelin alınmaya gidenler gelinin evine varılınca kolayca gelini alamazlardı. Bunun sebebi, gelinin bir akrabasının kapıyı kapatmasıydı ve bu uygulamaya Kürtçe’de “pşteder” denirdi. Türkçede ise bu uygulama “kapıcılık” olarak bilinirdi. Bu durum, damat tarafı ile ilgili kişi arasında pazarlık başlatırdı. Sonunda, damat tarafı o kişiye bir miktar para vererek kapıyı açtırdı. Daha sonra, damadın kardeşi, kuzeni veya amcası gelinin belini ritüel bir şekilde üç defa bağlar, üç defa açar, üç defa oturtur ve kaldırır. Ardından gelin alınarak dışarı çıkılırdı.

Eskiden gelin alınırken ata binilirdi, ancak günümüzde gelin için süslenmiş son model arabalarla götürülüyor. Eskiden her iki kültürde de gelinler ata bindirilirdi ve bu benzer geleneklerin, tezin ilerleyen bölümlerinde daha çok ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Ancak, zamanla bu gelenek Zaho’da kaybolmuştu; atların yerini son model arabalar almıştı. Eskiden Zaho ve çevresinde gelin alınırken damat ve sağdıç olarak bilinen biri evin damında beklerdi. Gelin eve girmeden önce damat ayağıyla bir avuç toprağı gelinin başına atardı. Bu uygulama, gelinin ölene kadar damadın emrinde olduğunu simgelerdi, ancak artık bu gelenek tamamen kaldırılmıştır.

Eskiden kaynanaların uyguladığı bir gelenek de vardı. Gelin damadın evine geldiğinde, kaynana bir elinde kepçe veya kevgir, diğer elinde süpürge olurdu. Kaynana, gelinin önünde oynayarak, mutfak işleri ve evin işlerinin gelinin sorumluluğunda olduğunu simgelerdi. Ancak bu gelenek tamamen yok olmuştur. Bazı durumlarda, süpürge yakılır ve kaynana yanmış süpürgeyle gelinin önünde oynardı. Bir genç gelip o süpürgeyi elinden alır, parçalar ve kepçeyi ya da kevgiri de kırardı.

Eve girmeden önce, içinde kuru üzüm, incir, leblebi ve küçük şekerler dolu bir çömlek gelinin ayağının önünde kırılırdı. Çocuklar gelip onları alırdı ve bu gelenek hala günümüzde yaşatılmaktadır.

Gelin eve geldiğinde kucağına bir erkek çocuk verilirdi. Bu uygulama, hem Müslümanlar hem Hristiyanlar hem de Yezidiler arasında halen yaygındır. Gelin, kucağındaki çocuğa para verir ve daha sonra çocuk gelinin kucağından alınırdı. Bu uygulama genellikle erkek çocuk olması tercih edilir ve gelinin ilk çocuğunun erkek olması gerektiği anlamını taşır.

Gelin eve geldiğinde bir odaya konulur ve perde çekilirdi. Bu perdeye Kürtçe’de “pelhe” ya da “mêzer” denirdi. Damat gelene kadar gelinin yanında yenge durur ve damat gelene kadar beklerdi.

Zaho Halk Kültüründe

- O, gelinliğini giydi ve altın takılarını taktı: altın kemer, pullu zincir ve halhal. Sonra düğün konvoyu geldi ve onu annesinin evinden alarak eşinin evine götürdü (K9).
- Eskiden düğün gününde gelinin elbisesi beyaz değil, daha çok pembe renkteydi ve o kumaşa mahmur deniliyordu. Gelin sade bir şekilde hazırlanırdı ve düğün konvoyu geldiği zaman ailesiyle vedalaşırdı. Geline hazırlanan atı eğer gelin korkarsa gelinle yenge de o ata binerdi. Gelinin üzerine bir aba örtülür ve onun üzerine kırmızı bir eşarp koyarlardı. Herkesin bunun bir gelin olduğunu bilmesi için ve yola çıkarılırdı. Gelin almaya geldikleri zaman yenge tarafından bu türkü ya da bu mâni söylenir.

Seni almaya geldik, kurulan evcikler

Seni almaya geldi, kurulan evcilikler

Seni götürdük, kurulan evcikler

Eviniz hep olsun, kurulan evlilikler (K10).

- Düğün günü, yenge gelini giydirir ve gelin ayaklarının üzerinde durur ta ki düğün konvoyu geldiğini alana kadar, çünkü kara büyüden korkuyorlardı ve yenge gelinden bir dakika bile ayrılmazdı. Düğün konvoyu geldiği zaman gelinin yakın akrabaları kapıyı kapatır ve “pışteder”, yani kapıcılık bahşisi istiyorlardı. Sıkı bir pazarlıktan sonra damat tarafı gelin tarafına bahşiş verir ve kapı açılırdı. Damadın en yakın akrabası gelinin belini üç defa bağlar, üç

defa açar. Daha sonra gelini üç defa kaldırıp üç defa oturtur. Eğer gelin berdel evliliği yaptıysa şu türküyü söylerler:

Götürdük, götürdük, size hile yaptık,

Götürdü, götürdük, size hile yaptık.

Biz en güzelini götürdük, çirkini size verdik (K11).

- Annenin gözyaşlarıyla dolu son anlarını yaşadığı bir durumda, gelin baba evinden çıkartıldığında yenge tarafından söylenen türkü duygusal bir an yaşatır. Gelinin bu son anı, ayrılığın hüznüyle doludur. Yenge türküyü söylerken, gelinin yeni hayatına geçişinin ve ayrılığın acısı bir arada hissedilir (K11).

Kaldırdık ne kadar ağırdır, nehir bir dalga attı.

Narin baba evinden ayrılırken.

Kaldırdık ayakta, kiras kollukları yerlerde

Narin abisini bekledi, kaldırdık ne kadar ağırdır,

Nehir bir dalga attı, Narin baba evinden ayrılırken (K10, K11).

- Gelin konvoyu geldiğinde, gelinin küçük kız kardeşi ya da küçük erkek kardeşi kapıyı kapatır ve kapıcılık ister. Damadın bir yakını pazarlık yapar ve o çocuğa bahşiş verir. Daha sonra kapı açılır. Gelinin belini ya damadın abisi ya da kuzeni üç defa bağlar ve çözer. Ardından üç defa kaldırıp indirir. Bu uygulamadan sonra gelin baba evinden çıkarılırken yenge tarafından şu türkü söylenir (K12).

Narin seni almaya geldik, kalk hazırlan.

Gelin seni almaya geldik, kalk hazırlan.

Seni istemeye geldik, narin güzel yüzlü.

Seni götürmeye geldik, narin baba evinden çıkacaksın (K12).

- Gelini baba evinden çıkarıp ve zaman geldiğinde damat evine götürülürken ilk olarak damat evin damına çıktı ve gelin geldiğinde ayağıyla gelinin kafasına toprak attı. Bu, ona korkması gerektiğini ve küçümsendiğini anlatıyordu. Daha sonra önünde kaynanası, bir elinde süpürge bir elinde kepe ile oynayarak gidiyordu. Bu, mutfak işlerinin ve ev işlerinin artık ondan sorulması gerektiğini ifade ediyordu. Ardından önünde bir çömlek

kırıldı ve içinde kuruyemişler, şekerler vb. Bu çömlek kırma adeti ise ona kaynanasından korkması gerektiğini anlatıyordu (K13).

- Eskiden gelinlerin düğün kıyafetleri genellikle kırmızı, sarı veya yeşildi. Gelin alındığında, genellikle kına gecesi, düğün merasimi ve ertesi gün öğlene kadar davul zurna çalınırdı. Düğün yemeği genellikle kadınlar tarafından yapılırdı ve içinde bulgur pilavı, sulu içli köfte, yaprak dolması gibi yöresel yemekler bulunurdu (K15).
- Düğün gününde elbiseleri beyazdı, yöresel Kürt kıyafeti giymişti. Kumaşın adı da “rişi mam celal” olarak geçiyordu. Arabaya bindirdi ve mahallede tur attık. Eskiden gelin tarafı bir çocuk bile düğüne gitmezdi çünkü ayıptı (K19).
- Kaşıkları çalar ve hatıra olarak saklardı. Bazı düğünler de bir kadın, yemek sonrası topluluk önünde durur ve onlara kaşıkları iade etmelerini söylerdi. Bu uyarıyı dikkate alanlar kaşıkları iade ederken, bazıları ise saklayıp “Biz kaşıkları bırakıyoruz,” derlerdi. Böyle bir gelenek sürüp giderdi. Ayrıca, geçmişte düğünlerde sulu içli köfte yapıldığında, çocuklar için kaşık yerine tahta şişler kullanılırdı. Köfteleri şişlere geçirip çocuklara verirler ve onlar da bu şekilde köfteleri yerlerdi (K10, K11, K12, K33).
- Eskiden “pılık” yani yenge derse, yarın gelinimizi almaya geleceğiz ve o gün geldiği zaman, bütün köylüler ellerinde su dolu kaplarla yengeyi beklerler ve yenge köye girdiği zaman, herkes o suyu yengeye atar ve yenge gelinin evine girene kadar sıırıslık olurdu. Bu da köylerinin bir geleneğiydi (K49).
- Eskiden Yezidiler gelinlerini ata bindirip getirirlerdi ve düğüne götürülmeden önce mezarlığa ziyaret edip şeyhlerin dualarını alıyorlardı. Bu da sağlam bir evliliği ve şeyhlerin bereketi oluyordu. Düğünlerde kadınlar ile erkekler ayrı yerlerde eğlenirlerdi. Ancak günümüzde, Yezidi düğünlerinde erkekler ve kadınlar aynı salonu paylaşarak eğlence yaparlar. Özellikle çarşamba günleri, Yezidiler arasında kutsal kabul edilir, bu yüzden gelini çarşamba günleri getirmek tercih edilir. Bu, düğüne bereket getireceği düşünülür (K20, K43, K44, K47).
- Eskiden Yezidilerde düğün konvoyu, gelinin evine gittiğinde ilk olarak gelinin belini kardeşi tarafından üç defa bağlayıp üç defa açarlarmış. Daha sonra gelini üç defa oturtup üç defa kaldırır ve ardından gelini baba evinden alıp damat evine götürürlermiş. Evlerinin önünde, damat damda

olurken ayağıyla gelinin başına pirinç ve buğday atarlarmış. Bu hareket, “bereketle evimize hoş geldin” anlamına gelirmiş. Damadın annesi de dolu bir çömlek gelinin verir ve gelin üç defa kaldırılıp üç defa indirilerek üçüncü defa atılmış ve çömlek parçalara ayrılarak içindeki kuru üzüm, incir ve şeker çocuklar tarafından alınmış.

- Gelinin dayı oğlu ise iki yastıkla damadın sağdıcı pazarlık edermiş. Bu pazarlık esnasında yüz bin dinardan dört yüz bin dinara kadar yükselirmiş, daha sonra pazarlık sona erer ve gelinin dayı oğlu yastıkları sağdıcı teslim edermiş. Daha sonra gelin bir odaya koyulmuş ve o odada bir perde olurmuş. Gelin o perdenin arkasına yerleştirilir ve kucağına bir erkek çocuk verilmiş. Gelin de o çocuğa bir miktar para verirmiş. Bundan sonra gelini, damat gelene kadar hiç kimse göremezmiş, çünkü gelinin peçesini sadece damat açabilirmiş, onun dışında kimse açamazmış (K20).

3.4.2.4. Gerdek

Medeni veya dinsel nikahtan sonra gelin ve damadın bir araya gelmesine gerdek denir. Bu adım, evliliğin yasal, dini ve toplumsal açıdan geçerli kabul edilmesini sağlar. Yasalara göre, evlilik için devletin yetkilendirdiği memurun huzurunda ve resmi prosedürlere uygun olarak gerçekleştirilen nikah geçerli sayılır (Örnek, 1977, s.197).

Törenin ardından yalnız kalan damat, sağdıcıyla birlikte dolaşır ve akşam yemeğini düğün evine en yakın komşu evinde sağdıcıyla birlikte yer. Oğlan evinde, düğün için gelen erkeklerle birlikte yemekli bir mevlit okutulur. Mevlit, yatsı namazından önce tamamlanır. Damat, cemaatle birlikte yatsı namazına gitmek üzere götürülür. Sonrasında cami imamı da dahil olmak üzere bir kısmı düğün evine geri döner. İmam, dua okurken, damat ve sağdıcı orada bulunanların ellerini öperler. Damat, yumruğa alınarak gerdeğe sokulur ve topluluk dağılır (Artun, 1998, s.17).

Eskiden Zaho ve çevresinde, yatsı namazından sonra gelin, “serspi” yani yenge olarak adlandırılan yaşlı ve tecrübeli bir kadın tarafından odaya alınır ve ona nasihatler verilirdi. Oda içinde bir perde çekilir ve buna Kürtçe’de “piş pelhe” denirdi. Yataklar olmadığı için yerlere döşek serilir ve üzerine beyaz bir çarşaf örtülürdü. Bu beyaz çarşaf geleneği günümüzde de devam etmektedir. Daha sonra yenge dışarı çıkardı ve damat içeri girerdi.

Dışarıdaki halk tedirgin bir şekilde beklerdi. Bazı aileler, gelinin kanlı çarşafını kısa bir süre sonra görmek isterken, bazıları ise ertesi gün görmeyi tercih ederdi. Saha çalışmamızda, yaşlı ve genç kadın kaynak kişilere bu konu hakkında soru sorduğumuzda bize şöyle cevap verildi: “Kızın bekareti önemli olduğu için gelin mutlaka kanlı bezi damadın ailesine göstermek zorundadır. Diğer taraftan, gerdek gecesinin selameti bir şekilde geçmesi de gelinin ailesi için önem taşımaktadır.”

Zaho Halk Kültüründe

- Kanlı çarşafı kaynanası istemedi, fakat o yine de ona gösterdi. Gördüğünde çok sevindi ve o dua etti. ‘Onun içinde uyuduğun beşik altından yapılmıştır,’ dedi. ‘Allah annenden razı olsun (K9).
- Gerdek gecesi selameti bittikten sonra sabah erken, yenge gelinin banyosunu yaptıktan sonra ev kadınları ciğer pişirip tepsiye koyuyorlar. Gelin, damat, yenge ve sağdıç hep beraber kahvaltı yapıyorlar. Sonra damat, sağdıç tarafından alınarak adamlar arasına gidiyor. Gelin ise tekrar odasına çıkıyor (K10).
- Yenge, geline şöyle derdi: ‘Kızım, Ben annen sayılırım. Benden utanma. Eğer eşin odaya girerse, sakın ondan uzaklaşma ve yanlış bir şey yapma. Hem senin selametin için hem de onların selameti için ona iyi davran.’ Sonra yenge dışarı çıkar ve damat içeri girer. Herkes bekler. Bir süre sonra damat dışarı çıkar ve yenge içeri girer. Kanlı çarşafı damadın annesine gösterir ve herkes böylece rahat bir gece geçirir (K12).

Gelinin annesi yenge ‘ye der ki, “Kızım sana emanet.” Yenge de geline der ki, “Kızım, sakın eşinden korkma.” Yenge beyaz çarşafı yatağın üzerine koyardı ve geline nasihat verirdi. Bir taraftan da damadın sağdıçı damada nasihat verilirdi. Ardından damat gelinin yanına giderdi. Sabah olduktan sonra ilk olarak yenge gelinin yanına gider ve kanlı bezini alır. Eğer gelin küçükse ve banyosunu yapmayı bilmiyorsa, yenge onun banyosunu yaptırır. Daha sonra yenge o kanlı bezi hem kaynanasını hem de evdeki kadınlara gösterir. Herkes de rahat bir nefes alır (K13).

- Gerdek gecesinde damat gelinin yanına gittiği zaman ve sabah olduktan sonra, eğer düğün evinden silah sesi çıkmazsa, o zaman gece kötü bitmiş

demektir. Ama eğer silah sesleri düğün evinden çıkarsa, o zaman gece iyi geçmiştir anlamındadır (K49).

3.4.3. Düğün Sonrası

Eskiden Zaho’da düğünler genellikle 3 gün sürdüğü için düğünden sonraki günün adı “ser subehk” ti, yani düğünün ertesi günü anlamına gelirdi. Düğünlerde köylerde şöyle bir adet vardı: Uzakta gelenler her köylü bir-iki kişiyi kendi evine götürürdü, yani düğün gecesinde yabancı hiç kimse düğün evinde kalmazdı. Bu, bir dayanışma olarak görülürdü. Düğünün ertesi günü damadın ailesi bir koyun keser ve yemekler yaparak misafirlere sunardı. Yemekten sonra öğlene kadar davul-zurna çalınır ve halaylar çekilirdi.

Bazıları gelin ve damadı halaya katılırdı. Ardından bir kişi damadın yanında durur ve elinden su dolu bir kâse bulunurdu. Bu kâse her misafir geldiğinde damadın bir madeni para suya atılırdı. Örneğin bir dinar, yarım dinar gibi. Bu kişi atılan parayı açıkça belirtirdi, “Falanın oğlu falan damada bu kadar miktar para getirmiştir” şeklinde bağırırdı. Bazıları ise kâğıt parayı bir mendilin üzerine atarlardı. Kadınlar geline kumaş, lif, sabun gibi şeyler getirirlerdi. Bazıları ise küçükbaş hayvanı getirirlerdi. Ancak su dolu kasedeki madeni paralar geleneği artık geçmişte kaldı. Günümüzde bu geleneğin yerine daha çok dolar veya gelin için altın yüzük hediye edilir. Bu da dayanışma olurdu, çünkü damadın yükü çok ağırdı ve bu hediye gelenekleri bir nebze de olsa damada yardım olurdu.

Eskiden kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, davulcu ve zurnacı köye geldiği zaman üç gün boyunca davul çalıp köylüler oynardı (F40). Bunun karşılığında üç gün boyunca bir köylünün evinde kalırlardı ve damadın ailesi onlara bir küçükbaş hayvan verirdi, ya da bir takım yöresel kıyafetler ya da horoz, tavuk, yumurta gibi şeyler verirdi. Çünkü eskiden insanlar yoksuldu ve her şeye yetişemezlerdi. Para yerine bunları davulcu ve zurnacıya teklif ederlerdi ve onlar da kabul ederlerdi. Çünkü üç gün boyunca hem yatacak yerleri hem yemekleri hem de elbiseleri olurdu ve küçük bir baş hayvanın da alırlardı ve giderlerdi.

3.4.3.1. Gelin ayağı açması âdeti

Saha çalışması esnasında kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, eskiden Zaho ve çevresinde gelin evlendikten yedi gün sonra gelinin ailesi en başta annesi gelirdi, yanında da tatlı amaçlı olarak kuru üzüm, kuru incir, hurma getirilirdi. Damadın evine gelirdi bu geleneğe Kürtçe’de “rê vekîrîn” yani ayak açma anlamında

denirdi. Bu geleneğe göre gelinin annesi gelmeden gelin, babasının evine gitmezdi. Gelinin ailesi damadın evine gelip öğle yemeği yerlerdi ve daha sonra evlerine dönerlerdi. Ertesi gün gelin de tatlılar eşliğinde babasının evine gider ve birkaç gün orada kalırdı. Eskiden damat gelinle gitmezdi, onun yerine damadın kardeşi ya da babası gelinle birlikte giderdi. Gelin babasının evine dört-beş gün kalıp daha sonra damat tarafından alınmak üzere kayınpederinin evine giderdi. Yemek yedikten sonra tekrar evlerine dönerdi. Ancak bu geleneğin günümüzde Zaho’da üç gün indirildiği bilinmektedir.

Düğünden üç gün sonra gelinin ailesi ayak açmak için gelirler, tepsi tepsi baklavalar, çeşitli meyveler ve çeşitli meyve suları gelinin evine gelirler. Biraz kaldıktan sonra giderler ve birkaç gün sonra da gelin eşiyle birlikte tatlılar alınarak babasının evine gider, bir iki gün kalıktan sonra eve döner. Bir hafta sonra gelinin ailesi görkemli bir yemek yaparak damadın bütün ailesini yemeğe çağırır, yemek çok kalabalık olurdu. Bir-iki hafta sonra damadın ailesi de görkemli bir yemek yapar ve gelinin bütün ailesini yemeğe davet eder. Bu yemeğin amacı iki ailenin birbirleriyle kaynaşması, sevmesi ve birbirlerine bağlanmasıdır.

Benzer şekilde Erbil’de bu geleneğin farklı uygulamaları olabilir. Örneğin, Zaho’da gelinin annesi ayak açması yapmadan kız babasının evine gitmezken, Erbil’de kız babasının evine gidebilir. Kürt kültüründe bu gibi farklılıklar yaşanabilmektedir. Ayrıca gelin babasının evinde götürdüğü tatlılar annesi tarafından tabaklara koyulup komşulara ve yakınlarına dağıtılır. Bu, gelin kızın babasının evine gelmiş olmasını simgeler. Gelinin arkadaşları ve akrabaları gelini özlemişlerse, onu görmeye gelirler. Bu şekilde Zaho ve diğer Kürt bölgelerinde de sürdürülen evlilik sonrası gelenekler ve bu geleneklerin günümüzdeki uygulamaları açıklanmış oluyor.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden düğünden sekiz gün sonra gelinin annesi ve yanında bir “mın” hurma yani bir sepet hurma getirirdi. Kızının ayak açması yapıldı ve öğle yemeği damadın evinde yerlerdi, daha sonra evlerine giderlerdi. Ertesi gün gelin kayınpederiyle, kayınvalidesiyle ve eşiyle birlikte bir “mın” hurma alarak babasının evine giderdi. Öğle yemeği yedikten sonra gelin dışında herkes tekrar evine dönerlerdi. Bir sonraki gün damat eşini almak için kayınpederinin evine gider, eşini alıp eve gelirdi (K8).

- Üç gün sonra gelinin annesi, yanında getirdiği tatlılarla birlikte damadın evine geliyor. Ertesi gün ise gelin, tatlı alarak annesinin evine gidiyor. Bir hafta sonra ise gelinin ailesi, damadın ailesi için yemek hazırlıyor. Yemeğe geldiklerinde gelinin annesi, kızına bir bilezik hediye ediyor ve damada da yüz dinar hediye olarak veriyor. Bir hafta sonra ise damadın ailesi, yemek yapıp gelinin ailesini davet ediyor. Bu süreç, her iki aile arasındaki bağları güçlendirmek ve birbirlerine olan sevgiyi artırmak amacıyla gerçekleşiyor (K9).
- Düğünden dört ya da beş gün sonra gelinin annesi, gelin ayak açma için damadın evine geliyordu. Eskiden küliche, şeker ve kuru üzüm getirirdi. Ertesi gün gelin ise kayınpederiyle birlikte babasının evine gidiyordu ve o da benzer şeyler alıp giderdi. Öğle yemeğinden sonra kayınpeder dönerdi. İki üç gün sonra ise damat, eşini almak için gelinin babasının evine giderdi ve onlar da damatları için güzel bir yemek hazırlarlardı (K10).
- Eskiden gelin, yedi gün boyunca odada “Pelhe” arkasında kalırdı, ta ki yedi günün sonunda o perdeyi kaldırıp gelin ev ahaline karıştırdı. Yedi gün sonrası annesi, gelin ayak açmak için damadın evine gelirdi ve tatlı olarak hurma, kuru üzüm ya da mevsime göre meyve alıp gelirdi. Ertesi gün gelinle kayınpederi benzer şeyler alıp annesinin evine giderler ve bir iki gün gelin orada kalırdı. Gelini almak için damat da gelinin babasının evine gittiği zaman onlar da çok güzel bir yemek damatları için yaparlardı (K12).
- Düğünden yedi gün sonra gelinin annesi, yanında genç kız ve bir çocukla birlikte ayak açmak için damadın evine gelirdi. Yanlarında hurma, kuru üzüm ve şeker getirirlerdi. Öğle yemeğini orada yedikten sonra gelinin kayıinvalidesi küçük çocuğa para, genç kıza da kumaş verirdi. Gelinin annesi gittikten sonra kayıinvalidede, o tatlıları tabaklara koyup komşulara dağıtırdı ve komşuları bilgilendirirdi. Gelinin annesi gelip ayak açması yaptıktan sonra, ondan iki gün sonra gelin de kayınpederiyle birlikte gidip benzer şeyler alırdı. Annesi de kızının yanında getirdiği çocuklar ve genç kız, onlara benzer hediyeler verirdi. Gelin bir iki gün kaldıktan sonra, damadın gelip eşini aldığı zaman gelinin ailesi ona güzel yemekler yapar ve damadına sunarlardı (K13).

- Düğünden üç ya da yedi gün sonra gelinin annesi, ayak açmak için damadın evine gelirdi. Yanlarında baklava, lokum ve hediye olarak çorap ve mendil getirirlerdi. Öğle yemeğini yedikten sonra ayrılırlardı ve kayınvalide, o tatlıları, çorapları ve mendilleri komşulara dağıtırdı. Bunun anlamı, gelinin annesinin ayak açması yapmış olduğuydu. Bir gün sonra gelin de benzer şeyler alıp annesinin evine giderdi. Orada bir iki gün kalıp tekrar kendi evine dönerlerdi (K15).
- Düğünden yedi gün sonra gelinin annesi, ayak açmak için damadın evine gelirdi. Yanlarında hurma, kuru üzüm, çorap, tütün kesesi ve mendil gibi şeyler getirirlerdi. Bir süre kaldıktan sonra giderlerdi. Ertesi gün ise gelin ve kayınpederi birlikte giderlerdi. Gelin orada kalırdı ve dört-beş gün sonra damat, eş almak için gelinin babasının evine giderdi. Orada bir yemek yedikten sonra tekrar evlerine dönerlerdi (K16).
- Düğünden sonraki beş ya da yedi gün boyunca gelinin annesi, ayak açmak için gelirdi. Yanında meyve tatlıları ve gelinin kayınvalidesi için yöresel Kürt kıyafeti gibi şeyler getirirdi. Eğer evde evlenmemiş bir görümce varsa, ona da hediyelik kumaş olarak alırlardı. Öğle yemeğini yedikten sonra ayrılırlardı. Ertesi gün gelin ve kayınvalidesi benzer şeyler alır ve gelinin annesinin evine giderlerdi. Orada yemekleri yedikten sonra kayınvalide gelir ve gelin orada üç-beş gün kalırdı, ta ki eşi gelip onu alana kadar (K18, K19).
- Düğünden yaklaşık beş-altı gün sonra, gelinin annesi, damadın evine gelinin ayak açma ziyareti için gitti. Yanında baklava getirmişti. Yemekten sonra geri döndü. Ertesi gün, gelin ve kayınpederi gelinin babasının evine gittiler. Yanlarında hediyeler götürdüler ve akşamdan sonra kendi evlerine döndüler. Gelinin ailesi bir gün belirledi ve o gün için özel bir yemek hazırladı. Gelin, kayınpederi ve damat birlikte bu yemeğe katıldılar. Yemek sırasında, gelinin annesi geline altın bir saat hediye etti. Yemeklerden sonra herkes evlerine döndü. Ardından, damadın ailesi de benzer bir yemek düzenledi ve gelinin ailesini misafir olarak davet ettiler. (K24).
- Düğün günü gelin, bir odaya konulduktan sonra odanın yarısına üç perde çekildi. Kürtçe’de bu perdeye “mezer” adı veriliyordu. Gelin için yemekler o perdelerin arkasına konuldu ve gelin orada yedi. Her gün bir perde kaldırıldı, ta ki üç gün geçene kadar ve o üç perde kaldırıldıktan sonra

gelin ev ahalisiyle birlikte oldu, onlarla oturdu ve işler yaptı. Düğünden yedi gün sonra gelinin annesi, kendi elleriyle evde tatlılar yaptı ve kızlarıyla birlikte gelinin evine gitti. Öğlene kadar orada kaldı ve ayak açması için. Damat, evli olmayan baldızlarına her birine kırk dinar verdi ve onlar eve geldikten sonra on gün geçtiğinde gelin de benzer tatlılarla annesinin evine gitti ve orada kaldı (K25).

- Düğünün ertesi günü, gelinin ailesi yemekler hazırlar ve üç dolu büyük tepsiyle damadın evine götürürlerdi. Bu yemeğe genellikle “gelinin kahvaltısı” denirdi. Bu uygulamadan üç gün sonra, gelinin annesi gelinin ayak açması için damadın evine gider ve yanında kuru üzüm, kuru incir, ceviz ve hurma getirirdi. Akşama doğru tekrar evine dönerdi. İki üç gün sonra, gelin benzer şeyler alarak babasının evine gider ve orada bir iki gün kalır. Kocasını onu alarak tekrar evlerine dönerlerdi (K31).
- Bölgede, gelinlerin evden yedi gün boyunca çıkmaları yasaktır; ayrıca gece dışarı çıkmaları da önerilmez çünkü yerel inanışa göre cinler gelini değiştirebilir ya da ona zarar verebilirler. Sekizinci gün, gelinin annesi ayak açmak için damadın evine gelir. Yanında kuru üzüm, menengiç, incir ve ceviz getirirdi. Ekonomik durumları iyi ise, damadın ailesine hediyelik kumaşlar da getirirdi. Akşama doğru ise evlerine dönerlerdi. Ertesi gün gelin benzer şeyler alır ve babasının evine gider, orada iki gece kalır ve daha sonra eşi gelip onu alır (K49).
- Hristiyan toplumunda, düğünden yedi gün sonra gelinin ailesi genellikle şaşalı bir yemek düzenlerdi. Gelin ve damadın ailesi birlikte gelinin babasının evine giderler ve bu özel yemeği birlikte yerlerdi. Bu vesileyle birbirlerini daha iyi tanıma fırsatı bulurlardı (K2, K3, K4, K6, K40, K41).
- Hristiyan geleneklerinde, düğünden sonraki gün gelinin ailesi genellikle damadın ailesinin evine gider ve birlikte yemek yerler. Bir süre misafir olarak kalıp sonra ayrılırlar. Düğünden sonra yaklaşık yedi gün sonra, gelin, damat ve damadın ailesi birlikte gelinin baba evine giderler. Orada küçük bir kutlama yapılır ve keyifli zaman geçirilir. Gelinin ailesi, bu ziyaret sırasında herkese armağanlar dağıtarak aralarındaki bağları daha da güçlendirmeyi amaçlar (K22, K23).

- Yezidi kültüründe, düğünden sonraki gün gelinin ailesi, genellikle üç-dört geniş tepsi dolusu çeşitli yemek ve tatlıları omuzlarına yükleyerek damadın evine götürür. Bu uygulamaya “gelin yemeği” denir. Örneğin, eğer düğün pazartesi günü gerçekleşmişse, gelecek Pazartesi günü gelin babasının evine döner ve yanında tatlılar getirir. Bu tatlılar, annesi tarafından komşulara, akrabalara dağıtılır. Bu adetin altında yatan anlam ise kızın babasının evine tatlılarla birlikte dönmesidir. Gelinin arkadaşları ve sevenleri, gelini ziyaret etmek için bu zamanı fırsat olarak kullanır (K20).
- Yezidi geleneklerine göre, düğünden yedi gün sonra gelinin annesi kızını alıp evlerine döner. Gelin, babasının evinde beş-altı gün kalır ve daha sonra eşi gelip gelini alarak kendi evlerine geri dönerler. Birkaç gün sonra gelinin annesi, tatlılar, saç ekmeği, koyun eti, bir teneke dolusu bulgur ve bir teneke helva ile damadın evine giderler. Akşam üzeri tekrar kendi evlerine dönerler. Ertesi gün, gelinin ailesi yemek hazırlar ve gelin ile damadı yemeğe davet ederler. Bu şekilde birbirleriyle daha yakınlaşıp samimiyet kazanırlar (K44).
- Yezidi geleneğine göre, eğer çarşamba günü düğün yapılırsa, bir sonraki çarşamba günü gelin annesinin evine giderdi. Yanında büyük külçeler helva ve şeker götürürdü. Gelin, annesinin evinde dört-beş gün kalır ve yanında götürdüğü tatlıları annesi tarafından komşulara dağıtılırdı. Gelin eşinin evine dönmeden önce annesi de benzer şeyler hazırlar ve kızına vererek kız da tekrar eşinin evine giderdi (K47).

3.4.3.2. Gelin kaynana ilişkileri

Gelin ve kayınvalide arasındaki ilişkiler, yalnızca iki kişi arasında değil, aynı zamanda kocanın da dahil olduğu üçlü bir yapı olarak ele alınmalıdır. Bu üçgen dinamiklerinde, her bir birey diğerlerini etkileyebilir; gelin ile kayınvalide arasındaki bir anlaşmazlık, karı koca ilişkisini bozabilirken, bazen de karı koca arasındaki gerginlik, gelin ve kayınvalide arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyebilir. Çatışmaların temel nedenlerinden biri, gelinin eşini kendi tarafına çekmek istemesi, kayınvalidenin ise oğlunu paylaşmakta zorlanması olabilir.

Bu durumda, kaçınılmaz olarak erkek, gelin ve kayınvalide arasındaki gerilimin odak noktası olur. Bazı durumlarda erkek, hangi tarafı seçeceği konusunda kararsız kalarak zor bir pozisyonda kalır. Gelin ve kayınvalide arasındaki çatışma,

yüzyıllardır süregelen bir sorun olmaktan çıkıp, toplumsal bir gelenek haline gelmiştir. Bu çatışmalar, aile içinde denge ve uyumun sağlanmasında büyük zorluklar yaratabilir (Aydın ve Canel, 2017, s.3).

Zaho ve çevresinde eskiden genellikle bir evde birden fazla gelin kaynanasıyla birlikte kalırdı. Bu durum gelinlerin sorumluluklarını artırırđı çünkü ev işleri ve diğerk görevler paylaşılmak zorundaydı. Gelinler kaynanaların otoritesine tabi olurlardı ve genellikle onların isteklerine göre hareket ederlerdi. Bu da gelinlerin yaşamını oldukça sınırlar ve kaynanalarından korktukları için kendilerini rahatça ifade edemezlerdi.

Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, gelinler evdeki işlerin büyük bir kısmını üstlenir ve kaynananın yerine geçerdi. Bu değişim, genellikle anne ve oğul arasındaki güçlü bağı zayıflatır ve kıskançlık, çatışma ve rekabetin temellerini atardı. Oğul, annesinin yerine gelinini koyduğunda annesiyle olan bağı zayıflayabilirdi ve bu da aile içinde sürtüşmelere neden olabilirdi.

Ancak günümüzde gelinler için durum farklıdır. Bazı yerlerde gelinler, düğün salonundan direkt kendi evlerine gidebilir ve kaynana derdiyle uğraşmak zorunda kalmazlar. Bu, günümüz gelinlerinin daha özgür ve rahat bir hayat yaşamasını sağlar. Artık gelinler kendi kararlarını alabilir ve kendi hayatlarını şekillendirebilirler.

Eskiden, çevredeki insanlar genellikle kaynanalara “geline iyi bak” derlerdi, ancak günümüzde bu durum değişti ve artık insanlar gelinlere “kaynanana iyi bak” derler. Bu değişim, gelinlerin haklarının ve ihtiyaçlarının daha fazla önemsendiğini ve kaynanaların otoritesinin azaldığını gösteriyor.

Kaynanalar geçmişte erzak odasını kilitler, anahtarı yanında götürür ya da sabunları saklardı, böylece gelin banyo yapamaz ya da çamaşır yıkayamazdı. Ayrıca saç ekmeği sayar ve her birinin arasına renkli bezler koyardı, böylece gelinin ne kadar ekmek yediğini takip edebilirdi. Gelin kaynanasından şikâyet ederse, eşi bu şikayeti dikkate almazdı, çünkü kaynananın otoritesi çok güçlüydü ve evin bütün işleri ondan sorulurdu. Gelinin konuşma hakkı yoktu, ne kadar haklı olsa bile.

Ancak günümüzde gelinler, özgürlükleri ve yaşam standartları için her şeyi yapabilirler. Kaynanaların otoritesi zayıfladı ve gelinler, geçmişte olduğundan çok daha bağımsız hale geldiler.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden gelin kaynanasının sözünden çıkmazsa, kaynana onu canından bile daha çok severdi. Ancak eğer gelin kaynanasının sözünden çıkarsa ve uzun dilli olursa, o zaman kaynana onu iki ayda kocasından boşatırdı (K8, K28).
- Kaynanası onu çok severdi ve o da kaynanasının sözünden hiç çıkmazdı. Çünkü evlilik, acısıyla tatlısıyla sürdürülmesi ve başarılması gereken bir ilişkiydi (K9).
- Eskiden, gelin-kaynana ilişkisinde, eğer kaynana gelinini istemezse, eşi mecburen onunla başka bir eve yerleşirdi. Çünkü o zamanlar boşanma seçeneği yoktu ve ikinci bir eş de almak için genellikle yeterli parası olmazdı. Bu nedenle, başka bir eve yerleşmek daha mantıklı bir seçenek olarak görülürdü (K10).
- Eskiden, gelin-kaynana ilişkisi için, eğer kaynana gelinini severse, gelinin hayatı cennet gibi olurdu. Ancak, eğer kaynana gelinini sevmezse, gelinin hayatı cehenneme dönerdi ve her gün cehennemde yaşar gibi hissederdi. Çünkü eskiden, kaynananın izni olmadan komşunun evine gitmek dahi yasaktı. Hatta aynı köyde babasının evine bile gitmek yasal değildi. Çünkü eskiden kocanın sözü hiçbir değer taşımazdı, kaynana ne derse o olurdu (K12).
- Eskiden gelin-kaynana ilişkisinde, kaynana ne derse o olurdu. Eğer gelin kaynanasına kulak asmazsa, kaynanası ailesine haber verip kızlarını terbiye etmesini isterdi. Anne babası geldiği zaman kızını korkutur ve diyorlardı ki, kaynananın sözünden sakın çıkma derdi. Eğer gelin eşine söylerse, eşi de ona git derdini anneme anlat, bana anlatma derdi (K13).
- Eskiden her biri birbirine zulmetmek isterdi ve kaynana hem oğlunu hem de gelini kontrol altında tutardı. Çünkü eskiden evin tüm bütçesi kaynananın kontrolü altında olurdu. Hatta evden çıktığında erzak odasını kilitler ve anahtarını yanında taşırdı çünkü kaynanaya göre gelin her şeyi israf ediyordu. Bu yüzden kaynana her yeri kilitler ve bir anahtarı da yanında taşırdı (K15).
- Eskiden kaynanalar çok katıydı ve sac ekmeği gelinine saydırırdı. Kaynana ebe olduğu için her doğumda doğum yapan kadının evinde kalırdı; bazen bu süre yedi gün sürerdi. Gitmeden önce sac ekmeğin arasına küçük

bezler koyardı; bu bezler rengarenkti. Kaynana, ekmekleri sayar ve gelin, kaynanası gittikten sonra birkaç sac ekmeği yerse endişelenirdi çünkü kaynanası onları saymış olurdu. Gelin, sac ekmeklerinden birini yediği için korkar, kenara çekilip nehrin öteki tarafında yaşayan annesine kardeşi aracılığıyla ekmek yollamasını söylerdi. Kardeşi annesine gidip durumu anlatır, annesi de sac ekmeğin içine peynir koyup bohçayı kardeşinin başına bağlardı. Kardeşi, bohçayı alıp yüzerek ablasının yanına giderdi. Gelin eve döner ve bohçadaki ekmeği hızlıca yerdi. Ancak kaynanası aniden gelirdi. Gelin ekmek ve peyniri saklamak için beşiğin altına koyardı. Fakat kaynana, gelinini küçük düşürmek için bunu mahalledeki kadınlara gösterdi. Kadınlar kaynanaya itiraz etti, “Günahtır, ekmeği bile kızı saydırıyorsun. Bu da bir insan evladı, yeter artık” diyerek kaynananın tutumuna karşı çıktılar (K31).

- Eskiden gelin ve kaynana ilişkisi, kaynananın söylediklerini gelinin sessizce dinleyip harfiyen yerine getirmesi üzerine kuruluydu. Gelinler kaynanalarına karşı seslerini yükseltip karşılık vermekten çekinirlerdi, çünkü bu onlar için utanç verici bir davranış olurdu. Dolayısıyla o dönemlerde gelin ve kaynana arasında pek tartışma olmazdı; gelinler kaynananın sözünü dinler ve ona itaat ederlerdi(K49).
- Hristiyanlarda eskiden gelinin söz hakkı yoktu; kaynana ne derse o olurdu. Ancak şimdi kaynananın sözü değil, gelinin sözü geçerli (K21).
- Hristiyanlarda gelin-kaynana ilişkisi eskiden de kötüydü, şimdi de kötü. Çünkü anne, oğlunu paylaşmak istemediği için gelini kıskanıyordu. Bu kıskançlık yüzünden aralarındaki ilişki her zaman bozuk oluyordu (K23).
- Hristiyanlarda eskiden günümüze kadar gelin-kaynana ilişkisi genellikle kötü olmuştur. Eskiden, kaynana gelini eve getirdiğinde, “Bu gelin hem yerimi alacak hem de oğlumu elimden alacak,” diye düşünürdü. Bu yüzden kaynana her zaman gelini eziyet ederdi (K2, K3, K4, K6, K40).
- Yezidilerde eskiden gelin, kaynanasını annesinden bile daha çok severdi ve kaynananın her dediğini dinlerdi; bir dediğini iki etmezdi, çok saygılıydı. Ancak günümüzdeki gelinler, eski gelinlere göre çok sivri dilli ve evdeki her olayı dışarı sızdırıyorlar. Bu nedenle günümüzdeki gelinler, eski gelinlere göre daha saygısız kabul ediliyorlar (K44).

- Yezidilerde eskiden kaynananın sözü ailede oldukça önemliydi, ancak günümüzde gelinlerin sözü kaynanalara göre daha baskın hale geldi. Önceleri kaynanalar genellikle güçlü ve otoriterdi; günümüz kaynanaları ise daha sıska ve sessiz bir profil sergiliyor. Geçmişte gelinler, kaynanalarından duydukları korku nedeniyle haftalarca banyo yapamazlardı çünkü kaynanalar, gelinlerin banyo yapmasını ya da çamaşır yıkamasını engellemek için sabunları saklardı. Günümüzde ise durum tamamen değişti; gelinler artık kendi istekleri doğrultusunda hareket edebiliyor ve kaynanalar eskisi gibi otorite kuramıyor (K45).

3.5. Ölüm

Ölüm, insan yaşamının sona ermesidir. Her toplumda, tıpkı evlenme ve doğum gibi, ölümle ilgili birçok adet ve inanç bulunmaktadır. Toplumların inanış ve törelerinde, ölüm, doğum ve evlilik gibi bir geçiş aşaması olarak kabul edilir. Ölümle ilgili uygulamalarda korku, önemli bir rol oynayan bir etmendir. Din, ölüm korkusunu hafifletmeye çalışsa da tamamen ortadan kaldıramaz.

Ölümle ilgili geleneklerde, ölen kişinin öteki dünyaya geçişini kolaylaştırmak ve onun orada huzurlu bir yaşam sürmesini sağlamak için çeşitli uygulamalar yapılır. Eski kültürlerden günümüze kadar, bütün toplumlar bir öte dünya konseptine sahip olmuştur. Bu inanç, ölen kişinin yaşamını ölümden sonra başka bir boyutta sürdürebileceği düşüncesine dayanır. Hem eski çağlarda hem de modern zamanlarda, bu evrensel anlayış, dinlerin öte dünya inançlarıyla da desteklenmiş ve güçlendirilmiştir.

Uygulamalar ve inançlar, kişinin öte dünyaya yolculuğunu kolaylaştırmayı ve huzurlu bir ölüm deneyimi sunmayı amaçlar. Dinler, ölüm korkusunu azaltmak için yollar sunsa da tamamen ortadan kaldırmakta zorlanırlar. Genel olarak, toplumlarda ölümle ilgili adetler, öte dünya tasavvuru etrafında şekillenir ve bu da tarih boyunca değişmeden süregelen bir olgudur (Örnek, 1971, s.107-109).

Ölüm, yaşamın en acı gerçeklerinden biri olarak genellikle konuşulması tercih edilmeyen bir konudur. İnsanlar ölüm karşısında derin duygular hisseder, ancak genellikle az konuşurlar. Ölümün soğukluğunu uzaklaştırmak için birçok inanç ve uygulama geliştirilmiştir. Türk kültüründe ölümden bahsederken “mevta”, “cenaze” veya “defin” gibi kelimeler kullanılır. Bu terimler, ölüm kelimesini

doğrudan kullanmak yerine, dolaylı olarak ölümle bağlantı kurar. Bu yaklaşım, ölüm konusunu hafifletmeye ve konuşulmasını biraz daha kolaylaştırmaya yardımcı olur (Ergun, 2013, s.134-135).

Ölüm, insan yaşamının son durağı olarak kabul edilir ve geçiş dönemlerinden biri olarak görülür. İnsanlarda korku, çaresizlik ve sınırsız bir etki bırakır. Ölüm korkusu yaşayan kişiler, çevrelerindeki olaylara ve nesnelere daha hassas yaklaşır, bu olayları ölümün belirtileri olarak yorumlayabilirler. Bu nedenle, insanlar genellikle ölümü hatırlatan her şeyden kaçınmaya çalışır. Ölüm, kaçınılmaz ve gerçek bir olgudur; zengin, fakir, genç, yaşlı herkes zamanı geldiğinde ölümü tadacaktır.

Ancak insanın ölümsüzlük arzusu yüzyıllar boyunca değişmemiştir. Tarihte ölümsüzlüğü arayan Kral Gilgamesh ve Lokman Hekim gibi figürlerin hikayeleri anlatılmıştır. Bu hikayeler, insanın sonsuz yaşam arzusunu yansıtır. Yine de ölüm her zaman kaçınılmaz bir gerçektir ve zamanın getirdiği bir son olarak kabul edilir. İnsanlar, ölüm korkusunu azaltmak için farklı yollar arar, ancak ölümsüzlük arayışı hâlâ varlığını sürdürür.

3.5.1. Ölüm Öncesi

3.5.1.1. Ölüm Belirtileri

Ölüm korkusunun bilinçaltında yarattığı baskı, toplumda tedirginliğe yol açar. Bu tedirginlik, geleceği bilme arzusuyla birleşince, insanlar geleneksel olmayan bazı davranışları, çeşitli nesnelerin kullanımını, meteorolojik olayları, hayvanların hareketlerini ve seslerini, hatta rüyalarındaki görüntüleri ölümün işareti ya da ön belirtisi olarak yorumlama eğilimi gösterir. Hatta, hasta birinin psikolojik ve fizyolojik değişikliklerini bile ölümle ilişkilendirebilirler. Bu tür yorumlar, ölüm korkusuyla başa çıkma çabası olarak görülebilir (Örnek, 1971, s.15).

Zaho ve çevresinde gerçekleştirdiğimiz saha çalışmasında, ölümün yaklaşmasına dair işaretlerin özellikle hayvan davranışları, rüyalar ve doğa olayları üzerinden daha belirgin hale geldiğini gözlemledik. Yerel halk arasında, ölümün yaklaştığına dair belirtilerin genellikle hayvanların hareketlerinden, rüyaların sembolik imgelerinden veya doğadaki çeşitli olaylardan anlaşılabileceğine dair yaygın bir inanış mevcuttur. Bu tür inançlar, insanların ölümle ilgili konularda hayvan davranışları, rüyalar ve doğa olaylarının işaretlerine daha fazla önem verdiğini ortaya koymaktadır.

3.5.1.1.1. Hayvanlarla İlgili Olanlar

Halk inanışlarında, ölümü önceden haber veren belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanlar önemli bir yere sahiptir. Hayvanların insanlarda olmayan bazı yetenekleri ve fiziksel özellikleri ile bazılarının uğurlu ya da uğursuz olarak görülmesi, bu tür inançların oluşmasında ve evrenselleşmesinde büyük rol oynar. Evcil veya vahşi hayvanların sesleri, ulumaları, kişnemeleri, tırmalamaları, belirli hareketleri, uçuş yönleri ve alışılmadık davranışları, yaklaşan bir ölümün habercisi ya da ön belirtisi olarak kabul edilir.

Böyle işaretleri gören ya da duyan bir kişi, genellikle içsel bir korkuya kapılır ve gelecekteki felaketi önlemek veya ondan korunmak için çeşitli yöntemlere başvurabilir. Halk arasında bu tür davranışlar, ölümün yaklaşmasıyla ilişkilendirilir ve böylece insanlar, ölümle ilgili korkularını yönetmek için geleneksel uygulamalara yönelirler (Örnek, 1971, s.15).

İnsan yaşamının son geçiş aşaması olan ölüm, çeşitli inanç ve uygulamalara yol açmıştır. Ölüm bilinmezliklerle dolu olduğundan, her din ona farklı anlamlar yüklemiştir. Bazı inançlarda ölüm sonrası yaşam fikri benimsenirken, diğerlerinde ölümün yaşamın sonu olduğu düşünülür. Hayvanların davranışları da ölümle ilişkilendirilen işaretler arasında yer alır. Halk arasında, hayvanların bazı hareketlerinin ölümü hissettiklerini gösterdiğine inanılır.

Örneğin, bir horozun zamanı dışında ötmesi veya tavuk gibi farklı sesler çıkarması olumsuz olarak yorumlanır. Köpeklerin sabahın erken saatlerinde veya ezan sırasında sürekli havlaması da ölüm belirtisi olarak kabul edilir. Ayrıca, köpek veya baykuş gibi hayvanların, gözlerinde perde olmadığı için Azrail'i görebildiklerine inanılır. Ansızın bir tavşanın yola çıkması da o gün bir uğursuzluk olacağına dair bir işaret olarak kabul edilir. Bu tür inançlar, insanların ölüm korkusunu hafifletmek veya gelecekteki felaketleri önceden anlamak için çeşitli yollar aradıklarını gösterir (Alptekin, 2018, s.322-327).

İnsanlık tarihi boyunca, bazı hayvanlara sembolik anlamlar yüklenmiştir. Bu semboller, kimi zaman uğurlu, kimi zaman da uğursuz kabul edilir. Geleneksel halk inanışlarına göre, ölümün yaklaştığını gösteren işaretler genellikle hayvanlar aracılığıyla ifade edilir. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Zaho ve çevresinde de bazı hayvanlar ölüm habercisi olarak görülmektedir. Evcil hayvanlar arasında

köpek ve horoz, yabani hayvanlar arasında ise tavşan ve baykuş, ölümün yaklaşmasıyla ilişkilendirilir.

Bu semboller sadece birer inanış ürünü değildir; aynı zamanda insanların doğayı ve çevrelerini gözlemleyerek elde ettikleri deneyimlerin bir sonucudur. Bu semboller, insanların çevrelerini ve doğayı nasıl algıladıklarını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel mirasın ve halk inanışlarının önemli bir parçasını oluşturur. Zaho ve çevresindeki insanlar da diğer birçok yerde olduğu gibi, hayvanların davranışlarını ve sembollerini ölümün yaklaşmakta olduğuna dair işaretler olarak yorumlar.

Bu tür inanışlar, toplumun geleneksel bilgi ve deneyimlerine dayanır. Hayvanların belirli hareketleri ve sembolik anlamları, ölümle ilgili tahminlerde bulunmak için kullanılır ve bu uygulamalar, kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam eder.

Zaho Halk Kültüründe

- Eğer aniden yola bir tavşan çıkarsa, bütün gün uğursuzluğun peşini bırakmayacaktır (K8).
- Gece boyunca mahallede çok fazla köpek uluyorsa, bu Azrail'in yaklaştığını ve birinin canını almaya geleceğini düşündürüyordu (K9, K14, K15, K27, K28).
- Halasının evinin önünde köpekler sürekli havlıyordu ve halası, gelinin kötü bir haber getireceğini hissettiğini söyledi. Halasının içini bir endişe kaplamıştı. Tam o sırada bir silah sesi duyuldu. Halası, oğlu Hikmet'i bulmak için dışarı çıktı; Hikmet çobandı. Nehrin kenarına geldiğinde oğlunu kanlar içinde yerde yatarken buldu. Halası korkmuştu ve oğluna "Bunu kim yaptı?" diye sordu. Hikmet bilmiyordu. Hastaneye götürmek için yola çıktılar. Hikmet, annesine dönerek, "Anne, eğer ben ölürsem, beni bu köyde toprağa verin," dedi ve ardından öldü. Annesi oğlunun vasiyetini yerine getirerek onu köyde toprağa verdi. Hikmet'in on beş günlük bir bebeği vardı; yeni baba olmuştu ama çocuğunu büyütemeden yaşamını yitirmişti (K10).
- Yolculuğa çıkmaya hazırlanan birinin önüne aniden bir tavşan çıkarsa, kişi kötü şansa inanır ve yolculuktan vazgeçip tekrar evine döner (K11).

- Geceleyin, bir köpek insana doğru gelirse, o köpek aslında Azrail'dir ve o kişinin ruhunu almaya gelmiştir (K12).
- Halk inanışına göre, bir köpek gece boyunca uluduğunda insanlar şunu düşünür: Köpek, Azrail'e "Köyümün çevresine gelme" der. Daha sonra, "Benim olduğum köye girme" diye uyarır. Ardından, "Benim bulunduğum mahalleye girme" der. Sonra, "Benim olduğum eve girme" diye ikaz eder. En sonunda, köpek Azrail'e, "Canımı alma, başkasının canını al" diye seslenir. İşte bu yüzden köpeklerin uluması bazı toplumlarda uğursuzluk ve ölüm habercisi olarak kabul edilir (K13).
- Gece boyunca köpek uluyorsa, bu hayra alamet değildir. Aynı şekilde, yolda aniden bir tavşan belirdiğinde, bu da genellikle uğursuzluk olarak kabul edilir (K15).
- Evde tavşan veya güvercin beslemek iyi değildir; ölüm getirdiğine inanılır (K24).
- Eskiden, biri yola çıktığında yoluna aniden bir tavşan çıkarsa, tavşana bir şey vermesi gerekirdi. Eğer biri gece dışarıda gezerken yoluna tavşan çıkarsa, belayı uzaklaştırmak için tavşanın yoluna para atarlardı. Bu, uğursuzluğu önlemek için yapılan bir uygulamaydı (K25).
- Sabah erken saatlerde bir tavşan yola çıkarsa, bu iyiye işaret değildir ve bunun kötü bir olayın habercisi olduğuna inanılır (K28).
- Gece boyunca köpek uluyorsa, evin büyüü "Git, köpeği sustur yoksa Azrail gelecek ve birinin canını alacak" der (K31).
- Eskiden, köpeğin ulumasının Allah'ın gazabının göklerden indiğinin işareti olduğuna inanılıyordu (K32).
- Eskiden, köpek gece boyunca uluduğunda, evin kadını çocuklara "Gidin, telliyi ters çevirin ve üzerine tükürün. Köpek susacak ve beladan korunmuş olacağız" derdi (K55).
- Hristiyan inancına göre, köpek çok uluyorsa, bu birinin yakında öleceğine işarettir. Eğer bir tavşan bir eve girerse, o evden bir cenaze çıkacağına inanılır. Baykuşun sık sık ötmesi ise, kısa zamanda birinin öleceğinin habercisi olarak kabul edilir (K21).
- Yezidi inanışına göre, karga ve kumru çok öterse, bu durum birinin cenazesini gördükleri anlamına gelir ve yakında birinin öleceğine işaret eder (K20).

3.5.1.1.2.1. Ev ve eşyayla ilgili belirtiler

Ev, eşyalar, araç gereç ve yiyecek çevresinde oluşan bazı inançların temelinde ölüm korkusu yatar. Bu inançlar, halk tarafından çoğu zaman ölümün ön belirtileri veya ölüm getirecek eylemler olarak görülür. Ancak evde ve ev eşyasında gıcırtı, çıtırtı, kötöleme, kırılma veya çatlama gibi fiziksel olaylar, beklenmedik bir zamanda kapı veya pencere çalınmasıyla ilişkilendirilir. Bu tür belirtiler sadece ölümün değil, aynı zamanda başka felaketlerin de yaklaşmakta olduğuna işaret eder (Örnek, 1971, s.20-21).

Zaho bölgesinde, eşyaların yere düşmesi veya kırılması genellikle kötü haberlerle ilişkilendirilir. Kaynak kişilere göre, evde bir eşyanın kırılması normal karşılanırken, ikinci eşyanın kırılması kötü bir haberin geleceği anlamına gelir. Evin yaşlısı, kötü haberi engellemek için birine, “Git, üçüncüyü de sen kır ki bela dursun,” der. Bu kişi de inanca göre, üçüncü eşyayı kırarak belayı durdurmayı amaçlar.

Bu gelenek hem Müslümanlar hem Hristiyanlar hem de Yezidiler arasında yaygındır, çünkü belayı önlemek için üç eşyanın kırılması gerektiğine inanılır. Aynanın yere düşüp kırılması da kötü haberin habercisi sayılır. Bu inançlar Zaho kültüründe geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve artık bir gelenekten öte, bir inanış biçimi haline gelmiştir. Halen her evde uygulanır, çünkü bu inanç derin köklerle kültüre yerleşmiştir.

Zaho Halk Kültüründe

- Bir bardak kırılırsa, büyükler “Üçüncüsünü de kır, yoksa büyük bir olay olabilir” derlerdi. Çünkü bir bardak kırıldığında tatsızlık çıkar, ikincisi musibet getirir, üçüncüsü ise ölümle sonuçlanır. Bu yüzden üçüncüsünü kırmak daha iyi görülürdü (K8).
- Bir sabah, oğlu sınava gitmeye hazırlanırken aniden ayna düştü ve kırıldı. Kadın, ona dönüp “Sen sınavı kazanamayacaksın” dedi. Oğlu sınavdan döndüğünde, gerçekten de sınavı kaybetmişti (K9).
- Eskiden, bir ayna ya da cam bir şey kırıldığında, insanlar bir şey olacağı korkusuyla üçüncü bir eşyayı da kırarak belayı önlemeye çalışırlardı. Bu, uğursuzluğun durması için yapılan bir uygulamaydı (K10, K11, K12, K13, K14, K16, K19, K24, K25, K49).

- Hristiyanlarda, bir bardak kırıldığında, “Bela gitti” derler ve belanın bardağa bulaşıp insana bulaşmadığını söylerler (K23).
- Yezidilerde, bir ev eşyası kırıldığında, “Üçüncüsünü de kır, belayı uzaklaştır” derlerdi(K20).
- Yezidilerde, bir günde iki eşya kırılırsa, belayı önlemek için üçüncü olarak bir çay kaşığı kırılırdı (K44, K46, K47).

3.5.1.1.3. Tabiat Olaylarıyla İlgili Belirtiler

Doğa olaylarıyla ilgili eski inanç ve uygulamaları incelerken, ay ve güneş tutulmalarının geniş anlamda ölümle bağlantılı olduğu görülür. Eskiden, bu tür gök olaylarının önemli kişilerden birinin ya da birkaçının öleceği ya da kıyametin kopacağına işaret ettiği düşünülürdü. Yıldız kayması da benzer bir inançla ilişkilendirilir; yıldız kaydığı zaman birinin ya da bir alimin öldüğü söylenirdi. Bazı bölgelerde, yıldızın gökten düşmesi, sahibinin artık hayatta olmadığını gösterirdi.

Kuyruklu yıldızın görünmesi, ölümün artacağına dair bir işaret olarak kabul edilirdi. Orta Çağ'da yaşayan Altay Türklerinde, yıldırım düşmesi tanrının bir laneti olarak görülürken, Uygurlar arasında yıldırım düştüğü zaman göğe doğru ok atılarak kötü ruhların kovulacağına inanılırdı.

Her bölgede farklı inançlar mevcuttur, ancak genel olarak bu tür doğa olaylarının ölümüne veya önemli bir değişime işaret ettiği düşünülmüştür (Ersoy, 2002, s.92-93).

Ay ve güneş tutulması, yıldız kaymaları, şimşek çakması ve gök gürlemesi gibi doğa olayları, halk inanışlarında sıklıkla ölümün habercisi olarak görülür. Ay ve güneş tutulması, bazı topluluklarca korkutucu bir olay olarak kabul edilir ve şöyle düşünülür: Ay ve güneşin tutulması, kaosa, savaşa, ya da kıtlığa işaret eder. Ay ve güneşin kızıl renkte görülmesi, genellikle kan döküleceği ve yıl içinde savaş çıkacağı anlamına gelir.

Yıldız kayması da ölümle ilişkilendirilir; her yıldız kayması sonrası kırk gün içinde birinin öleceği düşünülür. Eğer kayan yıldız yaşlı biri görürse, bu kişinin vasiyetini düzenleyip dünyaya hazırlık yapması önerilir. Bu inançlar, birçok kültürde ortak olan ve doğa olaylarına yüklenen derin anlamları yansıtır (Örnek, 1971, s.24-25).

Zaho ve çevresinde uzun yıllardır devam eden bazı inançlar vardır. Bu inançlardan biri, yıldız kaymasıyla ilgilidir. Saha çalışması sırasında elde edilen bilgilere göre, her yıldız kayması, bir bilge kişinin ölmek üzere olduğuna işaret eder. Bu nedenle, bir yıldızın kaydığını gören kişiler, genellikle bir alimin veya önemli bir şahsiyetin vefat ettiğini düşünürler.

Eskiden ay tutulması olduğunda, insanlar korku ve endişe yaşırdı. Bazıları, kötü bir olayın yaklaştığını düşünerek ağlar veya silahlarla ateş açarlardı. Diğer bir inanişâ göre, ay tutulması sırasında ayın bir balina tarafından yuttuğunu inanılırdı. Bu yüzden, ayın tekrar ortaya çıkması için insanlar gürültü çıkararak balinanın midesinden çıkarmayı hedeflerdi.

Kalafat'ın tespitlerine göre, yıldız kaydığında bir kişinin öleceğine dair inanç, Azerbaycan, Nahçıvan, Erbil gibi yerlerde de yaygındır. Buralarda her insanın bir yıldızı olduğu ve insanın ölümüyle bu yıldızın kaybolduğuna inanılır. Ancak Zaho'da bu durum biraz farklıdır; yıldız kaydığında akla ilk gelen şey, toplumda önemli bir rol oynayan bir kişinin öldüğüdür. Bu, bu kişilerin toplumda yıldız gibi parladığı ve normal insanlardan farklı oldukları inancından kaynaklanır. Yıldızlar nasıl gökyüzünde parlıyorsa, bu önemli kişiler de toplumda aynı şekilde parladıkları için, yıldız düştüğünde bir büyük kişinin öldüğü düşünülür.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden, gece ay tutulduğunda, çevredeki herkes “Balina ayı yutmuş!” derdi. Herkes bir demir çubuk ve tenekelere vururdu. Camilerde Kur'an okunurdu, ta ki ay eski haline dönene kadar. İnsanlar endişeli bir şekilde beklerdi çünkü büyük bir olay olacağına inanılırdı (K9, K14, K15, K27, K28).
- Eskiden, gece ay tutulduğunda, çevredeki herkes silahlarını alıp gökyüzüne ateş ederdi ve “Alla hu Ekber, Alla hu Ekber!” diye bağırırlardı. İnsanlar büyük bir belanın üzerlerine geleceğine inanırlardı (K10).
- Bir yıldız kayarsa, bu bir âlimin öldüğü anlamına gelmektedir (K31).
- Eskiden, bir yıldız kaydığını gördüler ve bir süre sonra 1. Dünya Savaşı patlak verdi, ardından açlık neredeyse dünyanın yarısına yayıldı. Bu olaylar, yıldız kayması ile ilişkilendirildi (K32).
- Gökyüzünde toz bulutu oluşursa, bu bir âlimin ya da bir şeyhin öldüğü anlamına gelir (K49).

- Yezidi inanışına göre, bir yıldız kayarsa biri ölecektir. Eğer ay tutulması olursa, insanlar tenekelere vurarak ay eski haline dönene kadar beklerler, çünkü kötü bir şeyin olacağından korkarlar (K20).
- Yezidilerde, bir yıldız kayarsa, bunun birinin ölümünü işaret ettiğine inanılır. Eğer ay tutulması veya güneş tutulması olursa, bunun nedeni Cebrail'in önüne geçmesidir ve bu yüzden karanlık olur (K45).
- Yezidilerde, bir yıldız kayarsa, bunun birinin öldüğü ve ruhunun göğe yükseldiği anlamına geldiğine inanılır (K47).

3.5.1.1.4. Düşle İlgili Belirtiler

Bilinçaltında biriken farklı olayların sembolik çağrışımlarla birleşerek bazı rüyalara dönüştüğü düşünülür. Bu rüyalar, rüyayı gören kişi ya da yakınları tarafından genellikle ölüm belirtisi olarak yorumlanır. Rüyalarla ilgili yorumlar, rüya tabirleri, fal kitapları ve benzeri kaynaklarda yer alan geleneksel bilgiler, halk arasında bu tür inançların yaygınlığını ve geçerliliğini artırır. Bu geleneksel bilgiler, rüyaların gizemli anlamlarını ve sembolik önemini güçlendirir. Bu nedenle, bazı insanlar rüyalarını yorumlarken ölümle ilgili endişelere kapılabilir (Örnek, 1977, s.210).

Zaho ve çevresinde yapılan saha çalışmaları, yerel halkın rüyalarla ilgili bazı geleneksel inançlara sahip olduğunu ortaya koydu. Bu inançlara göre, rüyada diş görmek, genellikle ölümün habercisi olarak kabul edilir. Dişler aileyi temsil eder; ön dişler ailenin yakın üyelerini, arka dişler ise daha büyük aile bireylerini simgeler. Rüyasında ölmüş birini gören kişinin, bu kişinin evden birini almak için geldiğine inanılır. Ayrıca rüyada saçın kesilmesi de kötü bir işaret olarak yorumlanır. Eğer bir kadının rüyasında saçı kesilmişse, bu durum eşinin ölümünü işaret edebilir.

Bir başka yaygın inanç da ayakkabılarla ilgilidir. Toplumdaki bazı halk inanışlarına göre, çift ayakkabı karı kocayı simgeler. Bir çiftin bir teki kaybolursa, bunun bir eşin ölümünü temsil edebileceğine inanılır. Eskiden, insanlar kötü bir rüya gördüklerinde cami imamına gidip rüya tabiri başvuruyorlar, ancak günümüzde internet sayesinde insanlar rüya yorumlarını online sitelerden öğrenmeyi tercih ediyor.

İnsanların teknolojiyle iç içe yaşamasına rağmen, merak duygusu hala güçlü bir şekilde varlığını sürdürüyor. Bu nedenle, rüya gören kişiler genellikle bu rüyanın

ne anlama geldiğini kendi kendilerine sorarlar. Rüyanın yorumunun iyi ya da kötü olup olmadığı merak uyandırır ve insanlar bu merakla rüyalarını anlamlandırmaya çalışır.

Zaho Halk Kültüründe

- Eğer rüyasında dişinin düştüğünü görürse, o kişinin kardeşi ölecek anlamına gelir (K8).
- Rüyasında bir mezarın yanındaydı ve biri ona seslendi, bu senin eşinin mezarıdır. Daha sonra eşi vefat etti ve mezarına gittiğinde, rüyasında gördüğü mezarın aynı olduğunu fark etti (K9).
- Eşi ölmeden önce bir rüya gördü. Rüyasında evleri taziye eviydi ve ölmüş olan kayınvalidesi taziyenin içindeydi. Kayınvalidesine, “Eşim nerede?” diye sordu. Kayınvalidesi elini tuttu ve “Git buradan, burada yerin yok,” dedi. Uyandıktan sonra bir iki hafta içinde eşi vefat etti. Bu rüya sonrası anladı ki kayınvalidesi oğlunu almak için rüyasına girmişti (K9).
- Babası rüyasında üçüncü büyük azı dişinin düştüğünü gördü. On gün sonra annesi vefat etti (K10).
- Rüyasında eğer bir ayakkabının tekini görürse ve diğeri kaybolmuşsa ya adam ölür ya da karısı ölür (K11).
- Rüyasında eğer tek bir terlik görürse ya adam ölür ya da eşi; çünkü çift terlik, karı koca anlamına gelir. Eğer rüyasında bir ölüyü görürse, inanışa göre o ölü başkasını almaya gelmiştir. Rüyasında bir ölüyü bir köprüden geçerken görüyorsa, o ölü başkasının canını almak için gelecek demektir (K12).
- Rüyasında dişinin düştüğünü gördü ve evlerinin duvarı yıkılmıştı, ayrıca evlerinden siyah bir su akıyordu. Bu rüyadan iki gün sonra oğlu nehre düştü ve boğuldu (K13).
- Rüyada bir hırsızın bir eve girdiğini görmek, birinin öleceği anlamına gelir; çünkü rüyada hırsız, Azrail’i temsil eder (K24).
- Babası rüyasına girdi ve ona, “Torunumu almaya geldim,” dedi. Uzun bir süre geçmeden kızı öldü (K26).
- Rüyada bir ölünün önünde meyve tabağı varsa ve o ölü meyveleri yiyorsa, bu, o aileden birinin öleceği anlamına gelir (K31).

- Rüyada eski ölüleri görmek, bunların gelip birini alacağı anlamına gelir; çünkü eski ölüler hayra alamet değildir (K33).
- Rüyada kurt görmek, ölümü getireceği anlamına gelir (K49).
- Hristiyanlarda, rüyada altın ve diş görmek, birinin öleceği anlamına gelir (K2, K3, K23).
- Yezidilerde, eğer bir ölü birinin rüyasına girerse, o kişi sabah kalktığında, “Ölünün değerini bilmiyoruz,” der ve o ölü için hayır işleri yaparak bu hayır işlerinin ona gitmesini dilerler (K20, K43, K44, K46, K47).

3.5.1.1.5. Hastada Görülen Belirtiler

Hasta bireyin yaşamının sonuna yaklaştığını gösteren bazı fiziksel ve psikolojik belirtiler vardır ve bu işaretler genellikle ailesi ve sevdikleri tarafından dikkatle izlenir. Bu tür işaretler, hastanın ömrünün sona yaklaştığını gösterir ve dolayısıyla, hastanın istek ve ihtiyaçlarına özel bir özen gösterilmelidir. Hasta, birdenbire ayağa kalkmaya çalışıp “gitmem gerek” dediğinde, bu genellikle yaklaşan ölümün bir işareti olarak kabul edilir. Aynı şekilde, sevdiği birini görmek istemesi, sık sık ölümden bahsetmesi, uzaktaki bir akrabasını görmek istemesi, çocuklarıyla vasiyet konusunu konuşması, borçlarını ödemek istemesi ya da hatıralardan söz etmesi de benzer işaretler olabilir. Ayrıca, gözlerinin sürekli tavana doğru bakması, odadaki ışığın açık kalmasını istemesi, ya da cennet hakkında konuşması da yaklaşan ölümün sinyalleri olarak yorumlanır. Hastanın yakınları, bu tür işaretleri gözlemleyerek, sevdiği kişinin ihtiyaçlarına ve son isteklerine saygı göstermeye çalışır (Örnek, 1971, s.30-31).

Zaho çevresinde saha çalışması sırasında kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre, ölüme yaklaşan kişilerde görülen belirtiler oldukça çeşitlilik gösterir ve genellikle hastanın yakın çevresi tarafından fark edilir. Bu belirtiler hem psikolojik hem de fizyolojik değişiklikleri içerir.

Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, hastaların ruh hali ölüme yaklaştıkça değişir. Hasta, sevdiği insanlarla zaman geçirmek veya onlarla konuşmak isteyebilir. Özellikle çocukluk arkadaşlarını veya aile üyelerini görmek arzusu ortaya çıkabilir. Bunun yanı sıra, doğduğu veya büyüdüğü yeri ziyaret etme isteği de yaygındır. Bu istekler, ölüme yaklaşan kişilerin gösterebileceği işaretlerden bazılarıdır.

Fizyolojik belirtiler de oldukça belirgin olabilir. Vücut dengesi bozulmaya başlar ve çeşitli belirtiler kendini gösterir. Hastanın kilo kaybettiği, yüzünün

sarardığı, ellerinin veya ayaklarının beyazlaştığı gözlemlenebilir. Ayrıca, hastada titreme veya sürekli üşüme hissi de yaygın olarak görülür. Kaynak kişilerin ifadelerine göre, bu belirtiler genellikle hastanın ailesi tarafından fark edilir ve ölümün yaklaştığını düşündürür.

Bu tür belirtiler ortaya çıktığında, aileler genellikle hastanın son isteklerini yerine getirmeye çalışır. Ancak kaynak kişilerin aktardığına göre, her hastanın farklı istekleri olabilir ve bu isteklerin karşılanması bazen zor olabilir. Yine de aileler, ellerinden gelenin en iyisini yaparak hastaya destek olmaya çalışır.

Zaho Halk Kültüründe

- Eşi ölmeden 0n gün önce, her gün ona “Seni bırakacağım, seni bırakacağım” diyordu. Eşi sorduğunda, “Beni neden bırakacaksın?” diye, yalnızca aynı kelimeleri tekrarlıyordu. Eşi öldüğünde, onun gerçekten kendisini bırakmış olduğunu anladı, çünkü ölümü yaklaşımtı (K9).
- Eğer hasta üç hafta boyunca yataktan kalkmazsa, ölümü yakındır demektir. Ayrıca, burnunun ucu sararmaya başlarsa, bu da ölüme yaklaştığını gösterir (K10).
- Hasta olan kişi ailesine, “Sizi bırakacağım ve gideceğim, benim yerim çok güzel” ya da “Gideceğim yer çok güzel” diyebilir. Bazen de “Canım meyve istiyor, ama o meyvenin mevsimi değil” ya da “Bir arkadaşımı özledim, uzun zamandır görmedim” der. Ailesi, bu tür sözlerin onun ölümünün yaklaştığını gösterdiğini anlıyordu (K12).
- Annesi ölmeden önce, beyaz elbiseli insanlar gördüğünü söylüyordu. Bir gün annesi ona, “Beyaz elbiseli insanlar senin evine geldi mi?” diye sordu. O da, “Hayır, gelmedi” diye cevapladı. Ancak biliyordu ki annesinin ölümü yaklaşımtı (K13).
- Onların komşusu hastaydı. Kadının annesi, komşusunun bir şeye ihtiyacı olup olmadığını öğrenmek için yanına gitti. Komşu, canının karpuz çektiğini söyledi. Fakat kış aylarıydı ve karpuz bulmak zordu. Kadının annesi, yaz meyvelerini samanlıkta saklardı. Bu yüzden, samanlığa gidip sakladığı bir karpuzu aldı ve komşuya götürdü. Hasta kadın karpuzu yedi. Bir süre sonra komşu vefat etti (K14).
- Annesi hasta olduğunda, ona her zaman nerede namaz seccadesi olduğunu ve koyun yününü sorardı. Bunu tekrar tekrar tekrarlardı. Çok geçmeden annesi

vefat etti. Kayınbiraderi hasta olduğunda ise, sadece nar yemek istediğini söyledi. Ancak Zaho'da nar bulamadıkları için Musul'dan getirdiler. Nar geldiğinde, kayınbiraderi doya doya yedi. Bir süre sonra o da vefat etti (K19).

- Annesi çok hastaydı ve üç dileği vardı: Birincisi yer elmasını yemek, ikincisi dağdaki karı tatmak, üçüncüsü ise keklik eti yemeyi arzulamaktı. Kızı, annesine yer elmasını ve dağdaki karı getirmeyi başardı, ama keklik etini zamanında ulaştıramadı. Annesi, dileği gerçekleşmeden vefat etti (K24).
- Eskiden derlerdi ki yağmurun alameti rüzgardır, ölümün alameti ise yüksek ateştir. Eğer birinin yüksek ateşi düşmezse ve yataktan kalkamazsa, onun öleceğine inanılır (K31).
- Eşi çok hastaydı ve sürekli ölen kız kardeşlerinden bahsediyordu. Oğlu yanına geldiğinde, ona “Gitme, halanlar senin için yemekler hazırlayacak” dedi. Bu sözlerinden, onun ölümünün yaklaştığını anladılar (K33).
- Hasta olan bir kişi, kırk gün boyunca hem rızkı kesiliyor hem de ne söylediğini bilemiyor. Geleneksel bir söz vardır ki, bu kırk gün boyunca o kişi başıboş bir insan gibi dolaşıyor ve ne dediğini de bilmiyor (K8, K9, K10, K11, K15, K24, K25, K28, K31, K33).
- Eğer bir hasta sürekli ölümlerden bahsederse, onlarda şöyle bir laf vardır: “Ölüm kendini ona göstermiş (K49).
- Hristiyanlarda, eğer bir hastanın iştahı yoksa ya da ölen annesinden ve babasından bahsedip “Keşke onları görebilseydim” derse veya “Keşke bu olayı yaşasaydı” gibi ifadeler kullanırsa ve geceleri hiç uyumuyorsa, bu durum ölümün belirtileri olarak kabul edilir (K23).
- Yezidilerde bir adam çok hastaydı ve son isteği kızını görmektir. Ancak kızını Almanya'daydı. Kızını görüntülü aradılar, ama kızını bunun yerine uçağa binip Zaho'ya geldi. Babasıyla görüştü. Bir müddet sonra babası vefat etti (K20).
- Yezidilerde biri çok hastaydı ve kış aylarındaydı. Canı çok kavun istiyordu. Ailesi her yere bakmasına rağmen bulamadı. Adam, kavunu yemeden vefat etti (K20).
- Yezidilerde, biri hastaysa ve çevresindeki insanlar onun öleceğini biliyorsa, hasta olan kişi ne isterse, herkes seferber olur ve onu getirmek için ellerinden geleni yapar (K44).

3.5.1.1.6. Ölümünden Kaçınmalar

Birçok halk inanışında ölüm ve ölümle ilişkili davranışlar korku uyandırıcı olarak kabul edilir. İnsanlar, ölümü önlemek ya da ölümünden korunmak için çeşitli ritüeller ve gelenekler geliştirmiştir. Bunların arasında, ölüm habercisi olarak kabul edilen nesnelerin kırılması, rahatsız edici rüyalar görülmesi ya da ani psikolojik ve fizyolojik değişiklikler yer alır.

Ölümünden korunmak amacıyla uygulanan bazı yöntemler, ölen kişinin evinde yemeklerin ortadan kaldırılmasını ya da mahallesinde su dolu kapların boşaltılmasını içerir. “Ölüm bulaşır” gibi inançlar da bu bağlamda yaygındır. Halk arasında ayrıca Azrail’in, yedi farklı evde bıçağını yıkadığına dair inanışlar bulunur. Ölen kişi yıkanırken, çevrede uyuyanların uyandırılması, yedi evdeki su dolu kapların boşaltılması gibi uygulamalar da ölümünden kaçınmak için yapılan ritüellerdir (Örnek, 1971, s.37-38).

Zaho ve çevresinde yaşayan topluluklar, ölümünden kaçınma amacıyla çeşitli ritüeller ve gelenekler geliştirmiştir. Bu ritüeller, ölümün yaklaştığına dair belirtiler olarak kabul edilen olaylardan kaynaklanır ve genellikle insanlarda bir korku yaratır. Ancak, bu korkuyu hafifletmek ve ölümü uzaklaştırmak için belirli inançlara dayalı yöntemler kullanılır.

Ölümü uzaklaştırmak için kullanılan yöntemler arasında sadaka ve zekat vermek yer alır; bunun ölümü uzaklaştırdığına inanılır. Ayrıca, evde güvercin beslemekten kaçınmak da yaygın bir uygulamadır, çünkü bu, ölümle ilişkilendirilir. Ölümünden kaçınma ritüelleri sadece nesnelerle sınırlı değildir; yiyecekler de önemli bir rol oynar. Örneğin, birinin öldüğü gün hangi yemek pişirilmişse, bu yemek bir daha aynı evde pişirilmez. Çünkü o yemeği yeniden pişirmenin uğursuzluk getireceğine ve başka bir ölümle sonuçlanacağına inanılır.

Bazı aileler, “kari” olarak bilinen bir otu da uğursuzluk ve ölümle ilişkilendirir. Bu ot, onların inancına göre ölümü çağırıştır, bu nedenle evlerinde asla pişirilmez veya kurutulmaz. Bu tür gelenekler ve inançlar, toplumun ortak hafızasının bir parçası haline gelmiştir ve insanların ölümünden kaçınma stratejileri olarak işlev görür. Ancak bu ritüellerin asıl amacı, insanlara güven ve huzur vermek ve ölümle başa çıkma yollarında yardımcı olmaktır.

Zaho Halk Kültüründe

- Asla evde güvercin beslemiyorlar çünkü 1999'da güvercin beslemişlerdi ve o dönemde ailelerinden biri öldü. Karı yemeği bile yapmıyorlar çünkü ölümü çağrıştırıyor (K9).
- Evde buğday kaynatmak ölümü çağrıştırır, bu yüzden evde buğday kaynatmak doğru değildir (K13).
- Bazıları nişan döneminde ve aniden biri öldüğünde herkes, gelinin ayağının uğursuz olduğunu söyler. Bu durumda damadın ailesi tedirgin olur ve gelini uğursuz olarak kabul ederler (K8, K9, K10, K11, K15, K24, K25, K28, K31, K33, K49).
- Genellikle bazı aileler karı pişirmez çünkü bu ölümü çağrıştırır. Bazıları ise kelle paça yapmaz çünkü bunun da ölümü çağrıştırdığını düşünürler (K15).
- Onların gelinlerinin ailesinin evinde asla kına, bakla ve karı bulundurmazlar çünkü bunlar ölümü çağrıştırır ve tüketmek de doğru kabul edilmez (K19).
- Büyükbabasının ailesinde asla tahta kaşık satın alınmazdı çünkü alındığında o evde biri ölürdü. Bu nedenle hiçbir zaman tahta kaşık satın almazdı; başka biri tahta kaşıkları satın alıp onlara verirdi (K24).
- Eskiden, evlerde asla kefen bezi bulundurmazdı çünkü bu ölümü çağrıştırıyordu (K33).
- Mezarlıkta yetişen karı otunu hiç kimse asla yemez çünkü bunu uğursuzluk olarak kabul eder (K49).
- Hristiyanlarda bazı aileler kelle paça yemeği yapmaz çünkü onların inancına göre bu ölümü çağrıştırır (K40, K41).
- Yezidilerde şeyhler asla horoz ve bulgur pilavı yemez. Bu yiyeceklerden kaçınır (K20).

3.5.2. Ölüm Sırası

3.5.2.1. Ölüm Sırasındaki İnanç ve Adetler

Bir kişi son nefesini vermeden önce, genellikle yakınları onun yanında toplanır ve helallik isterler. Ölüm gerçekleştiğinde, dini ve geleneksel pratikler devreye girer. Bu pratikler, ölüm anından cenazenin defnedilmesine kadar olan süreci kapsar. Bu süreçte özellikle ölünün yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesi önemli bir yer tutar.

Ölümü biyolojik bir perspektiften ele aldığımızda, vefat etme, geçinmek, hakka yürümek veya hakka ulaşmak gibi terimler kullanılır. "Hakka yürümek" veya

“hakka ulaşmak” ifadeleri, ölümün bir son olmadığını ve insanın yaratıcıya kavuştuğunu anlatır (Keskin, 2003, s.118).

Zaho bölgesinde, farklı din ve mezheplere mensup birçok insan bir arada yaşar. Bu çeşitlilik, ölüm döşeğindeki hastaların son anlarının ve ölüm sonrası ritüellerin de farklı inançlara göre değişiklik göstermesine neden olur. Zaho’da Müslümanlar çoğunluktadır, ancak Hristiyanlar ve Yezidiler de önemli bir nüfus oluşturur. Bu sebeple, ölüm döşeğindeki ritüelleri incelerken, genellikle İslam inançları temel alınır. Bununla birlikte, diğer dinlere mensup bireylerin inançlarına ve geleneklerine de saygı gösterilir.

Bölgenin önemli geleneklerinden biri “Gerden Aza” veya “Boynunu Azat” olarak bilinir. Bu gelenek, hastanın son anlarını yaşadığı yatağında sevdikleriyle helalleşmesini ve vedalaşmasını sağlar. Ziyaretler genellikle kısa tutulur ve amacı hastanın ruhunu huzura kavuşturmak ve sevdikleriyle vedalaşmasını sağlamaktır. Hastanın yanında bulunan Müslümanlar, bu özel anlarda genellikle Kur’an-ı Kerim’den Yasin Suresi okur ve kelime-i şehadet getirirler. Hastanın son istekleri büyük bir önem taşır ve mümkün olduğunca yerine getirilmeye çalışılır. Bir kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, kişi çocuklarına şu vasiyeti bırakmış: “Eğer ben ölürsem, beni yıkayacak olan gassal ve ona yardım edenlere parmaklarımda bulunan yüzükleri verin (F41). Bu benim vasiyetimdir.” Kişi, bu isteği açıkça belirtmiş ve vasiyetinin uygulanmasını istemiş.

Müslüman topluluklarında, hastanın son anında isteklerinin yerine getirilmesi ve onun huzura ermesi büyük önem taşır. Hastanın ailesi ve sevdikleri, son anlarını onun yanında geçirir ve onunla vedalaşır. Bu durum, sadece Müslümanlar için değil, Hristiyanlar ve Yezidiler için de geçerlidir. Onlar da hastanın son isteklerini yerine getirmeye çalışır ve onun huzurlu bir şekilde ayrılmasını sağlar.

Zaho’da ve çevresinde bu tür gelenekler ve adetler zaman içinde değişiklik gösterebilir. Geçmişte, hastanın son dileklerine daha az önem verilmiş olabilir; ancak günümüzde, bu tür istekler büyük bir hassasiyetle karşılanır. Böylece, hastanın son anları ve onun huzurlu bir şekilde veda etmesi sağlanır.

Zaho Halk Kültüründe

- Ölüm döşeğindeki kişi, nefes almakta zorlandığında şunları söyleyebilir:
“Eğer ölürsem, çocuklarıma iyi bakın, eşime merhamet edin. Ayrıca şu

kişiden çocuklarım için almanız gereken bir miktar para var. Lütfen beni doğduğum köyde defnedin (K8).

- Ölüm döşeğindeyken, hastanın yanında Kur'an okunur. Bu uygulama, hastanın bedenini ve ruhunu rahatlatır, aynı zamanda kendisini yalnız hissetmemesini sağlar (K9).
- Hasta ölüm döşeğindeyken, bir vasiyetini belirtirse, ailesi ve sevdikleri bu vasiyeti yerine getirmeye çalışır. Hastanın kulağına altı defa İhlas suresi okunur ve o da mümkünse tekrar eder. Eğer tekrarlayamıyorsa, içinden söylemeye çalışır. Bu uygulama, hastayı kötü ruhlardan uzaklaştırmak için yapılır (K10).
- Hasta ölüm döşeğindeyken, birisi ona Yasin suresini okur ve pamuk yardımıyla dudaklarını ıslatır. Ayrıca, kulağına kelime-i şehadet getirir (K12, K13).
- Bir kişi, çocuklarına vasiyet etmiş: "Eğer ölürsem, beni yıkayan kadına ve ona yardım edenlere, parmaklarımda bulunan üç yüzüğün her birini verin (K13).
- Ölüm döşeğindeki hasta, vasiyet ederse, "Beni köyüme gömün" veya "Doğduğum şehirde gömün" gibi taleplerde bulunabilir. Ayrıca, eğer başkasında para bırakmışsa, çocuklarına şu şekilde bilgi verebilir: "Benim şu miktarda param başkasında var, bilginiz olsun" (K15).
- Hasta ölüm döşeğindeyken ona su verilir. Bunun nedeni, eski atalarının inancına göre, ölüm döşeğindeki birine su verilmezse şeytanın ona yaklaşacağı ve onu yanlış yola götürebileceğidir. Ancak, su verilirse şeytan ondan uzaklaşır ve doğru yolda ölür. Bu yüzden hastaya su vermek, kötü etkilerden korunmanın bir yolu olarak görülür (K16).
- Hasta ölüm döşeğindeyken, pamukla su verilir. Bu, hem hastanın ruhunu hafifletir hem de verilen su, Kevser suyunu temsil eder. Hastanın başı kıbleye dönük olacak şekilde yerleştirilir ve Kur'an-ı Kerim okunur. Böylece hasta daha iyi hisseder.

Bir örnek olarak, eşinin kuzeni Ankara'da öldü, ancak vasiyeti Şırnak'ta, kardeşinin yanında gömülmekti. Bu nedenle, öldüğünde Ankara'dan Şırnak'a götürülüp orada defnedildi (K19).

- Ölüm döşeğindeki kişiye su verilmelidir. Çünkü, su verilmezse şeytan gelip hastanın ağzına çişini yapabilir. Bu nedenle, su vermek hayati önem taşır. Aynı zamanda, şeytanı uzaklaştırmak için Kur'an okunur. Kişi vefat ettiğinde, ölünün göğsüne bir bıçak bırakılır. Bu uygulama, kötü ruhları uzaklaştırmak için yapılır (K24).
- Ölüm döşeğinde olan kişiye son suyu verilir. Bu, inanışa göre, öteki dünyada susuz kalmaması için yapılır. Aynı zamanda, hastanın başında Kur'an da okunur (K33).
- Eskiden, ölüm döşeğinde olan kişiye ıslak bir bezle ağzına su verilirdi. Eğer bu kişi bir şey vasiyet ederse, genellikle o vasiyet yerine getirilmezdi. Yani, o dönemde bugünkü gibi değildi (K49).
- Hristiyanlarda ölüm döşeğinde olan bir kişi, ailesi genellikle rahibi çağırır. Rahip geldiğinde, hastaya dualar eder ve onunla dualar okur. Rahibin söylediği her şeyi hastanın tekrarlamasını sağlar. Bu süreçte, rahibin söylediği kelimeler, hastanın dilinden tekrar edilir ve hastaya maneviyat ve teselli sağlar (K21).

3.5.2.2. Ölüm Olayının Duyurulması

Bir ölüm olayı gerçekleştiğinde, haberin en doğal yayılma yolu genellikle ölenin ailesinin gözyaşları olur. Olayı duyan komşular, vefat eden kişinin evine toplanarak, aileye destek olmak ve onların üzüntülerini paylaşmak için bir araya gelirler. Aynı zamanda, ilk hazırlıklara yardımcı olurlar. Bu süreçte, ölenin yakınları veya komşular, gerekli yerlere haber vermekle meşgul olurlar. Küçük topluluklarda, genellikle bir kişi atanarak ölüm haberi duyurulurken, günümüzde bu duyuru genellikle sosyal medya, gazete, radyo veya telefon gibi iletişim araçlarıyla yapılmaktadır. Eskiden, ölüm haberi ağızdan ağıza yayılırken, modern iletişim teknolojileri sayesinde, duyuru süreci artık çok daha hızlı ve geniş bir kitleye ulaşabilmektedir (Örnek, 1971, s.41).

Zaho ve çevresindeki köylerde ve küçük yerleşim birimlerinde ölüm haberi, genellikle komşuların ve cami hoparlörlerinin yardımıyla duyurulmaktadır. Büyük şehirlerde ise medya aracılığıyla bu haber yayılır. Kaynak kişilerin aktardığına göre, ölüm haberi genellikle ölen kişinin yakınlarının çığlıkları ve ağlamalarıyla başlar. Küçük köylerde geçmişte biri öldüğünde, genellikle üç kez silah ateşlenirdi; ardından cami imamı ölünün adını anons ederek duyuru yapardı. Hristiyan topluluklarında ise

kilise çanları çalınarak ölüm haberi verilir. Bu çan sesleri, birinin öldüğüne dair işaret olarak kabul edilir.

Ölüm haberi genellikle komşular, akrabalar ve topluluk üyeleri arasında ağızdan ağıza yayılır. Ölü evinde ağlama veya yüksek sesler duyulduğunda, komşular aileye destek olmak ve acılarını paylaşmak için eve gider. Bu nedenle, ölüm haberi genellikle mahalledeki insanlar arasında hızla dolaşır ve evde cenaze olduğu anlaşılır.

Zaho Halk Kültüründe

- Cami hoparlöründen yapılan anons şuydu: “Ermış de köyünden Yusuf vefat etti, herkes bu haberi duysun ve cenazeye gitmek için yola çıksın” (K8).
- Eşi vefat ettiğinde, komşuları ve akrabaları onun ölüm haberini duyurdular (K9).
- Eskiden biri öldüğünde, camide hoparlör yoluyla anons yapılırdı. Eğer ölen kişi bir kadının yakını olsa bile, kadın, kocası eve gelene kadar cenaze evine gitmezdi. Yani, öncelikle eşi izin verir, ardından kadın cenaze evine giderdi (K33).
- Ölüm haberini duyurmak genellikle komşular ve yakın akrabaların görevidir; onlar bu haberi uzaktakilere iletirler (K10, K11, K12, K14, K15, K18, K24, K25, K26, K27, K28, K31, K32, K49, K50, K54, K55, K56, K58, K59).
- Hristiyanlarda, biri öldüğünde kilise çanları çalar ve insanlar çanların sesini duyduklarında birinin öldüğünü anlarlar. Bu gelenek, eskiden günümüze kadar uygulanmaya devam etmektedir (K2, K3, K4, K6, K40, K41).
- Yezidilerde ölüm haberi geçmişte havaya üç kez silah atılarak yayılırdı. Günümüzde ise sosyal medya üzerinden duyurulur (K43, K44).
- Eğer Yezidilerde çok zengin ya da önemli biri ölürse, ölüm haberini duyurmak için havaya o kadar çok silah sesi yayılır ki, sanki bir cephe deymiş gibi gelir insana. Bu gürültü, ölen kişinin ne kadar sevildiğini göstermek için yapılır (K45).

3.5.3. Ölüm Sonrası

Boratav’a göre, ölümden hemen sonra yapılan işlemler aşağıdaki şekilde sıralanır: Ölünün gözleri kapatılır, çenesi bağlanır ve yatağı değiştirilir. Karnına bıçak, makas, maşa ya da bakır kaşık konur. Bulunduğu odanın pencereleri açılır ve

gece ise oda aydınlatılır. Ölünün yanında Kur'an okunur ve yalnız bırakılmaz. Mümkün olduğunca hızlı gömülmesi tercih edilir, ancak ikindi sonrasında vefat edenler için cenaze işlemleri ertesi güne ertelenebilir (Boratav, 2020, s.222).

Zaho ve çevresinde ölümle birlikte başlayan kutsal bir süreç, ölünün sonsuz yolculuğuna yönelik adımlarla şekillenir. Bu adımlar, ölen kişinin dünyevi bağlarını kesmek ve onu ahirete hazırlamak için uygulanır. Eğer ölen kişinin gözleri açıksa, sevdikleri tarafından hürmetle kapatılır. Bu hareket, onun dünya ile olan bağlarını sonlandırır.

Geçmişte, ölüm haberi yayıldığında, toplumun dayanışma ve birlik ruhu gözle görülür hale gelirdi. Köyler arasındaki iletişimi sağlamak için hızlı koşan, yani “pê sıvık”, önemli bir rol oynardı. Bu kişi, acı haberi diğer köylere hızla ve kararlı bir şekilde ulaştırarak adeta bir haberci gibi davranırdı.

Zaho ve çevresinde cenaze hazırlıkları sırasında, gelenekler titizlikle uygulanırdı. Ölü yıkanır, kefenlenir ve tabuta yerleştirilirken dualar okunurdu. Camide ya da evin bir köşesinde Kur'an okunurken, toplum bir araya gelir ve birlikte dua ederdi.

3.5.3.3.1. Yıkama ve kefenleme

Ölünün gömüleceği gün, ilk uygulama yıkama işlemidir. Eğer ölen kişi erkekse erkekler, kadınsa kadınlar tarafından yıkanır. Bu işlem genellikle evin dışında, özel olarak yapılmış kapalı bir mekânda gerçekleştirilir. Yıkama için iki büyük kazan su ısıtılır ve bu kazanlardan birine, bıçakla doğranmış bir kalıp sabun eklenir.

Yıkama işlemi, dini bilgisi olan iki kişi tarafından yapılır: biri ölüye su dökerken, diğeri onu yıkar. Bu kişiler, işleme başlamadan önce abdest alırlar. Ardından yıkama süreci başlar. Ölü, “teneşir” olarak adlandırılan, yaklaşık 70 ila 80 cm yüksekliğinde bir platforma sırtüstü yatırılır. Ölü teneşire taşınırken, onu yıkayacak olanlar salavat getirir. Teneşirin etrafı güzel kokularla tütsülenir.

Ölünün göbeğinden, (kadınlarda göğsünden) dizlerine kadar olan kısım bir bezle örtülür. Daha sonra üzeri başka bir örtüyle kapatılır ve yıkama işlemine başlanır. Yıkama boyunca çevredeki insanlar, dualar okuyarak ve saygı göstererek cenaze işlemlerine katılırlar (Keskin, 2003, s.119-120).

Bir cenazeyi toprağa vermek için yapılan ikinci işlem, İslam geleneklerine göre ölünün kefenlenmesidir. Kefen genellikle beyaz renkte bir bezden yapılır. Erkekler için kefen üç parçadan oluşur: gömlek, izar ve lifâfe. Kadınlar içinse kefen, himâr, dir, hırka, izâr ve lifâfe olmak üzere beş parçadan oluşur. Bu parçalar cenaze işlemlerinin geleneksel bir parçasıdır ve ölen kişiyi defnetmeden önce dikkatlice kullanılır (Örnek, 1971, s.52-53).

İslam inancına göre, ölen kişi öncelikle mutlaka yıkanmalıdır. Zaho bölgesinde yapılan saha çalışmasında, üç farklı dinin kaynak kişileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler sırasında, Yezidilerin de Müslümanlar gibi ölülerini yıkadığını, ancak Hristiyanların ölülerini yıkamadığını öğrenilmiştir. Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, yıkama işlemi genellikle camilerde, yıkama işlemleri gerçekleştirilir. Bu işlemde cinsiyet uyumuna dikkat edilir; erkekler erkekleri, kadınlar ise kadınları yıkar.

Yıkama işlemini genellikle deneyimli ve inançlı kişiler yürütür. Eskiden büyük kazanlar kullanılarak su ısıtılırken, günümüzde genellikle şofbenler tercih edilir. Yıkama sırasında kullanılan malzemelerin tamamının yeni olması tercih edilir. Eskiden sadece “ Halep” veya “Raqi” sabunu kullanılırken, günümüzde sabunun yanı sıra şampuanlar, parfümler ve güzel kokular da kullanılır. Ayrıca, cenazenin yıkanması için özel bölümler bulunan camiler yaygınlaşmıştır.

Yıkama işlemi sırasında önce ölen kişinin sağ tarafı, ardından sol tarafı yıkanır. Cenazeye abdest aldirmeden önce, kötü kokuların önüne geçmek ve abdestin kaçmasını engellemek için karnına kuvvet uygulanarak içi temizlenir. Yıkamada kullanılan suyun temiz olmasına özen gösterilir. Yıkama tamamlandıktan sonra, cenazenin üzerine gül suyu ve misk gibi çeşitli kokular dökülür. Bu uygulama, Allah’ın huzurunda ve meleklerin yanında hoş bir koku yayılmasını amaçlar.

Araştırmalara göre, bazı kişiler ölmeden önce özel bir vasiyet olarak belirledikleri kişinin kendilerini yıkamasını istemektedirler. Bu gelenek Zaho ve çevresinde oldukça yaygındır. Özellikle bir kişinin vefatından sonra onu yıkamak ve kefenlemek gibi kutsal görevleri bir kişiye vasiyet etmek sıkça karşılaşılan bir uygulamadır.

Zaho ve çevresinde cenaze törenleri, hayatın son sembolü olarak görülür ve bu törenlerde genellikle beyaz kumaşlar kullanılır. Bu kumaşlar “Çapûn” olarak

bilinen özel bir türden seçilir ve cenazenin hazırlanması sürecinde titizlikle kullanılır. Kesilen parçalar cenazenin ayak, bel ve baş kısımlarına yerleştirilir. Kefenin boyu, ölen kişinin boyuna uygun olarak ayarlanır ve cinsiyete göre farklılık gösterebilir.

Çalışmalar, bazı yaşlı kadınların kendi kefenlerini kendilerinin hazırladığını gösterir. Bazıları, kendi helal kazançlarıyla defnedilmek için köşede kefen parası biriktirir. Bazı kadınlar ise yakınlarından, hacca giden biri varsa, oradan kendilerine bir başörtüsü getirmesini ister. O başörtüsü genellikle evde saklanır ve vasiyetlerinde “Ölürsem, bu başörtüsünü başıma örtün” derler, çünkü Müslüman inancına göre doğdukları gibi ölmeleri gerektiğine inanılır.

Zaho, farklı inanç ve uygulamaları barındıran çok kültürlü bir bölgedir. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yezidiler bir arada yaşar. Hristiyanlar için cenazeyi yıkamak yerine, ölen kişiye en sevdikleri kıyafeti giydirirler, takılarını takar ve parfüm sıkarak tabuta yerleştirirler. Yezidiler için ölü yıkama işlemi özel kişiler tarafından gerçekleştirilir; bu kişiler “şeyh”, “pir”, “mürid” veya “birayê axretê” olarak bilinir ve görevlerini büyük bir saygı ve dikkatle yerine getirirler. Çalışması sırasında, Yezidi toplumunda ölüm hakkında bilgi toplarken, bazı ilginç geleneklere rastladı. Yezidi topluluğunun ölüm ve evlilik geleneklerini incelerken, ilginç ritüellerle karşılaşır. Bu geleneklerden biri, “Berat” adı verilen kurutulmuş toprakla ilgilidir. Şeyh Hadi’nin mezarlığından alınan bu toprak, küçük ceviz büyüklüğünde topraklar haline getirilip güneşte kurutulur (F42). Yezidilerde biri öldüğünde ve yıkanarak kefenlenmeye hazırlanırken, bu kurutulmuş toprak topraklarından bir şeyh tarafından başörtüsüne koyarak ağzıyla kırarlar. Ardından bu toprak parçaları, ölünün ağzına, gözüne, burnuna ve kulağına serpilir. Bu ritüel, ölen kişinin kutsal toprakla gömülmesini sağlamak içindir.

Yezidi geleneklerindeki başka bir ilginç unsur ise, evlilik törenlerinde damadın kendine bir “brai axretê”, yani “ahiret kardeşi” olarak bilinen bir sağdıç seçmesidir. Bu sağdıç, damadın ömür boyu yanında olur ve öldüğünde onun cenaze işlemlerini üstlenir. Yezidi toplumunda sadece sağdıç, ölünün yıkanmasını, kefenlenmesini ve gömülmesini sağlar. Bu durum, Yezidilerde sağdıçlığın ne kadar önemli olduğunu gösterir. Eğer sağdıç yaşamıyorsa ya da yurt dışında yaşıyorsa o zaman ölüyü başkası yıkar. Bu uygulamalar, Zaho’nun ve çevresinin zengin kültürel çeşitliliğini yansıtır.

Zaho Halk Kültüründe

- Bir kadın öldüğünde, üzerine bir örtü konur ve makasla elbiseleri bu örtünün altından kesilir. Ardından, elbise dikkatlice çekilir, böylece kimse kadının vücudunu göremez; çünkü bu günah sayılır. Kadının avret yerlerini örtmek için de ek bir örtü kullanılır (K8).
- Eşi öldüğünde, gözleri açıktı. Camide yıkandıkları zaman, oğulları babasını görmek için yanına gitti. Babasına “Baba, ben geldim” dedi ve sonra babasının gözleri kapandı (K9).
- Birinin gözleri açıksa, başka biri tarafından gözleri kapatılır. Eğer ölen kişi bir kadınsa, onu yıkayan kişi önce abdest alır. Ardından “Allah’ın adıyla seni yıkayacağım, benden utanma” diyerek işe başlar. İlk olarak ölüyü bir örtüyle kaplar ve elbiseleri bu örtünün altından çıkarır. Daha sonra temiz ve ılık suyla yüzünü, ardından sağ tarafını, sonra da sol tarafını yıkar. Lif ve Halep sabunuyla köpükleyerek üç kez ölüye tam bir yıkama yapar. Ardından ölü durulanır ve sonunda abdest aldırılır. Ölüyü yıkayan kişi, “Hakkımı helal et, eğer bir eksiklik yaptıysam,” der. Ölü kurutulduktan sonra kefenleme işlemi başlar (K10).
- Eskiden, köyde ölen kişi camiye götürülür ve imam tarafından yıkanıp kefenlenirdi. Eğer gözleri açıksa, ailesi tarafından kapatılırdı; çünkü gözleri açık bir şekilde camiye götürmek günah olarak sayılırdı (K12).
- Oğlu yirmi dört yaşındaydı ve vefat etti. Cenazesi geldiğinde, üç imam onu yıkayacaktı, ancak o, “Kendi oğlumu ben yıkayacağım çünkü doğduğunda onu ben yıkamıştım, öldüğünde de ben yıkamak istiyorum,” dedi. Oğlunu yıkadı ve ardından kefenledi. Sonra alnından öperek, “Güle güle git, cennetin damadı,” dedi (K13).
- Eğer ölünün gözleri açıksa, kapatılması gerekir; çünkü inanışa göre, gözler kendi amellerine bakıyordur. Bu nedenle gözlerin kapatılması daha doğru olur. Ölü, bu dünyadan hiçbir şey götüremez, sadece amellerini götürür (K16).
- Bir kişi öldüğünde, ilk olarak gözleri kapatılır ve kıbleye doğru çevrilir. Kur’an okunur ve ardından cenaze camiye götürülür. İmam, camide özel bir odada ölüyü ılık suyla temizler. Daha sonra sabunlu su ve şampuanla yıkar.

Ardından ölünün abdesti alınır, özenle kurutulur ve kefenleme işlemi başlar (K18, K19).

- Eskiden biri öldüğünde, önce gözleri kapatılır, ardından Kur'an-ı Kerim okutulurdu. Daha sonra özel bir yıkama yerine götürülür ve ceset örtüyle kapatılırdı. Yıkama başlamadan önce, ölünün kıyafetleri dikkatlice çıkarılırdı. İlk olarak ılık suyla hafifçe yıkanır, sonra üç kez sabunlu suyla temizlenirdi. Karnına baskı uygulayıp içindeki sıvılar boşaltıldıktan sonra, ölünün abdest alması sağlanırdı. Yıkama sonrası, başka bir örtüye sarılır ve kurutulurdu. Eskiden, ölüye pijama, kırası, eldiven, başörtüsü, çorap gibi kefenle yapılanı giydirilirdi, ancak günümüzde bu uygulamalar yerini kefenle sarmaya ve iplerle bağlamaya bıraktı. Ayrıca, eskiden ölülerin bacaklarının arasına pamuk koyulurdu, şimdi ise bunun yerine hasta bezi kullanılıyorlar (K24, K13).
- Komşuları öldüğünde geceydi ve herkes ölünün evine gitmişti. Hamile olduğu halde, o da ölünün evine gitti. Sonra doğum yaptığında, oğlunun vücudu kan kırmızısıydı ve sürekli ağlıyordu. Vücudunda kırmızı benekler oluşmuştu. Bir hekime gitti ve hekim ona, “Bir ölünün suyunun üzerinden geçmişsin, bu yüzden çocuğun böyle oldu,” dedi. Hekim bazı sureleri oğluna okuyup üfledi, ardından otlarla yapılan bir karışım verdi. Üç ay boyunca bu karışımı çocuğun vücuduna sürdü ve çocuğu iyileşti. O günden sonra, asla bir ölünün suyunun üzerinden geçmedi (K24).
- Annesi, ölümünden önce ona vasiyet etmişti: “Eğer ölürsem, beni sen yıka.” Annesi öldüğünde, o ve yengesi annesini yıkadılar. O kadar özenle yıkadı ki yengesi ona, “Yeter, bu kadar yeter. Kadının derisini çıkaracaksın,” dedi. Yıkama işleminden sonra annesini dikkatlice kefenledi. O gece, annesi kardeşinin rüyasına girdi ve sordu: “Behiye benim banyomu güzel mi yaptı?” Kardeşi bu soruyu ona ilettili ve o da yanıtladı: “Evet, vallahi çok güzel yıkadı ve kefenledi.” Gülümseyerek dedi ki, “Evet, beni çok güzel yıkadı” (K28).
- Eskiden, ölü yıkama işlemi sırasında hamile kadınlar, ölünün suyunun üzerine gitmezdi. Eğer giderlerse, doğacak çocuğun hasta doğacağına inanılırdı, çünkü ölünün suyunun üzerinden geçmiş olurdu (K33).
- Hristiyanlarda biri öldüğünde, kilisede görevli kişiler tarafından giydirilir ve süslenir. Ailesi bu kişilere genellikle para verir, ancak bazıları parayı kabul etmez ve bu hizmeti hayır olarak yapar (K2, K3, K4, K6, K40, K41).

- Hristiyanlarda, ölen kişi genç ve evlenmemişse, onu damat gibi giydirip süslerler. Herkes, sanki bir düğün törenine hazırlanmış gibi, onu karşılamak için bekler (K21).
- Eğer bir Hristiyan hastanede ölmüşse, onu eve getirirler. Eğer ölen kişi kirli ise yıkanır; eğer temizse yıkanmaz. Sonra ölüye en sevdiği elbiseleri giydirirler ve en sevdiği takıları takarlar. Yengesi öldüğünde, onun en sevdiği renk pembeydi, bu yüzden ona pembe bir elbise giydirdiler ve en sevdiği takıları taktılar. Ardından güzel kokular sıktılar ve kiliseye göturdüler (K23).
- Yezidilerde, ölen kişi, mürit, şeyh veya pir tarafından sabun ve şampuanla özenle yıkanır. Ardından, ölüye kefen hazırlayan pijama, gömlek ve çorap giydirilir. Sonra tekrar kefenlenir. Sevdikleri gelir ve ona altın yüzükler takar, saatini de takarlar. Daha sonra, özel bir toprak olan Berat toprağı, Laleş'ten getirilir. Bu toprak, ceviz büyüklüğünde küçük topraklar halinde gelir. Şeyh, bu toprağı başörtüsünün içine koyarak ağzıyla kırar ve ölünün kulaklarına, burnuna, ağzına ve gözüne koyar. Bu şekilde yıkama ve kefenleme işlemi tamamlanmış olur (K45, K46, K47, K62).

3.5.3.2. Tabut ve cenaze namazı

Ölünün kefenlendikten sonra içine konulup taşındığı sandığa “tabut” denir. Tabut genellikle çam veya kavak gibi ağaçlardan yapılır, ancak bazı durumlarda meşe, gürgen, çınar, ceviz ya da ardıc gibi diğer ağaçlar da kullanılabilir. Bazı özel durumlarda, tabutun metal malzemeden ya da teneke ile kaplanmış olduğu da görülür. Köy gibi yerleşimin seyrek olduğu bölgelerde, ölü tabut yerine sedyeye benzer bir gereçle mezarlığa taşınabilir. Tabutun üzeri genellikle örtüyle kaplanır. Bu örtü çoğunlukla yeşil renkte olup Arapça dualar yazılı olur. Eğer vefat eden kişi kadınsa tabutun üzerine başörtü, erkekse şapka konulur. Mesleği varsa, askeri şapkası ya da başka bir mesleki simge de yerleştirilebilir. Genç ve evlenmemiş bir kız ise tabutun üzerine telli duvak koyulabilir. Bazı topluluklar ölüyü tabutla defneder. Bunun altında, ölünün daha rahat etmesi inancı yatar. Başka bir inanışa göre, günah ve sevaplar tartılırken tabutun ağırlığı da ölünün sevabına eklenir. Bu nedenle bazı aileler, ölüyü tabutla defneder (Örnek, 1971, s.55-56-57).

Bir kişi kefenlenip musalla taşına getirildiğinde, yakınları, tanıdıkları ve cenaze namazına katılmak isteyenler toplanır. Cenaze namazının kılınabilmesi için kişinin Müslüman olması gerekir. Namazı genellikle imam ya da namaz kıldırma

bilen bir kişi yönetir. Namaz sırasında cemaat ayakta durur ve tabut onların önüne yerleştirilir. İmam ise cenazenin önünde, musalla taşının üzerinde durur. Cemaat de onun arkasında sıralanır ve dört tekbirle, rükû ve secde olmaksızın namaz tamamlanır.

İmam dua ettikten sonra, cenaze hakkında olumlu düşünceler ifade edilir. İmam, cemaate dönerek “Merhum ya da merhumeyi nasıl bilirdiniz?” diye sorar, cemaat de “İyi biliriz, Allah rahmet eylesin” diye karşılık verir. Ardından imam, üç kez “Haklarınızı helal ediyor musunuz?” sorusunu yöneltir. Cemaat de “Helal olsun” diye cevaplar. Bu aşamadan sonra cenaze omuzlara alınarak mezarlığa götürölür ve defin işlemi gerçekleşir.

Bu şekilde, cenaze namazı toplu olarak kılınır ve cenaze defin için mezarlığa götürölmeden önce son görevler yerine getirilmiş olur (Başoğlu ve Doğan, 2021, s.171).

Zaho bölgesinde tabut, yerel olarak “dabest” terimiyle de anılır. Burada tabut yapımında özel bir malzeme kullanılmaz, genellikle herhangi bir ağaçtan yapılabilir. Bölgedeki Müslümanlar arasında tabutlara fazla önem verilmez, bazıları camilerde hayır için tabut bırakır. Eğer ölen kişi erkekse, cenazesi omuzlarda taşınır. Eskiden, cenazeler evden mezarlığa kadar omuzlarda taşınırken, günümüzde tabutlar genellikle araçlarla mezarlığa taşınır ve orada omuzlara alınarak kısa bir mesafe taşınarak mezarlıkta yerine yerleştirilir. Kadınlar ise genellikle önce kefenlenir ve daha sonra tabuta konmadan önce bir battaniye ile örtölür, bu da Zaho’da yaygın bir uygulamadır.

Yezidilerde, ölen kişinin tabutla gömölme ritüeli özel bir uygulamayı içerir. Tabut üç defa kaldırılır ve üç defa yere konur, ardından omuzlara alınarak mezarlığa götürölür. Mezarlıkta da üç defa indirip üç defa kaldırma işlemi tekrarlanır. Bu ritüel, Yezidi inancına göre önemli bir simge ve anlam taşır.

Hristiyan inancında ise tabutla ilgili ritüeller farklıdır. Ölen kişinin tabutu evine götürölür ve yakınları son bir kez görmek ve vedalaşmak için bir saatlik bir süreye sahiptir. Bu sürenin sonunda tabut kiliseye götürölmek üzere hazırlanır.

Müslümanlar arasında cenaze namazı, İslam inancının bir parçasıdır ve topluluğun dini yaşantısını sürdürmesi açısından önemlidir. Cenaze namazı genellikle camilerin avlusunda, başı kibleye gelecek şekilde tabutla birlikte yere konularak

kılınır. Bu namaz Müslümanların üzerine farz olarak kabul edilir ve yalnızca Müslümanlar için kılınır. Gayrimüslimler için cenaze namazı kılınmaz. Cenaze namazı genellikle erkekler tarafından kılınır ve üç saf şeklinde düzenlenir. Safılar oluşturulamazsa, en önden itibaren üçlü gruplar oluşturulur. Namazın ardından cemaat topluca dua eder ve imam üç defa haklarını helal etmelerini ister. Sonrasında cenaze mezarlığa taşınır. Eskiden kadınlar cenaze törenlerine katılmazdı, ancak günümüzde bazı ailelerde kadınların mezarlığa gitmesine izin verilmektedir. Ancak dini inanca göre, kadınların mezarlığa gitmesi doğru kabul edilmez ve günah sayılır. Üç farklı dinin cenaze törenleri farklı şekillerde gerçekleşir ve her birinin kendine özgü ritüelleri vardır. Zaho'da da bu farklılıklar göze çarpmaktadır.

Zaho Halk Kültüründe

- Cenaze namazları genellikle camilerde kılınır. Zaho'da, cenaze tabutuyla birlikte caminin avlusunda, başı kibleye bakacak şekilde yere yerleştirilir. Ardından cenaze namazı kılınır. İslam dininde cenaze namazı farz kabul edilir ve toplu bir ibadet olarak gerçekleştirilir. Cenaze namazı aynı zamanda toplumun zorlu günlerde dayanışmasını ve destek olmasını simgeler (K5, K14, K18, K27, K32, K55, K56, K58, K59).
- Cenaze namazına katılmanın en önemli şartı, ölünün Müslüman olmasıdır. İslam dininde gayri müslim olanlar için cenaze namazı kılınmaz. Bu nedenle, cenaze namazı kılınabilmesi için merhumun Müslüman olması gerekmektedir (K5, K8, K9, K10, K14, K18, K27, K32, K49).
- Camide cenaze varsa, çevredeki dükkân sahipleri dükkanlarını kapatıp cenaze namazına katılmak için camiye giderler. Cenaze namazı büyük bir sevap olarak kabul edilir ve genellikle erkekler tarafından kılınır. Cenaze namazında en az üç saf oluşturulması gerektiğinden, yeterli kişi olmadığı durumlarda dahi önde tarafından üçlü olarak saf düzeni oluşturulmaya çalışılır. Cemaat, cenaze namazının bu şekilde tamamlanması için gayret gösterir. Cenaze namazına katılmak, İslam dininde önemli bir ibadet ve toplumsal bir sorumluluk olarak görülür (K5, K14, K27, K55, K56).
- Bir kadın öldüğünde, tabuta yerleştirildikten sonra üzerine bir battaniye örtülür. Bu, kadın cenazelerinde uygulanan bir gelenektir, çünkü cenazeye hem akrabalar hem de yabancılar katıldığı için kadının örtülmesi gerekir (K10, K11, K12, K27).

- Ölü'nün camiden mezarlığa götürülmesi daha hayırlı kabul edilir. Eskiden atalarımız derdi ki, ölü mezara vardığında melekler ona “Seni buraya evden mi getirdiler, yoksa camiden mi?” diye sorar. Eğer ölü “Camiden doğrudan mezara geldim” derse, bu ona büyük bir hayır olarak yazılırdı. Ancak, “Camiden, eve, ve evden sonra mezarlığa geldim” derse, bu durumda hayır daha küçük olur ve eksik kaydedilirdi (K16).
- Cenaze tabuta yerleştirildikten sonra, caminin avlusunda cemaatin önüne konur. İmam, cenaze namazını kıldırır. Eğer merhum vasiyet ettiyse, cenaze eve götürülür ve ardından mezarlığa taşınır (K24).
- Bir kişi, hayır için bir tabutu camiye götürebilir. Kim vefat ederse, ölüyü bu tabutla mezarlığa kadar taşırlar. Mezarlıkta cenaze, tabuttan çıkarılır ve defnedilir. Ardından tabut camiye geri götürülür ve bir sonraki cenaze için kullanılır (K55, K56).
- Hristiyan topluluklarda, eğer vefat eden kişi evlenmemişse, cenaze töreni düğün havasında düzenlenir. Tabut süslenir ve omuzlara alınıp evden çıkarken, katılımcılar zılgıt çekip halay çekmeye başlarlar. Halay sırasında, mendiller sallanarak ritim tutulur. Tabut evden çıkıp kiliseye doğru ilerlerken, cenazenin üzerine şekerler serpilir. Bu gelenek, vefat edenin uğurlanmasını neşeli bir törenle yapmak amacı taşır (K21).
- Hristiyan inancında, vefat eden kişi giydirilip süslendikten sonra tabuta yerleştirilir. Ardından, cenaze kiliseye götürülür ve orada rahip tarafından ölü için dualar edilir ve dini törenler gerçekleştirilir (K23).
- Yezidilerde, kefenleme işlemi tamamlandığında, ölüyü hazırlanan tabuta yerleştirirler (K20).

3.5.3.3. Cenazenin defnedilmesi

Cenaze namazından sonra, cenaze tabutla birlikte omuzlara alınarak mezarlığa götürülür. Mezar yerleri, köylerde ölüm haberinin hemen duyulmasından sonra eş dost tarafından kazılır ve hazırlanır. Şehirlerde ise genellikle belediyeler bu işi yapar. Cenaze mezara yerleştirildikten sonra genellikle erkekler ölü'nün üzerine toprak atar. Pek çok bölgede, kadınların mezarlığa gitmesi hoş karşılanmaz. Cenazeye katılan cemaat, ölüyü toprağa verdikten sonra dua eder ve ardından oradan ayrılır.

İslamiyet öncesinde farklı defin gelenekleri mevcuttu. Bu geleneklerden biri de Göktürklerle aitti. Göktürkler 'in defin töreni şu şekildeydi: Ölü çadıra konur, oğulları, torunları, erkek ve kadın akrabaları atlar ve koyunlar keserek çadırın önüne koyarlardı. Ardından, cenazeye katılanlar, ölünün bulunduğu çadırın etrafında atla yedi kez dolaşırlardı. Bu esnada yüzlerini bıçakla kesip ağlardı. Bu tören, yedi kez tekrar edilirdi. Daha sonra belirli bir günde ölünün eşyaları ve atı ile birlikte cesedi yakarak kül haline getirirlerdi. Sonra külü ve diğer malzemeleri farklı bir gün toprağa gömerlerdi.

İslam dininin yayılmasıyla bu tür gelenekler azalmaya başladı. Yakma yerine, cenazeler kefenlenip toprağa verilmeye başlandı. Bu nedenle, İslamiyet sonrasında defin törenleri daha çok tabutla birlikte mezarlığa taşınma ve kefenlenerek toprağa gömülme şeklinde uygulanmaya başlandı. Bu, İslamiyet öncesi defin geleneklerinden farklılık gösterir ve günümüzde İslam dini mensupları tarafından yaygın olarak uygulanır (Artun, 2011, s.204-206).

Saha çalışması sırasında, “çıra” geleneğinin sadece Badiniler arasında sürdüğünü fark ettik. Diğer bölgelerde benzer bir geleneği sürdüren topluluklara rastlamadık. Bu durum, her bölgenin kendine özgü kültürel adetlere sahip olduğunu gösteriyor. Kültürel çeşitlilik ve yerel gelenekler, toplumların tarihleri, coğrafi konumları ve sosyal dinamikleri ile şekillenir. Bu yüzden, çıra geleneğinin sadece belirli bir bölgede yaşatılması, yerel toplumların benzersiz kültürel kimliğinin korunduğunu ve yaşatıldığını gösterir.

Çıra geleneği, ölümün ardından gerçekleştirilen ilk ritüellerden biridir. Zamanla değişmiş olsa da Zaho ve çevresinde hala uygulanan bir gelenektir. Ölen kişinin ailesi veya yakınları, cenaze mezarlığa gitmeden önce bir dizi sembolik eylem gerçekleştirir. Bu geleneksel uygulamada, yoksul bir aileye bir bidon gaz, bir çift terlik, bir kilo un ve bir çakmak ya da kibrit kutusu verilir. Bu semboller, ölünün ruhunun ışıkla dolmasını ve huzurla yolculuk etmesini simgeler.

Mezar kazma işi, ölenin yakınları, dostları veya ailesi tarafından gönüllü olarak üstlenilir. Eskiden basit aletlerle yapılan mezar kazma işlemi, günümüzde makinelerle yapılır. Mezarın derinliği, geleneksel olarak cinsiyete göre farklılık gösterir; kadınların mezarları, erkeklere kıyasla daha derin kazılır. Cenaze, sessiz ve

dikkatli bir şekilde dört kişinin omuzunda taşınır. Kefenlenmiş cenaze mezara yerleştirildikten sonra, düğümler çözülür ve defin işlemi tamamlanır.

Hristiyanlar cenazeyi kiliseye tabutla götürürler ve rahip tarafından bir saatlik bir tören düzenlenir. Zaho'da her kilisenin yanında duvarlarla çevrili bir mezarlık bulunur. Hristiyanlar ölülerini doğuya doğru kazılan mezarlara tabutla birlikte yerleştirirler. Rahipler genellikle kilisenin avlusunda, özel bir bölümde gömülürken (F43), ve mezar taşları yerine duvarda yer alan levhalarda isimler yazılır (F44), başpiskoposlar kilisenin içinde gömülür (F45).

Yezidilerde ise tabut mezarlığa taşınmadan önce üç kez kaldırılıp indirildikten sonra omuzlara alınır. Mezarlıkta da üç kez kaldırıp indirilip, bir şeyh tarafından ilk kazma toprağa vurulur ve o toprak şeyh tarafından kaldırılır ve mezarın doğuya dönük olması sağlanır. Her üç dinin de Zaho'da kendine özgü defin ritüelleri vardır. Bu farklılıklar, bölgede yaşayan üç dinin de birbirlerine karşı hoşgörü ve saygı gösterdiğini ortaya koyar.

Zaho Halk Kültüründe

- Ölüyü mezara götürmeden önce, ailesi veya akrabaları ona “çırasını” verir. Bu süreçte bir kilo şeker, bir çift terlik, bir kilo un ve bir bidon gaz sunarlar. Bu gelenek, ölünün yolunu aydınlatmak amacıyla yapılır (K9).
- Ölüyü mezara götürmeden önce, ailesi tarafından onun “çırası” verilir. Bu, yoksul bir aileye bir bidon gaz, bir kilo pirinç ve bir litre yağ şeklinde sunulur. Mezarlıkta ise ölünün yakınları mezarı kazar ve İslam şartlarına göre defin işlemleri gerçekleştirilir. Mezarlıkta, ölünün kardeşi, çocuğu veya başka bir yakını kalır ve ölünün mezarda hangi sorulara cevap vereceğini ona anlatır (K10, K11).
- Ölüyü mezarlığa götürmeden önce, ölünün “çırası” verilir. Bu, yoksul bir aileye bir bidon gaz, bir çift ayakkabı, bir çift terlik ve sıcak pişmiş yemek götürülerek yapılır. Bu, ölünün son rızkı ve yemeği olarak kabul edilir (K12).
- Ölüyü mezarlığa göturdüklerinde, ailesi tarafından önce ölünün “çırası” verilir. Eskiden bu çıra sadece bir bidon gaz ve pirinçten ibaretken, şimdi ise bir bidon gaz, pirinç, sıvı yağ, tuz, bir çift terlik ve ölünün seccadesi yoksul bir aileye verilir (K13).

- Cenaze mezarlığa götürüldüğünde, mezar kazma işlemi gerçekleştirilir. Kadınların erkeklere göre daha günahkâr olduğu düşünüldüğü için, kadınların mezarları daha derin kazılır; kadınların mezarları göğüs hizasında, erkeklerin ise göbek hizasındadır. Defin işlemleri tamamlandıktan sonra, cenazenin yakınlarından bir iki kişi orada kalır ve ölünün kabirdeki sorulara nasıl cevap vereceğini ona anlatır (K24).
- Eskiden birisi gece vefat ettiğinde, onu o gece mezarlığa götürmezlerdi. Ölü, gece boyunca evde kalırdı. Bir inanişâ göre, gece ölen bir kişinin o gece evde kalması onun ömrünün uzun olduğunu gösterirdi. Sabah olduğunda, cenaze mezarlığa götürülüp defnedilirdi. Ancak gece boyunca, ölen kişinin yanında iki kişi kalır ve sabaha kadar Kur'an okurdu (K31).
- Cenaze, sessiz ve dikkatli bir şekilde dört kişinin omuzunda taşınarak mezarlığa götürülür. Mezar kazma yerine ulaşıldığında, kadınların mezarları erkeklerin mezarlarına göre daha derin kazılır. Mezarın kible tarafı belirlendikten sonra, cenaze uygun yöne döndürülür ve tabutun altına toprak serilir. Keflenilmiş cenaze, en yakınları tarafından mezara yerleştirilir. Ardından, cenazenin ayak, baş ve göğüs hizasındaki düğümler çözülerek cenaze defnedilir. Daha sonra üzerine toprak atılır ve dualar edilir. Mezarlıkta en yakınları kalırken diğerleri mezarlıktan ayrılır. Kalanlar, ölünün kabirdeki sorulara doğru cevap verdiğinden emin olduktan sonra, onlar da mezarlıktan ayrılır (K5, K14, K18, K27 K32, K49, K55, K56, K58, K59).
- Hristiyan bir din adamı öldüğünde, onu normal mezarlığa gömmek yerine kilise avlusunda özel bir bölüme yerleştirirler. Bu özel bölüm genellikle demir raflardan oluşur ve üzeri beton kapılarla kapatılır. Her rahip öldüğünde, bu raflardan birine yerleştirilir ve ardından yeraltına indirilir. Din adamlarının isimleri genellikle kilisenin duvarlarına yazılır. Başpiskopos öldüğünde ise, cenazesi kilisenin içinde özel bir yerde defnedilir (K4, K6).
- Hristiyan cenazesinde, tabut kiliseye getirilir ve rahip tarafından yaklaşık bir saat boyunca dualar ve ayin yapılır. Ardından cenaze mezarlığa götürülür. Mezar doğuya dönük olarak kazılır ve tabutla birlikte cenaze defnedilir. Definden sonra, ölünün yakınları mezarın üzerine gül ve tütsü koyar, sonra da mezarlıktan ayrılırlar (K21).

- Hristiyan geleneğine göre, biri sabah saatlerinde vefat ederse, aynı gün içinde defnedilir. Ancak, ölüm akşam saatlerinde gerçekleşirse, cenaze genellikle kilisenin içinde özel bir odada saklanır ve ertesi sabahı gömülür. Yaz aylarında, cenazeyi serin tutmak için buz kalıplarının üzerine yerleştirilebilir. Bu şekilde, cenazenin kokmasını önlemek mümkün olur (K2, K3, K4, K6).
- Yezidi cenazesinde, tabut mezarlığa götürülmeden önce üç kez yere indirilip kaldırılır. Ardından omuzlara alınarak mezarlığa doğru taşınır. Mezarlıkta, cenaze yine üç kez yere indirilip kaldırıldıktan sonra, şeyh ilk kazmayı vurur ve ilk toprağı şeyh kaldırır. Mezar doğu yönüne bakacak şekilde hazırlanır. Mezara madeni paralar da atılır, bu öteki dünyada yerini satın almayı simgeler. Mezarın ilk toprak suyla karıştırılarak hamur kıvamına getirilir ve tabutun kenarlarına yapıştırılır. Ardından cenaze defnedilir ve cenaze işlemleri tamamlanır (K20, K45).
- Yezidilerde, cenaze mezarlığa götürüldüğünde, tabutun içine bir poşet tuz konulur. Bu, dünya malının değerinin tuz kadar bile olmadığını ifade eder (K45).
- Yezidilerde, cenaze mezarlığa götürüldüğünde ve mezara konulduğunda, cenazenin başındaki düğümler çözülür, ancak göğüs ve ayak kısmındaki düğümler bağlı bırakılır. Bu, Yezidi inancında, yalnızca yüzün açılmasının, Allah'a açık bir yüzle gitmeyi simgelediği inancını yansıtır (K62).

3.5.3.4. Definden sonraki işlemler

Cenaze töreni tamamlandıktan sonra, katılımcılar genellikle taziye için tekrar topluca cenaze sahibinin evine dönerler. Bu esnada, özellikle dini liderler arkalarına bakmamaya dikkat ederler. Bu gelenek, ölünün ardından kısa bir süre içinde başka bir ölümün yaşanmasını engelleme inancından doğmaktadır. Bu uygulama Anadolu'nun birçok yerinde görülür ve kökleri geleneksel inançlara dayanır.

Kırsal kesimde taziye süresi genellikle üç gündür, ancak bu süre ölünün yaşı ve toplumdaki konumuna göre değişiklik gösterebilir. Eğer ölen kişi genç veya toplumsal itibarı yüksek biri ise taziye süresi uzatılabilir. Ölen kişinin ailesi bu süreçte başka hiçbir şeyle ilgilenmez, sadece gelen taziyeleri kabul eder. Bu uygulama "taziye oturma" olarak adlandırılır. Komşular ve yakın çevre, bu süreç boyunca ölünün ailesine her türlü yardımda bulunur. Taziye süresince yemek pişirmek, temizlik yapmak ve misafirleri ağırlamak gibi görevleri üstlenirler, böylece

yas tutan aile sadece acılarıyla başa çıkmaya odaklanabilir (Keskin, 2003, s.123-124).

Bir kişi defnedildikten sonra, cenaze törenine katılanlar, mezarlıktan çıkarken ölen kişinin yakınlarına başsağlığı dileklerinde bulunur. Cenaze sahipleri, genellikle asıl taziye için belirlenen bir yeri duyururlar. Eğer ölen kişinin evi taziye için uygun değilse, mahallede hangi komşunun evi genişse orada taziye düzenlenir. Köylerde de benzer bir durum söz konusudur; köydeki en geniş ev, taziye için kullanılır. Günümüzde taziyeler genellikle camilerin özel taziye salonlarında yapılmaktadır. Eskiden taziyeler yedi gün sürerken, günümüzde genellikle iki gün sürmektedir. Eğer ölü gece öldüyse, o gün taziye yapılmaz ve ertesi sabah erken saatlerde başlar.

Eskiden sadece “mır” adı verilen acı kahve ikram edilirken, günümüzde çay, kahve, su gibi içecekler ve yemekler de ikram edilmektedir. Saha çalışmaları sırasında elde edilen bilgilere göre, eskiden Zaho’da “ziyaret girtin” adı verilen bir gelenek vardı. Bu gelenek, mezar tutmayı içeriyordu. Ölünün defnedildiği gün ile Cuma namazına kadar olan süre boyunca bir imam ve öğrencileri mezarlıkta Kur’an-ı Kerim okurdu. Bu hizmet karşılığında cenaze sahipleri, imama ve öğrencilere para, buğday veya elbise gibi ödemeler yapardı. Eğer kış mevsimi ise, cenaze sahipleri mezarlıkta bir çadır kurar ve imam ile öğrencilerine üç öğün yemek sağlarlardı. İmam ve öğrencileri o çadırdaki kalır, Kur’an-ı Kerim okur ve dualar ederdi. Cuma gününe kadar bu uygulama devam ederdi. Yani, eğer ölüm çarşamba günü gerçekleşmişse, cuma gününe kadar mezarlıkta kalınır ve Kur’an-ı Kerim okunurdu. Cuma günü, imam ve öğrencileri mezarlıktan ayrılırdı. Bu gelenek genellikle varlıklı aileler tarafından uygulanırdı çünkü yoksul insanların bu tür bir gelenek için ne parası ne de imkânı vardı.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden, taziye evi mezarlıktan döndükten sonra yedi gün boyunca asla yemek pişirilmezdi çünkü komşular taziye evine yemekler getirirdi ölü yakınları sadece ağlamakla ve ağıt yakmakla meşguldüler (K8).
- Eskiden, taziye evi yedi gün boyunca asla yemek pişirmezdi. Komşular taziye evine yemekler getirirdi ve her yemek getirildiğinde, taziye evinin kapısının önüne bir parça ekmek bırakılırdı. Taziye evinde asla bulaşık temizlenmezdi; yemekler tükendikten sonra bulaşıklar boş kaplar olarak iade edilirdi. 1995

yılında, insanlar taziyeler için çadır kurmaya başladılar ve aşçılar taziye evinde yemek yapmaya başladı (K9).

- Eskiden, kimin evi genişse taziye evi orada kurulurdu ve bütün komşular ve akrabalar taziye evine destek olurdu. Taziye evinde ne yemek yapılırdı ne de bulaşık yıkanır. O dönemde, topluluk arasında tam bir dayanışma vardı (K10).
- Eskiden, uzak köylerden taziye için gelenler köylüler tarafından karşılanır ve birkaç kişi birden köylülerin evlerine götürülürdü. Hiç kimse taziye evinde kalmazdı. Misafirler ne kadar süre kalırsa kalsın hem yemekleri hem de yatacak yerleri köylüler tarafından sağlanırdı. Bu da taziye evinin yükünü hafifletirdi (K12).
- Eskiden taziyeler yedi ya da üç gün sürerdi ve taziye evi asla yemek pişirmezdi. Komşular ve akrabalar yemekleri hazırlayıp taziye evine getirirdi. Taziye için gelenler ise komşular veya akrabalar tarafından evlerine davet edilir, taziye evinde kalmazlardı. Bu, cenaze sahiplerinin rahatsız olmamasını sağlardı. Eskiden, komşular yedi gün boyunca ne banyo yapar ne de çamaşır yıkardı çünkü bu, taziye sahipleri için saygısızlık olarak kabul edilirdi. Taziye evindeki yaşlı bir kadın, genç bir kıza, “Git birkaç bez ıslat ve tellere as ki komşular banyolarını ve çamaşırlarını yıkayabilsinler, bizden çekinmesinler,” derdi. Bu şekilde, cenaze sahiplerine olan saygı gösterilirdi (K13).
- Eskiden taziyeler genellikle yedi gün sürerdi ve komşular, mahalledeki herkes, bu süre boyunca evlerinde sabunlu su kullanmazdı çünkü bunu ölü evine saygısızlık olarak kabul ederlerdi. Taziye evinde de yedi gün boyunca yemek pişirilmezdi. Komşular tarafından dolu tencerelerle yemekler getirilirdi çünkü taziye evindeki herkes, genellikle ağlamak ve ağıt yakmakla meşguldü; yemekle ilgilenecek durumda değillerdi. Bu nedenle, komşular yemekleri hazırlayıp taziye evine getirir ve aileye ikram ederlerdi (K15).
- Oğlu öldüğünde, evde yirmi gün boyunca yemek pişirilmezdi. Komşular ve akrabalar yemekleri getirirdi. Sabah erken saatlerde kapıyı çalarak kahvaltı bırakırlardı; yumurta, yoğurt, sıcak ekmek ve çeşitli yiyecekler getirerek evde bırakırlardı (K16).
- Eskiden, mezarlıktan çıkan kişilere komşu kadınlar sıcak lavaş yapıp içine helva koyarak gençlere verirlerdi. Gençler de bu lavaşları mezarlıktan

çıkanlara dağıtırdı. Bu uygulama, ölünün tatlısı olarak bilinir ve vefat eden kişiyi anmak için yapıldı (K18).

- Eskiden bir komşuda taziye olduğunda, evde çamaşır yıkandığında kullanılan suyu tuvalete dökerlerdi. Mahallede taziye varken kimse banyo yapmaz ya da çamaşır yıkamazdı. Taziye evinde banyo yapıp çamaşırlar yıkandıktan sonra mahalledeki herkes kendi banyo ve çamaşır işlerini yapmaya başladılar. O dönemde insanlar saygı ve sevgiye büyük önem verirdi (K25, K26).
- Eskiden mahalleliler, taziye bittikten sonra taziye evine gidip oradaki insanlara zorla banyo yaptırırlardı. Erkekler de taziye evindeki diğer erkekleri berbere götürüp zorla saçlarını kestirirdi. Taziye evi bu işlemi tamamladıktan sonra mahalledeki insanlar banyolarını yapar, sakallarını da tıraş ederlerdi. Böylece, normal hayata geri dönerlerdi (K5, K14, K18, K26, K27, K32, K49, K55, K56, K58, K59).

Babası vefat ettiğinde cenaze defnedilirken, teyzesinden evde badem olup olmadığını sordu. “Evet, var,” dedi. Teyzesi kalkıp babasının helvasını yapmak için hazırlıklara başladı. İlk olarak yağı kavurdu, ardından unu ekleyip kavurmaya devam etti. Un iyice kavrulduktan sonra, içine şekerli su ekleyip pişirmeye bıraktı. Ardından, bademleri de karışıma ekledi. Kadınlar diğer yanda lavaş yaparken, her iki lavaşa bir kepçe helva koyarak hazırladılar. Erkekler mezarlıktan döndüğünde, bu helvalar onlara ikram edildi. Bu, babasının anısına yapılan bir tatlıydı. Yedi gün boyunca evde yemek yapılmadı. Komşular ve akrabalar yemek getirdiler, taziye evinde kimse kalmadı. Uzaklardan gelenler, komşu ve akrabaların evlerinde kaldılar, orada yediler ve içtiler. Sadece bir-iki saat taziye evine gelip başsağlığı dileyip sonra ayrıldılar. Eskiden, taziye evinin yükü komşuların ve akrabaların sırtındaydı. Herkes bu süreçte seferber olurdu (K31).

- Eskiden köylerde bir kişinin taziyesi varsa, başka biri düğün yapmayı planlıyorsa bile düğünü ertelerdi. Pikniklere gitmezlerdi, misafirlğe gitmezlerdi ve banyo yapmazlardı. Taziye evi onlara izin verene kadar düğünlerini yapmazlardı. Çünkü o dönemde saygı ve hoşgörü yaygındı ve bir kişinin acısı, herkesin acısı kabul edilirdi. Bir köyde taziye varsa, başka bir köyde düğün yapılmazdı (K49).

- Bugünlerde taziyeler genellikle cami salonlarında düzenlenmektedir. Evlerde ise kadınlar kendi taziyelerini düzenlerler ve yemekler, genellikle erkek aşçıları tarafından pişirilir ve misafirlere ikram edilir. Taziyenin ardından, toplam masraf hesaplanır ve aşıretin her aile başı kendi payını öder. Bu şekilde toplanan paralarla taziye masrafları karşılanır ve ölen kişinin ailesi mali yük altında kalmaz. Bu gelenek hala devam etmektedir (K8, K27, K55, K56, K58, K59).
- Eğer bir Hristiyan ölürse ve taziye boyunca üç gün boyunca yağmur yağarsa, insanlar “Sadece insanlar değil, dünya bile bu kayba ağlıyor, gözyaşı döküyor” derler. Bu, Hristiyanlar arasında yaygın bir inançtır (K2, K21).
- Hristiyan geleneğine göre, biri sabah saatlerinde vefat ederse, aynı gün içinde defnedilir. Ancak, ölüm akşam saatlerinde gerçekleşirse, cenaze genellikle kilisenin içinde özel bir odada saklanır ve ertesi sabahı gömülür. Yas aylarında, cenazeyi serin tutmak için buz kalıplarının üzerine yerleştirilebilir. Bu şekilde, cenazenin kokusunu önlemek mümkün olur (K23).
Yezidilerde, cenaze defnedildikten sonra insanlar mezarlıktan ayrılır. Uzaktan gelenler başsağlığı dileyip evlerine dönerken, yakın oturanlar cenaze evine gider. Cenaze evinde bir küçükbaş hayvan kesilir ve yemekler hazırlanır. Yemekler yenildikten sonra herkes kendi evine gider (K21).
- Yezidilerde taziye evi kurulduğunda, ev geniş değilse komşular, taziye gelenleri kendi evlerine davet ederdi. Komşular, taziye evi için yemekler pişirip taziye evine getirirlerdi. Taziye evi ise bir ya da üç koyun kesip yemek hazırlardı ve gelenlere ikram ederdi. Taziye gelenler de taziye evinin yükünü hafifletmek için yanlarında küçükbaş hayvanlar, teneke yağlar, şeker çuvalları ve pirinç çuvalları getirirlerdi (K44, K45).

Eskiden, taziye evlerinde yaşanan gelenekler ve uygulamalar toplumun birlik ve dayanışma duygusunu yansıttı. Bir taziye sırasında, taziye evi sakinleri yedi gün boyunca ne banyo yapar ne de çamaşır yıkarlardı. Bu kural, mahalledeki diğer insanlar tarafından da saygıyla karşılanırdı. Taziye evindeki kişiler banyo yapmaya başladığında, mahalledeki diğer insanlar da aynı şeyi yapmaya başlardı. Aynı şekilde, köylerde de bu tür uygulamalar yaygındı. Köy sakinleri, taziye evindeki kişilerin banyo yapıp çamaşırlarını yıkamadan önce kendi ihtiyaçlarını gidermeyi ayıp olarak kabul ederlerdi.

Şehirlerde ve köylerde bu geleneklerin farklılık gösterdiği örnekler de mevcuttu. Şehirlerde, erkekler yedi gün boyunca saçlarını ve sakallarını kesmezken, köylerde bu süre yirmi güne kadar uzanabilirdi. Bazen yaşlı bir kişi gelir ve genç erkeklerin sakallarını zorla tıraş etmeye çalışırdı; bu da toplumsal dayanışmayı yansıtırdı. Ancak günümüzde bu gelenekler büyük ölçüde kaybolmuştur. Artık bir mahallede taziye olduğunda, komşular rahatlıkla bir düğüne katılabilirler. Bu değişen toplumsal yapıyı ve evrilen sosyal normları yansıtır.

Bugün taziye evlerinde insanlar banyo yapmaktan çekinmez, hatta makyaj yapabilirler. Bu değişimler, toplumun yaşam tarzında ve değerlerinde köklü değişikliklerin yaşandığını göstermektedir. Geleneksel saygı anlayışı geçmişte kaldı ve günümüzde taziye evlerinde eski geleneklere bağlı kalmak yerine pratik ve modern yaklaşımlar benimseniyor.

Zaho, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yezidilerin bir arada yaşadığı zengin kültürel bir bölgedir. Bu topraklarda farklı dinlere mensup kişilerin mezarları dikkate değer farklılıklar gösterir. Müslüman mezarlarında genellikle Kur'an-ı Kerim'den ayetler yer alır ve ölen kişinin doğum ile ölüm tarihleri yazılıdır (F46, F 47).

Hristiyan mezarları önceleri betondan yapılırken günümüzde daha çok mermer kullanılmaya başlanmıştır. Haç sembolleri mezar taşlarında sıkça görülür ve bazı mezarlarda İsa motifleri de bulunabilir. Ölen kişinin resmi, mezar taşında yer alabilir ve adı, soyadı, doğum ve ölüm tarihleri süslü bir şekilde yazılmış olabilir (F 48, F 49, F 50).

Yezidi mezarlıkları, diğerlerinden farklıdır. Yezidiler, ölen kişinin yaşına ve cinsiyetine göre özel mezarlar yaparlar. Örneğin, bir çocuğun ölümü durumunda mezarın çevresine oyuncaklar yerleştirilirken (F51), genç birinin ölümünde halay mendilleri eklenebilir (F52). Yaşlı birinin ölümünde ise mezarın yanlarında baston motifleri bulunabilir (F53), bu da kişinin yaşlı olduğunu simgeler. Mezar taşlarında genellikle bir şiir parçası yer alır ve diğer ucunda ölünün adı, soyadı, doğum ve ölüm tarihleri yazılıdır (F54). Tavus kuşu, güneş, gül gibi semboller ve kutsal mekanların simgeleri de sıkça kullanılır (F55). Yezidi aile mezarlıkları da önemlidir ve bazen aile fertlerini bir araya getiren küçük evler gibi inşa edilirler (F56).

Zaho'da yalnızca bir özel mezar vardır ve bu mezarın üzerinde ölüm tarihi yazılı değildir. Bu mezar, sanatçı Erdewan Zaxoyi'nin anısına yapılmıştır ve sadece

doğum tarihi ile kaybolma tarihi yazılıdır. Erdewan Zaxoyi'nin boş mezarı, umut ve inanç kaynağı olarak kabul edilir. Ailesi ve Zaho halkı, bir gün onun kemiklerini bulup mezarına defnedebileceklerini umarlar. Bu umut, Erdewan'ın ruhunun Zaho'nun her köşesinde yaşamaya devam ettiği hissini verir (F57).

Erdewan kaybolduğundan beri annesi, evinin kapısını hep açık tutuyor. Kendisine neden kapıyı kapatmadığı sorulduğunda, "Eğer Erdewan gelirse, kapı açık olsun da içeri girebilsin," diye yanıt veriyor. Bu kapı, neredeyse 35 yıldır hep açık duruyor. Erdewan'ın annesinin sağlık durumu her geçen gün kötüleşmesine rağmen, oğlu bir gün geri dönecek ve o kapıdan girip yanına oturacak diye inanmayı sürdürüyor.

Zaho'daki farklı mezarlık kültürleri, bu bölgenin zengin kültürel mozaikini yansıtır. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yezidiler arasındaki bu farklılıklar, inançların ve kültürel değerlerin birer yansımasıdır. Bu topraklarda insanlar, farklı inançlarını ve geleneklerini korurken, aynı zamanda birbirlerinin kültürlerine de saygı duyarlar.

3.5.3.5. Ölünün eşyası

Borataw'a göre, Anadolu'da farklı bölgelerde değişiklik gösterse de ölen kişinin eşyalarının dağıtılması genellikle taziye sürecinin üçüncü gününde başlar. Bu süre zarfında, ölünün kişisel eşyaları temizlenir ve düzenlenir. Ardından, genellikle fakirlere ya da ihtiyacı olan kişilere bağışlanır. Bu geleneğin en yaygın uygulamalarından biri, "soyka" adı verilen ritüeldir. Bu ritüel kapsamında giysiler, yatak takımları ve benzeri eşyalar öncelikle belirli bir arındırma sürecinden geçirilir. Bu arındırma süreci genellikle sembolik bir su serpmeye veya eşyaların açık havada bekletilmesi gibi yöntemlerle yapılır. Ritüelin amacı, ölünün ruhunun eşyalara bulaşmasını engellemektir. Arındırma işleminden sonra, eşyalar ihtiyaç sahiplerine bağışlanır. Bu gelenekte, ruhun bu temizlenen ve arındırılan eşyalara bulaşmayacağına ve dolayısıyla zarar vermeyeceğine inanılır (Borataw, 2020, s.227).

IX. yüzyılda Oğuz boylarının ölü gömme uygulamalarında farklı bir gelenek vardı. Bu gelenekte, ölen bir kişinin cenazesini hazırlamak için topluluk büyük bir çukur kazardı. Çukur, cenazenin gömülmesi için özel olarak hazırlanırdı. Cenaze için ölen kişiye ceket giydirilir, beline kuşak bağlanır ve yanına bir yay yerleştirilirdi. Ayrıca ölen kişinin sahip olduğu tüm mal ve eşyalar da bu çukura konurdu ve üzeri toprakla kapatılarak tepeye benzer bir görünüm oluşturulurdu.

Oğuz boyları, bu ritüelde ayrıca kurban keserdi. Ölen kişinin adından ve servetinin büyüklüğünden hareketle, yüz veya iki yüz at kesilirdi. Atın etini topluluk hep birlikte yerken, baş, deri, bacak ve kuyruk gibi parçalar sırlara asılırdı. Bu gelenekte, bu şekilde yapılan hazırlıkların ölen kişinin cennete gidebilmesini sağladığına inanılırdı (İnan, 2023, s.181).

Ölüye ait eşyalarla ilgili inançlar ve uygulamalar, çeşitli kültürlerde köklü bir geçmişe sahiptir. Bu inançlara göre, ölünün kıyafetleri evde kalmamalı ve genellikle taziye sürecinin üçüncü veya yedinci gününde evden çıkarılmalıdır. Bu süreçte, yıpranmış veya yırtık olan giysiler atılırken, kullanıma uygun olanlar fakir veya muhtaç kişilere dağıtılır. İnançlı insanlara verilmek üzere seçilen bu giysiler, genellikle ölünün ruhunun huzur içinde kalmasını sağlamak için evden çıkarılır.

Bunun yanı sıra, bazı insanlar ölen kişinin hatırasını yaşatmak için birkaç özel eşyayı saklayabilir. Örneğin, saat, gözlük, şapka, başörtüsü, yüzük veya diğer takılar gibi kişisel eşyalar hatıra olarak evde tutulabilir. Bu tür eşyalar, ölünün anısını canlı tutmaya yardımcı olabilir ve bazı aileler için anlamlı bir şekilde saklanır.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden, genellikle taziyenin ikinci gününde ölünün elbiseleri yıkanır ve ihtiyaç sahibi bir aileye verilirdi (K8).
- Taziyenin üçüncü gününde, ölünün elbiseleri yıkanır ve ihtiyaç sahibine verilir. Ne kadar çabuk yapılırsa o kadar iyi olur, çünkü ölünün eşyaları evde durduğunda onun nefesi üzerinde olduğu düşünülür ve bu da ölünün ruhunun azap çekmesine neden olur. Dolayısıyla, elbiselerin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde verilmesi, ölünün ruhunun huzura kavuşmasını sağlar (K9).
- Dördüncü ile onuncu gün arasında, ölünün elbiselerinin evden çıkarılması ve namazına düşkün birine verilmesi gerekir. Bu davranışın arkasında, namazına düşkün birine elbiseler verildiğinde, o kişi ne zaman namaz kılsa ölünün ruhuna hayır gideceği inancı yatar (K10, K11, K12, K16, K18, K19, K28).
- Genellikle taziyenin üçüncü ya da yedinci gününde, ölünün elbiseleri yıkanır ve ihtiyaç sahibi bir aileye verilir. Oğlunun bütün eşyalarını verdi; sadece onun beresini hatıra olarak sakladı (K13).
- Genellikle ölen kişinin elbiseleri yedi gün boyunca yıkanır ve dini ibadetlerine önem veren birine verilir. Eğer ölen kişinin altın takıları varsa ve

vasiyeti doğrultusunda, bu takılar ya hayır işleri için kullanılır—örneğin cami yapımı veya Hac masrafları için—ya da vasiyette belirtildiyse kızına veya oğluna bırakılır (K24).

- Bir kadın, kızı öldüğünde onun bütün elbiselerini başkalarına verdi, sadece bir elbiseyi hatıra olarak sakladı. On yıldır bu elbise kadının yanında idi. Ailesi ona sonunda kızdı ve “Günahtır, kızının ruhu bu elbisede kalmış olabilir, bunu evden çıkar,” dediler. Kadın en sonunda bu elbiseyi yetim bir genç kıza verdi (K26).
- Eskiden, taziyenin yedinci gününde komşular toplanır ve ölen kişinin eşyalarını yıkardı. Bu eşyalar daha sonra fakir ve muhtaç kişilere verilirdi. Ev halkının bu eşyalara dokunmasına izin verilmezdi, çünkü ölen kişiyi hatırlayıp üzülmelerini istemezlerdi. Bu nedenle, komşular bu sorumluluğu üstlenirdi (K31).
- Bazı Hristiyan aileler, ölen yakınlarının elbiselerini başkasına vermezler. Bunları yıkayıp kendileri kullanır, hatıra olarak saklarlar. Üzerlerinde bu elbiseler olduğunda, kaybettikleri kişiyi tekrar hatırlarlar (K23).
- Hristiyanlarda, taziyenin yedinci gününde ölen kişinin eşyaları evden dışarı çıkarılmalıdır. Ancak bazı kişiler, hatıra olarak saklamak için bu eşyaların bazılarını evde tutar (K40, K41).
- Yezidilerde, taziyenin üçüncü gününde, ölünün sahip olduğu bütün eşyaları yatağının üzerine koyarlar. Ailenin bazı üyeleri, hatıra olarak bazı eşyaları saklar. Geriye kalan eşyalar ise ya ölen kişinin ahiret kardeşine verilir ya da yoksul insanlara bağışlanır. Ancak, genellikle bu eşyalar yoksul insanlara verilir (K20).
- Yezidilerde, ölümün kırkıncı gününde ölen kişinin eşyaları hazırlanır. Bunlar bir döşek, battaniye, yorgan, yastık ve elbiselerle dolu üç bavuldan oluşur. Bu bavullara gece elbiseleri, tırnak makası, kulak çubuğu, çorap, gömlek, pantolon ve iç çamaşırı gibi çeşitli eşyalar konulur. Her bavula ayrıca bir kilo toz şeker eklenir. Bu bavullar, bir şeyhe, müride ve ahiret kardeşine verilir. Ölen kişinin ailesi, bu kişilere bavulları teslim eder. Bavulları alan kişiler, karşılığında ölen kişinin ailesine bir kilo şeker getirir (K47).

3.5.3.6. Belirli günler

Anadolu’da, ölen kişilerin dini törenler ve yemekle anıldığı özel günler vardır. Bu günler arasında 40. gün, 52. gün ve ölüm yıldönümü gibi önemli tarihler bulunur. Bu günler, belirli sayıların dini, büyüsel veya geleneksel anlamlar taşımasından dolayı önemlidir. Zamanla bu günler, toplumsal adetlerin ve ritüellerin ana unsuru haline gelmiştir. Bu tür özel günlerin ve sayıların, diğer kültürlerde de önemli bir yeri vardır ve genellikle kutsal ve törensel faaliyetlerle ilişkilendirilir (Keskin, 2003, s.125).

Zaho ve çevresinde, ölümlerin dini törenleri ve anma günleri düzenlenir. Bu törenler genellikle ölen kişinin üçüncü, yedinci ve kırkinci günleri ile ölüm yıl dönümünde gerçekleşir. Bu günlerde yemekler hazırlanır ve dağıtılır. Eskiden köylerde, üçüncü günde helva ve lavaş dağıtılırdı. Kadınlar sıcak lavaşlar yapar, içine helva koyar ve bunları dağıtırlardı. Şehirlerde ise “şirin” adlı bir tatlı yapılır ve şirin, yufka ile komşulara dağıtılırdı. Yedinci günde ise yemekler hazırlanır ve dağıtılırdı. Bununla ilgili bir inanışa göre, birisi ölen bir kişinin yedinci günü yemeğini yemezse, köpekler bile onun yedinci yemeği yemezdi.

Kırkinci gün ise eskiden pek uygulanmazdı, çünkü bu, Hristiyanlar tarafından yapılan bir gündür. Ancak günümüzde, ölen kişinin yıl dönümünde, çeşitli malzemelerle dolu bir paket hazırlanır ve fakirlere dağıtılır. Cenaze mezara götürülürken yapılan bir tatlı olan “Nene Peşiyê” yani “ön yemek”, mezardan dönenlere dağıtılır.

Cuma öğlesi için de bir inanış vardır: Her ölü, Cuma öğlesi kendi evinin kapısına gelir ve oradan hangi hayır çıkacağını görür. Eğer hayır çıkarsa, örneğin ekmek ya da sıcak yemek, Allah’tan o evi korumasını ister. Eğer hiçbir şey çıkmazsa, Allah’tan o evi yıkmasını diler. Ölümler der ki, “Bu evden sıcak ekmek bile mi çıkmaz?” Bu nedenle, eski zamanlardan günümüze kadar Zaho ve çevresinde, her Cuma öğlesi sıcak ekmekler dağıtılır.

Zaho Halk Kültüründe

- Eskiden taziyenin üçüncü gününde, kadınlar lavaş yapar, içine helva koyar ve bunları komşulara dağıtırlardı. Günümüzde ise üçüncü gün, baklava ve hurma dağıtılıyor. Yedinci günde, hangi yemek pişirilirse o verilirdi. Günümüzde, ölüm yıl dönümünde bir paket hazırlanır. Bu paketin içinde sıvı yağ, fasulye,

domates salçası, bir bütün tavuk ve makarna gibi malzemeler bulunur ve yoksul insanlara dağıtılır (K9).

- Eskiden, üçüncü, yedinci ve kırkinci günler yoktu; sadece ölüm yıl dönümünde yağ, pirinç ve patates gibi yiyecekler yoksul insanlara verilirdi(K10).
- Eskiden, ölen kişinin üçüncü gününde yaz mevsimiyse meyve, kış mevsimiyse hurma dağıtırdı. Yedinci günde ise bir koyun kesip yoksul insanlara dağıtırdı. Kırkinci günde de yine bir koyun kesilip yoksul insanlara dağıtırdı. Ölüm yıl dönümünde ise ya pişmiş yemekler verirdi ya da yiyecek paketleri hazırlayıp dağıtırdı (K12).
- Ölen kişinin üçüncü gününde tatlı dağıtırlar, yedinci gününde ise sıcak ekmek verirler. Ölüm yıl dönümüne, yani on bir ay tamamlandıktan sonra, bir koyun kesip dağıtırlar. Bunu on bir ay içinde yaparlar, çünkü tam bir yıl sonra yapmak günah olarak kabul edilir. Bu nedenle, on bir ayda ölüm yıl dönümünü anlarlar. Eskiden derler siyah giymek taziye, taziyeyi çekerler (K13).

Eskiden, üçüncü gün sıcak ekmek ve helva dağıtırlardı. Yedinci günde de yine sıcak ekmek ve helva dağıtırlardı. Kırkinci gün ve ölüm yıl dönümü eskiden yapılmazdı, çünkü bu günler günah olarak kabul edilirdi (K14, K15).

- Eskiden ne üçüncü gün ne yedinci gün, ne kırkinci gün, ne de yıl dönümü vardı. Sadece “Bu ölünün hayrına” diyerek bir şeyler verirlerdi. Çünkü eskiden bu tür özel günler günah olarak kabul edilirdi (K16, K18, K19).
- Eskiden, ölen kişinin üçüncü gününde evde tatlı yapılır ve bu tatlı dağıtırdı. Kırkinci günde de aynı işlem yapıldı. Ölüm yıl dönümünde ise, eğer birinin maddi imkânları varsa, bir halı alır ve camiye götürürdü. Bu, ölen kişinin hayrına yapıldı (K24).
- Eskiden, ölen kişinin üçüncü gününde helva ve yufka yapılır ve dağıtırdı. Yedinci gününde de bu işlem tekrarlanırdı. Kırkinci gün yapılmazdı, çünkü sadece Hristiyanlar ve Yahudiler bugünü kutlardı; Müslümanlar için bu günah sayılırdı. Ölüm yıl dönümünde ise bir koyun kesilir, eti haşlanır, pirinç pilavı yapılır, patates çorbası hazırlanır, yaprak dolması pişirilir ve tüm bunlar tepsilere konarak komşulara ve yoksul insanlara dağıtırdı. Bazı aileler iki ya da dört yıl siyah elbise çıkartmazlardı(K31).

- Eskiden köylerde, ölen kişinin üçüncü gününde lavaş yapılır ve içine helva koyarak dağıtıldı. Yedinci gününde ise yemek yapılırdı. Bu yemeğin ana malzemesi olarak bir koyun kesilir ve haşlanmış nohutla birlikte sıcak ekmekle köylülere dağıtıldı. Bu yemeğe “Merge” denirdi. Kırkinci gün ve ölüm yıl dönümü ise eskiden yapılmazdı. Kadınlar bir yılına kadar siyah elbise giyerdi (K33).
- Eskiden, ölen kişinin üçüncü, yedinci ve kırkinci günlerinde yemekler yapılır ve insanlara dağıtıldı. Ancak ölüm yıl dönümü eskiden yapılmazdı (K49).
- Hristiyanlarda, üçüncü günde kiliseye gidilir, orada dua edilir ve yanlarında tatlı götürürler. Tatlıyı kilisede yedikten sonra eve dönerler. Kırkinci günde yine kiliseye gidilir ve orada “kırk namazı” denilen özel bir dua yapılır. Yıl dönümü ise on bir ay dolduğunda düzenlenir ve bu vesileyle yoksul insanlara yemek dağıtılır. Bir kadının kocası öldüğünde, siyah elbiselerini çıkarmazdı. Ancak eğer evinde ya oğlunu ya da kızını evlendirirse, siyah elbiselerini çıkarırdı. Fakat oğlu ölürse, kadın siyah kıyafetlerini çıkaramazdı; torunu evlenene kadar da bu kıyafetleri giymeye devam ederdi. Torunu evlendiğinde, kadın siyah elbiselerini çıkarırdı (K21).
- Hristiyanlarda, eskiden üçüncü gün, yedinci gün, kırkinci gün ve yıl dönümü gibi özel günler vardı. Ancak şimdi kilise tarafından bu günler kaldırılmıştır ve sadece üçüncü ve yedinci gün aynı gün yapılır. Kırkinci günde, kilisede ölen kişinin adı anılır ve ona dua edilir. Ayrıca, ölen kişinin ailesi yemek hazırlanır ve bu yemek kilisede hep birlikte yenir (K2, K3, K4, K23, K40, K41).
- Yezidilerde, ölen kişinin üçüncü gününde bir ya da üç koyun kesilir ve etleri dağıtılır. Yedinci günde “büyük hayır” yapılır; bugün için yedi, dokuz veya on bir koyun kesilir ve haşlanarak yemek hazırlanır, ardından insanlara dağıtılır. Ölüm yıl dönümünde ise yine yedi veya dokuz koyun kesilir, yemekler hazırlanır ve insanlara sunulur (K44).
- Yezidilerde, ölen kişinin üçüncü, beşinci, yedinci, dokuzuncu ve kırkinci günlerinde özel törenler düzenlenir ve hayır işleri yapılır. Eğer biri düğün hazırlığı yaptıysa, taziye nedeniyle düğün ertelenir. Ölünün kırkinci günü geçtikten sonra, yani 35. günde, ölen kişinin hayrı gerçekleştirilir. Kişi

düğününü yapma hakkına sahip olur ve düğün hazırlıklarına devam edebilir (K47).

Saha çalışması sırasında, Yezidiler hakkında ilginç bir bilgiye ulaşıldı. Onlar için tek sayılar kutsal kabul ediliyor ve bu sayılara büyük önem veriliyor. Genellikle ölümle ilgili ritüellerde ve geleneklerde tek sayılar tercih ediliyor. Kaynaklara göre, Yezidiler için kutsal sayılar arasında bir, üç, beş, yedi, dokuz, on bir, otuz beş ve on bir ay yer alıyor. Çift sayılar ise uğursuz kabul ediliyor. Bu nedenle Yezidiler, geleneklerinde ve günlük yaşamlarında genellikle tek sayıları kullanıyorlar. Bu detay saha çalışmasında dikkat çeken önemli bir bulgu olarak kayda geçti.

3.5.3.7. Mezarlık ziyareti

Kabirleri ziyaret etmenin, ölümü hatırlamak ve bundan ibret almak için önemli olduğu düşünülür. Hz. Peygamber, başlangıçta kabir ziyaretini yasaklamıştı, ancak daha sonra bu yasağı kaldırarak “Kabirleri ziyaret edin, çünkü oralar size ahireti hatırlatır,” demiştir. Hz. Fatma, amcası Hz. Hamza’nın mezarını günlerce ziyaret eder, burada namaz kılar ve ağlardı.

Peygamber (s.a.v.), “Anne ve babasının ya da her ikisinin kabirlerini her Cuma ziyaret eden kişi bağışlanır. İyi niyetle ziyarete gelen kişi, kıyamet gününde şefaet eder ve lehine tanıklık ederim,” diye buyurmuştur. İslam’da mezar ziyaretinin, peygamberin hadislerine ve sahabe uygulamalarına dayandığı kabul edilir. Bu uygulamalar, nesiller boyunca aktarılmış ve dini bir gelenek haline gelmiştir (Yılmaz, 2008, s.42).

Zaho ve çevresinde asırlardır süregelen bir gelenek olan mezarlık ziyaretleri, geçmişten günümüze büyük bir saygı ve önemle devam etmektedir. Bu ziyaretler genellikle pazartesi ve perşembe günleri gerçekleştirilir. Bazı aileler, ölülerinin kırkı çıkana kadar her pazartesi ve perşembe günleri mezarlıkları ziyaret ederler. Mezar ziyaretleri, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı arasında da yoğunlaşır. Bayram namazı sona ermeden önce yapılan ziyaretlerde, ölülerin gelenleri gördüğüne ve hissettiğine inanılır.

Zaman içinde mezar ziyaretleriyle ilgili uygulamalar değişiklik göstermiştir. Eskiden mezar ziyaretleri daha sınırlıydı ve genellikle sadece bayram günlerinde gerçekleştirilirdi. Bayram sabahı, insanlar çevrede en son vefat eden yakınlarının evine gider ve onların acısını paylaşırdı. Günümüzde ise mezar ziyaretleri neredeyse

her Perşembe yapılmaktadır, bu da Zaho'daki geleneklerin zaman içinde nasıl değiştiğini gösterir.

Hristiyanlarda bu gelenek biraz farklıdır. Yılda sadece bir gün mezarlık ziyaretleri yapılır ve bugün “Ölülerin Cuması” olarak adlandırılır. O gün, herkes mezarlığa gider ve mezarın sahibi orada değilse başka biri o mezara dua eder ve çiçek bırakabilir.

Yezidi inanışına göre, mezardan doğrudan eve dönülürse, acı kişinin peşinden gelir. Ancak mezarlık dışında bir yerde oturup biraz vakit geçirdikten sonra eve dönülürse, acı o yerde kalır ve kişi temiz bir şekilde evine döner. Bu üç dinin mezarlık ziyaretleriyle ilgili farklı adetleri, Zaho ve çevresindeki zengin kültürel çeşitliliği yansıtmaktadır.

Zaho Halk Kültüründe

- Mezarlık ziyaretleri genellikle perşembe günleri, bayram günleri ve arife günleri yapılır. Ziyaret edenler, mezarlığa genellikle şeker getirirler ve orada bulunan çocuklara dağıtırlar (K9).
- Taziyenin üçüncü ve yedinci günlerinde mezarlık ziyareti yapılır ve her perşembe günü mezarlık ziyaret edilir. Arefe gününde de mezarlık ziyaretlerine gidilir. Eskiden köylerde, bir evde taziye varsa, sonraki ilk bayramda bütün köy sakinleri o evi ziyarete gider ve onlara yalnız olmadıklarını hissettirirler (K12).
- Taziyenin yedinci ve sekizinci gününde kadınlar mezarlığı ziyaret ederler. Eskiden genellikle bayram sabahı mezarlık ziyaret edilirdi, ancak günümüzde daha çok arife günü mezarlık ziyaret edilir (K13).
- Eskiden Zaho'da bir genç öldüğünde, genellikle üçüncü gün mezarlık ziyaret edilirdi. Ayrıca her perşembe günü de mezarlık ziyareti yapılırdı. Yedinci günde ise, ölünün ailesinden kadınlar ve en az yirmi kadın birlikte mezarlığa giderlerdi ve orada dualar edilirdi. Daha sonra bu kadınlar ölünün evine döner, hep birlikte yemek pişirirler ve bu yemekleri komşulara dağıtırlardı (K31).
- Eskiden insanlar üçüncü ve yedinci günlerde mezarlık ziyareti yapardı, ama günümüzde sadece yedinci gün gidilmesi öneriliyor. Ayrıca, ilk perşembe

günü mezarlığa gidilmemesi, ikinci perşembe günü ziyaret edilmesi söyleniyor (K8, K9, K10, K11, K15, K24, K25, K28, K31, K33).

Eskiden perşembe günü, cuma günü ve bayram sabahı mezarlık ziyareti yapılırdı. Bayram sabahı, cemaat camiye gider, bayram namazını kıldıktan sonra Zaho'nun eski mezarlığına gidip tüm ölümlere dualar ederdi. Cemaat, genellikle bölgedeki en büyük eve kahvaltıya giderdi ve bu genellikle kendi evleriydi. Annesi, cemaat için kahvaltı hazırlardı ve kahvaltıdan sonra hep birlikte bayram kutlamalarına geçilirdi. Eğer bir evde taziye varsa, ilk bayramda o ev ziyaret edilir ve onlara taziye dileklerinde bulunulurdu. Eğer bir genç ölürse, o mahallede altı ay boyunca kimse pikniğe gitmez veya misafirlik yapmazdı. Bu yas dönemi, altı ay tamamlanana kadar devam ederdi (K32).

Hristiyan inancına göre, mezarlık ziyaretleri genellikle yılda bir kez, kilise tarafından belirlenen bir günde yapılır. Bugün “Ölümlerin Cuması” olarak adlandırılır ve genellikle Şubat ayının ilk cumasında gerçekleşir. Bu özel günde, her aile eğer bir ölüsü varsa onun anısına ekmek yapar ve dağıtır. Ardından herkes ellerinde çiçekler, mumlar ve tütsülerle mezarlığa gider. Orada, kendi ölüsü için dualar eder, tütsüler yakar ve mezara çiçekler bırakır. Hristiyanlar, genellikle bu özel günde mezar ziyaretine giderler. Bazıları da eğer o gün mezarlık ziyaretine gidemiyorsa, başka bir gün ziyaret etmeyi tercih edebilir (K2, K3, K4, K6, K21, K22, K23, K30, K40, K41).

- Hristiyan inancına göre, mezarlık ziyaretlerinde eğer bir mezarın ailesi yoksa veya yurtdışında bulunuyorsa, diğer ziyaretçiler o mezar için çiçekler, mumlar ve tütsüler yakar. Bu, mezar sahibine yalnız olmadığını hissettirmek ve ruhunu teselli etmek amacıyla yapılan bir davranıştır. Aynı zamanda, mezarda yatan kişinin hatırasını canlı tutmaya yardımcı olur (K6).
- Yezidi inancına göre, birinin ölümünden sonra belirli ritüeller ve inançlar uygulanır. İlk gün ölen kişi defnedilir ve taziyenin beşinci gününde topluluk mezarlığa gider. Bu ziyaret sırasında, kadınlar öncülüğünde tatlılar yenir. Bu süre zarfında, erkekler kadınlarla birlikte mezarlık ziyaretine katılmazlar (K20).
- Yezidi inancına göre, ölüm sonrası ilk ay boyunca mezarlık ziyaret edilmez ve ölüm yıl dönümüne kadar düğün gibi etkinliklerden kaçınılır (K44).

- Yezidi inancında, taziye sonrası ölen kişinin kurbanı kesilirse bu “Sermiha Xuynî” yani “kanlı ay kurbanı” olarak adlandırılır. Kurban kesildiğinde, cuma günü mezarlığa ziyaret yapılabilir. Ancak, eğer ölen kişinin kurbanı kesilmezse mezarlığa gitmek yasaktır ve ziyaret gerçekleştirilmez (K45).
- Yezidi inancında, taziyenin üçüncü ve beşinci günlerinde mezarlık ziyareti yapılır ve bu ziyaretlerde yalnızca kadınlar yer alır, erkekler katılmaz. Mezarlıktan dönerken, kadınlar farklı bir yerde oturup “ağırlık burada kalsın” diyerek, acının geride bırakıldığına inanırlar. Böylece, temizlenmiş bir şekilde evlerine dönerler (K20, K47).

3.5.3.8. Taziye (başsağlığı dileme ve avutucu sözler)

Borataş’a göre, taziye ve başsağlığı dileme töresi, geleneksel ad törenleriyle birleştirildiğinde, törene katılanlar, duygularını belirli, kalıplaşmış ifadelerle veya kimi zaman şiirsel bir anlatımla dile getirirler. Ayrıca, törenlerde kullanılan belli başlı davranışlar ve duruşlar, ölünün yakınlarının yasına katılımın sembolik bir göstergesidir. Taziye ziyaretine gelenler, bu kalıplaşmış sözleri ölünün yakınlarına söylerken, aynı zamanda onların acısını paylaştıklarını gösterirler.

Ölüm nedeniyle başsağlığı dilemek için kullanılan bu kalıplaşmış sözler, genellikle dilden dile aktarılır ve zamanla geleneksel bir nitelik kazanır. Bu sözler, ölünün yakınlarına rahatlama hissi verirken, aynı zamanda onların acısını paylaşan başkalarının varlığını da hissettirir. Taziye ziyaretine giden herkes, bu kalıplaşmış ifadeleri kullanarak ölünün yakınlarının acısını hafifletmeye çalışır ve onlara destek olur (Borataş, 2020, s.227).

Başsağlığı dileme, acı ve yasin azaltılması için kullanılan bir adettir. Ölen kişinin yakınları ve dostları, ölümle ilgili geleneksel adetlere bağlı kalmasalar bile, kederli ailenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını hafifletmek için başsağlığı dileyip teselli edici sözler söylerler. Başsağlığı dilemenin yaygın şekli, doğrudan ölü evine gidip taziye de bulunmaktır. Ancak uzakta olanlar, telefon aracılığıyla bu görevi yerine getirirler. Kalıplaşmış başsağlığı dilekleri, acılı aileyi teselli etmek, yaşamın devam ettiğini hatırlatmak ve ölünün ardından duyulan üzüntüyü kabul etmek için söylenir. Bu sözler aynı zamanda, ölümün yaşamın bir gerçeği olduğunu, herkesin günün birinde ölümü tadacağını da hatırlatır. Başsağlığı dilemenin bu yönü, yas tutanlar için bir tür huzur kaynağıdır ve yaşamın devam ettiğini vurgular (Örnek, 1977, s.226).

Başsağlığı ziyareti veya taziye ziyareti, zor zamanlarında yakınlarını kaybeden ailelere destek olmak ve acılarını paylaşmak amacıyla düzenlenir. Bu ziyaretlerde, özenle seçilmiş ifadelerle teselli sağlanır. Geleneksel olarak, kadınların taziye ziyareti genellikle evde yapılırken, bazı durumlarda camilerin özel taziye salonlarında da gerçekleştirilebilir. Ancak ev ortamında yapılan taziye ziyareti daha yaygındır. Taziye ziyaretleri, genellikle büyüklerin bulunduğu bir ortamda gerçekleşir ve Kur'an-ı Kerim okunur. Kur'an'ın okunması, ölen kişi için bir hayır duası olarak kabul edilir ve bu sırada katılımcılar sessizliği korur.

Taziye ziyaretleri genellikle gruplar halinde gerçekleştirilir. İnsanlar, tek başlarına gitmek yerine toplu olarak katılmayı tercih ederler. Eskiden taziye ziyareti yedi gün sürerken, günümüzde bu süre genellikle iki güne indirilmiştir. Bu süre içinde, insanlar taziye ziyaretlerini tamamlar ve hayırlı dualar alırlar. Taziye evinde ve ziyaretlerde hem ev sahipleri hem de misafirler, geleneksel olarak siyah, lacivert veya koyu yeşil gibi renklerde giyinirler. Bu, ölen kişiye olan saygının ve taziye ziyaretinin ciddiyetinin ifadesidir.

Ölüm, bazı durumlarda dargınlıkların ve küskünlüklerin sona ermesine vesile olabilir. Bazı insanlar, sevdiklerinin kaybıyla yaşadıkları acı ve üzüntü karşısında, birbirlerine daha hoşgörülü ve anlayışlı davranabilirler. Saha çalışmaları sırasında, bazı kişilerin yıllarca süren dargınlıklara rağmen, taziye ortamında bir araya geldikleri ve birbirlerine barış sağlığı diledikleri gözlemlenmiştir. Bu, ölümün bazı insanlar için barış ve uzlaşma fırsatı olabileceğini gösterir. Saha çalışmasında elde edilen bilgilere göre, başsağlığı dileklerinde hem ölüye dua etmek hem de ölünün yakınlarını teselli etmek için kullanılan çeşitli dua niteliğinde ifadeler bulunmaktadır. Bu tür dualar, ölünün ruhuna huzur dilerken, aynı zamanda acılı aileye de destek sağlar.

Zaho Halk Kültüründe

Ölüye yönelik dua içeren yaygın ifadeler arasında şunlar bulunmaktadır:

- Allah rahmet eylesin
- Mekânı cennet olsun
- Bu dünya pişman etmesin
- Mekânı Firdevs olsun
- Salih insanlardan olsun

(K5, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K28, K31, K33, K43, K44, K45, K47, K50, K55, K56).

Ölü ailesine yönelik olarak ifade edilen dualı sözler arasında şunlar yer alır:

- Başınız sağ olsun.
- Allah sabır versin.
- Allah onun ömrünü size bağışlasın.
- Allah onun ömrünü çocuklarına versin.
- İnşallah son acı olsun.
- Hepimiz bu yolun yolcusuyuz.
- Hepimiz ölümü düşünüyoruz (K8, K9, K10, K19, K28, K31, K33, K40, K41, K44, K47).

Eğer ölen kişi bir çocuksa ve taziye gelen kişiler başsağlığı diliyorsa, şu ifadeler kullanılır:

- Allah size bedel açsın.
- Size başka hayırlı evlatlar nasip etsin.
- Allah'ın hazinesi boldur, daha güzeli ve daha iyisini versin (K8, K9, K31, K33, K49).

3.5.3.9. “Yas” ağıt yakma geleneği

Ölünün ardından yakılan ağıtlar, ölümden hemen sonra başlayan ölü gömme ritüel sürecinin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu ağıtlar, cenaze merasimi boyunca devam eder ve gömme sırasında da sürer. Ağıt yakmak, yalnızca acının ve yasın doğal bir ifadesi değil, aynı zamanda bir görevdir. Erkeklerin ağıtları duyulsa da özellikle eşlerin ve kızların ağıtları özel bir ayrıcalığa sahiptir. Bu ağıtlar, ağlamalar, dövünmeler, sızlanmalar ve bağışmalardan oluşur.

Daha sonraki aşamalarda, ölen kişinin erdemlerinin övüldüğü ağıtlara dönüşür. Bu noktada, ağıtlar yalnızca kederi ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda ölünün olumlu yönlerini ve hatıralarını yüceltir. Bu ritüel, toplumsal dayanışmayı artırarak, yas tutanlara destek sağlar ve ölen kişiyi onurlandırır (Trijarski ve Er, 2012, s.158-159).

Kürtçe’de “Şhini ve Pegoten”, yani Ağıt, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olmuş ve köklerini ölüm olgusundan almıştır. Bazılarına göre, ağıtların

ortaya çıkışı insanlığın ilk ölümü ve ilk cinayetiyle, yani Kabil'in Habil'i öldürmesiyle başlar. Ölüm, bu edebi ifadenin temel kaynağıdır. Habil'in Kabil tarafından öldürülmesinin ardından, insanlar yas tutmanın ne anlama geldiğini öğrenmeye başladılar ve ağıtlar kadınlar arasında yayılarak nesiller boyunca aktarıldı. Habil'in Kabil tarafından öldürülmesinden önce, ağıt kelimesi ve bu tür duygusal ifadeler hakkında kimsenin bilgisi yoktu. Ancak bu olaydan sonra, kadınlar arasındaki ağıt yakma geleneği başladı ve bu kültür kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam etti. Bugün bile, insanlar sevdiklerini kaybettiklerinde ve yas tuttuklarında bu eski geleneği sürdürmektedirler (Hüseyin, 2022, s.61).

Yas süreci, kültürel olarak şekillenen bir davranış biçimidir ve farklı toplumlarda farklılık gösterebilir. Yas sırasında ölen kişinin ailesi ve yakınları genellikle bir araya gelir ve birbirlerine destek olurlar. Bu dönemde kadınlar genellikle duygusal olarak daha yoğun bir bağlantı kurar ve yas sürecini daha uzun süre yaşarlar. Bir saha çalışmasında, bir kaynaktan edinilen bilgilere göre, taziye günlerinde ağıt yakmak aile fertlerinin işi değildir. Bunun yerine genellikle yabancı bir kadın gelir ve “peguti” adlı ağıtı yakardı. Kadına bu hizmet karşılığında bir miktar para verilirdi. Ağıt yakılırken ölenin annesi, eşi ve kız kardeşi genellikle üç gün boyunca kendilerini döver, saçlarını yolar ve ocak küllerini başlarına dökerlerdi. Eskiden genç yaşta biri öldüğünde veya kan davasında biri kaybedildiğinde, kadınlar örgülü saçlarını bile kesip mezara koyarlardı. Ağıt söyleme geleneği ağır bedensel zararlar içeriyordu ve bazen kadınlar taziye günlerinde kendilerini o kadar şiddetli döverlerdi ki sağlık sorunları yaşayabiliyorlardı. Günümüzde, bu tür şiddet içeren ritüellerin yerini daha anlayışlı ve sağlıklı bir yas süreci almıştır. İnsanlar artık acılarını daha kişisel ve içten bir şekilde ifade etme özgürlüğüne sahiptir ve taziye ziyaretleri daha saygılı bir atmosferde gerçekleşmektedir.

Ağıtların genellikle sekiz heceli dörtlüklerle ortaya konulurlar. Bu dörtlüklerin kafiye düzenleri farklı şekildedir.

Zaho Halk Kültüründe Ağıt

Kişiler İçin Yakılan Ağıtlar

ZA 1

Genco, Genco, Muhammedu Genco

Bu ağıt, genç yaşta vefat eden bir abinin ardından, kız kardeşi tarafından söylenmeye başladı. Kız kardeş, taziye sırasında yedi gün boyunca hiç susmadan bu ağıtı tekrarlardı. Ağıtın tekrar edilmesi, kaybettiği abisine duyduğu derin sevgi ve onun erken kaybının yarattığı acıyı yansıtır.

Genco Genco muhammedu Genco

Lefe köyünün genç bilgini Genco

Tay aşireti'nin şahsiyetli Muhammedu

O dünyayı tadamadın gittin Muhammedu

Genco Genco muhammedu Genco

Genco Genco muhammedu Genco (K8).

Z A 2

Dara

Kaynanası oğlu Dara için bir hafta boyunca tek bir ağıt söyledi. Dara sadece yirmi dört yaşındaydı ve iki grubun arasındaki anlaşmazlığa barış getirmeye çalışırken bıçaklanarak hayatını kaybetti.

Dara'nın babası, Dara sadece üç aylıkken hayatını kaybettiği için onu hiç tanımadı. Kaynanası, taziye sırasında dikkatleri üzerine çeken tek bir cümle sarf etti: "Sen hiç kimsenin 'baba' demediği, hiç kimsenin de sana 'baba' demediği bir dünyada büyüdün." Bu kısa cümle, herkesin kalbini dağladı (K9).

Bu hikâye, aynı zamanda bir acı ve kayıp ifadesi olduğu kadar sevgi ve bağlılıkla da doludur. Dara'nın annesinin sözleri, Dara'nın yaşadığı yalnızlığı ve eksikliği vurgularken aynı zamanda onun hayatındaki derin duygusal boşluğu da işaret ediyor. Bu hikâye, aile bağlarının önemini ve bazen en büyük sevginin bile yoksunluğun acısını dindirmeyeceğini anlatıyor.

Z A 3

Oğluna Son Sözleri

Bir anne, IŞİD tarafından öldürülen genç oğlunun acısını yüreğinde taşıırken, onun için bir ağıt yakar. Ağıtta, oğlunun nasıl genç yaşta öldüğünden bahseder. Anne, oğlunun ölümünün ona hiç yakışmadığını düşünür; o henüz evlilik çağına gelmiştir. Annesi, onun damatlık giysisi yerine kefenle sarılmasına dayanamaz.

Ey kalbimin yakışıklısı, sana ağıt yakacağım.

Keşke ölümü satın alabilseydim,

Verecektim tatlı canımı ve bütün malımı.

Yakışıklımın boyu incedir, neredeyse kırılacak,

Zaho Badinan'a gidiyorum,

Oradan altın bir kemer alacağım.

O kemeri yakışıklımın beline bağlayacağım.

Yakışıklım için kamıştan bir tabut yapacağım.

O tabutu, zavallıların omuzlarında taşıyacağım.

Zaho Badinan'da seni toprağa vereceğim (Huseyin, 2022, s.54).

Z A 4

Damat Olmayan Oğluma

Halal Barchi, Abdul Rrzakın annesidir. Oğlu düğün hazırlıkları yaparken bir kaza sonucu hayatını kaybetmiştir. Katırın tekmesiyle nallar altında can veren Abdul Razak'ın ölümü, annesini derinden sarsılmıştır. Oğlunun nişanlısıyla birlikte gelecek hayalleri yarıda kalmıştır. Halal için acı hem oğlunu hem de nişanlısını kaybetmenin üzüntüsüyle katlanmıştır. Ağıtlarını yakarken hem oğlu için hem de onun bıraktığı nişanlısı için yüreği parçalanmıştır.

Ah, kalbim bu felekte,

zavallı kalbim bu felekte,

Babamın evinin azizi katırın nalları altına kaldı,

ben babamın evinde azizin yasını tutuyorum,

Yas tutuyorum, yakışıklımın perisi kimsesiz kaldı, döşek üstüne.

Kalbim bu felekte, zavallı kalbim bu felekte (Duhok Merkez Enstitüsü.2016.s.56).

Z A 5

Evin Beyi

Bir aile için baba büyük bir değere sahiptir; o, ailenin temel taşı ve herkesin güvenle yaslandığı bir dayanak gibidir. Baba, güçlü bir kale gibi ailenin etrafını sarar ve hem eş hem de çocuklar için yaşam kaynağıdır. Eğer baba hayatını kaybederse, bu güçlü kale yıkılır ve aile üyeleri dağılır. Dağılan aileyi toparlamak neredeyse imkânsız hale gelir.

Baba, ailenin enerjisi ve ruhudur; eğer bu ruh giderse geride büyük bir boşluk bırakır. Özellikle kadınlar için baba, ailenin güven kaynağıdır. Bu yüzden, bir ailenin babasını kaybetmesi, büyük bir boşluğa düşmek gibidir; bu boşluğu doldurmak neredeyse imkansızdır.

Ağıt yakan kimsem kalmadı,

Dışarı çıkmaktan korkuyorum,

Kimsem kalmadı, hiç kimse.

Mecliste, konuşacak kimsem kalmadı,

Evimde hiç kimse kalmadı,

Zaho'da kimsem kalmamıştı.

Kimsem kalmadı başımdan başka,

Kimsem kalmadı heyro, heyro,

O yerde hiç kimse kalmadı.

Binecek hiç kimse kalmadı,

Aşiretten hiç kimse kalmadı,

Hiç kimse kalmadı evde (Rasool, 1997, s.51-52).

IV. BÖLÜM

ZAHO FOLKLORU

4.1. El Sanatları ve Geleneksel Meslekler

Hz. Peygamber döneminde, kadınlar arasında el sanatları ihtiyaca yönelik olarak icra edilirdi. Üretimin insan gücüne dayandığı bir ortamda, özellikle detaylı ve zaman alan el işi ürünlerinin genellikle ev kadınları tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplumun sosyal ve kültürel yapısına bağlı “toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü”, bu durumun doğruluğunu destekler. Elbise dikimi, yırtıkların tamiri, ev eşyalarının ve çeyizlerin hazırlanması gibi faaliyetler, incelik ve el becerisi gerektiren işlerdir. Bu ürünler, ev içinde kadının yeteneklerini sergilerken, aynı zamanda ev işlerini de kolaylaştırıyordu. Bu dönemde, el işlerinde ustalaşmış kadınlara “sananu’l-yedeyn” denilirdi ve bu beceri, kadınların evlilikte tercih edilmesine katkı sağlardı. Kadınların hem ihtiyaca yönelik üretim yapması hem de zamanlarını verimli kullanması için, el sanatları zaman içinde değerli hale gelmiştir (Yılmaz ve Velioğlu, 2015, s.59).

El sanatları sadece ekonomik bir üretim faaliyeti değil, aynı zamanda ulusal hafızayı, kültürel mirası ve kimliği etkileyen sosyolojik, antropolojik ve folklorik boyutları olan bir kavramdır. El yapımı ürünler, özgünlük, gelenek, bilgi aktarımı, sanat ve işlevin birleşimi, coşku, estetik ve güzellik arayışı gibi temel niteliklerle fabrikasyon ürünlerinden farklıdır. El sanatları, özellikle kültür turizmi kapsamında korunarak pazarlanabilecek somut olmayan kültürel miras kapsamındadır.

El yapımı ürünlerle fabrikasyon ürünleri arasında büyük farklar vardır. El sanatları, el emeği ve göz nuru ile üretilir; her bir ürün, içinde bir hikâye ve ruh taşır. Oysa fabrikasyon ürünleri, makinelerle üretilir ve genellikle duygusuzdur. El sanatları, sevgi ve titizlikle ortaya konulan bir sanatı temsil ederken, fabrikasyon ürünleri daha standart ve mekanik bir yapıya sahiptir (Öter, 2010, s.174).

Halk kültürünün temelini oluşturan ve hem topluma hem de evrensel düzeyde kültür çevrelerine önemli katkılar sağlayan el sanatları, geçmişi geleceğe taşıyan bir köprü niteliğindedir. El sanatları, toplumun sosyal ve kültürel yaşamını, ayrıca ekonomik tarzını yansıtan en kalıcı ve anlamlı belgelerden biridir. Gelenek ve göreneklerimizin, yaşam biçimimizin gelecek nesillere aktarılmasında büyük rol oynar.

El sanatları, kültürel mirasımızın somut bir parçası olarak, geçmişi gelecek kuşaklara taşırken aynı zamanda bir kültür hazinesi görevi görmektedir. Bu açıdan bakıldığında, el sanatları, nesiller arası bağı güçlendiren ve toplumun kültürel sürekliliğini sağlayan önemli bir öğedir (Hüner ve Birnaz, 2012, s.180).

Zaho, tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve farklı kültürlerin buluştuğu bir yerleşim yeridir. Hem toplumsal hem de kültürel açıdan önemli olaylara tanıklık etmiş ve çeşitli medeniyetlerin merkezi olmuştur. Bu nedenle, Zaho, uzun süredir çeşitli ve zengin el sanatlarının merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Zaho’da yaşayan farklı ırklar ve dinlerin kendi özel el sanatları bulunmaktadır. Örneğin, Hristiyan topluluklar arasında kıyafetler üzerindeki motifler onların el sanatlarının örnekleridir. Yezidiler ise başlarındaki bağlamalarda benzersiz çizimleri ile dikkat çekerken, Müslümanların da kendine özgü el sanatları vardır.

Günümüzde, kadınlar el sanatlarını sergilemek için özel alanlar açmış ve kendi özgün eserlerini daha düzenli bir şekilde sunma fırsatı bulmuşlardır. Toplumun kadınlara yönelik bakış açısının değişmesiyle birlikte, kadınlar el sanatlarını ve farklı kültürlerle etkileşimi iç içe geçirme imkânı bulmuş ve yeni modeller geliştirmiştir. Artık kadınlar el sanatlarını göstermek için cesurca adımlar atmakta ve bu sanatların kaybolmaması için toplumun her kesiminden destek almaktadırlar. Belediye ve diğer kurumlar, kadınların bu sanatları geliştirmelerine destek olmak için her türlü yardımı sağlamaktadır. Bu şekilde, kadınlar kendi çabalarıyla sevdikleri el sanatlarını

toplumla paylaşmakta ve Zaho gibi kültürel merkezlerin zenginliğine katkıda bulunmaktadır.

El sanatları, insanların duygularını ve yeteneklerini sergiledikleri özel bir sanat dalıdır. Özellikle kadınlar arasında yaygın olan bu sanat, hem kişisel ihtiyaçları karşılamanın bir yolu hem de duyguları ifade etmenin bir aracı olarak kullanılır. Kadınlar, el sanatlarında öne çıkan bir role sahiptir. Terzilik, nakış, örgü, taş ve boncuk işleri gibi alanlarda ustalıklarıyla tanınırlar.

Örneğin, Zaho bölgesinde yelek modası oldukça popülerdir. Kadınlar, evlerinde yöresel motiflerle süslenmiş yelekler örer ve bu ürünleri dükkanlarda satışı sunarlar. Bu, sadece kendi ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, ekonomik katkı sağlar ve evdeki işlere destek olur.

Zaho Halk Kültüründe

- Babası ünlü bir şal ve şapık ustası olan Bünyamin Henney, zaho’da tanınan bir isimdi. İşçiliği o kadar temizdi ki, onun ürettiği şal ve şapıklar için insanlar kuyruğa girerdi. Kendisi gibi bir babanın kızı olmak beni gururlandırıyor. Bugüne kadar hiç kimse babamın yerini tutamadı, bu da beni mutlu ediyor(F58). Eski kuşaklar oturduklarında babamdan bahsettiklerinde içim huzurla doluyor(K3).
- Eskiden köylerde elbiseler, terzi kadınlar tarafından elle yapılıyordu çünkü o zamanlar dikiş makineleri çok nadirdi ve insanlar mecburen elbiselerini elle dikmek zorunda kalıyordu. Bu el ile dikme sanatı “Qunderz” olarak biliniyordu. Onun düğün kıyafeti de elle dikilmişti(K8).
- Emekli terzisi olan Amber hanım, aktardığı bilgilere göre, eskiden, sadece o Zaho’da takım elbiseler ve montlar dikiyordu. Doktorlar, hemşireler ve öğretmenler ona gelir ve kendileri için giysiler dikmesini isterdi. O da bunun karşılığında yarım dinar ya da bir dinar alırdı. Ayrıca, sadece Zaho’da kürtek dikme konusunda uzmandı, çünkü o zamanlar hiçbir terzi kürtek dikmeyi beceremezdi. Zaho’da, kürtek dikme işini ilk yapan oydu. O dönemde, hazır elbiseler ve eşyalar bulunmazdı; her şey elle yapılırdı. Eğer birinin bütçesi yeterliyse, evde bir dikiş makinesi olurdu ve ihtiyaçlarını karşılamak için onu kullanırlardı. Eğer evde becerikli biri varsa, bu dikiş makinesiyle insanlara giysiler diker ve bunun karşılığında bir ücret alırdı. O, hala kendi elbiselerini

dikiyor, çünkü hiçbir terzinin ona diktiği kıyafetleri beğenmiyor ve işi kendisi yapıyor (K31).

- Terzilik yapan Nuriye hanım, kuşaktan kuşağa aktarılan bir sanattır. O, terziliği ilk olarak annesinden öğrendi. Çünkü evlerinde bir dikiş makinesi vardı ve annesi evin eşyalarını dikerdi. Annesine bakarak terzilik yapmayı öğrendi ve başlangıçta bu işi hobi olarak yapıyordu. Daha sonra terzilik işini profesyonel olarak yapmaya karar verdi. Evde dikiş yaparken ev çok dağınık oluyordu, bu yüzden belediye karanlık çarşıda kadınlar için özel dükkanlar açtı ve bir yıl boyunca bu dükkanlarda ücretsiz çalışmayı sağladı. Bu, belediyenin kadınlara sunduğu önemli bir destektir ve o da bu fırsatı değerlendirdi.

O, açılan dükkanlardan birinde çalışmaya başladı ve eşi de ona katıldı. Birlikte çalışarak aile bütçesine katkıda bulunuyorlar, bu durum onu mutlu ediyor. Eşi ona destek oluyor ve çevresindeki insanlar da onlara olumlu bir şekilde yaklaşarak destek veriyor. En büyük destek ise belediyeden geliyor, çünkü belediye bir yıl boyunca kira ödemedi çalışabilmelerine olanak tanıdı. Bu onlar için büyük bir avantaj oldu (F 59, F 60).

Ayrıca online olarak Türkiye’den de sipariş almaya başladılar. Özellikle Nevruz Bayramı döneminde yöresel kıyafetlere olan talep artıyor. Gelen siparişleri Türkiye’ye gönderiyorlar, ayrıca yelek siparişleri de alıyorlar (F 61). Gelinler dükkana geldiklerinde çeyizleri için yelek ya da yöresel kıyafetlere bakıyorlar ve onların isteklerine göre dikim yapılıyor. Her gün yöresel kıyafetlere olan rağbet artıyor ve bu da işlerinin sürekli canlı kalmasını sağlıyor (K 34).

- Takı tasarımcısı olan Jıyan, çocukluğundan beri annesi ve ablalarından yün ve boncuk işleriyle ilgili bilgiler edinen biri, hobisini zamanla bir yetenek haline getirir ve sonunda kendi dükkanını açar. El sanatlarıyla uğraşan bu kişi, kış aylarında bere, hırka, atkı gibi sıcak tutan ürünler için sipariş alırken, bahar aylarında daha çok kolye, bilezik ve küpe gibi hafif ve renkli boncuk işleriyle ilgilenir.

Müşterilerinin isteklerine göre özel tasarımlar yapan bu kişi, özellikle doğum günleri, mezuniyet törenleri gibi özel günler için kağıtla sarılmış yün güller ve boncukla süslenmiş kalemler tasarlar (F 62, F 63). Ayrıca anahtarlık ve bileklik gibi boncuk işleri de sıkça talep edilir. Bu tür işlere “mahkum sanatı”

denir (F 64). Boncuk işleri detaylı ve zaman alıcı olduğu için emek ve sabır gerektirir. Ancak bu kişi yaptığı işi severek yapar ve gelecekte daha büyük bir dükkân açarak işini büyötmeyi planlar.

Bu kişinin ailesi ve çevresi tarafından desteklenmesi, başarısı için oldukça önemlidir. Türkiye’den boncuk siparişı vermek ister çünkü oradaki boncukların daha parlak ve güzel olduğunu düşünür. Fakat bu boncukları sipariş edip burada bileklik ya da kolye malzemesi olarak kullandığında, bazı müşteriler fiyatları pahalı bulabilir. Onlar emeğe ve boncuğun kalitesine bakmadan, sadece fiyata odaklanır. Bu durum bazen zahmetinin değerini anlamayan insanlarla karşılaşmasına neden olur. Yine de bu kişi yaptığı işe inanır ve müşteri memnuniyetini öncelikli tutar (K 35).

- YouTube’da yünle ilgili videolar izlemeye başlayan Gülistan (F65), ardından birkaç farklı yün çeşidi almak için çarşıya gider. Eve döndüğünde, YouTube’daki videoları izleyerek bir şeyler yapmayı öğrenir. Sonra bir Instagram hesabı açarak el işi ürünlerini sergilemeye başlar. Başlangıçta sepet yapımına odaklanır ve çocuk sepetleri, giysi sepetleri ve küçük makyaj sepetleri gibi çeşitli ürünler üretir. Bu ürünleri ya dükkanlara verir ya da sipariş üzerine hazırlar.

Başlangıçta, bir hobi olarak başladığı bu işin hayatını değiştireceğini ve bir kariyere dönüşeceğini düşünmemiştir. Ancak zamanla hobisi bir işe dönüşür ve sonunda bir dükkân açmaya karar verir. İlk başta tüm siparişlerini online olarak satar. Daha sonra belediye kadınlar için özel bir alan açar ve o da bu alanda bir dükkân sahibi olur. Gülistan işini çok sever çünkü yaşadığı şehir turistik bir yer haline gelir ve farklı yerlerden yabancı insanlar buraya gelir. Bu turistlerin ilgisini çekmek için farklı tasarımlar yaparak onları sunmak ister. İşinin özel siparişlere yönelik oyuncaklar ve diğer ürünleri tasarlamak olduğunu belirtir. Her bir oyuncağın yapımı genellikle üç gün sürer. Oyuncakların içini boncuk silikon ile doldurur, bu da hem sağlıklı hem de hafif bir ürün elde etmesini sağlar. Bu, plastik malzemelere göre daha sağlıklı bir seçenektir çünkü içinde sert maddeler bulunmaz ve çocuklara zarar vermez (F66, F67). Ancak müşteriler fiyat konusunda sorduklarında ilk tepkileri genellikle “ne kadar pahalı” olur. Ne yazık ki, müşteriler emeği ve kaliteyi takdir etmezler. Oysa Avrupa’da ve Türkiye’de el işleri genellikle hem pahalı hem de kaliteli olarak değerlendirilir. Bu kişi, umar ki yaşadığı

yerdeki insanlar da el işçiliğini takdir eder ve el emeğine daha fazla değer verirler. Her gün yeni şeyler öğrenmek ve ilginç tasarımlar üretmek onun için önemlidir. Dükkanını sürekli yeni şeyler yaparak hem turistleri hem de yerel halkı çekmek ister. Amacı, dükkanını ziyaret eden herkesi memnun etmek ve onlara özel ve kaliteli ürünler sunmaktır (K 36).

- Şirin adlı kişi, işi, doğal ürünler satışıyla ilgilenir; örneğin mumlar, sabunlar ve doğal saç yağları gibi ürünler üretir ve satar. Ayrıca çay bardaklarını çeşitli süslemelerle dekoratif hale getirir. Bu süslemeler genellikle boncuklar, boyalar veya taşlarla yapılır (F68, F69). Bu kişi, ilk olarak belediyenin düzenlediği kurslara katılarak bu becerileri öğrenir. Kursları tamamladıktan sonra aldığı diplomalarla bu ürünleri evde üretmeye başlar. Başlangıçta müşterilerin siparişlerine göre saç yağları, mumlar veya doğal sabunlar üretir. Daha sonra bir dükkân açmaya karar verir.

Dükkân açtıktan sonra, işlerin evdeki gibi olmadığını fark eder. Artık müşterilerle yüz yüze iletişim kurmak durumundadır ve bu başlangıçta biraz heyecan vericidir. Müşteriler dükkâna geldiğinde, bazen fiyatları unutabilir; ancak zamanla bu durum düzelir ve kendine olan güveni artar. İşinin sağladığı ek gelirle kendini daha mutlu hisseder ve önceden yalnız başına dışarı çıkmaktan çekinirken, artık rahatlıkla dolaşır ve yeni insanlarla tanışır. Bu iş sayesinde bir aile geçindirme sorumluluğunu üstlenmek onu mutlu eder.

Ancak dükkânın biraz daha büyük olmasını ister, çünkü şu anda evde kalan birçok malzemeyi dükkana sığdıramaz. İnsanlar artık kişisel bakımlarına daha fazla önem vermektedir ve bu kişi de müşterilere en iyi ve en doğal ürünleri sunmak ister (K37).

- Şal ve şepik ustası, aktardığına göre, Kürt halkının geçmişte ve günümüzde kullandığı geleneksel kıyafetlerden biri olan “Şal ve şepik”, özellikle Zaho’ya bağlı Bêrsive’deki Hristiyan topluluğu tarafından üretilmektedir. Bu topluluktan birçok kişi el sanatlarına ilgi duymakta ve bu geleneksel kıyafetler onların maharetli elleriyle hayat bulmaktadır. Şal ve şepik, keçi familyasından olan ve “çîr” yani Merez keçiler olarak bilinen bir tür hayvanın kollarından üretilmektedir. Bu hayvanın kılları oldukça değerlidir ve bu kıyafetlerin yapımında kullanılmaktadır.

İlk olarak, hayvanın kılları kesilir ve ardından kadınlar tarafından yün eğirme işlemiyle bu kıllar ip haline getirilir. İp ne kadar ince olursa, kumaşın kalitesi o kadar yüksek olur. İpler üretildikten sonra tezgâha işleme sürecine geçilir. Bu işlem sırasında, kumaşın işlendiği yer olarak “çal” adı verilen bir çukur kullanılır (F 70). Kumaş bu çukurdan geçtikten sonra yıkanır. Kumaş terziye ulaşana kadar yaklaşık üç ila beş işlemden geçirilir. Kumaş ne kadar parlak olursa, kalitesi de o kadar yüksek olur (F 71).

Her kumaşın kendine özgü bir adı vardır ve bazıları doğal hallerini korur. Örneğin, buğday rengi, hurma rengi, açık koyun sırtı ve altın rengi gibi isimlerle tanımlanır. Müşterilerin isteğine bağlı olarak renklendirilen ürünlere ise genellikle “merez” adı verilir. Bu iş, kuşaktan kuşağa aktarılan bir gelenektir ve bu kişinin de oğluna bu sanatı öğretmekte olduğu söylenir. Ancak bazen, atalarının bu işi Yahudilerden mi öğrendiği sorusunu düşünmeden edemiyor. Eskiden Yahudiler bu işle uğraşıyordu ve bu el sanatı sonradan Hristiyan topluluğuna geçmiş olabilir.

Bu kıyafetler genellikle kendini beğenmiş ve zengin insanlar tarafından tercih edilir ve fiyatlar genellikle 5.000 dolara kadar çıkabilir. Bu nedenle, kendine özgü tarzını ve lüks giyimi önemseyen kişiler bu kıyafetleri tercih eder. Ayrıca, bu kıyafetlerin genellikle düğünlerde ve taziyelerde giyildiği de dikkat çeker (K 42).

- Çarşıda çalışan en eski terzilerden biri olan, Fares Omar, 1962 yılından bu yana terzilik mesleğini icra eden ve yöresel Kürt kıyafetlerini diken bir terziydi (F72). Çalışmalarında kullandığı kumaşlar genellikle Hindistan, Türkiye, İngiltere, Suriye ve İran’dan geliyordu. İşleri, özellikle bayramlar ve Nevruz Bayramı gibi özel günlerde yoğunlaşıyordu ve bu dönemlerde terzilik işi oldukça iyi gidiyordu. Ancak son yıllarda, insanların yöresel kıyafetlere olan taleplerinde bir azalma fark etmişti. Gençler, genellikle gömlek ve kot gibi daha pratik ve hızlı giyilebilen kıyafetleri tercih ediyordu. Yöresel Kürt kıyafetleri genellikle dört-beş parçadan oluştuğu için giyilmesi daha zahmetliydi.

Gençlerin tercih ettiği yöresel kıyafetlerin renkleri genellikle siyah ve mavi tonlarından oluşuyordu (F 73), ancak yaşlılar daha çok toprak tonları ve yeşilin açık tonlarını tercih ediyordu (F74). İran’dan gelen şallar, gençler için genellikle daha uygun fiyatlıydı ve on bin ile on beş bin dinar arasında

değişiyordu (F75). Olgun veya yaşlı erkekler ise genellikle özel ve pahalı şalları tercih ediyorlardı; bu şalların fiyatları yedi yüz ile sekiz yüz dolar arasında değişebiliyordu, bazen yedi bin beş yüz dolara kadar çıkan şallar da vardı (F 76).

Bir de “Şelwal” olarak adlandırılan, Kürtler için özel bir öneme sahip şalvar vardı. Kürtler, bu kıyafet içinde rahat hissediyorlardı ve günlük işlerini bu kıyafetle yapabiliyorlardı. “Şal ve şepik” ise sadece erkek terziler tarafından dikilebilen, kadın terzilerin dikemediği özel bir kıyafet türüydü. Dikimi oldukça zorlu ve zahmetli olduğu için sadece deneyimli erkek terziler tarafından yapılabilmekteydi. “Şalo şepık” için farklı adlar kullanılıyordu, bunlar arasında “koyun sırtı”, “semavi”, “Bekir beg”, “kalemi” ve “tiyeri” gibi isimler yer alıyordu (K58).

- Kaynak kişinin aktardığına göre, kariyeri boyunca farklı alanlarda çalışarak çeşitli deneyimler kazandı. İlk olarak, okulunu tamamladıktan sonra ablasının yanında terzilik öğrenmeye başladı. Ardından, kozmetik dükkanlarında çalışarak bu sektörde deneyim edindi. Kozmetik dükkanlarında kadınlarla çalıştığı dönemde önemli tecrübeler kazandı. Daha sonra, mutfak eşyaları, bahçe heykelleri ve süs eşyaları gibi çeşitli ürünlerin satıldığı bir dükkânda çalışmaya başladı(F77). Bu deneyim, müşteri ilişkileri konusunda büyük bir gelişim sağladı ve etkili iletişim becerileri geliştirmesine yardımcı oldu.

Dükkân işinde, hem kadınlarla hem de erkeklerle çalışarak farklı bakış açıları kazandı ve müşteri memnuniyetini artırmak için çeşitli stratejiler geliştirdi. Gelecekte kendi işini kurma fırsatı olursa, sadece kadınlara yönelik giysi ve çanta gibi ürünlerin satıldığı bir dükkân açmayı planlıyor. Bu fikir hem onun tutkularına hem de kazandığı deneyime uygun bir iş olacak.

Kendi deneyimlerinden yola çıkarak, genç kızlara ve kadınlara bir tavsiyesi vardı: eğer bir hobiniz veya el sanatınız varsa, bunu geliştirmek ve değerlendirmek için cesur olun. Kendi yeteneklerinizi keşfetmek ve onları kullanarak kendi kazancınızı elde etmek önemlidir. Günümüzde kadınlar ve erkekler arasında eşitlik söz konusudur ve herkes kendi hayatını bağımsız bir şekilde kurabilir. Bu nedenle, kendi güçlerinize güvenin ve hedeflerinizi gerçekleştirmek için adım atın (K60).

Saha araştırmamızda, kadınların çoğunun geçmişte olduğu gibi hala el işleri ile meşgul olduğunu gördük. Bu kadınlar, evlerinde yorgan, yastık ve döşek gibi ürünleri koyun yünü kullanarak el emeği ile üretiyorlar. Her birinin kendine özgü bir el sanatı yeteneği olduğu gözlemlendi. Günümüzde bile yaşlı kadınlar kendi yeteneklerini kullanarak hamam lifi, çorap, başörtüsü ve dantel gibi ürünler üretiyor ve bunları dükkanlara satarak gelir elde ediyorlar (F78). Bu gelir genellikle kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılıyor.

Araştırmamızda dikkat çeken bir nokta, kadınların yüzde 60'ının online platformlarda ürettikleri ürünleri satışa çıkardığıydı. Terzilikten boncuk işlemeciliğine, nakıştan cam sanatına kadar geniş bir yelpazede ürünler üreterek satış yapıyorlar. Bu durumun altında çeşitli nedenler yatıyor. Kimi kadınlar, ailelerinin bir dükkân açmalarına karşı çıkmasıyla karşılaştıkları için evde çalışmayı tercih ediyorlar. Diğerleri ise dükkân açmanın getireceği kira, su ve elektrik gibi masraflardan kaçınmak için evde çalışıyorlar.

Bu çalışma, kadınların farklı sebeplerle işlerini evde yürüttüğünü ortaya koyuyor. Kimi kadınlar aile baskısı nedeniyle evde çalışırken, kimileri de maliyetlerden kaçınmak için bu yolu seçiyor. Gözlemlediğimiz kadarıyla, dışarıda çalışan kadınlar genellikle daha fazla insanla etkileşim içinde olur, kendilerini ifade etme ve yeni fikirler edinme fırsatı bulurlar. Bu durum onların cesaretlerini artırır ve daha geniş bir perspektif kazanmalarını sağlar. Diğer yandan, evde çalışan kadınlar genellikle daha sınırlı bir çevrede faaliyet gösterirler, bu da sosyal etkileşimlerini kısıtlayabilir ve dış dünyayı keşfetme imkanlarını azaltabilir.

Ancak her iki durumda da kadınların emekleri ve katkıları toplumun ilerlemesinde ve kültürel zenginleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, farklı çalışma ortamlarının ve koşullarının kadınların kişisel gelişimi üzerindeki etkilerini anlamamıza katkı sağlıyor.

4.1.1. Kadınların ve Erkeklerin İcra Ettikleri Sözlü Edebiyat Ürünleri

Toplumların edebiyatları, genellikle konuşma diline dayalı bir geleneğin ürünüdür. Bu geleneğin kökeni, yüzyıllar boyunca süregelen birikimler ve kültürel değerlerdir. Sözlü gelenek, nesilden nesille aktararak zenginleşir ve gelişir. Yazının keşfiyle birlikte, aktarım genellikle yazılı ve görsel unsurlarla desteklenir, ancak halk kültüründe hala canlı olarak sözlü anlatım ve halk edebiyatının izleri görülür. Özellikle Anadolu ve Mezopotamya gibi kadim coğrafyalarda, bu sözlü geleneğin

büyük bir kısmı korunmuştur ve büyük önem taşır. Bu bölgeler, köklü birikimleri ve zengin halk edebiyatı geleneğiyle tanınır (Okan, 2018, s.903).

Toplum yapısı, dilin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Özellikle ataerkil toplumlarda, kadınların kullandığı dil, genellikle toplumsal normların ve erkek egemenliğinin etkisi altında gelişir. Kadınların konuşma tarzı, çoğu zaman erkeklerin egemen olduğu bir dil ile biçimlendirilir. Sözlü edebiyat eserleri, bu dilin cinsiyetler arası farklılıklarını da ortaya koyar. Ataerkil toplumlarda kadınlar, daha çok ev, aile, inanç, konuşkanlık, güzellik, giyim ve temizlik gibi konularla ilişkilendirilirler. Kadınların günlük dilinde bu konularla ilgili sözcüklerin yaygın olması da toplumun belirlediği rolleri yansıtır. Sözlü kültür ortamında yaratılan ve aktarılan edebiyat, hem kadınlar hem de erkekler tarafından icra edilen bir türdür; ancak bu edebiyat türünün ön planda olan uygulayıcıları genellikle erkeklerdir.

Erkekler, toplumsal normlar gereği, bu sözlü edebiyatı diledikleri gibi sergilerler ve dinleyiciler de onları dikkatle dinlerler. Ancak bir kadın aynı edebiyatı icra etmeye kalkıştığında, toplum ona farklı bir gözle bakar. Kadınların, bu tür sözlü edebiyatı sergilemeye cesaret edememesi nedeniyle, bu edebiyat türü zamanla popülerliğini yitirir ve hatta bir insan gibi yaşlanıp ölebilir. Kadınların sözlü edebiyat alanında daha fazla cesaretlendirilmesi ve desteklenmesi, dilde ve kültürde daha dengeli bir temsilin yolunu açabilir (Çek, 2015, s.717-718).

Sözlü edebiyat, insanlığın derin tarihine kadar uzanan ve kültürel mirasın değerli bir parçası olarak kabul edilen bir gelenektir. Bu tür edebiyat, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşmış ve hâlâ canlılığını korumaktadır. İnsanların deneyimlerini, değerlerini ve yaşamlarını yansıtan toplumsal birikimin önemli bir parçası olan sözlü edebiyat, tarih boyunca değişerek ve evrilerek varlığını sürdürmüştür.

Saha çalışmaları sırasında elde edilen bilgilere göre, geçmişte ailelerin yaşlıları evdeki diğer bireyleri toplar ve onlara masallar, efsaneler, atasözleri ve bilmece anlatırlardı. Ancak günümüzde sosyal medyanın ve bireysel teknolojinin yükselişi ile birlikte, bu geleneksel uygulamalar giderek unutulmaya yüz tutmuştur. Artık herkes kendi telefonuyla meşgulken, masallar, efsaneler ve atasözleri gibi geleneksel edebiyat öğeleri halk arasında pek konuşulmaz hâle gelmiştir. Hatta bu mirasla ilgili kitaplar bile tozlu raflarda beklemektedir.

Zaho ve çevresi, binlerce yıllık zengin bir kültürel mirasa ev sahipliği yapmaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılan ve günümüze kadar süslenerek gelen halk edebiyatı ürünleri, bu bölgenin önemli bir parçasıdır. Bölgede masallar, fıkralar, bilmeceler, atasözleri ve türküler gibi çeşitli sözlü edebiyat türleri yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Zaho, özellikle efsaneleriyle ünlüdür ve bu bölgedeki birçok efsane dilden dile dolaşır. Kürtçe’de masala “Çiroke”, türküyeye “sıtırane”, bilmeceye “mamık”, atasözlerine ise “gutinê mezina” denmektedir.

Ancak, yapılan saha çalışmaları sonucunda, masal, bilmece ve atasözleri gibi sözlü edebiyat ürünleri hakkında kadınlar arasında bilgi düzeyinin düşük olduğu görülmüştür. Eskiden köylerde yaşlı erkekler, masal anlatıcısı olarak bu geleneği sürdürürdü, ancak günümüzde bu uygulama azalmıştır. Öte yandan, ağıt ve ninni gibi ölümle ilgili edebiyat türlerinde kadınlar daha aktif rol oynamaktadır.

Sözlü edebiyat, anonim olarak doğmuş ve zamanla değişerek gelişmiştir. İlk sahipleri belirsiz olsa da bu edebiyat ürünleri toplumsal yaşamın bir parçası olarak ortaya çıkar ve zamanla kolektif bir mirasa dönüşür. Kuşaktan kuşağa aktarılırken, her bir aktarıcı kendi deneyimleri ve perspektifleriyle bu mirasa katkıda bulunur, bu da edebiyatın zenginleşmesine ve değişmesine yol açar. Sözlü edebiyat, insanların deneyimlerini, değerlerini ve yaşamlarını yansıtan bir miras olup, kuşaktan kuşağa aktarılırken temel özünü korur. Bu, toplumun ortak kültürel bağlarını güçlendiren önemli bir unsurdur.

Bu nedenle, sözlü edebiyat ürünlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Sözlü edebiyatın sürekliliği, toplumun tarihine ve kültürel kimliğine ışık tutarak, gelecek kuşaklara değerli bir kültürel miras bırakma fırsatı sunar.

4.1.1.1. Masallar

Masallar, geçmişten günümüze kulaktan kulağa aktarılarak ulaşmış, her yörenin kendi özelliklerini yansıtan anlatım şekillerinden biridir. Masalsız toplum düşünülemez; her toplumun kendine has masalları, efsaneleri ve kahramanları vardır. Masalların tarihine baktığımızda, onların dilden dile aktarıldığını ve zengin bir içerik sunduğunu görürüz. Bu masallar, bir toplumun kültürünü yansıtır ve bu kültürün izlerini taşır. Her bir masal, ait olduğu toplumun geleneklerini ve göreneklerini barındırır; dolayısıyla, masallar, bir toplumun kültürel mirasının önemli bir parçasıdır (Durmuş, 2005, s.5).

Masallar, geçmişten günümüze her toplumda önemli bir rol oynamıştır. Her masal, bir toplumun kültürel izlerini taşır ve o toplumun geleneklerini, doğasını ve kurallarını yansıtır. Masallarda genellikle zaman ve mekân belirsizdir, ancak masalların tek bir anlamı vardır: Masalların kimsenin özel mülkü olmayıp bir milletin ortak malı olmasıdır. Yani masallar kişisel değil, topluma aittir. Bir masalda belirli bir tarih veya yer adı geçmemesi, masalın yalnızca bir kişiye ait olduğu anlamına gelmez. Masallar, kulaktan kulağa aktarılırken her anlatıcı kendi yorumunu ve özelliklerini katabilir.

Bir anlatıcı, masalını kendi yerine veya bölgesine özgü unsurlarla zenginleştirebilir, ancak bu, masalın yalnızca o bölgeden çıktığı anlamına gelmez. Aynı masal, bir bölgede yarım saatte anlatılırken, başka bir bölgede bir saatte anlatılabilir. Bu farklılık, her anlatıcının ve her bölgenin kendine özgü yeni öğeleri masala eklediğini gösterir. Bu nedenle, masallar zamanla değişir ve gelişir; her bölge veya anlatıcı, masalı kendi tarzında yeniden şekillendirir. Böylece, masallar bir yandan ölümsüzleşirken, bir yandan da toplumun belleğinde kendine yer edinir (Bamernî, 2011, s.9-10).

Zaho Halk Kültüründe Masal

Z M 1

Sorundan Büyük Sorunlar Vardır Hayatta

Bir adam iki katırını kaybetmişti ve katırlarını bulmak için bir arkadaşıyla birlikte köy köy dolaşıp iz sürmeye başladı. Gittikleri her köyde köylülere, “İki katır gördünüz mü?” diye sordular ve köylüler her seferinde, “Hayır, görmedik,” şeklinde cevap verdi. Başka bir köye geldiklerinde aynı soruyu sordular, ancak bu sefer bir köylü, “Ben iki katırı bir adamın yanında gördüm ve adam şu yöne doğru gitti,” dedi. Katır sahibi ve arkadaşı bu bilgiyi alarak o yöne gittiler.

Bir süre sonra bir nehir gördüler ve nehrin karşı tarafında bir köy vardı. Katır sahibi, katırlarının bu köyde bir ağaca bağlı olduğunu fark etti. Köylülerden birine dönerek, “Bu köyün büyüğü ya da muhtarı kim? Beni onun evine götürün,” dedi. Köylüler katır sahibini muhtarın evine götürdü. Katır sahibi muhtara, “Bu iki katır benimdir,” dedi. Muhtar ise, “Ben nereden bileceğim ki bu katırlar senindir?” diye sordu. Katır sahibi, “Yemin ederim, bunlar benimdir,” diye cevap verdi. Muhtar, “O

zaman köyüne git ve oradan iki şahit getir; onlar da yemin ederlerse, o zaman bu katırları sana vereceğim,” dedi.

Katır sahibi yola çıktı ve gece başka bir köye vardı. Köydeki bir evin kapısı açıktı ve kapı oldukça büyük görünüyordu. Katır sahibi içinden, “Bu ev köyün en zengin evi olmalı, burada misafir olacağız,” diye düşündü. Kapıyı çalıp, “Allah’ın misafirini kabul eder misiniz?” diye sordu. Evin sahibi, “Allah’ın misafiri bizim misafirimizdir, geçin, buyurun,” dedi. Katır sahibi ve arkadaşı içeri girdi. Evin sahibi yaşlı bir adamdı ve yanında birçok çocuk vardı; ayrıca evde genç bir kadın da bulunuyordu. Yaşlı adam genç kadına dönerek, “Misafirlere yemek hazırla ve getir,” dedi. Genç kadın kalktı ve yemek hazırlamaya başladı. Misafirler yemeklerini yedikten sonra katır sahibi yaşlı adama, “Bu evde genç bir adam yok mu?” diye sordu. Yaşlı adam, başından geçen bir hikâyeyi anlatmaya başladı. “Benim yedi oğlum ve bir kızım vardı,” diye söze başladı. Buğday hasadı zamanıydı ve oğulları tarlada çalışıyordu. Bir süre sonra, yaşlı adam ve kızı da tarlaya gitmişti, oğullarına yardım etmek için.

Bir noktada, uzaktan hızla koşarak gelen iki kişi gördü. Biri genç bir kız, diğeri ise bir erkekti. Onlara, “Neden kaçıyorsunuz? Neler oluyor?” diye sordu. Genç çift, “Arkamızdan gelenler var, bizi öldürecekler!” diye yanıtladı. Yaşlı adam, “Tamam, sakın olun, ben bu işi hallederim,” dedi.

Kısa süre sonra, genç kızın abileri geldi. Kız, sevgilisiyle kaçmıştı ve abileri onları öldürmek için peşlerinden gelmişti. Yaşlı adam onlara, “Sakin olun. Benim de bir kızım var, size onu vereceğim. Yeter ki sorun çıkmasın,” dedi. Ancak abiler, “Hayır, biz kardeşimizi ve onun sevgilisini öldüreceğiz,” dediler. Yaşlı adam, “Ben zengin bir insanım. Size yedi eş vereceğim ve düğünlerinizi burada yapacağım. Yeter ki kan dökülmesin,” dedi. Ancak abiler kararlıydı, “Hayır, biz kan dökeceğiz,” dediler.

Bu arada yaşlı adamın oğulları da kavgaya dahil oldu ve kavga büyüdü. Bu kavga sırasında on beş kişi ve yaşlı adamın kızı öldü. Köylüler gelip cenazeleri alıp mezarlığa defnettiler. Kız, yalnız kaldı ve yaşlı adam onu yanına aldı.

Bir süre sonra, köylüler yaşlı adama geldiler ve “Biz bu duruma rahatsızız. Ya bu kız köyden gidecek ya da köyden biriyle evlenecek,” dediler. Yaşlı adam, kıza “Seni köyden biriyle evlendireceğim,” dedi. Ancak kız, “Bu kadar olay benim

yüzümden çıktı. Oğullarını ve kızını kaybettin. Ben kimseyle evlenmem, sadece seninle evlenirim,” dedi.

Bunun üzerine, yaşlı adam imamı çağırdı ve imam, yaşlı adamla genç kızın nikahını kıydı. Yaşlı adam, katır sahibine, “Bu gördüğünüz kadın benim eşim ve bu çocuklar da bizim çocuklarımız,” dedi. Son olarak, katır sahibine dönüp, “Oğlum, iki katırını kaybettiğin için köy köy dolaşıyorsun, ama ben oğullarımı ve kızımı kaybettim. Sorunda büyük sorunlar vardır bu hayatta,” dedi.

Katır sahibi, ertesi sabah köyüne doğru yola çıktı ve katırlarını aramaktan vazgeçti (K 27).

Bu masal, insanların yaşadığı trajedilerin yanında küçük sorunların ne kadar önemsiz olduğunu vurgular. Hayatta karşılaşılan zorluklar ve kayıplar, insanların hayatlarında gerçek anlam taşıyan olaylardır. Bu nedenle insanlar, küçük sorunlarla vakit harcamak yerine gerçek değeri olan şeylere odaklanmalı ve hayatlarını daha anlamlı kılan unsurları değerlendirmelidir.

Bu masal, insanlara yaşamın gerçek önceliklerini hatırlatırken, küçük sorunların büyük sorunlar karşısında ne kadar önemsiz olduğunu gösterir. Başka bir deyişle, küçük meseleler yüzünden kendimizi üzmemek yerine, hayatta asıl önemli olan şeylere daha fazla önem vermemiz gerektiğini anlatır.

Z M 2

Güvenin Önemi

Bir zamanlar zengin bir aile yaşardı. Bu aile büyük bir çiftliğe sahipti ve çiftlikte koyunlar, inekler, tavuklar, hindiler ve kazlar bulunuyordu. Ailenin tam yedi erkek çocuğu vardı ve her biri evlenmişti. Toplamda yedi gelin, çiftlikte farklı işlerle meşguldü. Çevredeki insanların tavukları sadece bir yumurta yumurtlarken, bu ailenin tavukları günde iki yumurta veriyordu. Özellikle bu çiftlikte, her gün ipin üstünde yumurtlayan bir tavuk vardı ve yumurta asla düşmezdi. Ancak bir gün, büyük gelin yumurtaları toplamak için geldiğinde, ipteki yumurta düştü ve kırıldı.

Büyük gelin, hemen ailedeki yaşlı adamı çağırdı ve olanları anlattı. Yaşlı adam oğullarını ve gelinlerini bir araya topladı ve her birine bugün ne yaptıklarını söylemelerini istedi. Herkes teker teker dünkü faaliyetlerini anlattı. Sıra en küçük geline geldiğinde, o da dün ahırını temizledikten sonra çok aç olduğunu ve kimseye

haber vermeden gizlice biraz ekmek yediğini söyledi. Yaşlı adam ona dönerek, “Keşke bunu yapmasaydın. Eltilerini yanına çağırıp ya da onların gözünün önünde yeseydin, ya da kendini tutsaydın da hep birlikte yiyebilseydik,” dedi.

Adam devam ederek, “Eğer bir evde güven ve inanç yoksa, o ev yıkılmış demektir,” dedi (K, 6, K33).

Bu masal, güven ve birliktelik üzerine bir ders verir. Masal, aile içindeki güvenin önemini ve birlikte hareket etmenin değerini vurgular. Gizlice yapılan eylemlerin olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ve açık bir iletişimin gerekliliğini anlatır. Masalın amacı, aile bağlarının güçlülüğünü, güvenin yıkıcı sonuçlarını ve dürüstlüğün önemini hatırlatmaktır.

Z M 3

Tuzbekin Oğlu Tottibeg

Bir zamanlar bir değirmenci vardı. Onun ne eşi ne de ailesi vardı, yalnızca kendi başına çalışan bir zavallı değirmenciydi. Değirmencinin işi, eğer birisi buğday getirirse, onu değirmeninde un haline getirmektir. Daha sonra bu unu çuvala koyar ve kendi payına bir veya iki avuç un alırdı. Bu, onun tek geçim kaynağıydı.

Değirmenci, unu çuvala koyduğunda, çuvallar hayvan derisinden yapılmıştı ve bu tür çuvallara “Hebank” denirdi. Ne yazık ki, değirmencinin un çuvalları sık sık deliniyordu. Bir gün, değirmenci kendine dedi ki, “Bir kapan hazırlayayım, belki neyin deliğe girdiğini bulurum.” Hazırladığı kapanın içine bir tilki girdi.

Değirmenci geldi ve, “Tilki, sen çok güzel bir yemek olacaksın,” dedi. Tilkiyi kapanın içinden çıkardı ve bıçağını eline aldı. Tam onu öldürecekken, tilki değirmenciye, “Beni öldürme, sana faydalı olacağım ve seni zengin edeceğim. Eğer beni öldürürsen, pişman olacaksın,” dedi.

Değirmenci, tilkinin bu sözlerine inandı ve onu serbest bıraktı. Daha sonra tilki, değirmenciye, “İlk olarak, bu işten uzak dur,” dedi ve hızla oradan uzaklaştı. Tilki, uzaklaşırken bir kazanı ateşe koydu ve değirmenci için güzel bir banyo hazırladı. Ardından tilki, başka bir yerde elbiseler çaldı ve değirmenciye getirdi. Tilkinin hırsızlıkla uğraştığı aşikârdı, ama değirmenci bu yardımı kabul etti.

Tilki, değirmenciye şunları söyledi: “Ben ve sen şimdi bir yere gideceğiz, ama sakın konuşma. Sadece ben konuşacağım.” Tilki kendine uygun bir kıyafet buldu ve insan gibi giyindi. Sonra, değirmenci ile başka bir köye gittiler.

Tilki, ağanın evine girdi ve evdeki herkese selam verdi. Onlar da tilkinin selamını aldılar. Tilki, onlara, “Siz Allah’ın misafirlerini kabul ediyor musunuz?” diye sordu. Aile üyeleri, “Allah’ın misafiri bizim misafirimizdir,” diye yanıt verdi.

Tilki, değirmenciye dönerek, “Eğer sorarlarsa, bu kimdir diye, sen konuşma. Ben senin yerine konuşurum,” dedi. Ağa, “Bu genç kimdir?” diye sorduğunda, tilki, “Bu, Tuzbek’in oğlu Totti Beg’dir,” dedi. Ağa, bunu duyunca onları misafir etti.

Sabah olduğunda, değirmenci ağanın kızını gördü ve tilkiye, “Vallahi, bu kız sevdim. Keşke benim olsaydı,” dedi. Tilki, ağaya, “Eğer siz bizimle akraba olursanız çok seviniriz,” dedi. Ağa, “Eğer kız ve oğlan birbirlerini beğenirse, o zaman ben de kız verdim gitti,” diye karşılık verdi.

Sonra, düğün planlarını konuşmaya başladılar. Onlar, “Ne zaman kız alacaksınız? Düğün ne zaman olacak?” diye sordular. Bu sırada, değirmenci tilkiye dönüp, “Benim ne evim var ne de ailem var. Kim düğün hazırlığı yapacak?” dedi. Tilki, “O işi bana bırak. Ben her şeyi hallederim,” dedi. Daha sonra tilki, düğün tarihini belirleyip, belirtilen gün kız almaya geleceklerini söyledi.

Gelin tarafı, kızın çeyizini hazırlamıştı ve başka bir tarafta, tilki büyük bir ağacı kesip başka köylerden renkli kumaşları çalarak bu büyük ağacı süslemişti. Düğün günü geldiğinde, iki köyün arasında bir köprü vardı. Gelin tarafı köprünün bir ucunda, diğer ucunda ise tilki, değirmenci ve süslenmiş ağaç vardı. Gelin tarafı kalabalığı gördüğünde, ağaçları insanlar gibi algılayarak, bunun düğün konvoyu olduğunu düşündü.

Tilki, köprünün ortasına geldiğinde, büyük ağacı nehre attı ve ağlayarak, “Bizim kızlarımız, oğlanlarımız hepsi suya kapıldı!” dedi. Gelin tarafı gelip tilkiyi teselli etti ve “Biz sizin ailenizi üzmeyeceğiz, düğün hazırlıklarını biz yaparız,” dediler. Daha sonra düğün konvoyu yola çıktı. Değirmenci, tilkiye “Biz bu kadar insanı nasıl doyuracağız ve nerede uyutacağız?” diye sordu. Tilki, “Onu bana bırak,” dedi.

Tilki, ağanın evinden çıkmadan önce bir avuç altın çalmıştı ve bunlar yanındaydı. Düğün konvoyunun önünde ilerlerken bir inek sürüsü gördü. Çobana bir

altın verdi ve “Eğer arkamdaki düğün konvoyu gelirse ve sana bu sürü kime ait diye sorarlarsa, Tuzbek’in oğlu Totti Beg’inkidir diyeceksin,” dedi. Çoban, “Tamam,” dedi. Aynı şeyi koyun, tavuk ve hindi sürülerine de yaptı, her seferinde aynı talimatı verdi. Büyük bir konağa geldiklerinde, düğün konvoyu her sürüye uğradığında “Bu kimin?” diye sorduğunda, yanıt hep “Tuzbek’in oğlu Totti Beg’inkidir” oluyordu. Gelin tarafı çok mutlu oldu ve içlerinden, “İyi ki kızımızı bu oğlana vermişiz,” dediler.

Tilki, önce konağa girdi. Orada yaşlı bir kadın tandırı yakmış ve ekmek yapmaya hazırlanıyordu. Kadın, “Burnuma yabancı insan kokusu geliyor,” diyordu. Tam ekmeği tandıra yapıştıracakken, tilki onu tandıra attı ve kadın kül oldu. Değirmenci ve düğün konvoyu oraya yerleşti ve düğün yaptı. Gece orada kaldılar ve sabah olduğunda, düğün konvoyu hediyelerle birlikte ağaya bir sandık altın verdi. Değirmenci, eşi ve tilki, konağa yerleştiler.

Bir gün, değirmenci ve tilki kavga ettiler. Tilki, “Sen değirmencisin,” dedi. Değirmenci, “Sen tilkisin,” diye yanıtladı. Kadın hiçbir şey anlamadı. Sonunda ikisi, “Biz şaka yapıyoruz, biz kardeşiz,” dediler.

Bir gün, tilki, “Ben buna bu kadar iyilik yaptım, en iyisi ben ona ders vereyim,” diye düşündü. Ölü taklidi yaptı. Kadın, tilkinin ölmüş olduğunu gördü ve değirmenciye söyledi. Değirmenci, “Bırak ya, o benim kardeşim değil, o bir tilki,” dedi. Tilki kalktı ve “Demek ki ben bir tilkiyim. O zaman sen görürsün,” dedi. Değirmenci, “Yalvarırım, hiçbir şey yapma. Sen benim kardeşimsin, vallahi ölürsen seni pamuklara sararım,” dedi. Gerçekten de bir gün tilki öldüğünde, değirmenci ve eşi tilkiyi pamuklara sararak bir tabuta koydu. Tilkinin bedeni çürüyene kadar öyle kaldı. Değirmenci, konağı, sürüleri ve serveti kendisine bırakarak yaşadı (K 33).

Bu masal, beklenmedik yardımlaşma ve dayanışmanın önemine vurgu yapar. Değirmenci ile tilki arasındaki ilişki, birbirlerine destek olmaları ve kardeşlik bağıyla bağlı olmalarıyla öne çıkar. Bu durum, insanların beklenmedik zamanlarda ve beklenmedik yerlerden yardım alabileceğini gösterir. Ayrıca masal, akıllıca kararlar almanın ve sorunlara çözümler bulmanın önemini de vurgular. Tilki, değirmenciye yardım ederek onun yaşamını değiştirir ve bu, insanların karşılaştıkları sorunlara akıllıca yaklaşarak olumlu sonuçlar elde edebileceklerini öğretir.

Masal, aynı zamanda fırsatları değerlendirme ve içsel potansiyeli keşfetme konularına da değinir. Değirmenci, tilkinin hayatına girmesiyle yeni fırsatlar elde eder ve bu fırsatları doğru şekilde değerlendirirse hayatında büyük değişiklikler yapabilir. Bu da insanların kendi içlerindeki potansiyeli keşfederek hayatlarını daha iyi bir yola sokabileceklerini öğretir.

Sonuç olarak, bu masal beklenmedik yardımlaşma, akıllıca kararlar alma, fırsatları değerlendirme ve içsel potansiyeli keşfetme gibi önemli yaşam derslerini hatırlatır ve teşvik eder. Bu değerler, masalı evrensel bir öğretici hikâye hâline getirir.

A M 4

Zil

Yaşlı bir adamın yedi oğlu vardı. Bir gün yaşlı adam oğullarını topladı ve onlara, “Kalkın, boğanızı kesin çünkü bu gece çok kar yağacak,” dedi. Oğulları, babalarına güldüler ve “Gökyüzü yıldızlarla dolu, tek bir kar tanesi bile yok,” diye karşılık verdiler. Babaları, “Gel, gökyüzüne bak. Eğer bana inanmıyorsanız, kendiniz görün,” dedi. Ancak yaşlı adam, oğullarının bilmediği bir şeyi biliyordu.

Oğullardan biri, “Tamam, babamızı dinleyelim ve boğayı keselim. Hem de doya doya et yeriz,” dedi. Oğullar, boğayı kestiler ve büyük parçalar halinde ayırdılar. Bir kazanı odun sobasının üzerine koyup et pişirmeye başladılar.

Yaşlı adam, oğullarından birine, “Git bak, gökyüzünde bir şeyler var mı?” dedi. Oğul gökyüzüne baktı ve geri döndüğünde, “Bir-iki bulut görüyorum,” dedi. Bir müddet sonra yaşlı adam başka bir oğluna, “Gökyüzüne bir daha bak,” dedi. Oğul, “Gökyüzü tamamen bulutla kaplanmış,” diye yanıtladı.

Yaşlı adam, “Kalkın, kalın giyinin ve kar temizleyicileri hazırlayın. Üç kişi evin damını temizlesin, dört kişi de aşağıda kalsın. Aşağıdakiler, yukarıdakilere büyük et parçaları versin,” dedi. Yaşlı adam, avluya bir direk dikti ve ucuna bir zil taktı. O akşam, sabaha kadar nöbet tuttular. Yukarıdakiler karı temizlerken, aşağıdakiler onlara et veriyordu. Elllerinde sıcak et parçaları, kar temizlemeyi daha kolay hale getiriyordu.

Sabaha kadar kar yağdı ve direğin ucundaki zil sesi kesildi. Kar yağışı durduğunda, gökyüzü yeniden aydınlandı. Oğullar, “Köyde herkes gitmiş, sadece biz kalmışız,” dediler. Bir oğul aşağı indi ve babasına, “Köyde kimse kalmamış, keşke

biz de gitseydik,” dedi. Yaşlı adam, “Oğlum, köyde herkes karın altında kaldı. Sadece biz hayatta kaldık. Size söyledim, benim bir şey bildiğim var. Eğer boğayı kesip sabaha kadar karı temizlemeseydik, biz de karın altında kalırdık. Direğe bakın, zirveye kadar kar yağdı ve sonunda zil çalmaz oldu,” dedi.

Bu olaydan sonra, bir atasözü ortaya çıktı: “Büyüklerle kulak vermeyen, keçi boynuzu kafasında çıkar.” (K33).

Bu masal, yaşlı adamın bilgeliğini ve tecrübesini vurgulayan bir öyküdür. Masal, yaşlı adamın öngörüsü ve tecrübesinin, gençlerin deneyimsizliğine ve bazen kibirlerine karşı üstünlüğünü ana mesajı, yaşlılığın ve tecrübenin altın değerinde olduğunu hatırlatır. Yaşlı adamın gökyüzündeki işaretlere güvenerek aldığı kararlar, gençlerin anlamadığı bir felaketi önlemiştir.

Z M 5

Anter

Anter adında bir tacir, yedi devesini yükleyip yola çıkmaya hazırlanırken, babası ona karlı havalarda seyahat etmenin tehlikeli olabileceğini söyledi. Babası, “Oğlum, bu günlerde yolculuk yapmak sakıncalıdır. Eğer yola çıkarsan, yaylalara değil, tepelere konakla,” dedi. Anter babasının uyarısını dinlemedi ve yola çıktı. Ancak gece olduğunda yolunu kaybetti ve bir tepeye sığınmak zorunda kaldı. Kar yağmaya başladığında ateş yakmaya çalıştı, fakat fırtına ateşi söndürdü. Develer arasına sığınarak kendini ısıtmaya çalıştı. Kar çok yağınca, Anter bir devesini kesip içine girerek ısınmaya çalıştı. Bu şekilde yedi defa devam etti ve kar yağışı da yedi defa yağıp yedi defa durdu.

Ertesi sabah, bir çoban Anter’i buldu ve onu evine götürdü. Anter’i ateşin yanına yerleştirip kendine gelmesini bekledi. Bir tas çorba hazırlayarak Anter’e sundu. Anter, yaşadıklarını çobana anlattıktan sonra o gece çobanın evinde kaldı. Ertesi sabah erkenden yola çıktı.

Anter’in iki eşi vardı. Küçük eşi, süslenmiş ve keyifli bir şekilde düşünüyordu: “Eğer Anter ölürse, tekrar evlenirim.” Anter eve geldiğinde, küçük eşinin bu hali karşısında şaşırdı ve ona dün geceki kar yağışı hakkında soru sordu. Küçük eş, karın gece boyunca durmadan yağdığını söyledi. Anter, aynı soruyu büyük eşine de sordu. Büyük eş, karın yedi defa yağdığını ve yedi defa durduğunu belirtti.

Anter, büyük eşinin sevgisini ve küçük eşinin sadece maddi değerleri düşündüğünü anladı.

Anter, küçük eşine “Git bana üç küçük taş getir,” dedi. Küçük eş, üç küçük taş getirdi. Anter, küçük eşine “Avucunu aç,” dedi. Küçük eş avucunu açtı ve Anter, avcuna üç taş bıraktı. Bu, boşanma anlamına geliyordu. Küçük eş ağlayıp sızladı, ancak Anter ona, “Sen artık benim eşim değilsin. Babana dön,” dedi. Ardından büyük eşiyle mutlu bir yaşam sürdü (K33).

Bu masalda anlaşılması gereken dersler var. İlk olarak, büyüklerin deneyimlerine kulak vermek önemlidir. İkincisi, doğa şartlarına dikkat etmek gerekir. Üçüncüsü, insanların niyetlerini doğru değerlendirmek önemlidir. Sonuç olarak, Anter, eşlerini ve ilişkilerini doğru değerlendirerek yanlış kararların sonuçlarına katlanır ve sonunda doğru olanı seçer. Bu, insanın kendini ve çevresini doğru bir şekilde değerlendirmenin ve kararlarını bu değerlendirmelere göre vermenin önemini öğretir.

Z M 6

Yoğurt

Üç adam bir ağacın dibinde oturuyordu: biri Sindi, diğeri Silvene ve bir diğeri Koçer'di. Yanlarından geçen bir adam onlara selam verdi. Üç adam, adamın selamı kendilerine verdiği konusunda birbirleriyle tartışmaya başladı. Her biri, diğer ikisine göre selamın kendisine verildiğini iddia ediyordu. Tartışma sonrasında, üç adam birlikte adama gidip ona, “Selamı kime verdin?” diye sordular. Adam, içinden bu adamların gerçekten de geri zekâlı olduğunu düşündü. Sonra adama, “Karısından korkmayana selam verdim,” dedi.

Adamın verdiği cevabı duyan üç adam, kendilerinin karılarından korkup korkmadığını düşünmeye başladı. Birinci adam, kendi hikâyesini şöyle anlattı: “Ben yaylalarda yaşıyorum ve hindilerimiz, kazlarımız, ördeklerimiz ve tavuklarımız var. Dolayısıyla, çok fazla yumurtamız oluyor. Karım, komşulara ve çocuklara yumurta dağıtıyor, ama bana bir kez bile yumurta pişirmiyor. Ne zaman yumurtadan bahsetsem, karım oklavayla peşime düşüyor. Bir gün, komşular karıma, ‘Hadi yaylaya gidelim,’ dediler. Karım da yaylaya çıktı. Ben de bu fırsatı değerlendirip sobanın üzerine bir tava koydum, içine yağ döktüm ve tam üç yumurta koyacaktım ki karımın sesini duydum. Hızla yağı cebime koydum, tavanın sobanın arkasına attım,

yumurtaları şapkamın içine koydum ve şapkayı başıma geçirdim. Sobanın yanında durdum. Karım odaya girdi ve ‘Ne yapıyorsun?’ diye sordu. Ben de, ‘Üşüyorum,’ dedim. Cebimdeki yağ ısındı ve altıma döküldü. Karım, ‘Çişini mi yaptın?’ dedi ve elini başıma vurdu. Şapkamdaki yumurtalar yüzüme aktı. Ben de korkup kaçtım. Karım, ‘Gel sana yumurta yapayım,’ dedi ama ben kaçtım ve bu ağacın dibine geldim.”

İkinci adam, “Bu ağacın altında oturmamın sebebi şudur,” dedi. “Bizim bölgede nefis sulu köfteler yapılır ve karım bu işte oldukça ustadır. Karım, hazırladığı sulu köfteleri komşularımıza, akrabalarımıza ve çocuklara dağıtırdı. İstedğim zaman da sulu köfte yapardı. Ancak ben ne zaman bir sulu köfte almak istesem, karım hemen oklavayla elime vururdu.

Bir gün karım nehirden su almaya gittiğinde, ben fırsatı değerlendirdim ve hızlıca bir tabağa üç sulu köfte ve üç yuvarlak aldım. İlk üç sulu köfteyi hızla yedim ve ardından yuvarlak olanları yemeye başladım. Tam bu sırada karım eve döndü ve ben ne yapacağımı bilemedim. Ne yutabiliyordum ne de atabiliyordum. Karım, yanağıma bakarak, ‘Ne oldu?’ diye sordu. Ben de, ‘Şişmiş,’ dedim. Karım, ‘Hadi imamın yanına gidelim,’ dedi.

İmamın yanına gittiğimizde, imam büyük bir iğneyi ateşte kızdırdı ve dualarla yanağıma batırdı. İğnenin acısıyla ağızımdaki yuvarlağı imamın yüzüne fırlattım ve arkamı dönmeden oradan kaçtım. Karım arkamdan bağırarak, ‘Efendi, gel sana güzel sulu köfteler yapayım,’ dedi ama ben hiç dinlemedim ve işte bu ağacın dibinde oturdum.”

Üçüncü adam dedi ki, “Benim bu ağacın altında oturmamın sebebi şudur: Biz Koçer olarak koyun, kuzu ve keçi sahibiyiz. Bu da demektir ki, bizim peynir, yağ, süt, yoğurt gibi şeylerimiz var. Eşim çok cömerttir; herkese süt, yoğurt, peynir ve yağ dağıtır, çocuklara bol bol yedirir. Ancak ben ne zaman yoğurt istesem, karım beni kovalardı. Canım yoğurt çekiyordu, ama karımdan korktuğum için bir türlü yiyemiyordum.

Bir gün kendi kendime, ‘Bu böyle gitmez,’ dedim. Evin kapısının önüne gidip bağırdım, ‘Yoğurt! yüz defa yoğurt!’ ve arkamı dönüp kaçtım. Karım bana seslendi, ‘Gel efendi, sana güzel yoğurt yapayım,’ dedi, ama onu dinlemedim ve bu ağacın altına geldim. Bu benim hikayemdi.”

Selam veren adam, “Bu üçüncü adam karısından korkmuyor,” dedi ve bu yüzden ona selam verdiğini açıkladı (K 33).

Bu masal, insan ilişkilerinde anlayış, sabır ve empatinin önemini vurgular. Eşler arasında karşılıklı güven, iletişim ve anlayışın eksikliği sonucu ortaya çıkan durumları ele alarak sağlıklı ilişkilerin temel unsurlarını gösterir. Masal, insanların birbirlerini dinlemeden ya da anlamadan doğan yanlış anlaşılmalara ve hatalı davranışların yol açtığı olumsuz sonuçlara dikkat çeker. Dolayısıyla, masal eşler arasındaki sağlıklı iletişimin, anlayışın ve saygının önemini hatırlatırken sabır ve empatinin ilişkilerdeki kritik rolünü vurgular.

Z M 7

Yoksulun dürüstlük imtihanı

Çok eski zamanlarda bir yoksul varmış. Yoksulun üç çocuğu varmış ve çocukları açlıktan ölmek üzereymiş. Bu sırada o bölgede bir hükümdar varmış. Hükümdar herkese duyurmuş: “Bir rüya gördüm. Kim gelirse ve rüyamı doğru söylerse, ona bir kese altın vereceğim. Ancak rüyamı bilemeyenin kafasını keseceğim.” Yoksul bu haberi duymuş ve içinden şöyle demiş: “Ya hükümdara gidip şansımı deneyeceğim ve rüyasını doğru söyleyeceğim ya da başımı kaybedeceğim. Hayatımı kurtarmam gerekiyor.”

Yoksul yola çıkmış ve birden yılan çıkmış karşısına. Yılan sormuş: “Nereye gidiyorsun?” Yoksul, “Hükümdarın yanına,” demiş. Yılan sormuş: “Hükümdarın rüyasını biliyor musun?” Yoksul, “Hayır,” demiş. Yılan, “Öyleyse sana söyleyeceğim, ama bir şartla. Eğer hükümdar sana bir kese altın verirse, yarısı bana yarısı sana olacak,” demiş. Yoksul kabul etmiş. Yılan, “Hükümdara gidince ona şunu söyle: ‘Rüyada hayır ve bereket yerine cimrilik ve açgözlülük gördün, ’” demiş. Yoksul, yılanın önerisini kabul etmiş ve yola devam etmiş.

Hükümdar yoksulu görünce ona başını kesmek istemediğini söylemiş ve evine gitmesini istemiş. Ancak yoksul, “Hükümdarım, rüyanızda ne gördüğünüzü biliyorum,” demiş ve rüyayı aktarmış. Hükümdar şaşırılmış ve bir kese altın vermiş. Yoksul sevinçle evine dönmüş ve ailesine yiyecek almış.

Ancak zamanla altın bitmiş ve Hünkâr ikinci bir rüya görmüş. Yoksul tekrar yola çıkmış ve yılanın olduğu yola girmiş. Yılan ona demiş ki, “Yoksul, nereye gidiyorsun?” O da demiş ki, “Hünkâr’ın yanına.” “Peki, sen Hünkâr’ın ne gördüğünü

biliyor musun?” diye sormuş yılan. “Hayır,” demiş yoksul. “O zaman ben sana söyleyeceğim, ama bu sefer beni sakın unutma. Benim payımı vereceksin,” demiş yılan. “Tamam,” demiş yoksul. “Hünkar’a gideceksen ve ona şunu diyeceksin: ‘Hünkarım, rüyanızda bereket ve mutluluk gitmiş, onun yerine açgözlülük ve kan gelmiş,’ diyeceksin.” Yoksul, Hünkar’ın yanına gitmiş ve rüyasını aktarmış. Hünkâr da ona iki kese altın vermiş. Yoksul yola çıktığı zaman yılanın olduğu yola gelmiş ve elinde bir taşla yılanın olduğu deliğe o taşı fırlatmış. Yılan da deliğine kaçmış ve yoksul evine gelmiş. Bir müddet o altınlarla yaşamını sürdürmüş.

Ancak zamanla o altınlar da bitmiş ve Hünkâr üçüncü bir rüya görmüş. Yoksul içinden şu sözleri söylemiş: “Bu sefer yılanın yanına gitsem. Geçen sefer onu taşla kovaladım, belki bana Hünkar’ın rüyasını söylemez ama yine de şansımı deneyeyim.” Yoksul yola çıkmış ve yılanın olduğu yere gitmiş. Yılan ona demiş ki, “Yoksul, Hünkar’ın yanına mı gideceksin?” O da demiş ki, “Evet.” “Peki, Hünkar’ın ne gördüğünü biliyor musun?” diye sormuş yılan. O da demiş ki, “Hayır, bilmiyorum.” “Eğer bu sefer sana altın verirse, bana verecek misin payımı?” diye sormuş yılan. O da demiş ki, “Söz.” Yılan ona demiş ki, “Hünkar’a gideceksin ve söyleyeceksin: ‘Hünkarım, rüyanızda açgözlülük ve kan gitmiş, onun yerine mutluluk, bereket ve merhamet gelmiş,’ diyeceksin.” Yoksul, Hünkar’ın yanına gitmiş ve Hünkâr rüyasını söylemiş. Hünkâr da üç kese altın vermiş. Yılanın olduğu yere gelmiş ve üç keseyi de yılanın deliğine koymuş. Yılan geldiğinde ona söylemiş: “Yoksul, benim altınla işim yok. Bu senin suçun değil. Birinci rüyada merhamet yerine açgözlülük geldi. Onun için sen birinci seferde benim payımı da aldın. İkinci rüyada inanma yerine kan geldi. Onun için açgözlülük ve kan senin başını döndürdü. Üçüncü rüyada cimrilik ve açgözlülük ve kan gitmiş, onun yerine merhamet, mutluluk ve bereket gelmiş ve sen de onun için bu altınların hepsini bana verdin,” demiş. “Senin hiç suçun yok, bu dünyanın bir kuralı,” demiş ve altınlarını alıp evine gitmiş (K45).

Bu masal, insanın içindeki dürüstlük, cesaret, iyilik ve pişmanlık gibi değerleri hatırlatır. Yoksulun yaşadığı deneyimler, insanın doğru yolu bulmasının önemini vurgular. İyilik yapmanın, dürüst olmanın ve hatalardan ders çıkarmanın ne kadar değerli olduğunu anlatır. Herkesin eşit muamele görmesi ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini hatırlatır. Bu dersler, masalın okuyucularına insanlık ve doğrulukla ilgili önemli öğütler verir.

4.1.1.2. Efsane

Efsanelerin belirgin bir özelliği, anlatılanların gerçek olduğuna inanılmasıdır. Efsaneler, masallardan bu yönüyle ayrılır ve daha çok hikâye veya destanlara yaklaşır. Aynı zamanda, düz konuşma diliyle ve süsten yoksun, kısa ve doğrudan anlatımlara yer vermesi de efsanelerin bir diğer özelliğidir. Efsaneler genellikle halk arasında aktarılır ve kolay hatırlanacak ifadeler kullanır (Boratav, 2019, s.111).

Abdurrahman'a göre, efsane, edebi deneyimlerinin en önemli öğelerinden biri haline geldi. Bu önemi nedeniyle, başlangıçta ilgi görmese de zamanla pek çok bilim insanının ve uzmanın dikkatini çekti. Başlangıçta efsaneler, toplumların hayatında devam eden ama aynı zamanda kötü bir izlenim bırakan hikayeler olarak görülüyordu. Bu olumsuz algı, 17. ve 18. yüzyıllarda zirveye ulaştı ve efsaneler, yanlış, bilim dışı ve felsefi olmayan düşünceler olarak kabul edildi.

Ancak 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, bu bakış açısı değişti. Mitoloji, çeşitli bilim dallarının kesişiminde kendine daha olumlu bir yer buldu. Sosyoloji, psikoloji, antropoloji, din, dil, folklor, felsefe, tarih ve edebiyat, mitolojiyi kendi perspektiflerinden incelemeye başladı. Böylece, efsanevi anlatımlar üzerine bilimsel araştırmalar, modern akademik alanlarda kök salmaya başladı (Abdurrahman, 2018, s.15).

Rezvan'a göre, efsaneler daha çok eski toplumlar ve eski şehirler arasında doğmuştur. Zaho bölgesinde, eskiden efsaneler öncelikle Yahudiler arasında yaygındı; daha sonra Müslümanlara geçti ve zamanla kuşaktan kuşağa, babadan oğula aktarıldı. Zaho'nun derinliklerinde, eski tarih, 20. yüzyılın başlarına kadar insanların inançları arasında önemli bir yer tutmuştu. Bu efsaneler uzun bir süre boyunca insanların zihinlerinde yaşamış olsa da günümüzde sadece bir anı olarak kalmıştır (Rezvan, 2023, s.373).

Zaho, eski çağlardan beri insanları büyüleyen bir şehir olarak bilinir. Bu şehir, yalnızca tarihiyle değil, aynı zamanda zengin efsaneleriyle de tanınır. Zaho'nun mistik havası ve gizemli atmosferi, efsanelerin dolaştığı sokakları ve hikayeleriyle doludur. Su Adam, Su Kadın, Delal Köprüsü, Lefe'nin Oburu ve Kafayı Yiyen gibi efsaneler, Zaho'nun ruhunu yansıtır.

Su Adam'ın balık gibi parlak vücudu ve Su Kadın'ın derin sulardaki sırları, şehrin büyülü havasını korur. Delal Köprüsü'nün hüzünlü geçmişi, Lefe'nin

Oburu'nun derslerle dolu hikayesi ve Kafayı Yiyen'in karanlık efsanesi, Zaho'yu yaşayan bir hazine haline getirir. Her efsane, şehrin duvarları arasında dolaşırken tarihle iç içe geçer. Zaho'nun sokaklarında dolaşırken, geçmişin gizemli yanlarını duyabilirsiniz. Bu efsaneler, sadece Zaho'nun değil, aynı zamanda insanın hayal gücünün de sınırlarını zorlar.

Zaho'nun efsaneleri, şehrin yalnızca taşları arasında değil, aynı zamanda insanların belleğinde de yaşıyor. Geçmişin izleriyle dolu bu şehir, efsaneleriyle günümüze kadar uzanan bir miras bırakmıştır. Bu miras, kitapların satırlarında ölümsüzleşerek Zaho'nun gizemli dünyasında kendine yer bulmuştur.

Zaho Halk Kültüründe Efsane

Z E 1

Su Adamı

1950'li yıllara kadar, Zaho halkının inandığı bir efsane vardı. Bu efsaneye göre, suda yaşayan bir adam vardı ve görünüşü normal bir insan gibiydi. Ancak vücudu balık gibi parlak ve ayakları hamur gibiydi. Su adamı, ayaklarının hassasiyeti nedeniyle hiçbir zaman kayalıklara tırmanamazdı; bu yüzden Zaho halkı, kadınlarına ve kızlarına şu uyarıda bulunurdu: “Eğer nehir kenarına giderseniz ve çamaşır veya bulaşık yıkamak isterseniz, kayalıklara tırmanın, kumlu bölgelerde bulunmayın.”

Bir gün, Hamra adında bir kız bulaşıklarını yıkarken, su adamı onu ansızın yakalayıp suyun derinliklerine götürdü. Yıllar boyunca, Hamra'dan hiçbir haber alınamadı. Ancak bir gün, Hamra su adamından kaçtı ve yeniden insanların arasına döndü. Fakat Zaho halkının inancına göre, su adamı her gün nehrin kenarına gelir ve Hamra'ya seslenirdi. Hamra kız ağlıyor, erkek ağlıyor ve seslenirdi, ancak hiçbir yanıt alamazdı. Bir gün, su adamı bu üzüntüye dayanamadı ve iki çocuğunu öldürdü.

Bu efsane, anneler tarafından çocuklarına her gün anlatılırdı ve çocuklar bu hikâyenin gerçek olduğuna inanırdı (Rezvan, 2023, s.376).

Z E 2

Su Annesi

Eskiden Zaho'da yaşayan Yahudiler arasında “Su Annesi” olarak adlandırılan bir efsane vardı. Yahudiler için bu efsane oldukça önemliydi. Yahudi inancına göre, cin bir kadın vardı ve ona Su Annesi deniliyordu. Karanlık gecelerde suyun üzerinde

yürürdü ve uzun, simsiyah saçlarını tarardı. Yahudilerin dini lideri olan haham, Yahudileri ve özellikle çocukları sürekli olarak uyarırdı. Onlara, “Hiçbir zaman Su Annesini kızdırmayın; onu kızdırmak inancımıza aykırıdır. Eğer onu kızdırırsanız, ellerini ve ayaklarını suyun altında insanlara dolayacak ve ölüm getirecektir. Bu yüzden onu asla kızdırmayın,” derdi.

Bu efsane, Yahudilerden Müslümanlara geçti ve zamanla nehir kenarındaki mahallelerde sıkça anlatılmaya başlandı (Rezvan, 2013, s.228).

Z E 3

Kafa yiyen

Bir zamanlar, insanlar arasında “Kafa Yiyen Hayvan” olarak bilinen gizemli bir yaratık vardı. Kimse bu yaratığı görmemişti, ancak halk arasında, çocukların kafalarını koparabilen küçük bir hayvan olduğu yönünde söylentiler yayılmıştı. Bu yaratık, kendini oklava gibi esnek bir şekilde bükerek kapı altlarından geçebiliyordu ve bu yüzden korkuyla dolu bir şehir efsanesi haline gelmişti.

1940’lı yıllarda, bu efsane bir gece Günlük Mahallesi’nde yaşanan panik yaratan bir olayla doruk noktasına ulaştı. O gece, insanlar çılgınlıkla yardım istiyordu; çünkü gizemli yaratık, beşiğinden bir çocuğu alıp kaybolmuştu. Bu olayın ardından herkes evlerinde nöbet tutmaya başladı ve korku tüm şehri sardı.

Ancak bir gece, Veli Abdülaziz adında cesur bir adam, Günlük Mahallesi’nin yakınlarında bir kurt öldürdü. Bu olay insanlara biraz rahatlama getirdi, ancak “Kafa Yiyen” efsanesi hala zihinlerde ve anılarda canlılığını korumaya devam ediyor (K 32).

Saha çalışması sırasında elde edilen bilgilere göre, eskiden annelerin çocuklarını uyutmak için kullandıkları bir yöntem bulunuyordu. Eğer çocuk uyumakta zorluk çekerse veya huysuzlanırsa, anneler onlara şöyle derlerdi: “Eğer uyumazsan, Kafayı Yiyen gelip seni alacak ve seni yiyecek.” Bu sözler, çocukları korkutarak uyutmak için kullanılan bir taktiktir ve çocuklar korkudan uyumaya çalışırlardı. Bu, Zaho çevresindeki kadınların zamanında kullandığı yaygın bir uyutma yöntemi idi ve çocuklar arasında oldukça biliniyordu.

Z E 4

Delal Köprüsü

Yüzyıllar önce, Botan Emiri bir ustadan köprü yapmasını istedi. Usta, emirin emrine uyarak muhteşem bir köprü inşa etti. Ancak emir, hain bir planla ustanın sağ elini kesti ve ona işkence etti. Emir, “Bunu yaptım çünkü senin başka yerlerde böyle bir köprü yapmanı istemiyorum,” diyerek ustayı cezalandırdı. Usta, kırık bir kalple ailesini de alıp Zaho’ya doğru yola çıktı. Zaho’ya vardığında, Zaho Emiri’nin talebi üzerine tek elle bir köprü inşa etmeye başladı, ancak her seferinde kemer yıkıldı.

Çaresizlik içinde bir gece usta uykuya daldı ve rüyasında köprüünün dayanıklılığını sağlamak için bir kurban gerektiğini gördü. Ertesi gün, ustanın gelini Delal, köprüye öğle yemeği getirmek için köpeğiyle birlikte geldi. Usta, “Umarım köpek gelir, Delal gelmez,” diye içinden geçirdi. Ancak köpek, bir fare gördü ve onunla oynamaya başladı, bu yüzden Delal köprüünün yanına geldi.

Usta, gözyaşları içinde Delal’e olan biteni anlattı. Delal, hiç tereddüt etmeden, “Baba, beni kurban et. Bu köprüünün içine koy,” dedi. Usta, büyük bir hüznle Delal’i köprüünün içine yerleştirdi ve köprü tamamlandı. Köprü bir daha yıkılmadı.

Eve döndüğünde, Delal’in eşi, Delal’i göremeyince babasına sordu. Usta, Delal’in kendini köprüye kurban ettiğini anlattı. Delal’in eşi, bir kazma alarak köprüye gitti. Köprüye vurduğunda köprüden bir ses duyuldu: “Beni rahat bırak. Ben kendimi bu köprüye ve bu şehre kurban ettim. Sen kazmayla vurdukça canım acıyor,” dedi.

Bu efsaneye göre, 1960’lı yıllarda köprüünün ortasında iki ağaç yeşerdi ve insanlar bu yeşilliklerin Delal’in saçları olduğuna inanıyordu. Bu olaydan sonra köprüünün adı “Delal Köprüsü” olarak anılmaya başlandı ve Zaho’nun ikinci adı “Zahoka Delal” oldu. Eskiden, bu efsaneyi duyan kadınlar, erkeklere karşı, “Biz kadınlar kendimizi köprüye ve şehre kurban ettik, peki siz ne yaptınız?” diye sorarlardı.

Kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, Delal, yabancı biri olduğu için Habur Nehri’ne ve Zaho’daki köprüye kendini kurban etti. Bu olayın ardından her yıl binlerce yabancı Zaho’yu ziyaret etmeye başladı. Bu ziyaretçilerin birçoğu Habur Nehri’nde yüzmeye çalışıyor ve ne yazık ki, bazıları her yıl nehirde boğularak hayatını kaybediyor, bu da onları nehrin kurbanı yapıyor. Habur Nehri’nin, özellikle yabancıları kendine çektiği ve kurban verdiği düşünülüyor. Delal de başka bir

memleketten gelip Zaho’da kendini kurban eden bir yabancıydı. Bu yüzden Zaho’lular, "Her sene nehir bir kurban ister," derler. (K6, K32).

Z E 5

Lefenin Oburu

Bir gün, Nuh Peygamber, Lefe’nin Oburu’na “Gemi yapacağım, bana Beyaz Dağ’dan büyük ağaçlar getir,” demiş. Obur da ona “Eğer sana ağaç getirirsem bana ne vereceksin?” diye sormuş. Nuh, “Seni doyuracağım,” diye yanıtlamış. Obur, “Yemin et,” demiş. Nuh, “Yemin ederim,” demiş. Obur, halatlarını alarak Beyaz Dağ’a gitmiş ve oradan ağaçlar toplamış. Ancak yolda şeytan, yaşlı bir adam kılığına girerek onun karşısına çıkmış ve selam vermiş. Şeytan, “Bu ağaçları niçin kesiyorsun?” diye sormuş. Obur, “Nuh Peygamber için kesiyorum,” demiş. Şeytan, “Nuh sana ne verecek?” diye sormuş. Obur, “Beni doyuracak,” diye cevaplamış. Şeytan gülerek, “Yemin ederim ki sana sadece bir buçuk ekmek verecek ve başka bir şey vermeyecek,” demiş.

Bunun üzerine Obur, ağaç kesmekten vazgeçmiş ve Nuh’un yanına dönmüş. “Ben sana ağaç getirmeyeceğim,” demiş. Nuh da “Halatlarına bağlı ağaçlar bana yeter. Ben sana söz verdiğim gibi seni doyuracağım. Git elini yüzünü yıka ve gel,” demiş. Obur, “Ya elimi yıkayacağım ya da yüzümü yıkayacağım,” demiş. Nuh, içinde şu sözü söylemiş: “Eğer ona söylersem, git yüzünü yıka, o zaman mecburen elini de yıkacak,” O zaman. Obur’a demiş ki “Git yüzünü yıka” Obur’da gitmiş, ellerini nehrin iki yanına koymuş ve yüzünü suya daldırmış, böylece ellerini yıkamadan geri dönmüş.

Nuh, “Bismillahirrahmanirrahim” demiş. Obur, “Ya ‘Bismillah’ diyeceğim ya da ‘Rahman Rahim’ diyeceğim,” demiş. Nuh, “İkisini de söyledin gel, “Nuh ona bir buçuk ekmek vermiş. Obur, “Yaşlı adam bana yalan söylemedi,” diye düşünmüş. Nuh, “Ben sana söz verdim ve seni doyuracağım. Sözümünden dönmem,” demiş.

Obur, ekmeğin birini yemiş, yarım ekmek kalmış. Yarım ekmeği de yemiş, onun yerine tam bir ekmek gelmiş. O ekmeği de yemiş, bir başka ekmek onun yerine gelmiş. Obur, Nuh’a “Doydum ve kalkıyorum,” demiş. Nuh, “Sen sözünü tuttun ve bana ağaç getirdin, ben de sözümü tuttum ve seni doyurdum,” diye yanıtlamış.

Eskiden ve günümüzde Zaho’da bir söz varmış: “Eğer biri çok yemek yer ve doymazsa ona ‘Sen Lefe’nin Oburu musun?’ derlermiş.” (Rezvan, 2013, s.230).

4.1.1.3. Bilmeceler

Doğan Kaya'ya göre, bilmeceler insan psikolojisiyle doğrudan ilişkilidir ve kişiselliği geliştiren ve güçlendiren bir yapıya sahiptir. Geçmişte, bilmeceler sadece bir eğlence aracı olmakla kalmayıp çeşitli işlevleri yerine getiren bir kimliğe sahipti. Kavramlar veya otorite konumundaki kişiler, bilmecelerin üstünlük sağlamak için zekâ ve kelime oyunları ile örülmüş “bilmece silahını” kullanırdı. Hatta bu durum halk hikayelerinde bile kendini gösterir. Örneğin, “Hırsız ile Kadı” hikayesinde, Kadı hırsız, oldukça zor bilmecelerle sınar. Hırsız ise bu bilmecelerin hepsini doğru cevaplayarak Kadı'nın kızını almaya hak kazanır. Zamanla bilmecelerin sihirli atmosferi ve gizemi azalır. Toplumda yaygınlaştıkça ve anonim hale geldikçe, bilmeceler tarihteki sosyal ve dini önemini kaybeder ve bir eğlence aracı olarak görülmeye başlanır (Kaya, 2019, s.531-532).

Şêlazî'nin görüşüne göre, “Mamık” yani bilmeceler, bazen bir soru olarak karşıdaki kişiye yöneltilir ve kişi hemen cevap vermek yerine derin düşüncelere dalar. Bu süreç, zihnin çalışmasına neden olur çünkü bilmecelerin amacı, bazı sorularla zeki yanıtlar aramaktır. Bilmecelerin farklı türleri bulunur ve bazıları oldukça zorlayıcı olabilir. Kişi, bilmecenin cevabını bilmediğinde, bu bilmeceleri başkalarına aktarır. Eğer başkaları da cevabı bulamazsa, bilmeceyi ilk soran kişiye geri dönerler ve cevabı birlikte ararlar. Bazen bilmeceler, komik anlar yaratarak çevredeki herkesin gülmesini sağlar. Bu şekilde, bilmecelerin insanlar arasında iletişimi güçlendirdiğini ve düşünme yeteneklerini geliştirdiğini söyleyebiliriz (Şêlazî, 2022, s.12).

Bilmeceler, içerdiği zenginlik nedeniyle farklı konulara dayanır ve sözlü edebiyatın nadide eserlerindendir. İnsanlar, bilmeceler aracılığıyla çeşitli konuları keşfeder; bunlar hayvanlar, bitkiler, hava durumu gibi geniş bir yelpazede yer alır. Geçmişte, bilmecelerin çekiciliği, insanların bir araya gelerek yaşlı bir kişinin etrafında toplanmasından kaynaklanırdı. Gaz lambalarının loş ışığında, insanlar bu yaşlı kişinin anlattığı bilmeceleri dinler ve zihinlerinde iz bırakırlardı. Eskiden, sözlü edebiyatın büyük bir önemi vardı çünkü televizyon, radyo veya günümüzdeki gibi teknolojik cihazlar olmadığı için insanlar yaşlılara büyük bir değer verirdi. Gündüzleri işlerini tamamladıktan sonra geceleri bu bilgi hazinesi kişiyi dinler, masallardan efsanelere, efsanelerden bilmecelere kadar birçok şey öğrenirlerdi. Geceler, bu keyifli anlatılarla geçerdi.

Ancak saha çalışmalarımız sırasında kaynak kişilere bilmeceler hakkında sorular sorduğumuzda, çoğu kişinin bilmecelerin artık bilinmediğini veya bildiklerinin yarısını unuttuklarını söylediği görüldü. Günümüzde bilmecelerin değeri azalmaya başlamıştır. Eskiden bilmeceler beyin jimnastiği gibiydi, ancak bugünün dünyasında bu etki satranç benzeri düşünme aktivitelerine kaymıştır. İnsanlar, zekâlarını çalıştıran ve bilgi hazinelerini zenginleştiren bu tür etkinlikleri tercih ederdi, ancak günümüzde gençlerin bu tür sözlü edebiyatla ilgisi belirgin şekilde azalmıştır. Bu durum saha çalışmalarımızda açıkça gözlemlendi.

Zaho Halk Kültüründe Bilmece

Z B 1

Şehirdir, pazarlık yok; gölgedir, güneş yok (mezarlık) (K6)

Z B 2

Demirden ağırdır, denizden derindir ve baldan tatlıdır (Kur'an) (K9)

Z B 3

Taşırken hafiftir, kazarken ağırdır (Kur'an) (K 9)

Z B 4

Şekerden daha tatlıdır, demirden daha ağırdır (Uyku) (K10)

Z B 5

Hangi hastalıktır, ilaç yoktur? (İhtiyarlık) (K11)

Z B 6

Kafasını insan yer, dibini de hayvan yer? (Buğday) (K11)

A B 7

Bakkalın eşiği, her evin kapısında gezer (Ölüm) (K8, K9, K14)

Z B 8

Ekşi olsa da nar değildir; denizin dibindedir ama dalgıç değildir; hüküm sürer ama hâkim değildir; çiçektir ama bahar değildir (Kalp) (K14)

Z B 9

Bir ağacın beş dalı var; üçü gölgede, ikisi güneşte (Namaz vakitleri) (K14)

Z B 10

Süleyman'ın sandığı her yerde ve şehirde (Mezar) (K14)

Z B 11

Gece iken yeşil olur, gündüz ise kırmızı olur (Kına) (K31)

Z B 12

Uçuyor ama uçak değildir; toprak sürülür ama traktör değildir, suyun dibine yüzer ama dalgıç değildir (Danaburnu) (K45)

Z B 13

Horhor yapıyor, bor bor yapıyor, İstanbul'un dağına gidiyor (Bulut) (K55)

Z B 14

Bin insan bir yorganın altında (Nar) (K55)

Z B 15

Ölür ve dirilir (Kıl) (K55)

Z B 16

Ne zaman görürsen korkarsın, giydiğinde ise görmezsin (Kefen) (K56)

Z B 17

İmamdır ama imam değildir; bilgidir ama içinde ruh yoktur (Kitap) (K56)

Z B 18

Sivri dişleri var ama domuz değildir; geniş bir ağzı var ama köpek değildir; et yiyor ama tilki değildir (Kurt) (K56)

Z B 19

Bu taraf kemik, bu taraf kemik; içinde donmuş şeker (Badem)(K56)

Z B 20

Dört ayağı var ama öküz değildir; yumurtluyor ama tavuk değildir (Kaplumbağa) (K59)

Z B 21

O nedir? Ağlıyor ama gözleri yoktur; uçuyor ama kanatları yoktur, yürüyor ama ayakları yoktur (Bulut). (Şelazî, 2022, s.113).

4.1.1.4. Atasözleri

Atasözleri, insanın varoluşunun derin izlerini taşıyan ve nesiller boyunca aktarılan öğelerdir. Boratav'a göre, atasözleri, halk edebiyatının bir türü olarak düz konuşmadan ayrı düşünülemez; yani, bir masal ya da türkü gibi bağımsızca ortaya çıkmaz. Bir masal anlatılmasını istediğinizde, masalcı baştan sona bir masal anlatır. Bir türkü dinlemek istediğinizde, türkücü güzel sesiyle türküsünü söyler. Ancak bir atasözünün dile getirilmesi için belirli bir vesile veya durumun oluşması gerekir.

Bu açıdan bakıldığında, atasözleri fıkralara benzer; çünkü fıkralar, belli bir konuyu mizahi bir şekilde aktaran bağımsız hikayelerdir. Atasözleri ise, sohbet sırasında söylenir ve düz konuşmanın bir parçasıdır. Atasözü, sohbetin içinde yer alır ve ondan ayrılmaz bir bütünlük içindedir (Boratav, 2019, s.137-138).

Kürt folkloru birçok değerli hazineye sahiptir. Bu hazinelerden biri de atasözü bahçesidir ve bu bahçenin değeri gün geçtikçe artmaktadır. Bu atasözleri, Kürt yaşam felsefesinin temelini oluşturur ve toplumun değerlerini yansıtır. Atasözleri, her ne kadar kısa cümleler gibi görünse de içerdiği derin anlamlarla büyük bir bilgelik sunar. Günümüzde, bu atasözlerinin önemi giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Her biri, binlerce sözcükle ifade edilemeyen derin anlamlar taşır ve Kürt kültürünün köklerine dokunur. Bu nedenle, zaman geçtikçe bu atasözlerinin değeri daha da artmaktadır (Amedi, 2019, s.23).

Yapılan çalışmada, Kürt toplumunda atasözlerinin büyük bir öneme sahip olduğu gözlemlenmiştir. Geçmişte okuryazarlık oranının düşük olduğu, özellikle köylerde neredeyse hiç olmadığı bir dönemde, insanlar yaşamlarını büyük ölçüde atasözleri ile yönlendiriyordu. Atasözleri sadece günlük hayatla sınırlı kalmayıp, ekonomik durum, aile ilişkileri, edebiyat, hava durumu ve mevsimler gibi pek çok alanda kullanılıyordu. Bu da atasözlerini, insanların tecrübelerini ve bilgilerini nesilden nesille aktarma yolu haline getirmişti.

Bu nedenle, insanlar atasözlerine büyük değer veriyor ve bir araya geldiklerinde bu sözleri sıkça kullanıyorlardı. Zamanla, atasözlerinin değeri daha da arttı ve toplumun kültürel mirasının önemli bir parçası haline geldi. Atasözleri,

insanların konuşmalarında önemli bir rol oynayarak geçmişin bilgeliklerini günümüze taşıyordu.

Zaho Halk Kültüründe Atasözleri

- Bahçe güllerle güzeldir, ev kızlarla güzeldir (K3, K4).
- Erkek kuzu bıçak içindir (K5, K8, K9, K24, K25, K26, K28).
- Birinin evinde değilsen, o evin durumunu bilmezsin (K8, K9, K11, K17, K48, K54).
- Aslanın hem erkeği hem de dişisi vardır (K9).
- Ekmeğini suyla ye ama insanların minnetini alma (K9).
- Kurt yaşlanınca köpeklerin maskarası olur (K9).
- Çalışkan ol, insanlar tarafından da sevil (K9).
- Duvar sana söylüyorum dinle (K9).
- Tatlı git, tatlı gel (K9).
- Ben erkek olduğumu söylüyorum, sen de bana sağ diyorsun (K10).
- Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır (K2, K3, K4, K5, K7, K10).
- Elin avucu siyah olmadıkça ağzının tadı güzel olmaz (K11).
- Her taş yerinde ağırdır (K13).
- Allah yardım ederse, bütün dünya düşman olsa da olur (K13).
- Rüzgârın esmediği ağaç yoktur (K20).
- Pınar'dan içtiğin suyu kirletme (K31).
- Deniz, köpeğin ağzıyla kirletilmez (K31).
- Eğer konuşmak gümüşse, susmak altındır (K33).
- Sana kavgada yardım edemeyen, ardından öcünü de alamaz (K33).
- Bütün kapılar tek bir anahtarla açılmaz (K44).
- Hafif bir zihin, ağır bir yüküdür (K55).
- Ben herkesin ziyaret etmesi gereken dağ değilim (K55).
- Aptallardan bilgeliği al (K56).

Nalbendi'in şiirinde atasözü şöyle geçiyor:

Ölümü böyle düşünün ki, tıpkı bakkalın eşiği gibi. Neden ölümden böyle korkuyorsunuz? O her evin önündedir. Siz sanıyorsunuz ki ölümsüzsünüz, ama hiç kimse ölümden kaçamaz.

Bu şiirdeki atasözü, ölüm bakkalın eşiğidir, bütün evlerin önündedir (Khaki, 2008, s.98).

Dilan'ın şiirinde atasözleri şöyle geçiyor:

“ Allah yaratılış verdiği zaman,

Onun rızkını da verisin,

Eğer Allah o rızkını keserse,

Hiç kimse mâni olmaz” (Khanki, 2008, s.102).

Bu şiirdeki atasözü “Allah birini yarattıysa, onun rızkını da yaratır.”

4.1.1.5. Türküler

Türkü, melodik bir ezgi eşliğinde icra edilen halk şiirleri için genel bir terimdir. Boratav'a göre, türküler çeşitli duyguları ve konuları yansıtabilir ve bunlar bölgelere, içeriklere ve kullanılan melodilere göre farklılık gösterebilir. Türkü kelimesi, bazen aşk şarkıları için bile kullanılabilirken, yer yer aynı konsepti ifade etmek için farklı terimler de tercih edilir. Şarkı, deyiş, hava, ninni gibi alternatif kelimeler, bazen türkü ile aynı anlamda kullanılır ve bu da halk müziğinin zengin çeşitliliğini gösterir (Boratav, 2019, s.171).

Türkü, halkın duygularını, sevinçlerini, üzüntülerini, inançlarını ve günlük yaşamda karşılaştığı olayları yansıtan, hece ölçüsüyle yazılmış, bir veya dört mısradan oluşan ana bölümlere ve çoğu zaman bu bölümleri birbirine bağlayan kısımlara sahip manzum ve melodik anonim ürünlerdir. Kaya'ya göre, türküler başlangıçta belli bir sahip tarafından yaratılır, ancak zamanla bu sahipler unutulur ve türkü, halk arasında yayılırken anonimleşir. Zamanla farklı nesiller tarafından benimsenerek çeşitli coğrafi bölgelere yayılır ve bu süreçte türkülerin asıl sahipleri tamamen unutulabilir (Kaya, 2019, s.168).

Sırtran, halk edebiyatının önemli bir parçasıdır. Bir şiir parçası, bir melodi ile birleştiğinde türkü haline gelir. Her milletin kendine özgü şarkıları ve müzikleri vardır ve bu müzikler, o milleti diğerlerinden ayıran özellikleri yansıtır. Türküler, bir gruptan diğerine sözlü olarak aktarılırken sosyal duruma bağlı olarak bazı değişikliklere uğrayabilir, ancak genellikle orijinalliğini korur. Diğer edebi eserlerde olduğu gibi, türküler de üç temel unsura dayanır: sözler, ritim ve müzik. Türküler, bu üç unsurun birleşimiyle oluşan bir şiir parçasıdır (Saleh ve Huseyn, 2022, s.222).

Aryas'ın düşüncesine göre, “stran” Kürtlerin müziği ve şarkılarının geçmişi temsil eder. Kürt müziği tarihi, birçok önemli aşama ve dönemden geçmiştir. Kürtlerin müzik kökenleriyle ilgili belirli inançları vardır; Kürtler, kendilerini

“Madan” Medeniyeti’nin mirasçıları olarak gördükleri için bu inanç önemlidir. Kürt müziğinin başlangıcı Zerdüştlük dönemine kadar uzanır ve Zerdüş, bu medeniyetin gerçek torunu olarak kabul edilir. Dolayısıyla, Zerdüştlük Kürt müziği tarihinde önemli bir yere sahiptir (Aryas, 2020, s.57-58).

Türkü, her milletin kendine özgü kültürlerinin bir parçası olan bir halk edebiyatı türüdür. Kürtler, kendi türkülerine “Satıra” der ve bu türküler, bir milletin başından geçen olayları yansıtır. Türkülerde acı, mutluluk, kayıp, açlık, yoksulluk, aşk acısı, vatan hasreti gibi birçok duygu işlenir. Bu türküler, milletin içinden gelen derin duyguları ve yaşanan olayları dile getirir. Her türkü, içindeki duyguları ve deneyimleri ifade etmenin bir yoludur ve milletin zengin kültürel mirasının bir parçasıdır.

Kürt türkülerinde müzik, ritim ve sözler bolca yer alır. Bu türküler, insanlara güç verir ve onları etkileyici bir şekilde motive eder. Örneğin, geçmişte köylerde tarlada çalışan işçiler, bir türkü duyduklarında daha istekli bir şekilde çalışırlardı. Türküler, geçmişe yapılan bir yolculuğu anımsatır ve yaşanan olayları canlı bir şekilde aktarır.

Türkülerin ilk söyleyicisi genellikle belli değildir, çünkü türküler sözlü geleneklerle kuşaktan kuşağa aktarılarak anonimleşir. Göçler, kervanlar, ticaret yolları ve dolaşan şairler, türkülerinin yayılmasında önemli rol oynar. Eskiden modern iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde, türküler ağızdan ağıza yayılarak günümüze ulaşmıştır. Bugün bile Kürt türkülerinin insanların gönüllerinde yaşaması, milletin kültürel kimliğinin bir parçasını oluşturur.

Zaho Halk Kültüründe Türküler

Z T 1

Gelin Alma

Biz sana geldik, nare, hey nare.

Biz sana geldik, zavallı gelin.

Sen işini yaptın mı, nare, hey nare?

Ağlaman fayda etmez, zavallı gelin.

Biz sana geldik, nare, hey nare.

Biz sana geldik, zavallı gelin.

Ağlama fayda etmez, zavallı gelin.

Ağlama fayda etmez, zavallı gelin (K33).

Kaynak kişiye göre, eskiden bir köyden başka bir köye giderken kadınlar tarafından bu türkü söyleniyordu. Gelinin baba evine geldiklerinde, gelin odanın baş köşesinde gözyaşlarını silmekle meşgulken, damat tarafındaki kadınlar bu türküyü söyleyerek gelini biraz olsun rahatlatmaya çalışıyordu. Bu türkü, gelinin yaşadığı duygusal zorluklara karşı destek olma ve onu teselli etme amacı taşıyordu. Damat tarafındaki kadınlar, bu şarkılarla gelini teskin ederek düğün öncesindeki stresi hafifletmeye yardımcı oluyorlardı(K33).

Z T 2

Ağlama, ağıt yakma, hoy nare,

Ağlama, ağıt yakma, delale.

Kız, yabancıların malıdır, hoy nare,

Kız, yabancıların malıdır, delale.

Biz gelip seni tanıdık, hoy nare,

Biz gelip seni türtek ve kirasla giydirdik,

Hoy nare, seni kürtek ve kirasla giydirerek, delale.

Seni baba evinden sonlandırıyoruz, hoy nare,

Seni baba evinden götürüyoruz, delale.

Z T 3

Gelinin Babasına Övgüler

Babandır senin baban, hey nare,

Babandır senin baban.

Bir adamdan daha fazladır, hoy nare,

Bir adamdan daha fazladır.

Seni bize hediye etti, delale,

Seni bize hediye etti.

Babandır senin baban, hoy nare,

O bir şahsiyettir.

Ve seni bize hediye etti, hey nare,

O adamların en cömertidir.

Ve o senin babandır, delale,

O senin babandır (K8).

Eskiden, damat tarafındaki kadınlar gelinin baba evine geldiklerinde, eğer gelinin babası cömert ve anlayışlı biriye, ona övgüler yağdırmak için bu türküyü söylerlerdi. Gelinin babasına yönelik bu türkü, onun cömertliğini ve iyi niyetini vurgularken, aynı zamanda bu yeni birleşmenin kutlandığını da gösterirdi.

Z T 4

Geç kaldık, geç kaldık,

Gelinin babası, biz geç kaldık

Gelinin atı hazır.

Gelinin babası, biz geç kaldık

Gelinin ayakkabısı dar.

Gelinin babası, biz geç kaldık

Ne çok genç ne de çok erken.

Gelinin babası, biz geç kaldık

Hadi getirin gelinin atını.

Gelinin babası, biz geç kaldık

Güzel gelinliği getirin.

Gelinin babası, biz geç kaldık (K 8).

Gelini götürmeye gelenler, gelinin evine geldiklerinde, aileye yönelik bir türkü söylerler. Bu türkü, genellikle gelin evden çıkmadan önce dile getirilir ve içerdiği ana mesaj, “Bizi oyalamayın, işimiz var, geç kalıyoruz” şeklindedir.

Z T 5**Damat Hamamı**

Damadı şelaleye götürün Damat hey, damat.

Damadı yıkamak için götürün, Oğlan hey, damat.

Üstüne parfümler dökün, Damat hey, damat.

Siyah büyük gözlü uğruna Damat hey damat

Damadı hamama götürün, Damat hey, damat.

Damadı yıkamak için götürün, oğlan hey, damat.

Üstüne limon dökün, Damat hey, damat.

Üstüne limon dökün, oğlan hey, damat (Berwari, 2005, s.73).

Berwari'ye göre, eskiden köylerde damadın banyosu ya evde ya da köyün yakınlarında hamamda yapılırdı. Bazen de bir su kıyısında damadın arkadaşları toplanıp, onun banyosunu yaptırırlardı. Bu sırada bu türküyü de söylerlerdi.

Z T 6

Hadi evden çıkarın, kurulan evcikler

Güzeli, bindirin, biz gidiyoruz, kurulan evcikler.

Sahibine tebrik ediyoruz, yüz defa kurulan evcikler,

Leyla'yı bindirin, kurulan evcikler.

Annenden vedalaş, yüz defa kurulan evcikler,

Ata bindirin, kurulan evcikler.

Nişanlısını kutluyoruz, yüz defa kurulan evcikler,

Yağmur geliyor, rahmetle kurulan evcikler.

Gelinin babasına minnettarız, yüz defa kurulan evcikler (Binavî, 2006, s.128).

Eskiden gelini almaya gittiklerinde, gelinin yakınları gelinin odasında kapıyı kapatırlardı. Kapıyı açmak için “kapı arkası” denilen bir tür bahşiş isterlerdi.

Damadın yakınları onlara bir miktar para verdikten sonra kapı açılır ve gelin alınır. Gelin dışarı çıktığında, karşılıklı iki güzel sesli adam bu türküyü söylerdi (Binavî, 2006, s.128).

Z T 7

Yol Türküsü

Hey, güle güle güle,

Gençlerin tatlısı güle,

Boylu ve puslusun,

Senin olduğun yere selam veriyoruz,

Hey, güle güle, gül çiçeği,

Gençlerin tatlısı güle.

Mırtekin çitisin,

Kardeşinin kırmızı gülü,

Çiçeklerin açtığı andan itibaren

Çitlerin üstüne döküldü,

Sorgule (kırmızı gül) olarak görünüyordu.

Çiçeklerin açtığı andan itibaren,

Çitleri örterdi

Kırmızı gül, İki sevgili tuttu,

Ben gülüm, beyaz gülüm,

Kuşların arasında ben şahinim,

Sevdiğim için yabaniyim,

Ben gülüm, sarı gülüm.

Etrafımdaki çitim,

Kırık kalpli kırmızı gülüm,

Ben gülüm, siyah gülüm,

Yirmi altı çitim,

Sevgilimin yanında mutluyum (Binavî, 2006, s.130-131).

Eskiden, gelin baba evinden çıktıktan sonra, düğün köyüne doğru yola çıkarken, gelin konvoyu bu yol türküsüne eşlik ederdi. Kadınlar ve erkekler, düğün köyüne varana kadar birlikte bu türküyü söylerdi.

Z T 8

Küçüğümüzü vermiyoruz,

Sürmeli gözümüzü vermiyoruz,

Lüle lüle saçları vermiyoruz.

Hızmalıyı vermiyoruz,

İnce dudaklıyı vermiyoruz,

İnce dişliği vermiyoruz,

Kusursuzu vermiyoruz.

Altını altını getirene kadar vermiyoruz,

Onun altını hazırdır hazırdır,

Artık bize bahane çıkarmayın.

Bizim ev çok uzaktadır,

Nehrin kenarındadır,

Küçük karlı çiçekler,

Süt çekme, süt salmak,

Dağdan inip geldiler,

Düğün konvoyu süslendiler.

Bize verin, bize verin gelinimizi, bize verin.

Vermiyoruz, vermiyoruz,

Küçüğümüzü vermiyoruz,

Sürmeli gözümüzü vermiyoruz,

Lüle lüle saçları saçları vermiyoruz

Hızmalığı vermiyoruz,

İnce dudaklıyı vermiyoruz,

İnce dişliğı vermiyoruz,

Kusursuzu vermiyoruz,

Altın kemerliğı getirene kadar vermiyoruz (K 55).

4.1.1.6. Maniler

Mâni (ma:ni) Ar.ma ni ed. Mani, genellikle hecenin yedili ölçüsüyle yazılan ve daha çok birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı olan bir halk şiiri türüdür. Köylerde mâni ya da türkü söyleyen kişiler sıkça bulunur ve mani düzmek, mani yakmak, ya da müzik eşliğinde mani söylemek gibi aktiviteler yaygındır (TDK, 2011, S.1620-1621).

Hayranuk, Türkçede “mâni” olarak bilinen, birkaç hafif ve eğlenceli şiirden oluşan özgün bir Kürtçe şarkı türüdür. Klasik şiir gibi ölçü ve kafiye özelliklerine sahiptir. Kısa ve keyifli bir yapıya sahip olan hayranuk, genellikle aşkla ilgilidir. Şarkının hikâyesinde, genç bir kız ile genç bir adam birbirlerine âşık olur. Aşkın tadı zamanla değişir, ancak özü yüzyıllardır aynı kalır ve eğer güzelleşmese, kötüleşmez.

Kürt kızları, hayranuk'ta yeteneklerini sergilerler. Bu da onların duygusal hassasiyetini ve saf aşka olan açıklıklarını gösterir. Kürt genç adam da şiirlerle karşılık verir, bu da şarkıya hafif ve hoş tatlar katar. Hayranuk, âşıklar tarafından şarkı şeklinde söylenerek nesilden nesille aktarılır. Ancak, birçok hayranuk kayıplara karışmıştır ve yok olmuştur (Amedi, 2010, s.9).

Hayranuk edebiyat ve folklor dünyasında sevilen bir parçadır. “Hayran” kelimesinden türemiştir ve genellikle bir kişiye duyulan hayranlık anlamını taşır. Bu duygu genellikle şaşkınlık, hayranlık veya dehşetle karışık bir his olarak ifade edilir. Hayranuk, kişinin içsel duygularını dışa vurmasına olanak sağlayan kısa ve hafif bir türdür. Kullanılan kelimeler genellikle geleneksel ve özgündür. Hayranuk'ta aşk genellikle atışmalar ve karşılıklı duygularla ifade edilir.

Hayranlıklar genellikle belirli bir çerçeve içinde yer alır ve âşıkların karşılaştığı zorlukları ele alır. Bu zorluklar genellikle dini, sosyal, toplumsal veya ekonomik olabilir. Kürt folklorunda hayranuk genellikle bir erkek ile bir kız arasında geçen atışma veya karşılıklı konuşma şeklinde başlar. Erkek genellikle kıza “deli

kız” diye hitap ederken, kız da ona “deli oğlan” şeklinde cevap verir. Bu, hayranlık hikayesinin geleneksel başlangıç noktasıdır.

Z M 1

Sevda Manileri

Kız der ki:

Ne geceydi benim gecem,
Yorganı kaldır da gel altına, deli oğlan,
Ya seni yakalayacaklar,
Ya seni öldürecekler,
Ya da benim başımı alacaklar.

Erkek der ki:

Deli kız, dünya sıcaktır, pişiyor
Yumurtayı koysam pişecek.
Aşkın derdi ne kadar ağırdır,
Bu dert insanı öldürecek (K55)

Z M 2

Aşıkların vedalaşması

Oğlan diyor ki:

Deli kız,
Yaylalara gitmiyorum, boş yaylalar
Bıldırcın ötüyor, ördek saklıyor,
İnsanlar ve alem mutlu bir şekilde yaylalardan dönüyor,
Ben titreyerek ve sayıklayarak döndüm.

Yaylalara gitmiyorum, boş yaylalar
 Bıldırcın ötüyor, Ördek saklanıyor,
 İnsanlar ve alem mutlu bir şekilde yaylalardan dönüyor,
 Ben titreyerek ve sayıklayarak döndüm (Amedi, 2010, s.62).

Eskiden, yaz mevsiminde hayvanlarıyla birlikte yaylalara giden aileler, genellikle dört-beş aileden oluşurdu. Bu aileler bir araya gelir, birbirlerini tanır ve yaz boyunca birlikte vakit geçirirdi. Bu süreçte, o ailelerin genç kızları ve oğlanları birbirlerine âşık olur, kısa sürede birbirlerine bağlanır ve yürekleri sevgiyle dolardı.

Ancak sonbahar gelip çatığında, aileler hayvanlarıyla birlikte tekrar yerleşim yerlerine dönmek zorundaydı. Bu ayrılık dönemleri, vedalaşmaların ve hüznünlerin yaşandığı zamanlardı. Âşık olan gençler için bu ayrılık, acı dolu bir süreçti. İşte bu zamanlarda, âşıklar birbirlerine mâni söylerdi ve duygularını bu şekilde ifade ederlerdi.

Z M 3

Keşke Hayran Misafir Olsa

Kız diyor ki:

Deli oğlan, bir kere bizim eve gel,
 Gönül sayesinde boyunu posunu seveceğim,
 Sana bulgur pilavı yapacağım,
 Üstüne kuzu yağı, kuyruk yağı. Bahar yağı gezdireceğim,
 Eğer sana yetmezse, gidip komşulardan ödünç alacağım.

Kız diyor ki:

Gel, babamın evinde misafir ol,
 Senin için sereceğim Horasan halısını,
 Senin için bir koç keseceğim.
 Eğer babamlar sorarsa,
 Onlara diyeceğim ki, Kurt yemiş

Köpeğin oğlu, Çobanın değneği yüzünden (K 56)

Eskiden aşkı yaşamak büyük cesaret gerektiriyordu ve sevgililer arasında utangaçlık yaygındı. Geçmişte, genç bir kızın tek dileği sevdiği kişinin evine gidebilmektir. Ancak bu oldukça zor ve cesaret isteyen bir durumdur. Aynı şekilde, genç bir oğlanın kızın babasının evine gitmesi de büyük bir cesaret gerektiriyordu. Bu nedenle çoğu zaman sevgililer uzun süre birbirlerini göremiyordu ve bu ayrılık kalplerinde ateş gibi yanıyordu. Bu özlemi ifade etmek için bazen maniler söylerlerdi. Örneğin, “Keşke hayran misafir olabilseydi, yeter ki seni görebileyim” gibi manilerle duygularını dile getirirlerdi. Çünkü geçmişte, sevgililerin birbirlerini görmesi hem zor hem de toplum tarafından ayıplanabilecek bir durumdur.

Z M 4

Manide Beddua

Kız diyor ki:

Deli oğlan,

Her zamanki gibi evimize gel,

Yılanlar gibi birbirimize dolanacağız.

Güneşin Rabbine dua edeceğim ki,

Erkeklerin ve muhtarların tohumunu yaksın.

Oğlan diyor ki:

Deli kız,

Narinim, esmer,

Siyah saçlı, mavi elbiseli.

Sana bu duayı ve bu bedduayı edeceğim,

Ta ki senin kocan ölsün,

Ve ben onun yerine geçeceğim.

Kız diyor ki:

Deli oğlan,
 Benim kalbim zılgıt zılgıt,
 Uykum geliyor, sen beni rahat bırakmıyorsun.
 Eğer sana beddua etsem,
 Kalbim izin vermiyor,
 Çünkü sen gençsin...! (Şêlazî, 2010, s.27).

Eskiden, Kürt manileri arasında “hayranok” türü, sıklıkla beddua şeklinde ifade edilirdi. Her iki taraf da içlerindeki derin sevgi ve özlemi dile getirirken, zaman zaman beddua yoluyla duygularını dışa vururlardı. Bu beddualar, içlerindeki tutkuyu ve hasreti yansıtırken, aynı zamanda gönüllerindeki saflığı da gösterirdi. Geçmişte, sevgililer birbirlerini uzun süre göremedikleri için, içlerindeki acıyı ve özlemi ifade ederken beddua ile bir tür teselli bulmaya çalışırlardı.

Z M 5

Berdel

Kız diyor ki:

Deli oğlan,
 Hangi öğlen günü ve akşamı,
 Başımda taç, Arap
 Abimin berdeliyim.
 Sakın beni bekleme (K 59).

Eskiden, birçok kız kalplerini sevgiye kilitlerdi çünkü abileri için berdel olma ihtimali yüzünden korkarlardı. Sevmenin getireceği acıyı ve abilerine kurban olma tehlikesini düşündüklerinden dolayı, pek çok kız korku içinde yaşardı. Bu yüzden, birçok sevgiden mahrum kalır ve kendi mutluluklarını ailelerinin mutluluğuna feda ederlerdi. Bu mâni, o dönemde yaşanan bu türden bir hikâyeye örnek olarak kullanılır.

Z M 6

Baba ve Abilerden Şikâyet

Kız diyor ki:

Deli oğlan,

Kalmış Bahar, Baharlar

Yavaş bir yağmur yağdı, etrafı süs vermedi.

Ben sana söz verdim, senden başkasına yar olmam.

Ama babam ve abilerim bana bir tekme attılar.

Oğlan diyor ki:

Deli kız,

Kız babaları kâfirdir,

Namaz kılmaz, oruç tutmaz.

Kötü babalar cehennem kapıcıları olacaktır,

Köpekler gibi olacaktır (Amedi, 2010, s.51).

Aşkın güzelliği bazı insanların dikkatinden kaçır. Bu insanlar, aşkın ne kadar değerli olduğunu anlamazlar ve hatta bazen aşka karşı düşmanca tavır alırlar. İki insanın, iki yüreğin birleşmesini engellemeye çalışırlar. Aşkın gücünü görmezden gelirler ve onu ezmeye, yok etmeye uğraşırlar. Geçmişte, bu tür engeller hikayelerde ve manilerde anlatılmıştır. Ayrıca, eskiden aşıklar, içlerindeki güçlü duyguları haykırarak birbirlerine sözler söylerlerdi. Bu duygular, maniler aracılığıyla ifade edilirdi. Her bir satırda aşkın ateşi ve derinliği yansırı.

Z M 7

Manide Tarih

Kız diyor ki:

Ben çamaşırı yakacağım,

Hızlı pınara gittim,

Çamaşırları yıkadım ve çimenlerin üzerine serdim.

Yakışıklı oğlan askerde,

İngilizlerin içinden geliyor (Amedi, 2010, s.67).

Bu maniye detaylı bir şekilde incelediğimizde, içeriğinde tarihi ve kızın sevgilisinin bir İngiliz askeri olduğu görülür. Bu detay, 1930'lu yıllarda Amediye'de bulunan bir İngiliz kampıyla ilişkilendirilir.

Z M 8

Hayal Kırıklığı

Kız diyor ki:

Deli oğlan

Birini istediğini biliyorum,

Babanın evinin avlusunda bir düğün var.

Allah'ın zavallısı olarak düğüne gideceğim,

Yüzümde bir gülümseme ile,

Ve kırık bir kalple döneceğim (K 59).

Kız, sevdiği oğlanın başkasıyla evlenmesiyle büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Sahte bir gülümseme takınarak, son defa sevdiği oğlanın düğününe gider.

Z M 9

Sözün Değeri

Kız diyor ki:

Deli oğlan,

Ben siyahım, beyaz olmam,

Sarı üzümüm, ben bozulmam.

Ben sana bir söz verdim,

Sözümde de dönmem (K59).

Kız, oğlana söz vermiştir; ondan başkasına yar olmayacaktır. Seçtiği kelimeler kısa ama anlamlıdır. Bazen karşımızdaki kişiye verilen tek bir söz bile bizi bağlayabilir.

4.1.2. Halk Mutfağı

İnsanların hayatta kalması için yemek yemesi gereklidir. Bu nedenle, beslenme tarihini insanlığın başlangıcıyla ilişkilendirebiliriz. Yemek kültürü ve mutfak gelenekleri, toplumların tarihsel, coğrafi, ekolojik ve ekonomik yapılarıyla iç içe geçmiş bir durumdadır. Toplumların beslenme alışkanlıkları; bulundukları coğrafyanın iklimi, siyasi olaylar, ticari ilişkiler, dinsel inançlar ve folklorik yapılar gibi çeşitli etkenlerle şekillenir.

Geleneksel mutfakların yüzyıllar içinde gelişmesinde; toplumun yaşadığı çevre, tarihi olaylar ve sosyal dinamikler rol oynar. Ticaret, inanç ve kültürün birleşimi, yemek kültürünü derinlemesine etkiler ve bu da her toplumun mutfak kültürünün özgün ve çeşitli olmasına neden olur (Karaca ve Altun, 2017, s.337).

Yemek pişirmek, insanın temel ihtiyaçlarından biri olan beslenme alışkanlıklarını şekillendirdi. Ateşin keşfiyle, pişirilmiş et, sebze ve meyveler kültürün önemli bir parçası haline geldi. Yemek, sadece bir besin kaynağı değil, aynı zamanda insanları bir araya getiren ve aile bağlarını güçlendiren bir ritüel oldu. Bir ailede yemek pişirilince, herkes doğal olarak etrafında toplanır ve birlikte yemek yerdi. Bu gelenek, ailelerin ve toplulukların birbirine yakınlaşmasına ve kültürel etkileşimin artmasına katkı sağladı (Çerikan, 2019, s.481).

Standage'nin düşüncesine göre, tarih boyunca yiyecek sadece karın doyurmak için değil, aynı zamanda sosyal dönüşüm, toplumsal örgütlenme, jeopolitik rekabet ve ekonomik büyüme için de kritik bir rol oynadı. Tarihteki ilk büyük dönüşüm, tarımın benimsenmesiyle gerçekleşti. Bu, yerleşik hayata geçişi mümkün kılarak uygarlıkların temelini attı.

Başlangıçta insanlar, yiyecekleri hayatta kalmak için topluyordu. Ancak tarım devrimiyle birlikte, yerleşik yaşama geçtiler ve yiyecekleri üretmeye başladılar. Tarım, insanların üretim fazlası oluşturmaya olanak sağladı ve bu fazlalık takas ve ticaret için kullanılmaya başlandı. Böylece, toplumlar arasında ekonomik ilişkiler kurulmuş oldu.

Zamanla, bu tarımsal ürünler farklı coğrafyalara takas edilerek yayılmaya başladı. İnsanlar, besinleri sadece yaşamlarını sürdürmek için değil, aynı zamanda yaşam kalitelerini artırmak için de kullanmaya başladılar. Tarım ve yiyecek üretimi, ekonomik büyümenin ve kültürel etkileşimin temel unsuru haline geldi. Bu da

insanların, yiyeceği sadece hayatta kalmak için kullanmaktan çıkararak, toplumsal ve ekonomik gelişim için bir araç olarak kullanmalarını sağladı (Standage, 2023, s.11).

Beslenme, tüm canlı türlerinin hayatta kalabilmeleri ve günlük aktivitelerini sürdürebilmeleri için temel bir biyolojik ihtiyaçtır. İnsanoğlu da tıpkı diğer canlılar gibi hayatta kalabilmek ve bağımsız olabilmek için beslenmek zorundadır. Bu gereksinim, farklı kültürlerde çeşitli mutfakların oluşmasına yol açmıştır. Her ülkenin kendine özgü bir mutfak kültürü vardır ve bu mutfaklardan biri de Erbil mutfağıdır.

Erbil mutfağı, zengin bir mirasa sahip olmasıyla dikkat çeker ve tarih boyunca önemli bir bilim, kültür ve edebiyat merkezi olmuştur. Bölgenin yöresel mutfak kültürünün temsilcisi olan Erbil, çeşitli ve bol malzemeli yemekleriyle bilinir. Özellikle Irak genelinde ve Arap ülkelerinde Erbil mutfağı, en meşhur mutfaklardan biri olarak kabul edilir.

Erbil mutfağının bu kadar zengin ve çeşitli olmasının sebeplerinden biri de, farklı uygarlıkların izlerini taşımasıdır. Farklı kültürlerle etkileşim, Erbil mutfağına değişik tatlar, kokular ve baharatlar katmıştır. Bu çeşitlilik, Erbil'in mutfak kültürünü benzersiz ve zengin hale getirmiştir (Tawfeq, 2022, s.91-92).

Irak mutfağı hem Arap hem de Kürt mutfaklarının unsurlarını içerir. Bu iki mutfak, zaman zaman bir araya gelerek ortak yaratıcı güçleriyle muhteşem yemekler ortaya çıkarır. Zaho mutfağı, zenginliği ve çeşitli lezzetlerin buluşma noktası olarak dikkat çeker. Kadim geçmişi ve coğrafi konumu bu mutfağın karakterini belirlerken, toplumsal dinamikler ve kültürel çeşitlilik ona benzersiz bir kimlik kazandırır.

Kadınların mutfaktaki rolü Zaho mutfağında da önemlidir. Bu rol yalnızca cinsiyete atfedilen bir sorumluluk değil, aynı zamanda bir mirası koruma ve paylaşma biçimidir. Zaho mutfağının çeşitliliği ve zenginliği, kadınların emeğiyle şekillenir ve bu, toplum genelinde büyük bir değer olarak kabul edilir. Zaho'nun tarihi boyunca ticaret merkezi olması, mutfağın da zenginleşmesini sağlar. Farklı kültürlerden ve coğrafyalardan gelen malzemeler, yemeklere benzersiz tatlar katmıştır. Özellikle Türkiye ile yakın sınır komşusu olması, baharatlar açısından da zengin bir mirasa sahip olmalarını sağlar. Baharatlı yemekler, Zaho mutfağının temel taşlarından biri olarak öne çıkar.

Saha araştırması sırasında yerel kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Zaho mutfağının ana malzemeleri arasında kuzu eti, horoz eti, dana eti, pirinç, kuru fasulye, soğan ve sarımsak bulunur. Et, hemen hemen her yemeğin ana unsurlarından biridir ve Zaho halkının ete olan sevgisi, mutfakın temel bir özelliğini oluşturur. Zaho'nun dini ve kültürel çeşitliliği, mutfakını daha da zenginleştirir. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki bu çeşitlilik, her dini gruba özgü yemekleri ve tatlıları da beraberinde getirir.

Bu da Zaho mutfağının farklı inanç ve geleneklere saygı duyan bir yaklaşımla zenginleştiğini gösterir. Eskiden, Zaho'nun tanınmış yemek ustaları Şekiba ve Hamdiye adında iki kız kardeş vardı. Herkes bu iki kardeşin yemeklerini konuşurdu. Bu bilgileri, yeğenleri Nejat Hanım'dan öğrendik. Nejat Hanım, teyzelerinin eski zamanlarda ne kadar harika yemekler ve turşular yaptığını anlatarak, Zaho'nun seçkin insanların onların yemeklerini yemek için sıraya girdiğini söyledi. En çok övgü alan yemekleri ise fırında pişirdikleri kuzu yemeği idi. Yaptıkları kuzu yemeği öyle kıpkırmızı olurdu ki, közde piştiğini anlamak imkansızdı. Onların yemekleri o kadar mükemmeldi ki, kimse onların ustalığına rakip olamadı. Onlardan bahsedildiğinde gurur duyuyor çünkü bugüne kadar hiç kimse onların lezzetlerini yakalayamadı (F79). Günümüzde bile, Zaho'da bu iki kız kardeşin yemeklerinden bahsedilmeye devam ediliyor.

4.1.2.1. Yöreye özgü yiyecekler ve yapıları

Büryani

Patatesler küp küp doğranır ve kızgın yağda kızartılır. Bademler ayrı bir tavada kızartılırken, kuru üzüm de aynı şekilde kızartılır. Tavuk eti veya kırmızı et de kızartılır ve ardından didiklenir. Bu arada pirinç, yıkanarak suyla birlikte ocakta pişirilir. Pişmiş pirinç geniş bir tepsiye aktarılır. Üzerine kızartılmış patatesler, kuru üzüm, badem ve didiklenmiş et eklenir. Son olarak, özel bir baharat olan “büryani” ile harmanlanarak servis yapılır (F 80).

Kullanılan malzemeler: Pirinç, patates, kuru üzüm, badem, et, büryani baharatı, tuz ve sıvı yağ bulunur (K9).

Maklube

Patates, patlıcan, kabak, soğan ve biber halkaları şeklinde doğranıp kızartılır. Ardından pirinç yıkanıp önceden haşlanır ve bu pirincin üzerine salça, baharatlar eklenerek sulu bir karışım oluşturulur. Bir tencerenin dibine bir sıra patates yerleştirir. Üzerine pirinç karışımının bir kısmını koyar. Sonra tekrar kabak, patates, soğan, biber, patlıcan ve haşlanmış eti ekler. Son olarak bir sıra daha pirinç ekleyip bu işlemi tekrarlayarak malzemeler bitene kadar devam eder. Üzerine bir naylon kapatıp ocağa yerleştirir. Kaynamaya başladıktan sonra ateşi kısarak demlenmeye bırakır. Ardından tencereyi bir tepsi yardımıyla ters çevirerek maklubeyi servis eder (F 81).

Malzemeler: pirinç, et (tavuk veya kırmızı et), patates, patlıcan, kabak, soğan, dolmalık biber, salça, tuz, karabiber, köri, kırmızı biber ve sıvı yağ (K15).

Mercimek köftesi

İçli köftelik bulgur ve çiğ köftelik bulgur su ile yıkanır, süzülür ve tuz eklenerek dinlenmeye bırakılır. Kıyma tavaya alınıp kavrulur. İçine yemeklik doğranmış soğanlar ve ince ince kesilmiş kereviz eklenir. Baharatlarla harmanlanır ve soğuması için bir kenara bırakılır.

Köfte hamuru yoğrulur, küçük parçalar halinde alınarak yuvarlanır ve içlerine kıyma doldurulur. Tüm köfteler bu şekilde hazırlanır. Mercimek yıkanır ve tencereye konarak haşlanır. Haşlanan mercimek blenderdan geçirilerek pürüzsüz hale getirilir ve tekrar tencereye alınarak sulandırılır. Mercimek kaynamaya başladığında, köfteler birer birer tencereye eklenir ve karıştırılır. Köfteler piştiğinde, tencere ocaktan alınır ve servis edilir.

Kullanılan malzemeler: içli köfte, çiğ köfte, kıyma, soğan, kereviz, mercimek, tuz, karabiber, kırmızı biber, köri, zerdeçal (K15).

Şeyh mahşi

Kıyma tavaya atılır ve kavrulur. Ardından ince ince kesilmiş soğanlar da ilave edilir ve soğanlar pembeleşinceye kadar kavrulur. Daha sonra kereviz eklenir ve baharatlar karıştırılır. Ocaktan aldıktan sonra, patlıcan, kabak, patates ve soğan gibi sebzeler oyulup domates hariç tüm malzemeler kızartılır. Kıyma karışımı içlerine doldurulur ve kereviz sapları ile bağlanır, bu şekilde kıymanın taşması önlenir. Bu

doldurulmuş sebzeler tencereye yerleştirilir ve üzerine salçalı sos dökülür. Tencere ocağa alınır ve yaklaşık yarım saat pişirilir. Piştikten sonra ocaktan alınır ve servis edilir (F 82).

Malzemeler: kıyma, soğan, kereviz, patates, patlıcan, kabak, dolmalık biber, domates, sarımsak, salça, tuz, karabiber, kırmızı biber ve sıvı yağ (K19).

Pekmez mantısı

Yağ, tuz, su ve un birleştirilerek hamur kıvamına getirilir ve küçük yuvarlaklar kesilir. Bu yuvarlakların içine bolca ceviz eklenir. Bir tencerede su ve pekmez karıştırılır ve karışım ateşe konulur. Kaynamaya başladığında, cevizle doldurulmuş hamurlar bu pekmezli suya atılır. Hamurlar haşlandığında, ocaktan alınır ve soğumaya bırakılır. Soğuduktan sonra servis edilir.

Bu tatlı, Zaho'da eskiden çokça yapılırdı ve herkes tarafından sevilirdi, ancak günümüzde pek popüler değildir (K19).

Kullanılan malzemeler: un, yağ, pekmez, ceviz, su, tuz (K19).

İri taneli bulgur pilavı

İrili taneli bulgur haşlanır. Aynı zamanda, etli kemikler de haşlanır. Bir tencerenin içine patlıcan, soğan, dolmalık biber ve domates küp halinde doğranır. Bu sebzeler, tencereye konan sıvı yağ ile kavrulur. Ardından, haşlanmış nohutlar ve iri taneli bulgur ile etli kemikler eklenir. Salça ve baharatlar da ilave edilir. Su, bulgurun üzerine geçecek kadar eklenir ve tencere ocağa konur. Yemeğin suyu azaldığında, ısı kısılır ve demlenmeye bırakılır. Yemek, bu aşamada lafa haline gelir. Demlendikten sonra ocaktan alınır ve servis edilir (F 83).

Malzemeler: irili tane bulgur, kemikli et, nohut, patlıcan, soğan, dolmalık biber, domates, sıvı yağ, salça, tuz, karabiber, kırmızı biber, köri ve yabani kekik (24).

Kari Pilavı

Bir tencerede sumak suyu kaynamaya bırakılır. Kari otu, güzelce yıkanmış ve doğranmış halde sumak suyuna eklenir ve pişirmeye bırakılır. Kari otu piştikten sonra, sulandırılmış tahin eklenir ve yeniden kaynaması beklenir. Ardından yıkanmış pirinç eklenir. Pirinç suyunu çektiğinde, kısık ateşte demlenmeye bırakılır. Pilav tamamen demlendikten sonra, tabaklara koyup servis edilir (F84).

Kullanılan malzemeler şunlardır: kari otu, pirinç, sumak, yağ, tuz ve tahin (K31).

Gvshk / Prinç ve kıyma yemeği

Soğan, sarımsak ve domates rendeleyip bir tencereye koyar. Üzerine kıymayı ekler ve baharatları ilave eder. Yıkanmış ve süzölmüş pirinci de ekledikten sonra, tencerenin dibine patates, soğan, domates, dolmalık biber ve limon halkaları yerleştirir. Ardından kıyma harcını küçük parçalar halinde elle sıkıştırarak çiğ köfte şeklinde şekillendirir ve tencereye yerleştirir. Üzerine limon tuzu ve su ekler. Suyu malzemelerin üzerine çıkacak kadar ekledikten sonra, tencereyi ocağa alır ve suyu çekene kadar pişirir. Suyunu çektikten sonra, üzerine sıvı yağ gezdirir ve kısık ateşte demlenmeye bırakır. Sonra bir tepsi yardımıyla tencereyi ters çevirir ve yemeği servis eder (F 85).

Kullanan malzemeler: pirinç, soğan, sarımsak, dolmalık biber, limon, kıyma, limon tuzu, yedi baharat, tuz ve sıvı yağ (K63).

Yaprak sarması

Pirinç yıkanır ve bir tepsiye konur. Üzerine kıyma, doğranmış domates, sarımsak, salça, sıvı yağ ve baharatlar eklenir. Bu karışım bir kenara konur. Ardından patates, patlıcan, kabak ve soğan oyulur. Asma yaprağı, haşlanmış lahana ve pazı yıkanır ve bir kenara alınır. Bir tencerenin dibine pazı sapları yerleştirilir. Asma yapraklarının içine kıyma karışımı koyup sarılır ve bir sıra şeklinde tencereye dizilir. Oyulmuş dolmalık biberler de aynı şekilde kıyma karışımıyla doldurulup tencereye konur. Haşlanmış lahana, pazı ve asma yaprağı da kıyma karışımıyla sarılır ve tencereye eklenir.

Üzerine limon tuzu veya sumak suyu gezdirilir ve tencere ocağa konur. Yemeğin suyu çekene kadar pişirilir. Ardından, kısık ateşte demlenmeye bırakılır. Demlendikten sonra, bir tepsi yardımıyla tencere ters çevrilir ve yemek servis edilir (F86).

Malzemeler: pirinç, kıyma, domates, sarımsak, salça, karabiber, kırmızı biber, tuz, yağ, patates, patlıcan, soğan, dolmalık biber, limon tuzu, asma yaprağı, pazı, lahana ve taze börölce (K63).

Pirinçli içli köfte

Yıkanmış pirinç tencereye konur ve üzerine bol miktarda su ve zerdeçal eklenir. Yağsız bir şekilde ateşe alınarak haşlanmaya bırakılır. Suyu çektiğinde, kısık ateşte demlenmeye bırakılır.

Bu sırada, kıyma tavaya konur ve kavrulur. Kavrulduktan sonra, yemeklik doğranmış soğan ilave edilir ve biraz daha kavrulur. Ardından, ince ince doğranmış kereviz eklenir ve baharatlarla harmanlanır.

Pirinç haşlandığında, geniş bir tepsiye alınır ve elle yoğrulur, hamur kıvamına gelene kadar. Bu karışımdan küçük parçalar kopararak yuvarlak toplar yapılır. Bu topların içine kıyma doldurulur ve elle yumurta şekli verilene kadar şekillendirilir. Her işlemde elleri ıslatır ki pirinç yapışmasın. Sonra, kızgın yağda bu toplar kızartılır ve servis edilir (F87).

Kullanılan malzemeler: pirinç, zerdeçal, kıyma, soğan, kereviz, tuz, karabiber, kırmızı biber ve sıvı yağ (K63).

Kari içli köfte

İçli köftelik bulgur ve çiğ köftelik bulgur suyla yıkanır ve süzülür. Ardından, tuz eklenerek demlenmeye bırakılır. Kıyma tavaya atılır ve kavrulur. Ardından yemeklik doğranmış soğan ve ince ince kesilmiş kereviz eklenir. Baharatlarla harmanlandıktan sonra, karışım geniş bir tepsiye bırakılarak soğumaya alınır.

Köfte hamuru iyice yoğrulur ve küçük yuvarlak şekiller verilerek içine kavrulmuş kıyma konur. Tüm köfteler bu şekilde hazırlanır. Kari otu güzelce yıkanır ve doğranır. Bir tencereye sumak suyu ve yağ eklenir ve su kaynama noktasına geldiğinde, kari otu içine atılır. Kari otu haşlandığında tencereden çıkarılır, ezilmemesi için dikkat edilir.

Köfteler tencereye birer birer atılır ve pişirilir. Köfteler piştiğinde, kari otu tekrar tencereye konur. Daha sonra, tahini suyla inceltilir ve yavaş yavaş tencereye eklenir. Köfteler tamamen haşlandığında, servis edilir (F 88).

Bu yemek soğuk servis edildiğinde daha lezzetli olur. Zaho yöresinde özellikle soğuk olarak tercih edilen bir yemektir.

Kullanılan malzemeler: içli köftelik bulgur, çiğ köftelik bulgur, kıyma, soğan, kereviz, karabiber, kırmızı biber, köri, tuz, yağ, tahini ve kari otu (K63).

Ayran Köftesi

İçli köftelik bulgur ve çiğ köftelik bulgur su ile yıkanır ve süzülür. Ardından tuz eklenir ve dinlenmeye bırakılır. Kıyma tavaya alınır ve kavrulur. Yemeklik doğranmış soğanlar eklenir ve ince ince kıyılmış kereviz de ilave edilir. Baharatlarla harmanlanır ve bu karışım geniş bir tepsiye bırakılır soğuması için.

Daha sonra köftenin hamuru yoğurulur. Küçük parçalar kopartılır ve bu yuvarlak parçaların içine kıyma doldurularak elle şekil verilir. Tüm köfteler bu şekilde hazırlanır. Yoğurt, su ile mikserle karıştırılır ve tencereye ilave edilir. Ateşe konan tencere sürekli karıştırılır ki yoğurt kesilmesin. Kaynamaya başladığında, içine taze kekik, nane, haşlanmış nohut, iri taneli bulgur ve haşlanmış bakla eklenir.

Kaynamaya başladığında köfteler tencereye atılır ve pişene kadar bırakılır. Tuz ve baharatlarla tatlandırılır. Köfteler piştikten sonra, yemek servise hazırdır. Bu yemek, Zaho'da çok meşhurdur ve bölgenin sevilen yemeklerindendir (F89).

Kullanılan malzemeler: içli köftelik bulgur, çiğ köftelik bulgur, kıyma, soğan, kereviz, tuz, kırmızı biber, karabiber, köri, yoğurt, taze kekik, nane, nohut, bakla, iri taneli bulgur ve yağ (K63).

Mezgof

Sazan balığı pullarından temizlendikten sonra, balık iyice tuz ve limonla bulanır. Suyu bırakması için yüksek bir yere asılıp yaklaşık 1-2 saat bekletilir. Bu sırada, balık için sos hazırlanır. Balık, fırın tepsisine yerleştirilir ve üzerine tuz serpilir. Fırında pişirmeye başlanır.

Balık yarı pişmiş haldeyken, üzerine soğan halkaları eklenir ve tekrar fırına konur. Soğanlar piştiğinde, dolmalık biberler halka şeklinde kesilip balığın üzerine yerleştirilir ve fırına tekrar gönderilir. Üçüncü aşamada, domatesler halka şeklinde kesilip balığın üzerine yerleştirilir ve fırında pişirilir. Kalan sos suyla inceltir ve balığın üzerine gezdirilir. Domatesler yumuşayana kadar fırında bekletilir. Ardından, balık fırından çıkarılır ve servis edilir (F 90).

Kullanılan malzemeler: balık, soğan, dolmalık biber, domates, limon, sarımsak, tuz, limon tuzu, yağ, salça, karabiber, kırmızı biber (K 63).

Küçüklüğünden beri ekmek yapmayı seven biri. On beş yaşından beri, annesiyle birlikteyken ekmek yapmayı öğrendi. Daha sonra, Karanlık Çarşı'da bir kafede lavaş ve gözleme yapmaya başladı. Ailesi her zaman onu desteklerdi ve kafe

sahibi de ona hep iyi davranırdı. Günde sadece beş saat çalışıyor ve lavaş ile gözlemeleri çeşitlendirmeye çalışıyor. Peynirli, patatesli, kıymalı ve bahar otlu çeşitler yapıyor (F91, F92). Gelecekte, kendi iş yerini açma fırsatı olursa, tüm iş arkadaşlarını kadın olarak seçmek istiyor. Bu işi seviyor ve hep bu alanda çalışmak istiyor (K38).

Annesinden yufka yapmayı öğrendi ve evlendikten sonra bu becerisini sürdürdü. Şimdi dört çocuğu var ve işe gittiğinde eşi çocuklarla ilgileniyor. İşe ilk başladığında oldukça utangaçtı, elleri titriyordu, ancak yufka açmaktan büyük keyif alıyordu çünkü çocukluğundan beri saç ekmeği yapmayı çok seviyordu.

Daha önce, yufka satan dükkân sahipleri onlara hamur verirdi ve onlar da bu hamurları evde saç ekmeği yaparak değerlendirirdi. Sonra dükkân sahibi ekmekleri almaya geldiğinde, onlara ücretlerini verirdi. Şimdi ise kafede lavaş ve gözleme yapıyor. Bu işi seviyor çünkü sıcak ekmek dağıtmak ve insanlara hizmet etmek çok değerli bir iş. Bu yüzden bu meslekte kalmak istiyor.

Yufka açmak ve pişirmek onun için gerçekten keyifli bir iş (F93). Bugüne kadar hiç kötü niyetli bir insanla karşılaşmadı; hep iyi insanlarla, özellikle de kadınlarla çalıştı. Bu da ona daha fazla güven ve motivasyon sağladı. Kendi emeğiyle kazandığı parayı eve götürmek, ona gerçekten güzel bir duygu veriyor. Evin geçimine katkıda bulunmak onu daha mutlu ediyor. Yani, işini seviyor ve kendine güveniyor. Bu iş sadece ekmeğini kazanmasını sağlamıyor, aynı zamanda onu kendisiyle daha barışık bir insan haline getiriyor (K 39).

Çalışma sırasında ilham veren bir kadın şefle karşılaştık. O, yolculuğunu bizimle paylaştı ve anlattıklarından ilham aldık. Başlangıçta yemekleri kendi evinde hazırlıyordu ve bu lezzetleri insanlara sunuyordu. Daha sonra küçük bir dükkân açarak bu lezzetleri daha geniş kitlelere ulaştırdı. İnsanlar yemeklerini seviyordu ve dükkânı kısa sürede dolup taşıtı.

Sonrasında küçük bir temizlik şirketi kurdu ve bu sayede birçok kadına iş imkânı sağladı. Evlere hizmet veren bu şirket, birçok kadının geçim kaynağı oldu. Son iki aydır ise tamamen kadınların çalıştığı bir restoran işletiyor. Restoran yöresel lezzetler sunuyor ve her yemek, geleneksel Kürt tariflerine uygun olarak hazırlanıyor. Kelle paça, sulu içli köfte, dolma, kavurma ve daha birçok yemek sunuluyor.

Eşini kaybettikten sonra çocuklarına tek başına bakmak zorunda kalan bu kadın şef, çocukluğundan beri yemek yapmaya duyduğu tutkuyu işe dönüştürdü. Restoran sadece yöresel lezzetler sunmakla kalmıyor, aynı zamanda yöresel kıyafetlerle hizmet veriyor (F94). Bu sadece bir iş değil, aynı zamanda bir mirasın devamıdır. Zaho'nun turistik bir şehir olması sebebiyle restoran, yabancı ziyaretçileri de çekiyor. Yemekler, farklı damak tatlarına hitap ediyor ve Zaho'nun kültürünü, lezzetlerini ve misafirperverliğini dünyaya tanıtmak için çaba gösteriyor (K61).

Bu kadın şefin başarısı, sadece kendi hikayesini değil, aynı zamanda kadınların cesaretini de temsil ediyor. Artık yemekle ilgilenen her kadın, kendi restoranını veya lokantasını açmak için cesaret bulabilir. Gelecekte, bu şehirde daha birçok başarılı ve tutkulu kadın şef göreceğimizden eminiz.

Zaho bölgesinde, geleneksel ev yemeklerine olan ilgi son zamanlarda artmaktadır. Lokanta yemekleri yerine ev yapımı yemekleri tercih edenlerin sayısı artarken, ev yemekleri satan işletmelerin sayısı da aynı şekilde yükselmiştir. Ayrıca, evde yemek yaparak satış yapan bireylerin, özellikle de kadınların sayısı da artış göstermektedir.

Bu artan talep, sosyal medya platformlarının da etkisiyle hız kazanmıştır. Ev yemekleri hazırlayan kadınlar, Instagram ve Snapchat gibi platformları kullanarak kendilerini tanıtmaktadır. Geleneksel yemeklerin çevrimiçi satışı giderek popüler hale gelmiştir. Bu satışlarda kelle paça, sulu köfte, dolma, külçe gibi yöresel ve geleneksel yemekler büyük talep görmektedir (K9, K15, K23, K24, K40).

Zaho'da ekmek kültürü oldukça çeşitlidir ve her yemeğin kendine özgü bir ekmeği vardır. Bu ekmekler genellikle fırında, tandırda veya saçta pişirilir ve her birinin kendine özgü bir yapım şekli ve kullanım alanı bulunur. Yufka ekmeği, genellikle dolmaların yanında tercih edilen bir çeşittir (F95). Tandırda pişirilen ekmekler ise genellikle sulu yemeklerle birlikte yenir. Örneğin, Zaho'nun meşhur yemeği "teşrif", etli ve sulu bir yemektir ve bu yemeğin yanında ekmek parçaları tepsiye yayılarak üzerine teşrif dökülür (F96, F97). Bu yemeğin en önemli baharatlarından biri de "lum basra"dır (F98).

Döner için kullanılan "nane haceri" adındaki taş ekmek, Zaho'da uzun yıllardır yapılmaktadır ve döner dükkanlarında halen popülerdir (F99). Balıklarla birlikte tüketilen ekmekler de oldukça popülerdir ve genellikle farklı çeşitleri

bulunur. Zaho halkı, kişniş ekmeğini özellikle sever ve genellikle çay ile tüketirler (F100). Ayrıca somun ekmeği gibi diğer çeşitler de vardır ve insanlar tarafından sıkça tercih edilir.

Zaho'da turşuların sofralarda ayrıcalıklı bir yeri vardı. Kaynak kişilerin bildirdiğine göre, hemen hemen her yemekte turşu bulunurdu. Turşular evlerde yapıldığı gibi çarşıdan da temin edilirdi. Maharetli ev hanımları turşu yapımını adeta bir sanat haline getirmişlerdi. Özellikle “mahşi” adı verilen turşu, sarımsağın içine doğranmış kereviz ve baharatların eklenmesiyle zenginleştirilmişti (F101). Karışık turşular da oldukça popülerdi. Lahana, karnabahar, salatalık, acur ve biber gibi malzemelerle hazırlanan bu turşulara genellikle “Amber” denilen baharat eklenirdi (F102).

Tatlı turşular da unutulmazdı. Kaynak kişilerin ifadelerine göre, pekmez veya demirhindi ile yapılan tatlı turşular sofralarda sıkça yer alırdı (K24, K64). Zaho'nun turşuları genellikle altın sarısına yakın renklerde olurdu. Hem lezzetleri hem de görsel olarak sofralara canlılık katmaları nedeniyle turşular, damak kültürünün vazgeçilmez bir parçasıydı (K24, K64).

Bir zamanlar Zaho'da, yemekleri ve turşularıyla ünlü iki kız kardeş vardı: Şekibe ve Hamdiya. Zaho'da herkes bu iki kız kardeşin yemeklerini konuşurdu, çünkü onların yaptığı yemekler ve turşular insanlarda unutulmaz bir tat bırakırdı. Özellikle yaptıkları tatlılar ve turşular, bölge halkının favorilerindendi. Günümüzde bile, Zaho'da bu iki kız kardeşin yemeklerinden bahsedilmeye devam ediliyor, (K19).

Turşunun sofradaki önemi, kaynak kişilerin ifadesine göre, insanların iştahını açmak ve daha fazla yemeye teşvik etmektir. Özellikle Ramazan aylarında turşu talebinin arttığı ve turşu dükkanlarının önünde sıra bekleyen insanların olduğu belirtilmektedir (K64). Zaho halkı, kendi damak zevklerine göre turşu tercih ederdi. Acılı, ekşi, tatlı veya amberli turşular arasında herkes kendine uygun olanı seçerdi(K64).

Zaho'nun tahini ünü ile doludur; bu fabrikadan çıkan tahin lezzeti eşsizdir. Zaho'nun eski tahininin yerini tutabilecek hiçbir yer yoktur; Zaho bir sürü tahin yapmak için açılmış olsa da. Bu fabrika nesilden nesille babadan oğula geçmektedir ve Hristiyan bir aile tarafından işletilmektedir (F103, F104).

4.2. Halk Hekimliği

Boratav’a göre, halk hekimliği, halkın çeşitli nedenlerle doktora gitme olanağı bulamadığında ya da gitmek istemediğinde hastalıkları teşhis etmek ve tedavi etmek amacıyla başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümünü ifade eder. Eskiden insanlar genellikle halk hekimliğini tercih ediyorlardı çünkü bu yöntem hem mali açıdan daha uygun hem de doğal olduğu için daha güvenilir görünüyordu. Hastaneler genellikle yüksek maliyetli olduğu için insanlar, ekonomik nedenlerle daha çok halk hekimliğini tercih ediyorlardı (Baratav, 2020, s.139).

Halk hekimliğinin tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın pek çok yaratımının temelinde ihtiyaçlar olduğu düşünüldüğünde, halk hekimliğinin de insanların ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği söylenebilir. İnsanlar, doğayla tanıştıktan sonra karşılaştıkları hastalıklarla başa çıkmak için doğal yöntemler geliştirmeye başladılar. Bu doğal yöntemleri keşfeden ve kullanan kişiye “halk hekimi” denirdi.

Halk hekimi, öncelikle çevresinden topladığı bitkiler ve otlar ile çeşitli ilaçlar yaparak insanlara yardımcı olurdu. Zamanla bu yöntemler genişledi ve çeşitlendi. Eski çağlardan günümüze kadar, insanlar halk hekimliğine olan ilgilerini hiç kaybetmediler. Halk hekimliği, doğal ve geleneksel olması nedeniyle, hastalıklarla mücadelede halen cazip bir seçenek olmaya devam ediyor (Koksun, 2019, s.10).

Halkın hastalıklarla ilgili nedenleri, belirtileri ve süresi hakkındaki görüş ve inançları ile hastalıkların tedavisi için kullandıkları geleneksel ve yöresel ilaçlar, büyüsel ve geleneksel uygulamalar, geniş anlamda halk hekimliği ve eczacılığı olarak adlandırılır. Bu kapsamda, hastalıkları teşhis etmek ve tedavi etmek için kullanılan her türlü doğal yöntem ve ritüel, halkın geleneksel şifa arayışının bir parçası olarak görülür. Geleneksel ilaçlar ve halk hekimliği uygulamaları, köklü geçmişleri ve kültürel kökenleriyle bilinir. Geleneksel inançlara göre, balık ve sütü ürünlerin birlikte tüketilmesinin zehirlenmeye sebep olduğuna inanılır. Ayrıca, zehirlenme durumunda sarımsaklı yoğurt yedirilerek iyileşme umulur ve bir kişinin rahatsızlanması veya durgunlaşması durumunda nazar değdiği düşünülür. Bazı durumlarda çeşitli dualar okunur, üflenir veya kurşun döktürülür, bunlar genellikle “kocakarı ilacı” olarak adlandırılır. Diğer geleneksel uygulamalar arasında diş

çekimi, kırık ve çıkıkların geleneksel “sırıkcılar tarafından tedavi edilmesi ve sünnet yapım yöntemleri (Artun, 2011, s.215).

Zaho Halk Kültüründe Hekimlik

- Eskiden, birinin ayağı ya da eli kırıldığında, hekime başvurulurdu. Hekim, inek sütü ve Halep sabununu birlikte kaynatıp macun haline getirirdi. Bu karışımı bir beze sarıp kırılan bölgeye koyardı. Hasta bu işlem sırasında yaklaşık on beş dakika boyunca yoğun bir acı hissedirdi, ancak on beş dakika sonra acı azalmaya başlardı. Bu yöntemi kullandıklarında, hastanın kırık yeri iyileştiğinde hangi elin ya da ayağın olduğunu fark edilmezdi (K10).
- Eskiden ve günümüzde hala uygulanan bir hekimlik yöntemi vardır ve bu yöntem daha çok kadınlar arasında yaygın olmakla birlikte bazı erkekler tarafından da kullanılmaktadır. Bu yöntemi genellikle çocuklar havale geçirdiğinde uygulurlar. Kürtçede “Kemık” olarak bilinen bu durumda, çocuğun annesi onu bir hekime götürür. Hekim, çocuğa okur ve ardından çocuğun karnına, eline ve alnına siyah bir kalemle toplam işaretleri çizer. Bir süre sonra çocuk kendine gelir ve iyileşir (F105).

Bir başka yaygın gelenek de Kürtler arasında görülür. Dolunay gerçekleştiğinde, kadınlar siyah bir başörtüyü yıkatır ve ıslak haliyle dolunay ışığına doğru koyarlar. Başörtü tamamen kuruyana kadar bu şekilde bırakılır ve daha sonra evin bir köşesinde saklanır. Ne zaman bir çocuk havale geçirirse, bu başörtüyü çocuğun yüzüne örtüler ve çocuk hızla iyileşir. Bu gelenekler, halkın eski zamanlardan bu yana uyguladığı ve bazı toplumlarda hala geçerli olan şifa yöntemleridir (K8, K9, K10, K11, K12, K24, K25, K26, K28, K31 K33, K49, K50).

- Eski zamanlarda çocuklara sarılık teşhisi konduğunda uygulanırdı. Kaynak kişilerin anlattığına göre, çarşıda satılan sarılık boncukları, bir çengelli iğneyle çocuğun omzuna iliştilirdi. Bu boncuğun çocuğun sarılık hastalığını tedavi ettiğine inanılırdı (K18, K19).
- Büyük sivilceleri tedavi etmek için, un ve yağ karıştırılır ve bu karışım büyük sivilcenin üzerine uygulanır. Bu şekilde sabaha kadar bırakıldığında, sivilce genellikle patlar ve bölge temiz hale gelir (K19).
- Eskiden, biri böbrek hastası olduğunda, hekime başvururdu. Hekim, hastaya beyaz arpayı suyla haşlamasını ve bu suyu her sabah kahvaltıdan önce bir

bardak tüketmesini önerirdi. Düzenli olarak bu uygulamayı yapan herkesin böbreklerinin eskisinden daha sağlıklı hale geldiği söylenirdi. Bu öneriye uyan birçok kişi, eski sağlığına kavuşurdu (K31).

- Babamın eline büyük bir akne çıktı ve hastaneye gittiğinde ona merhem verdiler. Ancak bu tedavi sonrası durum daha da kötüleşti ve babamın avucu şiddetle şişti. Sonrasında babam, bana hekime gitmemi söyledi. Ben de hekim kadını çağırdım. Hekim kadın geldiğinde anneme “Bamyayı haşlayıp macun kıvamına getirmenizi istiyorum,” dedi. Annem evde kurutulmuş bamyaya olduğunu söyleyip getirdi. Hekim kadın, bamyayı bir tencereye koydu ve su ekleyerek haşladı. Bamyaya macun kıvamına geldikten sonra, bir beze serip üzerine bolca şeker koydu ve babamın şişmiş avucuna yerleştirdi. Hekim kadın, babama bu bezin üzerini açmamasını söyledi.

Gece yarısı, babam elimde bir şeyler akıyor diye seslendi. Bez açıldığında, içeride kan ve iltihap akmıştı. Babam bu işlem后会 sonra rahatça uyuyabildi. Ertesi sabah, hekim kadın geri geldi ve babamın elini Halep sabunuyla dikkatlice yıkadı. Ardından un ve yağ karışımını biraz şeker ekleyerek hazırladı ve bunu babamın avucuna koydu. Bir-iki gün sonra babamın eli eski haline döndü ve iyileşti (K31).

- Geçmişte ve günümüzde, yeni doğan bebeklerde sarılık hastalığı görüldüğünde, çeşitli tedavi yöntemleri uygulanır. Bir yöntemeye göre, bebekte sarılık olduğunda, hekim kulağının arkasına küçük bir çizik atar ve kanın damlamasını sağlar. Bunun sarılık tedavisinde etkili olduğu düşünülür (K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K28, K20, K33, K43, K44, K45, K47).
- Kaynak kişiye göre, yeni doğum yapan bir kadına sarılık bulaşırsa, içine sarı balıklar konulmuş bir leğen alınır ve kadına bu balıklara bakması söylenir. Kadın, bu balıklara baktıkça sarılığın balıklara geçtiğine ve kadının iyileştiğine inanılır (K32).
- Batufa’da sarılık hastalığı olan bebekler için kullanılan bir pınar vardır. Bu pınardan su alınır ve hem içilir hem de banyo yapılır. Bu yöntemle, sarılık hastalığı olan bebeklerin şifa bulacağına inanılır. Bu Sarılık Pınarı (F106), halen Batufa’da bulunmaktadır (K49).

- Eskiden bebeklerin sarılık hastalığına yakalanmaması için beşiğe sarımsak bağlanırdı. Bu uygulama, bebeği kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyacağı inancına dayanıyordu (K50).
- Bêrsive’de bir hekim kadın vardı, adı Hatun’du. Bu Hatun, hastaların üzerine eliyle dokunduğunda o hastalar iyileşirdi. Ayrıca çeşitli otlar ve bitkilerden ilaç yaparak insanlara verirdi. Eski Bêrsive’de, Müslüman ya da Hristiyan birinin hastalandığı zaman, Mşo ağanın evine gidip onun yediği tabaktan biraz yemek alır ve hastasına verirlerdi (F107). Sonuç olarak hasta aniden iyileşirdi ve Mşo ağanın yediği tabak herkes için şifalı kabul edilirdi (K40, K41).

Bu farklı sarılık tedavi yöntemleri, çeşitli halk inançlarından ve yerel uygulamalardan kaynaklanır ve her biri zamanla aktarılmış ve uygulanmıştır.

Bir hekimin verdiği bilgilere göre, hastalar genellikle umutsuzluğa kapıldıklarında veya başka birinin yönlendirmesiyle onların kapısını çalıyor. İlk geldiklerinde sıkça şu cümleleri duyduklarını belirtiyor: “Doktorlar bir çare bulamadı, acaba siz mi bulacaksınız?” Hekim, tedavilerinin tamamen doğal ve bitkisel ilaçlara dayandığını ifade ediyor. Bu ilaçların genellikle yavaş ama etkili bir şekilde işe yaradığını, ancak hastaların çoğunun sabırsız olduğunu gözlemlediklerini söylüyor. Sabır gösteren hastaların ise iyileşme şansının neredeyse %50 olduğunu belirtiyor.

Bazı hastaların yıllarca çocuk sahibi olamamış ve umutsuz bir durumdayken kendilerine başvurduğunu, ancak birkaç ay içinde Allah’ın yardımıyla çocuk sahibi olduklarını anlatıyor. Hekim, bu noktada bitkilerin Allah tarafından verildiğini ve doğal kaynakların kesinlikle şifa kaynağı olduğunu hatırlatıyor. Ayrıca Amerika’da bile hükümetin eczacılara doğal ilaçları kullanma zorunluluğunu getirdiğini ekliyor. Kimyasalların her zaman işe yaramadığını vurgularken, doğal yollarla yetiştirilen ürünlerin daha lezzetli ve sağlıklı olduğuna dikkat çekiyor.

Tedavilerinin etkinliğine dair örnekler verirken, doğal ilaçların %20’sinin hastalıkları tamamen iyileştirdiğini, %80’inin ise önemli bir iyileşme sağladığını belirtiyor. Ancak bazı hastalıkların birkaç yıl sonra tekrar nüksettiğini gözlemlediklerini de ekliyor. Örneğin, mide bulantısından şikayetçi olan hastalara zencefil öneriyor, çünkü zencefilin mide bulantısına karşı etkili olduğu biliniyor.

İltihap durumlarında ekşi nar kavunu kurutularak kapsüller halinde almayı tavsiye ediyor, çünkü bu yöntem iltihaplara karşı etkili bir çözüm sağlıyor.

Hastalarının sağlığının kendileri için öncelikli olduğunu ve her birine özel tedaviler sunduklarını belirtiyor. Örneğin, stres kaynaklı kol sorunları için nane, papatya çayı ve kekik gibi bitkisel çözümler öneriyor. Genç kızlar veya evli kadınlar adet düzensizlikleri nedeniyle başvurduğunda, onlara özel doğal ilaçlar sunuyor. Bu ilaçların adet düzensizliklerini düzelttebildiğini ve hastaların tedaviden memnun kaldıklarını belirtiyor. Ayrıca kırmızı çayın da kolesterolü düşürebileceğini, tansiyonu düzenleyebileceğini, kanı temizleyebileceğini ve kalp krizi riskini azaltabileceğini ifade ediyor. Bu çayın sağlık açısından oldukça faydalı olduğunu ekliyor (K51).

Kaynak kişinin aktardığına göre, hastalar genellikle birkaç doktora gitmiş ancak uygun tedaviyi alamamış ve sonunda başka birinin yönlendirmesiyle onlara ulaşmışlar. Bu hekimler, insan vücuduyla ilgili tüm hastalıkları tedavi etmeye çalışırken, diğer doktorlar genellikle uzmanlaştıkları alanlara odaklanır. Örneğin, kalp doktorları sadece kalp hastalıklarıyla ilgilenirken, kemik doktorları da kemikle ilgili rahatsızlıkları tedavi eder. Ancak bu hekimler, genel hastalıklar üzerinde yoğunlaşır ve meslekleri genellikle babadan oğula geçer.

Hastaların çoğu, çocuk sahibi olmak isteyenler veya böbrek hastalıkları ya da diz ağrısı gibi belirli rahatsızlıklar nedeniyle başvururlar. Diz ağrısı gibi durumlar için özel karışımlar içeren yağlar önerirler. Bu yağlar arasında çörek otu yağı, kekik yağı ve buğday yağı gibi çeşitler bulunur. Ayrıca, birçok hastalığın temelinde uyku düzensizliği olduğunu belirtirler. Günümüzde insanlar geç saatlere kadar uyanık kalıyor ve yeterince uyumuyor. Bu durum, çeşitli hastalıkların temel nedenlerinden biri olarak görülüyor.

Eskiden insanlar erken saatlerde uyur ve doğal besinlerle beslenirdi. Köy yoğurdu ve yumurta gibi sağlıklı gıdalar tüketilirdi. Ancak günümüzde birçok gıda fabrikasyon ürünü olduğundan, sağlıklı beslenme alışkanlıkları ve uyku düzensizliği, birçok hastalığın başlıca nedenleri arasında yer alır. Bu nedenlerle, hastalar doğal ve bitkisel çözümler sunan halk hekimlerine yöneliyorlar (K52).

Zaho'nun en eski aktarcısı, kullandıkları bitkilerin insanlar arasında yaygın olarak tüketilenlerden olduğunu belirtir. İnsanlar, bilmedikleri bitkileri kullanmaktan

çekindikleri için daha çok bilindik bitkilere yönelirler. Ancak Zaho’da kullanılan bitkiler, Türkiye veya İran gibi diğer ülkelerde kullanılanlardan farklı olabilir. Örneğin, kuru dut öksürük ve göğüs iltihabı için etkilidir (F108). Şap, genellikle ağız içi enfeksiyonları, terleme veya ayak kokusu gibi sorunlar için kullanılır. Ayrıca, çocukların korkularını azaltmak için yastıklarının altına konulabilir. Hassas ciltler için öğütülmüş şap, bazı kremlerle karıştırılarak cilt bakımında kullanılır (F109).

Meryem Ana eli bitkisi, genellikle doğum sürecinde kadınlar arasında tercih edilir. Bu bitkinin suyu, doğum yaklaştığında kadına içirilerek doğumu kolaylaştırabilir (F110). Lohusalık döneminde ise kadınların stresini azaltmak için “sadır yaprağı” olarak bilinen özel bir yaprak verilir. Bu yaprak, suya konularak hem içilir hem de banyo yapmak için kullanılır (F111).

Aktarcı, genel olarak bitkisel tıbbın giderek daha fazla talep gördüğünü vurgular. İnsanlar, doğal ve bitkisel çözümleri tercih ettikleri için bu tür uygulamalar gün geçtikçe daha popüler hale gelmektedir (K53).

Geleneksel halk hekimliği, insanlığın tarihi boyunca sağlık sorunlarıyla başa çıkmak için başvurulmuş birincil bir kaynak olmuştur. Yapılan saha çalışmaları, geçmişte doktorların az olduğu dönemlerde halk hekimliğine olan güvenin yüksek olduğunu göstermektedir. Kaynak kişiler, geçmişte bu halk hekimlerinin son derece yetenekli ve deneyimli olduklarını dile getirmektedir. Bazı kaynaklar, doktorların tedavi etmekte zorlandığı durumlarda halk hekimlerine başvurduklarını ve bu hekimlerin yardımıyla iyileşmenin sağlandığını aktarmaktadır.

Hastalıklar, insanlar için birer öğrenme deneyimi olmuş ve her hastalık için bir tedavi bulunmuştur. Bu tedaviler genellikle dua ilhamıyla geliştirilmiş, gözlemlenmiş ve nesilden nesille aktarılmıştır. Günümüzde bile insanlar doğal tedavilere olan güvenlerini korumaktadır. Kimyasal ilaçların yan etkilerinden endişe eden birçok insan, doğal ve bitkisel tedavilere yönelmektedir. İnanca göre, doğal ilaçlar vücut için daha güvenilirdir ve şifalı bitkilerin insan sağlığı için çeşitli faydaları bulunmaktadır.

Halk hekimlerine duyulan güven, kültürel farklılıklar göstermesine rağmen genel olarak yüksektir. İnsanlar, hastalık ve sağlık konularında geleneksel hekimlere saygı duyar ve onların bilgilerine başvururlar. İnanca göre, insan vücudu için gerekli olan her şey doğada bulunmaktadır ve şifa bulmak için doğaya yönelmek önemlidir.

Teknolojinin gelişmesine rağmen insanlar, hala geleneksel hekimliğe olan güvenlerini korumaktadır. Doktorlar bile artık doğal tedavileri hastalara öneriyor, çünkü bu tedavilerin etkinliği ve yan etkilerinin azlığı giderek daha fazla kabul görmektedir.

Sonuç olarak, halk hekimliği insanlık için önemli bir mirastır ve geçmişten günümüze kadar süregelen bir geleneği temsil etmektedir. Doğal tedavilerin ve şifalı bitkilerin önemi, sağlık alanındaki gelişmelere rağmen hala yüksektir ve insanlar sağlıklarını korumak için doğaya olan güvenlerini sürdürmektedir.

4.3. Zaho Bölgesi'nin Halk İnanışları

Yıldız'a göre, halk inançlarının tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar var oldukları her yerde ve zamanda bu inançların etkisi altında kalmış ve bu inançlar toplumun geniş kesimlerini etkilemiştir. Ancak halk inançlarının bazıları, insanların doğru yoldan sapmalarına neden olduğu için peygamberlerin mücadele ettiği başlıca konular arasında yer alır.

Kur'an'da, bu yanlış inançların nedenleri, nasıl ortaya çıktıkları ve insanların bu konuda nasıl yanıldıkları anlatılır. Peygamberlerin, bu yanlış inançları ortadan kaldırmak için nasıl mücadele ettikleri ve bu konuda sundukları deliller de açıklanır. Kur'an, özellikle putlara tapma, fal, uğur ve uğursuzluk gibi batıl inançları, hayvanlarla ilgili yanlış inançları konu alır ve bunların dayandıkları temelleri sorgular. Peygamberlerin bu inançlara karşı verdikleri mücadele ve halka doğru yolu gösterme çabaları da Kur'an'da yer bulur (Yıldız, 2022, s.293).

İnsanlık tarih boyunca inançlarla şekillenmiştir. Bu inançlar, zamanla ilahi kaynaklardan beslendiği gibi, kendi özgün formlarını da oluşturmuştur. Halk inançları olarak adlandırılan bu inançlar, dini kuralların dışında kalarak, toplumların ve zamanların etkisiyle şekillenmiş, değişmiş ve yaşamıştır. Anadolu'nun bir parçası olan Bingöl'de halk inançları da bu zengin geleneğin bir parçasıdır.

Nazar boncuğu, muskası, at nalı, sarımsak gibi nesnelerin kullanılması, evlerin kapısına asılması, sadece kötülüklerden korunmak için değil, aynı zamanda bir inanç ve gelenek olarak da değer kazanmıştır. Tıpkı bunun gibi, türbe ziyaretleri de, şifa arayışı veya çocuk hasreti gibi insanın temel duygularına ve ihtiyaçlarına yanıt veren ritüeller arasındadır.

Bu inançlar ve gelenekler, Anadolu'nun geçmişinden günümüze uzanan bir mirası temsil eder. Zamanın akışıyla birlikte değişse de, hala birçok insanın hayatında önemli bir yer tutarlar. Bu, sadece geçmişin izlerini değil, aynı zamanda insanın evrensel ruhani ihtiyaçlarını da yansıtır (Irmak, 2018, s.191-215).

İnsanlık tarihi boyunca insanlar, inanma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaç başlangıçta ilahi dinlerle karşılanmış olsa da zamanla farklı inanç sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu inançlar genellikle halk inançları olarak adlandırılır. Halk inançları, katı dini kurallar yerine toplumların kültürel ve coğrafi özelliklerine bağlı olarak şekillenir. Geçmişten günümüze halk inançları çeşitli şekillerde ortaya çıkmış ve değişmiştir.

Tarih öncesi dönemlerde, insanların doğa ve atalara tapınması gibi ritüeller mevcuttu. Bu tür eski inanışlar günümüzde bile bazı müzelerde kültürel miras olarak sergilenmektedir. Halk inançları, toplumların coğrafi konumuna ve tarihi süreçlerine göre farklılık gösterir. Örneğin, Zaho gibi bölgelerde, farklı dinlere mensup toplulukların bir arada yaşaması, çeşitli inanç sistemlerinin karşılıklı etkileşimine yol açar.

Bir zamanlar Yahudilerin yaşadığı bir yerde, şimdi Müslümanlar ve Hristiyanlar birlikte yaşayabilir. Farklı dinlere mensup kişilerin kutsal saydığı türbeler, genellikle dini liderlerin mezarlarına inşa edilir ve insanlar buralara dua etmeye gelirler. Bu türbeler ve ilgili ritüeller, bölgenin dini kimliğinin önemli bir parçasını oluşturur. Halk inançları ve ritüeller, toplumların kültürel mirasının değerli bir bileşenidir. Bu inançlar zaman içinde değişse de insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir rol oynar.

4.3.1. Yatırlar ve Ziyaret Yerleriyle İlgili İnanışlar

Geleneksel değerlerin kök saldığı topraklarda, insanlar geçmiş ve gelecek arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Anadolu insanı, kendilerine yurt kuran ve saygı duyulan kişileri sonsuza kadar yaşatmak için bazı mekanlara kutsiyet atfetmiştir. Bu mekanları koruyarak ve ziyaret ederek, geçmişe olan vefa borçlarını ödemeye çalışmışlardır.

Bugün hâlâ ziyaret edilen bu mekanların bazıları, eski inanç ve kültürlerin izlerini taşımasına rağmen, genel olarak bu durum büyük ölçüde değişmemiştir.

Ziyaretçilerin emanet duygusuyla korudukları bu mekanlar, toplumun tarihi ve kültürel hafızasının bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir (Artun, 2011, s.318).

Bir kişinin derin bir ruhsal bağlılık hissettiği yerler onun için kutsal bir anlam taşır. Kutsal, kelime anlamı olarak, güçlü bir dini saygı uyandıran veya uyandırması gereken bir kavramdır. Bu terim, kutsi, mukaddes, tapılacak veya yolunda can verilecek kadar sevilen, kutsi ya da mukaddes olarak da tanımlanabilir. Bu tür yerler bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken ve büyük saygı duyulması beklenen mekanlardır. Bu mekanlar Tanrı'ya adanmış veya tanrısal olarak kabul edilen yerler olabilir (TDK, 2011, s.1546). İnsanlar bu kutsal mekanlarda bulunduklarında, kendilerini daha bağlı ve manevi bir deneyim içinde hisseder. Bu nedenle, bu mekanlar onlar için sadece fiziksel bir ziyaret noktası değil, aynı zamanda ruhsal bir sığınak ve huzur kaynağıdır.

Zaho Halk Kültüründe Yatır İnanışları

Zaho'da yapılan saha araştırmaları sırasında, şehirde birçok kutsal yerin olduğu keşfedildi. Bunlardan biri de Zaho halkının Şeyh Ali veya Komşu Ali olarak bildiği türbeydi. Bölgedeki kişiler, bu türbenin eskiden insanların dileklerini gerçekleştirmek için geldiği bir yer olduğunu söylüyordu. Özellikle çocuk sahibi olamayanlar için türbede küçük salıncaklar bulunurdu ve insanlar küçük taşları bu salıncaklara atardı. Eğer salıncak sallanırsa, bunun çocuk sahibi olacaklarına işaret ettiğine inanılırdı. Ancak salıncak sallanmazsa, çocuk sahibi olamayacaklarına dair bir inanç mevcuttu (F112).

Ayrıca, türbeye kismet açmak için gelenler de vardı. Bunlar, kapalı çengelli iğneleri türbede bırakır ve bir sonraki ziyaretlerinde eğer iğne kendiliğinden açılmışsa, bu durumun kismetlerinin açılacağına dair bir işaret olduğunu düşünürdü. Ancak, iğne kapalı kalırsa, kismetlerinin henüz açılmadığını kabul ederlerdi (K8, K9, 10K, 11, K12, K13, K16, K24, K28, K31).

Bu türbe, Zaho halkının geleneklerinde önemli bir yer tutuyordu ve dileklerin gerçekleşmesi için başvuru alan manevi bir noktaydı.

Zaho'da ki diğer önemli mezarlardan biri Haşim Basri'nin mezarıdır. Bu mezar, eskiden geleneksel olarak dileklerin yapıldığı bir yerdi. Ancak günümüzde, bu mezar mahalle yolunun ortasında kalmış durumda ve kimse cesaret edip mezarı

kaldırmak istemiyor. İnsanlar, mezarı kaldırmanın kendilerine uğursuzluk getireceğine inanıyorlar(F113).

Eskiden, Haşim Basri'nin mezarı, insanlar dilek dilemek için toplanır. Çocuk sahibi olmak veya kısmetlerini artırmak isteyenler de sık sık buraya gelir. Haşim Basri, Şeyh Ali'nin öğrencisiydi. Mezarın bulunduğu yerin tuhaf konumuna rağmen, bölgedeki halk için önemli bir manevi noktadır ve dileklerin gerçekleşmesi için hala ziyaret edilmektedir (K15).

Zaho'da ki diğer önemli mezar, Şeyh İbrahim'in mezarıdır. Bu mezar, özellikle çocukları “xen xen duk” yani boğmaca hastalığına yakalananların getirildiği yerdir. Pazartesi ve perşembe günleri, Şeyh İbrahim adına haşlanmış yumurta ve ekmek dağıtılır. İlginç bir şekilde, bu mezar bir evin kapısının önünde yer almaktadır. Evin sahibi, uzun yıllardır mezarla birlikte yaşadığını ve hatta artık mezarla komşu olduğunu söyledi (F114). Bu mezar, Zaho'daki toplumsal ve manevi yaşamda önemli bir yere sahip ve insanlar hala çocuklarının sağlığı ve diğer dilekler için buraya gelir (K17).

İbrahim Halil'in mezarı, bölgenin kutsal kabul edilen ziyaret yerlerinden biridir. Kaynak kişinin aktardığı göre, eskiden buraya gidenler, mezarın yanında duran tasa para bırakır ve dua ederler (F115). Bir kadın, zihinsel rahatsızlığı nedeniyle bu tası boşaltıp parayı almış. İddiaya göre, İbrahim Halil o gece kadının rüyasına girerek onu boğmak istemiş. Kadının ailesi, kadının korkusunu görüp parayı geri getirmiş ve tasa koymuşlar (K24). Buranın halkı, mezarı abdestsiz ziyaret etmenin tehlikeli olduğuna ve mezarın çevresinden dal koparmanın uğursuzluk getireceğine inanır (K9, K10, K24, K25, K26, K31).

1970'lerde, bazı Araplar, İbrahim Halil'in mezarının etrafındaki ağaçları kesmeye başlamışlar. Aynı gece, bu kişilerin çoğu gizemli bir şekilde ölmüş. Yerel halk, onlara “Burada kalırsanız, hepinizi sabaha kadar kaybedersiniz” demiş. Bu olaydan sonra, kimse o bölgede ağaca zarar vermeye cesaret edememiştir (K28). İnsanlar hâlâ mezarı ziyaret eder, dualar okur ve burayı kutsal kabul ederler.

Delal Köprüsü'nün etrafında yer alan bir mağara, yerel halk arasında “Xen Xen Duk Mağarası” olarak bilinir ve bu isim “boğmaca mağarası” anlamına gelir. İnsanlar, boğmaca hastalığına yakalanan çocuklarını bu mağaraya getirirler. Mağaranın içinde özel bir delik bulunur ve inanca göre, çocuklar bu delikten geçerek

hastalıktan arınırlar(F116). Yerel halk, çocukları bu mağarada dolaştırarak ve delikten geçirerek boğmacanın etkilerini azaltacağına inanır (K32).

Şinova’da yer alan mezar, Gül Xan’a aittir ve Gül Xan, Nuh Peygamber’in kız kardeşi olarak kabul edilir. Yerel halkın aktardığına göre, bu mezar manevi bir ziyaret yeri olarak bilinir ve insanlar burada dualarını eder, dileklerini iletirler. Gül Xan’ın mezarı, manevi ihtiyaçları karşılamak için önemli bir noktadır (F 117). Çevresinde yer alan ağaçlar ve güller, onun adını sembolize eder. Bu mezara zarar vermek ya da ona saygısızlık etmek, kimsenin cesaret edemeyeceği bir davranış olarak kabul edilir.

Mezarın bulunduğu alan aynı zamanda popüler bir piknik yeridir. İnsanlar buraya geldiklerinde hem mezarı ziyaret eder hem de güzel bir vakit geçirirler. Mezarın bulunduğu alanın huzurlu atmosferi ve doğal güzellikleri, burayı hem manevi hem de eğlence amaçlı haline getirir. Gül Xan’ın mezarı, bu bölge için derin bir manevi öneme sahiptir ve insanlar onun adını anarken büyük bir saygı gösterirler (K48).

Batufa’da yer alan Zembilfroş Mezarlığı, halkın kalplerinde derin izler bırakan ve büyük saygı gören bir yerdir (F118). Buraya gelen insanlar, farklı dileklerle mezarlığı ziyaret eder. Ziyaretçilerin amacı genellikle çocuk sahibi olma, kismet açma ya da hastalıklara şifa bulma dileklerini iletmektir. Batufa halkı, Zembilfroş’un mezarını bölgenin bir parçası ve önemli bir simge olarak kabul eder. Batufa denildiğinde, ilk akla gelen bu mezarlık olur (K49).

Zembilfroş Mezarlığı, zamanın akışına rağmen, insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamaya devam eden bir noktadır. Bölge halkı, burayı sadece bir mezar olarak değil, aynı zamanda ruhani bir merkez olarak görür. Ziyaret edenler, geçmişin izlerini taşıyan bu kutsal alanda, dualarını eder ve iç huzur bulurlar. Mezarlığın kutsallığı ve Batufa halkının ona gösterdiği saygı, burayı zamana karşı dayanıklı bir anıt haline getirir.

4.3.2. Nazar

Arapça ’da “nazar” kelimesi, bazı insanların bakışlarında bulunan zararlı enerjiyi ifade eder. Bu zararlı bakışın, bir kişiye, hayvana veya nesneye yönlendirilmesiyle, çeşitli olumsuz etkilerin oluşabileceğine inanılır. Bu etkiler, canlılarda hastalık, sakatlık veya ölüm; nesnelerde ise kırılma ya da bozulma şeklinde ortaya çıkabilir.

Nazarın olumsuz etkilerine en çok maruz kalanlar çocuklardır. Çünkü çocuklar hassas ve zayıf yapıları nedeniyle kolayca etkilenebilirler. Aynı zamanda güzellikleri, yetenekleri ve neşeleriyle dikkat çeken kişiler de nazara uğrayabilir. Bu kişilerin kıskançlık duygularını uyandırması, nazarın onlara yönelmesine neden olabilir. Çocukların ve diğer savunmasız bireylerin korunması için halk arasında çeşitli yöntemler kullanılır. Bu yöntemler, nazarın olumsuz etkilerini azaltmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlar (Boratav, 2020, s.119).

Toplumda bazı kişilerin bakışlarında zararlı bir güç olduğuna ve bu özellikleriyle hem canlı hem de cansız varlıklar üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğine inanılır. Bu inanca göre, kötü niyetli bakışlar hastalık, sakatlık, kırılma veya diğer istenmeyen olaylara yol açabilir. Bu olumsuz etkiler “nazar” olarak adlandırılır. Eski dönemlerden günümüze kadar, birçok kültürde bu tür inançlar yaygın bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de nazarın etkilerine karşı korunmak için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Halk arasında yaygın olan bu inanç, günlük yaşamda birçok kişinin davranışlarını ve tutumlarını etkileyebilir (Çıblak, 2004, s.103).

Nazarın gerçek olduğuna ve bunu kanıtlayan deliller bulunduğuna inanılır. Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de peygamber hadislerinde nazarın varlığını destekleyen ayet ve hadisler mevcuttur. Yusuf Sûresi 67.

“يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ”

“Onlara şunu söyledi: “Oğullarım! Mısır’a hepiniz aynı kapıdan girmeyin; ayrı ayrı kapılardan girin. Gerçi, ne yapsam da, Allah’tan başınıza gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Çünkü mutlak mânada hüküm ve takdir Allah’ındır. “(Yusuf Sûresi 12.,ayeet 67).

Yakup peygamber, oğullarının nazara uğramasından endişe duyduğu için, onları Mısır’a ayrı ayrı kapılardan gitmeleri için yönlendirdi. Çünkü oğulları sayıca fazlaydı ve hepsinin birlikte gitmesinin nazarı çekebileceğini düşündü. Bu nedenle, onları farklı kapılardan Mısır’a yönlendirdi ve bu şekilde olası zararlı bakışlardan korumayı amaçladı (Zaxoli, 2016, 2-3).

Bir hadisi şerifte, nazarın gerçek olduğuna işaret edilerek, “Eğer kaderin önüne geçebilecek bir şey olsaydı, bu nazar olurdu” denir. “العين حق، ولو كان شيء سابق القدر لسبقته” Bu ifade, nazarın etkisine ve gücüne dikkat çekerek, kader üzerinde bile etkili

olabileceği düşüncesini yansıtır. Bu hadisi şerif, nazarın gerçekliğini vurgularken, kaderin üstünlüğünü de kabul eder.

Bir başka hadisi şerifte, “Nazar insanı mezara, deveyi kazana sokar” denir. Bu ifade, nazarın ciddi ve olumsuz etkilerini vurgulayarak, insanların ve hayvanların hayatını tehdit edebileceğine işaret eder. Hadisin bu anlatımı, nazarın ne kadar güçlü ve zararlı olabileceğini gösterir.

Kur'an'da ve hadislerde belirtildiği gibi, nazarın etkileri oldukça ciddi olabilir. Nazar hem insanlara hem de mallarına zarar verebilir. Can ve mal güvenliği, nazarın olumsuz etkisiyle tehlikeye girebilir (Zaxoli, 2016, s.3-4).

Saha araştırmamızda nazarla ilgili bilgiler topladığımız kaynak kişilerden elde edilen yanıtlar oldukça ilginçtir. Her bir kaynak kişi, nazarın insanlar, hayvanlar, araçlar, evler ve bitkiler dahil olmak üzere geniş bir alanda etkili olduğuna inanıyordu. Bu inanç, korunma yöntemlerinin çeşitliliğiyle kendini gösteriyordu. Nazarın etkilerinden korunmak için insanlar geleneksel olarak kurşun dökme, ocağa tuz serpmeye, mavi boncuk kolye, çengeli iğne, mavi göz takma veya muska takma gibi yöntemlere başvururlardı (F119, F120, F121).

Ancak bu korunma yöntemlerinin İslam dininde bir dayanağı olmadığını belirtmek önemlidir. Örneğin, mavi boncuk takma ya da kurşun dökme gibi uygulamalar, İslam'da kabul görmemektedir. Bununla birlikte, insanlar nazarın etkilerinden korunmak için bu tür geleneksel yöntemleri kullanmaya devam ederler. Bu durum, nazar inancının toplumumuzda derin köklere sahip olduğunu ve insanların bu inancın yarattığı kaygıları hafifletmek için çeşitli yollar aradığını gösterir.

Ancak, bu geleneksel yöntemlerin dini bir temeli olmadığı ve etkilerinin sorgulanabilir olduğu unutulmamalıdır. Nazarın zararlı etkilerinden korunmak için kullanılan bu yöntemler, İslam inancına uygun olmayabilir ve dikkatle değerlendirilmelidir.

Zaho Halk Kültüründe Nazar

- Bir kişi nazara maruz kaldığında, geleneksel bir yöntemle kurşun döken bir kadına başvurur. Bu ritüel genellikle analı kız tarafından gerçekleştirilir, çünkü bu bir gelenek haline gelmiştir. Kadın, bir tavayla veya kepçeyle kurşunu ateşte eritmeye başlar. Aynı zamanda elinde yeni ve kullanılmamış

bir süpürge bulundurur. Süpürgeyi ikiye ayırır ve hazır hale getirir. Kızı ise elinde bir tepsi tutar; tepside soğan, tuz, ekmek ve bir su dolu tas yer alır.

Nazar değmiş kişi oturur, kız tepsiyi kişinin başının üzerine yerleştirir. Kadın, erimiş kurşunu süpürgeye döker, ardından süpürgeyi su dolu tasa daldırır. Kurşun suya değdiğinde, gözenekli hale gelir ve bu, nazarın etkisinin kaldırıldığını gösterir. Ritüelin tamamlanmasının ardından, tepsideki ekmek, soğan ve tuz bir ihtiyaç sahibine veya fakir bir aileye verilir. Nazar değmiş kişinin yüzüne su serpilir ve kalan su da evin dış kapısının önüne dökülür. Bu, nazarın artık etkisiz hale geldiğinin bir işareti olarak görülür.

Bu geleneksel uygulama, yıllardır süregelen bir ritüeldir ve nazarın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla yapılır. Kurşun dökme işlemi, nazarın kaynağını temizlemek ve kişiyi kötü enerjiden arındırmak için bir yol olarak kabul edilir. Eskiden, nazar değen bir kişiyi iyileştirmek için nazarı değdiren kişinin bir elbise parçası alınır ve bu parça hastanın burnunun yakınında yakılırdı. Elbiseden çıkan duman, hastaya doğru yöneldiğinde, nazarın kalkacağına inanılırdı (K8).

- Eskiden nazara maruz kalan kişilere kurşun dökülerek şifa aranırdı. Eğer bu işe yaramazsa, cami imamına gidip muska yazdırılır ve nazara uğrayan kişiye takılırdı. Bir anne, dört aylık oğlu nazara uğradığında hem doktorlara hem de imamlara başvurdu. Sonunda bir imam ona, “Nazar ete değerse, et erir ve kişi iyileşir. Ama nazar kemiğe işlerse, ciddi bir durumdur,” dedi. Ne yazık ki imamın dediği doğru çıktı. Nazar, çocuğun kemiğine işlemişti ve çocuk hayatını kaybetti. Bu durum, nazarın bazı inançlarda ne kadar güçlü ve tehlikeli olabileceğini gösterir. Nazarın etkisiyle ilgili böyle üzücü örnekler, insanların geleneksel ve dini yöntemlere olan inancını ve umutlarını yansıtır (K9).
- Eskiden, bir çocuğa nazar değdiğinde, Tahir İmam olarak bilinen çok bilgili bir imam yardım için çağrılırdı. İmam, geleneksel bir yöntemle çocuğun nazarını ölçmek ve tedavi etmek için özel bir terazı kullanırdı. Terazinin bir tarafına demir kazma, terlik, tarak, tuz ve balta gibi çeşitli metal eşyalar yerleştirirdi. Terazinin diğer tarafına ise nazara maruz kalan çocuk konulurdu. Bu işlem haftada bir kez tekrarlanırdı. Her hafta, imam terazinin metal tarafına yeni bir parça demir eklerdi. Eğer terazı dengede kalmaya devam ederse veya hafifçe metal tarafa kayarsa, bu

çocuğun nazarının azaldığına ve iyileşme sürecinde olduğuna işaret ederdi. Ancak, her hafta bir parça demir çıkarıldığında ve terazinin çocuk tarafı aşağı eğildiğinde, bu durum nazarın kemiğe işlediği ve çocuğun hayati tehlike altında olduğu anlamına gelirdi.

Bu uygulama, geçmişte çocuğu terlik, ayakkabı ve demir ile dengeleme olarak biliniyordu. Bu geleneksel yöntem, nazarın etkilerini ölçmek ve çocuğun sağlığını değerlendirmek için kullanılırdı (K10).

- Bir kadının bir horozu ve iki tavuğu vardı. Bir gün komşusu ona gelip bu horoz ve tavukları satmasını istedi. Kadın, satmak istemediğini söyledi, ancak komşu ısrarla, “Horozun ve tavukların çok güzel” dedi ve ardından gitti. O gece, horoz ve tavuklar bir tuhaf hale geldiler, sağlıkları bozulmuş gibiydi. Sabah olduğunda, kadının eşi tavukların durumunu kontrol ettiğinde, hepsinin kötüleştiğini fark etti. Hayvanların daha fazla acı çekmemesi için hepsini kestiler.

Kadın, horoz ve tavukları temizlerken hem horozun hem de iki tavuğun karaciğerlerinin parça parça olduğunu gördü. Bu durumu komşusunun nazarına bağladılar, çünkü onun sözleri ve bakışları hayvanların bu hale gelmesine sebep olmuş gibi görünüyordu. Bu, nazarın bazen hayvanlar üzerinde bile olumsuz etkiler yapabileceğinin bir örneğiydi (K10).

- Eğer nazarla tanınan birisi evinize gelirse, siz ondan önce ona selam verin. Böylece, onun nazarının etkisi kalmaz (K11).
- Eskiden köyde nazarla tanınan bir adam vardı. Bir gün bu adam bir evin önünden geçti. O evin önünde büyük bir dut ağacı vardı. Adam ağaca baktı ve “Ne kadar kocaman ne kadar çok meyve vermiş!” dedi. Sonra dönüp gitmeye başladı. Ancak bir dakika geçmeden o devasa dut ağacı birden kırıldı ve yere düştü. Evin sahibi hemen dışarı çıktı ve öfkeyle “İnşallah gözlerin kör olur! Sadece ağaç vardı, onu bile kırdın! Yetmiyor mu insanlara zarar vermen, şimdi de ağaca mı nazar değdirdin?” dedi (K12).
- Bir kadının aktardığına göre, onun bütün çocukları nazardan dolayı hayatını kaybetmişti. Kadın, köylerinde İsmail adında bir adam olduğunu ve onun nazara neden olduğunu söylüyordu. Bir gün kadın, kızını beşiğine yatırmışken İsmail denilen adam geldi ve ona, “Bu senin kızın mı?” diye

sordu. Kadın “Evet” dedi. İsmail, “Ne kadar büyümüş, genç kız olunca ne olur?” dedi. O gece kız hiç uyumadı ve sabahleyin acilen hastaneye götürülürken yolda ağzından ve burnundan kan fışkırdı ve hayatını kaybetti. İsmail, kendi oğluna bile nazar değdirdiğini söylüyordu. Bir gün, oğlunun annesi ona banyo yaptırırken İsmail arkadan geldi ve oğluna, “Eğer büyürsen ne kadar büyük bir adam olursun” dedi. Banyo bittikten sonra oğluyla vedalaştı, birkaç saat sonra oğlu hayatını kaybetti. İsmail, “Oğluma baktığımda sanki gözlerimden çıkan bir yıldırım omuzlarına çarptı” diyordu. Bu olaylar, nazarın insanlar üzerindeki ölümcül etkisine işaret eden korkutucu örneklerdi (K16).

- Anlaşıldı. Nazarın etkisinden kurtulmak için nazar değen kişinin elbisesinden bir parça kesip evde yakmak gerekiyordu. Eskiden çocuk nazara uğradığında, terazinin bir tarafına çocuğu, diğer tarafına evin tüm terlikleri ve ayakkabıları koyarlardı. Terazide dengede kalırsa çocuk yaşayacak, terlikler ağır basarsa nazarın etkisi azalmış demektir. Ama eğer çocuk tarafı hafif kalırsa, nazarın çocuğun kemiğine işlediğine inanılırdı (K24).
- Eskiden düğünlerde kadınlar, koyun pisliğinden kolye yapardı. Bu kolyeyi gelinin boynuna takarlardı ve düğünün en güzel kızlarının kıyafetlerinin arkasına takarlardı. Bu uygulamanın amacı, onları nazarlardan korumaktır (K28).
- Eskiden, birine nazar değdiğinde bir tavada şap ısıtılır ve eriyene kadar ateşte tutulurdu. Daha sonra nazar değen kişi oturur, başının üzerine bir tepsi yerleştirilir ve tepsinin içinde su dolu bir tas olurdu. Eriyip sıvı hale gelen şap, bu suya dökülürdü ve göz göz olurdu. Sonra, bu şap karışımı evin kapısının önüne koyulur ve bir terlikle vurularak parçalara ayrılırdı. Bu işlem nazarın etkisini azaltmak içindi. Suyu da üç yolun kavşağına dökerlerdi ki nazarın bir daha gelmemesi sağlansın (K31).
- Eskiden, bölgede nazarıyla ünlü bir adam vardı. Bir gün, kendi oğlundan bahsedip “Oğlum traktörü çok güzel sürer” dedi. O kadar çok övdü ki oğlan traktörle nehre uçtu ve hayatını kaybetti. Bu olaydan sonra, kimse bu adamla kendi işlerinden veya başarılarından konuşmazdı, çünkü onun nazarının degeceğine inanırlardı. Bu nedenle herkes ondan uzak durmaya çalışırdı (K49).

- Hristiyan kültüründe, nazarla ünlü bir kişi birinin evine gittiğinde ve oradan ayrıldığında, ev sahibi genellikle olumsuz bir şey fark eder; belki bir tabak kırılır veya bir çiçek kurur. Ev sahibi, nazarın etkilerini gidermek için geleneksel bir yöntem uygular. Nazar değdiği düşünülen kişi evden ayrılır ayrılmaz, ev sahibi ocağa tuz atar ve tuzun kavrulmasını bekler. Tuz kavrulduğunda, onu evin her yerine serper. Bu ritüel, nazarın etkisini nötralize etmek ve evdeki olumsuzluğu uzaklaştırmak için kullanılır (K23).

4.3.3. Fal

Fal, tarihin her döneminde varlığını korumuştur ve İslamiyet'in kabulünden sonra bile dindeki yasaklamalara rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti sırasında yaşamaya devam etmiştir. Padişahların çevresindeki devlet adamları ve yönetimleri, bağlı oldukları tarikatların etkisiyle şekillenmiştir. Sarayın yönetim kısmında ve haremdede, büyü ve fal uygulamalarının yoğun olduğu dönemler yaşanmıştır. Bazı padişahlar falı yasaklayıp cezalar uygularken, bazıları ise fala göre seferler düzenlemiş ve devlet işlerinde falı rehber olarak kullanmıştır. Bu farklı yaklaşımlar, padişahların kişisel inançlarına ve etraflarındaki etkileşimlere dayanıyordu (Azak, 2020, s.65).

Fal kelimesinin kökeni ve ilk anlamı belirsizdir, ancak bu kelime Arapça kökenlidir. Kutadgu Bilig'de "fal" kelimesinin iyi talih, baht ve uğur anlamlarını ifade etmek için kullanıldığı görülür. Günümüzde fal, insanların gelecekte neler olacağını öğrenme umuduyla başvurduğu bir araç olarak kullanılmaktadır. İnsanlar, fal sayesinde kaderlerini değiştirebileceklerini ve kötü olaylardan korunabileceklerini düşünürler. Aynı zamanda, fal merak, teselli ve umut gibi duygulara da hitap eder (Artun, 2011, s.323).

Fal, insanların yaşamında sıkça rastlanan bir uğraştır. İlk başta manevi bir merakla başlayan bu arayışlar, zamanla oldukça çeşitli ve renkli hale gelmiştir. Kimi insanlar yıldızlara, kimileri kuşların uçuşlarına, bir başkaları eldeki çizgilere ya da hayvanların hareketlerine bakarak geleceği görmeye çalışır. Hatta bazıları kutsal kitaplardan veya başka kadim metinlerden de fal çıkarabilir. İyi ya da kötü günleri önceden öğrenmek isteyenler, bu tür yöntemlere başvurur.

Falın kökeni antik çağlara kadar uzanır. M.Ö. 4000'lerde Mısır ve Babil uygarlıkları, astroloji ve fal gibi teknikleri kullanıyordu. Eski Yunan, Roma, Mısır, Babil ve Çin medeniyetleri falın çeşitli biçimlerini geliştirmiştir. Sümerler, kurban

edilen hayvanların karaciğerlerine bakarak ya da kuşların uçuşlarını inceleyerek gelecek hakkında tahminlerde bulunurdu. Aristo, yüz çizgilerine bakarak bir kişinin karakterini anlamaya yönelik bir çalışma yapmıştı. Her kültür, kendi özgün fal yöntemlerini geliştirmiş ve bunları geleceği tahmin etmek için kullanmıştır. Fal, geçmişten günümüze pek çok insanın ilgisini çekmeye devam etmektedir. İnsanlar, fal aracılığıyla geleceği görmeye çalışırken iyi ya da kötü her türlü duruma karşı hazırlıklı olmayı amaçlar (Sümbüllü, 2010, 55-56-57).

Zaho ve çevresinde yapılan saha çalışmaları, fal konusunda geçmişte ve günümüzde yaşanan değişiklikleri ortaya koydu. Önceleri, insanlar kaybolan eşyalarını bulmak, kızlarının kismetlerini açmak ya da kaybolan birinin ne zaman bulunacağı gibi soruların yanıtlarını almak için falcılara başvururdu. Hatta, eşiyle arasının bozulduğu zaman ilişkisini düzeltmek veya işleri yeniden yoluna koymak isteyen kadınlar da falcılara giderdi. Bu tür sorunların çözümleri için özellikle kadınlar, erkeklere kıyasla daha sık falcılara danışırdı.

Eskiden sahurda fal bakma işiyle uğraşan birkaç kadın bulunurdu. Ancak günümüzde bu durum değişti. Şimdi insanlar, sosyal medya üzerinden fincanların resimlerini çekip falcılara gönderiyorlar ve falcılar da gördüklerini aktarıyorlar. Bu yeni yöntemle, fal bakımı daha kolay ve erişilebilir hale geldi, bu da falın günümüzde daha fazla popülerlik kazanmasına yol açtı.

Zaho Halk Kültüründe Fal

- 1987 yılında kardeşi kayıplara karışmıştı. Annesi bir imamın yanına gitmişti ve imam kitap açtıktan sonra ona, “Oğlun salı günü eve gelecek,” demişti. Gerçekten de, salı günü kardeşi tekrar eve dönmüştü (K9).
- Kardeşi kimin evinin kapısını çalsa, kimse kızını vermiyordu. Daha sonra bir falcının evine gitmişti. Falcı, ona kitap açtıktan sonra, “iki yüz dinara bu işi yaparım” demişti. O da kabul etmişti. Falcı ona üç muska verdi ve “Git, yedi evin kapısının önünden toprak al; dört ev sağ tarafta olmalı, üç ev de sol tarafta olmalı. Bu toprakları eve getirip hamur haline getireceksin, sonra küçük toplar yapacaksın ve her topun içine bir nohut koyacaksın. Güneşte kuruyana kadar bekleteceksin. Daha sonra evinin avlusunda bu topları ateşe verip kül olana kadar yakacaksın. İkinci muskayı Delal Köprüsü’ne gidip arkana bakmadan atacaksın, üçüncüyü ise suya atıp üzerine okuyacaksın,”

dedi. Bir bahane ile kardeşini evine davet etmişti ve ona “Git, banyo yap,” demişti. Kardeşi, muska olan suda banyo yapmıştı. Yaklaşık on beş gün sonra, kardeşi için bir kız bulmuşlardı. O dönemde herkes falcıya giderdi ve falcının yöntemleri birebirdi. Bir başka akrabası için tekrar falcıya gitmişlerdi ve falcı onlardan üç yüz dinar istemiş. Onlar da parayı falcıya verdiklerinde, falcı, “Bu para ile at nalı alacağım ve üzerine okuyacağım ki bu çocuk evlensin,” demişti. Bir hafta geçmeden, çocuk evlenmişti ve malları, mülkleri çoğalmıştı; çok zengin olmuşlardı (K10).

- Bir kadın hacca giden eşinden hediye olarak çok güzel bir saat alır. Bu saat onun için çok özeldir ve sürekli kolundadır. Bir gün saatini kaybeder ve bu durum onu çok üzer. Çaresizce, ünlü bir falcı olan Hasina’ya gider. Falcının yanına vardığında Hasina, kadının kaybettiği bir şey olduğunu fark eder. Kadın ve arkadaşları kahve içerken falcı onun falına bakar ve evinin üç yolun kesişiminde olduğunu ve komşularından birinin buzdolabının üzerinde saatinin bulunduğunu söyler. Kadın eve döndüğünde durumu eşine anlatır. Eşi, komşu olduğu için fazla ses çıkarmaması gerektiğini, çünkü komşunun utanabileceğini söyler. Birkaç gün sonra, komşu saatle birlikte kadının evine gelir ve çocuklarının saati bulup eve getirdiğini, ardından buzdolabının üzerine koyduğunu ancak unuttuğunu söyler. Saatin sahibine iade edilmesi için geldiğini belirtir. Kadın, falcının söylediklerinin nasıl doğru çıktığına şaşırır(K16).
- Babalarının aktardığı bilgilere göre, eskiden onların bir komşusunun kızı kaybolmuştu. Kızın babası ve akrabaları kızı bulmak için seferber oldular, ama hiçbir yerde izine rastlayamadılar. O dönemde ünlü bir falcı vardı ve kızın babası falcının yanına gitti. Falcı, fal bakmayı reddetti, ancak babası ısrar etti ve “Kızım sağ mı yoksa ölmüş mü?” diye sordu. Falcı biraz düşündükten sonra, “Tabii ki sağ, belki dağda mıdır, nedir, bilemem,” dedi. Falcının bu sözleri üzerine, kızın babası ve akrabaları dağa gittiler. Orada kızı buldular. Daha sonra polis bir soruşturma başlattı. Soruşturma sonucunda, komşuların çocuk sahibi olmadıkları için kızı kaçırmaya karar verdikleri, ama olayın büyümesiyle kızı dağda bırakıp tekrar evlerine döndükleri ortaya çıktı. Polis, suçluları yakaladı ve onları hapse attı(K23).
- Eskiden mahallede iki falcı kadın vardı; biri Yahudi, diğeri ise Hristiyan’dı. Bu falcılar oldukça yetenekliydi ve onlara gidenler genellikle çocuğu

olmayanlar, kızlarının kısmetinin ne zaman açılacağını merak edenler, elinde hasta olanlar ve hastalığın ne zaman iyileşeceğini öğrenmek isteyenlerdi. Ayrıca, evlerine hırsız girenler, bu hırsızın kim olduğunu ve ne yapmak istediğini öğrenmek için de bu falcılara başvururdu(K31).

- Eskiden, Batufay'a çingeneler gelirdi ve kadınlar onlara fal baktırmaya giderdi. Genellikle çocuğu olmayan kadınlar fal baktırmak için giderdi. Çocuğu olanlar ise çocuklarının daha uysal olmaları için çingenelere başvururdu. Çingeneler, bir miktar şeker üfleyip kadınlara verirlerdi. Kadınlar, bu şekeri çocuklarına yedirerek onların daha iyi huylu olacağına inanırdı. Bunun karşılığında, kadınlar çingenelere yemeklik malzeme verirdi(K49).

4.3.4. Dini Günler, Bayramlar ve Törenlerle İlgili Halk İnanışları

Sönmez'in düşüncesine göre, törenler ve bayramlar, dünya genelinde tüm milletlerle ortak olan kültürel olgulardır. Bu nedenle, bayramı olmayan bir milletin varlığından bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Bayramlar milli kültür içerisinde şekillenir ve köklü tarihî geçmişe dayanır. Bu yüzden geleneksel bayramlar, halkın tarih boyunca yaşadığı sosyal ve kültürel gelişim ile değişim sürecini yansıtarak günümüze ulaşmıştır.

Zaman içinde bayramlar, toplum tarafından daha da benimsenerek geleneksel hale gelir. Çinlilerin Bahar Bayramı, Uygur Türklerinin Nevruz'u, İslam âleminin Ramazan ve Kurban bayramları, geleneksel bayramlar kategorisine girer. Geleneksel bayramlar, diğer bayramlara göre daha uzun bir geçmişe sahiptir ve toplum üzerinde daha büyük bir etkisi olur. Bu yüzden halkın sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir rol oynar (Sönmez, 2016, s.143).

Bayram, bir dizi gösteri ve etkinlikten oluşur; bu gösteri ve etkinliklerin biçimleri ve kuralları, zaman içinde geleneklerle belirlenmiştir. Bireylerin yaşamındaki geçiş dönemleri, örneğin ölümler, düğünler ve benzeri vesilelerle yapılan törenlerden farklı olarak, bayramların kendine özgü bir karakteri vardır. Bayramları diğer törenlerden ayıran temel özellik, kutlanma amacının bir birey değil, toplumun tamamını kapsamasıdır. Bayram, toplumun tamamını içine alan ve toplumun bütünü için düzenlenen kutlamalardan oluşur. Bayramlar, bireylerin değil, toplumun birlikteliğini simgeleyen ve toplumsal anlam taşıyan törenlerin bütünüdür (Boratav, 2020, s.233).

Zaho'daki saha çalışması boyunca derlenen bilgiler, dini bayramlar ve törenlerle ilgili kaynak kişilere yöneltilen sorular sayesinde oldukça çeşitli ve zengin bir veri seti oluşturdu. Zaho'da Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yezidiler gibi farklı dinlerden insanların bir arada yaşaması, farklı bayramların ve törenlerin gerçekleşmesini sağladı. Bu durum, araştırmanın zenginleşmesine ve çeşitli dini grupların detaylı bir şekilde incelenmesine olanak tanıdı.

Yapılan saha çalışması sırasında, farklı dini topluluklardan insanlarla yapılan görüşmeler, her bir gruba özgü bayramlar ve törenler hakkında çeşitli bilgiler sağladı. Örneğin, Müslümanlar için Ramazan ve Kurban Bayramı önemli bir yer tutarken, Hristiyanlar için Noel ve Paskalya ön plandaydı. Yezidiler için yılbaşı bayramı en büyük öneme sahipken, Nevruz ise üç din için ortak bir bayram olarak kutlanıyordu. Bu çeşitlilik, şehrin dini ve kültürel zenginliğini yansıtırken, araştırma bu farklılıkların derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulundu ve şehrin dinamikleri hakkında önemli bilgiler sundu.

4.4. Zaho Halk Kültüründe Dini Bayramlar ve Törenler

4.4.1. Ramazan Bayramı

- Geçmişte, Ramazan Bayramı köylerde özel bir coşkuyla kutlanırdı. Sabahın erken saatlerinde, ev kadınları kalkar ve kavurma gibi özel lezzetler hazırlarlardı. Bu sırada, erkekler bayram namazını kılmak için camiye giderlerdi. Namazın ardından, köy camisinden çıkan herkes evlerine dönerdi. Evde birlikte kahvaltı yapılarak bayram sevinci paylaşıldı (K5, K7, K8, K10, K11, K12, K27, K28, K31, K33, K49).
- Geleneksel olarak, gelinler bayram süresince baba evine gitmezlerdi; ancak bayram sona erdikten sonra birkaç günlüğüne baba evine gidip kalır, sonra da eşinin evine geri dönerlerdi. Bu uygulama, eski bir geleneğin yansıması olarak kabul edilirdi (K8).
- Anlatılanlara göre, eskiden köylerde Ramazan Bayramı için özel bir ritüel vardı. Cami damında uzun bir sofraya kurulur ve her köylü bir tabak yemek getirirdi. Ayrıca her köylü, kendi evinden bir kaşık da getirirdi. Sofrada çeşitli yemekler olurdu ve herkes bir veya iki kaşık aldıktan sonra sofradan kalkardı. Daha sonra, çocuklar sofraya gelip yemeklerden yerdi. Sofrada kalan yemekleri ise her çocuk bir tabak alarak evine götürürdü. Bu öğle yemeği, Ramazan Bayramı sırasında köyler arasındaki özel bir gelenektir (K10, K11).

- Günümüzde, bayramlar evlerin süslenmesi ve temizlenmesiyle başlar. Bayram kurabiyesi olarak bilinen külçe hazırlıkları da bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Eğer külçe yapılmazsa, bayramın tadının eksik kalacağı söylenir.
- Sabah namazı sonrası kahvaltı yapar ve ardından bayram ziyaretleri için dışarı çıkar. Geleneksel olarak, ikinci gün gelinler baba evine gider, bu da günümüzde hala sürdürülen bir adettir (K9, K15, K24, K25, K28, K31, K33).
- Başka bir kişinin aktardığına göre, Ramazan Bayramı öncesinde, o ve kızları yemekler hazırlardı. İki kazan dolusu sulu köfte, iki kazan dolusu dolma ve iki kazan dolusu kelle paça hazırlarlardı. Bu hazırlıklar hem eşinin hem de kendi ailesinin mensupları olan kişiler, yani iki aşireti, bayram günü öğle yemeği için evlerine davet etmek için yapılıyordu. Bu geleneği dört-beş sene boyunca sürdürdü. Ancak daha sonraları, sağlık durumu elverişli olmadığı için artık devam edemeyeceğini söyledi. Hatta bu gelenekten dolayı, iki aşirette isminin “Kelle Fatma” olarak geçtiğini ekledi(K31).

4.4.2. Kurban Bayramı

- Eskiden Kurban Bayramı’nda genç kızlar, geleneksel bir adet olarak bayram öncesinde ellerini kına ile süslerdi. Geceleri bir araya gelir, birbirlerinin ellerine kına sürer ve sabaha kadar beklerlerdi. Sabah olduğunda ellerini yıkayarak kınanın verdiği derin kırmızı rengi ortaya çıkarırlardı(F122). Bu ritüel sırasında, kimin eli en kırmızıysa, onun kalbinin daha iyilikle dolu olduğu düşünülürdü. Bu geleneksel kutlamada, kırmızı eller arasında espriler ve şakalar yapılırdı; eğer birinin eli daha az kırmızıysa, onun kalbinin iyilikle o kadar dolu olmadığı şakaları yapılırdı (K7, K8, K10, K11, K12).
- Eskiden, insanların maddi durumları genellikle sınırlı olduğu için herkesin kurban kesme imkânı yoktu. Ancak günümüzde bu durum değişti; artık insanlar daha fazla kurban kesiyor ve bu ibadeti yerine getiriyor. Kurban etlerinin bereketini paylaşmak ve ihtiyaç sahipleriyle buluşturmak da bu süreçte önemli hale geliyor (K5, K10, K14, K15, K18, K19, K27, K31, K48).
- Kurban Bayramı’nın ve Ramazan Bayramı’nın önemli bir adeti de dayanışma ve saygıyı simgelemesidir. Bir aile içinde ölüm olduğunda, bayramın ilk gününde herkes o evi ziyaret eder. Bu hem saygının hem de dayanışmanın bir ifadesidir. Bir başka gelenek ise, bayramdan bayrama eğer iki kişi küs olursa, bazı arabulucular devreye girer ve onları barıştırır. Çünkü bayramda küs

kalmak, her iki tarafın da ibadetlerinin kabul olmamasına neden olabilir. Bu yüzden herkes, k s olan tarafları barıştırmak için ellerinden geleni yapar (K5, K8, K9, K10, K11, K14, K18, K26, K49, K54, K55, K56, K58, K59).

4.4.3. Nevruz Bayramı

- Eskiden, Nevruz sadece ateşin yakıldığı bir etkinlik olarak bilinirdi. Ancak zamanla bu gelenek genişledi ve çeşitlendi. Nevruz ateşi yakılırken, kadınlar ve erkekler bir araya gelip halay çekerlerdi (K10, K11, K12)
- Kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, Nevruz Bayramı eskiden fazla önem verilmezdi; daha çok dini bayramlara önem verirlerdi (K5, K13).
- Eskiden, Nevruz Bayramı çok güzeldi.    komşu bir araya gelir ve birlikte yemek yaparlardı. Sabah araba sırası onlara geldiğinde, her biri bir miktar para toplayıp şoföre verirdi ve İbrahim Halil'e g t r l rlardı. Orada piknik yaparlardı. Pikniğe gittiklerinde o kadar kalabalık olurdu ki, ama yine de çok eğlenceliydi. Uzun sofralar kurarlardı, herkes yemeğini bu sofraya koyardı ve birlikte yemek yerlerdi. Daha sonra şarkılar söyler, halay çekerlerdi. Gece 12'ye kadar orada kalırlardı. Sıra onlara geldiğinde şoför gelir ve hepsini eve geri götürürdü. O zamanlar yoksulluk vardı, ancak eski Nevruzlar daha güzeldi (K24).
- 90'lı yıllarda ise Nevruz ateşin yakılması ile başlayıp    günlük bir kutlama ile dönüştürdüler insanlar sabah erkenden piknik alanlarına gittiler gün boyu eğlendiler ve akşam evlerine döndüler (K9, K15, K18 K31, K32).

Günümüzde Nevruz, büyük bir coşkuyla kutlanan popüler bir etkinliğe dönüştü. İnsanlar Nevruz'dan bir ay önce yöresel kıyafetler diktirmek için terzilere akın ediyorlar. Özellikle genç kızlar Nevruz için üç farklı yöresel kıyafet hazırlatıyorlar ve bu dönem terzilerin işleri o kadar yoğun ki başlarını kaşıyacak vakit bile bulamıyorlar. Ayrıca Nevruz için özel tatlılar ve yemekler hazırlanıyor, bazı aileler hep birlikte Nevruz'a katılmak için dışarı çıkıyorlar.

Nevruz arifesinde, belediyelerin hazırladığı özel alanlarda gençler yöresel kıyafetlerle ve ellerinde ateş meşaleleriyle toplanıyorlar. Bu alanlarda Nevruz'un ateşi yakılıyor ve insanlar hep birlikte kutlama yapıyorlar. Nevruz günü ise insanlar piknik alanlarına akın ediyorlar. Bazı yerlerde belediyeler özel konserler düzenliyor ve insanlar burada toplanıyor.    gün süren etkinliklerde bazıları çadır ve piknik

tüpleriyle kamp kuruyor. Şehir neredeyse tamamen boşalıyor, çünkü herkes piknik alanlarında oluyor.

Nevruz'un popülaritesi her geçen yıl artıyor. Diğer ülkelerden yabancılar bile bu kutlamalara katılmak için geliyorlar ve birkaç gün boyunca bu coşkulu etkinliğin tadını çıkarıyorlar. Nevruz her yıl daha da güzelleşiyor ve daha fazla insanı bir araya getiriyor.

4.4.4. Büyük Bayram

- Hristiyan inancına göre, iki önemli bayram vardır: Büyük Bayram ve Küçük Bayram. Büyük Bayram genellikle Paskalya Bayramı olarak adlandırılır, ancak Zaho'daki Hristiyanlar bazen buna Kıyamet Bayramı da derler. Bu bayram, Hristiyanlar için oldukça kutsal kabul edilir ve genellikle 50 gün süren bir oruç dönemiyle başlar. Bu 50 günlük süre boyunca sadece bitkisel gıdalar tüketilir ve hayvansal ürünlerden kaçınılır. Paskalya Bayramı genellikle Mart veya Nisan aylarında kutlanır ve pazar gününe denk gelir. Paskalya Bayramı, özel yemeklerin hazırlandığı ve çeşitli kutlamaların yapıldığı bir dönemdir. Boyanmış kırmızı yumurtalar bayramın simgesi olarak görülür, çünkü kırmızı rengi İsa'nın kanını temsil eder. Ancak günümüzde bazı insanlar farklı renklerde yumurtaları tercih edebilirler(F123). Paskalya Bayramı'nın anlamı, İsa'nın çarmıha gerildiği cuma günü, mezarın cumartesi günü boş olduğunun görülmesi ve son olarak pazar günü İsa'nın dirilişi ve göğe yükselişi ile ilişkilidir. Dolayısıyla bu bayram, İsa'nın ölümü, dirilişi ve göğe yükselişini kutlamak için önemli bir zamandır (K2, K3, K4, K6, K21, K22, K23, K40, K41).
- Büyük Bayram'da orucun 26. gününde her evde bir ekmek pişirilir. Bu ekmeğe "Palo" adı verilir (F124). Her Hristiyan evinde bu ekmek yapılır, güzel bir hamur yapar ve bu hamura ceviz, susam, bazen tek bir badem veya tek bir zeytin koyar. Hamur pişirildikten sonra, ekmek ailedeki kişi sayısına göre parçalara ayrılır. Herkes kendi parçasını alır, kimin parçasında badem ya da zeytin çıkarsa, ona bir armağan verilir (K6, K23)

4.4.5. Küçük Bayram

- Hristiyanlar arasında Noel Bayramı olarak da bilinen Küçük Bayram, sabit bir tarihte kutlanır ve genellikle 25 Aralık'ta gerçekleşir. Bu bayram, Hristiyan inancına göre önemli bir dönemi temsil eder. Noel Bayramı, 25

günlük bir oruç dönemiyle başlar ve bu süre boyunca bayramın hazırlıkları yapılır. Noel Bayramı'nın özel bir yanı, her Hristiyan'ın bu dönemde belirli ritüelleri yerine getirmesi gerektiğidir. Bu ritüeller arasında kelle paça yapmak gibi geleneksel bir yemek de bulunur (F125). Noel Bayramı'nın belirgin özelliklerinden biri de Noel ağacıdır. Noel ağacı, özel anlamlara sahip çeşitli süslerle donatılır. Örneğin, ağacın en üstünde bulunan yıldız, İsa'nın doğumunu simgeler. Bazı inançlara göre bu yıldız, kralın dünyaya gelişini temsil eder ve bilgelik sembolüdür (F126). Ağacın üzerindeki küçük toplar, İsa'nın acı ve tatlı deneyimlerini simgelerken, kırmızı renk insanın kanını temsil eder. Yeşil renk ise dünyanın sürekli olarak yenilenme ve yaşamla dolu olduğunu simgeler (K2, K3, K4, K6, K21, K22, K23, K40, K41).

- Noel Bayramı'nda Hristiyanlar arasında özel bir yemek yapılır; bu, kayısıli içli köftedir. Bu yemek, su, kuru kayısı, kuru incir, kuru üzüm, ekşili erik ve köfte içerir. Köfteler bu karışıma atılır ve kaynatılarak pişirilir. Bayram gününde bu yemeğin yanında kelle paça da yapılır (F127) Noel Bayramı'nda her Hristiyan evinde bu yemek mutlaka bulunur ve bayramın geleneksel yemeklerinden biri olarak kabul edilir (K21, K23).
- Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, Hristiyanlar arasında önemli bir milli bayram olan Aşur Bayramı bulunmaktadır. Bu bayram genellikle 1 nisan'da kutlanır ve “Şaneder” olarak da adlandırılır. Hristiyanlar ayrıca Meryem Ana Bayramı gibi özel günleri de kutlarlar. Meryem Ana Bayramı'nda, Meryem Ana'ya adanmış kiliselere gidilir ve cemaat birlikte dualar eder, yemekler yenir (F128). Bu tür bayramlar, Hristiyan topluluklarının sosyal ve dini etkileşimlerinin önemli bir parçasıdır (K2, K3, K4, K6, K21, K23 K40, K41).

4.4.6. Çarşamba Sor (Kırmızı Çarşamba)

Çarşamba Sor, Yezidiler için en büyük bayram olarak kabul edilir. Bu bayram, her nisan ayının ikinci çarşamba günü kutlanır ve Yezidiler, bugünü kutsal bir şekilde kutlayarak önemli ritüeller gerçekleştirirler. Yezidilerin inancına göre, Nisan ayı özel bir öneme sahiptir ve kutsal kabul edilir. Bu nedenle bu dönemde evlilik hazırlıkları yapılmaz, çünkü Yezidiler için Nisan, zaten bir gelin gibidir ve bu dönemde başka bir gelin düğünü yapılması uygun görülmez. Yezidi inancında, Melik Tavus'un Nisan ayında gökten bir melek olarak indiğine inanılır. Bu olay, Yezidiler

arasında büyük bir öneme sahiptir ve bu nedenle Nisan ayı, Yezidi toplumunda özel bir yere sahiptir (Smo, 2011, s.98-99).

- Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, Yezidilerin inanışında Çarşamba Sor, en önemli bayramdır. Yumurtanın yeri temsil ettiği düşünülür ve piştiği zaman, Allah tarafından yaratılan dünyanın başlangıcını simgeler. Yezidiler, bu bayramda Allah'a dua ederler ve bu dualarında, Allah'tan 1001 milleti korumasını ve kendilerini de korumasını dilerler. Bu dualar, Yezidiler tarafından düzenli olarak yapılır. Yezidiler, bayramlarını kutlamak için sembol olarak yumurtayı seçmişlerdir, çünkü yumurta bir canlının varlığını oluşturur ve içinde yaşam barındırır. Dolayısıyla, yumurta bu bayramın sembolü olarak kabul edilir. Ayrıca, yumurtanın rengarenk olması, hayatın güzelliklerini ve düzenli yaşamı ifade eder (F129). Bu nedenle, Yezidiler için Çarşamba Sor'da yumurta, özel bir öneme sahiptir (K20, K43, K44, K45, K46, K47, K62).
- Kaynak kişinin verdiği bilgilere göre, Yezidi inancında Çarşamba Sor veya Büyük Bayram, Nisan ayının ikinci çarşambasında kutlanır. Bu bayramda renkli yumurtalar önemli bir rol oynar, çünkü bu, yılın bereketle başlayacağını simgeler. Yezidilerin inancına göre, toprağa atılan her tohum hızla yeşerir ve dünya rengarenk hale gelir. Atalarından gelen anlatılara göre, Adem'den önce yedi melek gökten yere inmiştir ve bu meleklerin hatırına tohumlar serpilmiş ve hemen yeşermiştir. Çarşamba Sor'da Yezidilerin yaptığı önemli bir uygulama, hiç kimsenin banyo yapmaması ve eşinin yatağına girmemesidir. Çünkü onların inancına göre bu davranışlar günah olarak kabul edilir(K62).

4.4.7. Belinde Bayramı

- Belinde Bayramı, Yezidi inancında Şeyh Adii'nin doğum günü olarak kabul edilir. Bu bayramda, her Yezidi ailesinde kadınlar çarşamba günü tandırı yakarlar ve özel bir ekmek yaparlar. Bu ekmeğin içine bir tane kuru üzüm saklanır. Perşembe gecesi, ailenin annesi, evin en küçüğünü çağırır ve onun sırtına bu ekmeği koyar, ardından eliyle vurarak ekmeği parçalara ayırır. Ailede kaç kişi varsa, her biri gelip kendi parçasını alır. Yemeden önce, kuru üzüm hangi parçaya denk geldiyse, o kişinin şansının artacağına inanılır. Eğer

bu kişi bir öğrenci ise, okulda başarılı olacağı düşünölür; eğer kızsı, evlenip yuvasını kuracağına inanılır. Bu özel ekmeğe “Xolir” denir (K20, K62).

4.4.8. Hıdrellez Bayramı

- Hıdır İlyas Bayramı, Yezidi inanişına göre kutlanan bir bayramdır. Bu bayramda, ismi Hıdır İlyas olanlar, şubat ayının on yedi, on sekiz ve on dokuzuncu günlerinde oruç tutarlar. Ayrıca, bu bayramda avlanmak yasaktır. Bu bayrama özđü bir yemek olan “pêxon”, kansız bir yemektir. Pêxon, buğday, arpa, nohut, fasulye ve mercimek gibi malzemelerin öğütölüp un haline getirilmesiyle yapılır. Hazırlanan un, bir tepsiye yerleştirilir ve odanın yüksek bir köşesine konur. Gece boyunca hiç kimse ona dokunmaz. Sabah olduğunda, evin hanımı, unun üzerinde belirli işaretleri inceler; araba veya ev işareti gibi semboller ortaya çıkabilir. Bu işaretlr, hayırlı olarak yorumlanır ve bu undan küçük ekmekler yapılır.
- Bu ekmekler oldukça tuzludur. Genç kıızlar ve bekar erkekler, bu küçük ekmekleri gece yatmadan önce yer ve hiç su içmezler. Uyuduklarında, gece rüyalarında hangi evden su içtiklerini görürlerse, o evdeki kişiyle evleneceklerine inanılır. Sabah kalktıklarında, bu rüyadan dolayı çok mutlu olurlar (K20, K43, K44, K45, K46, K47, K62).

Zaho şehrinde, İslam, Hristiyanlık ve Yezidilik gibi farklı dinlere mensup insanlar arasında yapılan saha çalışmasında, bu toplulukların kendi bayramlarını ve kutlamalarını nasıl anladıkları ve kutladıkları incelendi. Bu çalışmalar sırasında, her dinin mensuplarının birbirlerinin bayramlarını anlama ve kutlama isteği olduğu ortaya çıktı. Hükümetin, farklı dinlerin bayramlarına saygı göstermek için okulları tatil etmesi, dinler arası hoşgörü ve çeşitliliğe verilen önemi vurguluyor.

Örneğin, Nisan ayında farklı dinlere ait önemli bayramlar olduğu için, hükümet bazı günleri tatil ilan ediyor. Bu yıl, Ramazan Bayramı ile Hristiyanların Aşur Bayramı ve Yezidilerin Çarşamba Sor Bayramı aynı ayda yer aldığı için, bu ayın belirli günleri tatil edildi. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yezidiler, birbirlerinin bayramlarına katılarak hoşgörü ve saygı gösteriyor. Bu da Zaho şehrindeki dinler arası ilişkilerin güçlü bir örneği olarak görülüyor.

4.5. Zaho Bölgesinin Giyim Kuşam ve Süslenme Tarzları

4.5.1. Kadınların Giyim Kuşam ve Süslenme Tarzları

Giyim, insanlığın ilkel toplumlardan çağdaş topluma geçişiyle birlikte giderek daha fazla önem kazanan bir kavramdır. Giyim, maddi kültürün bir parçası olmasının yanı sıra, toplumsal anlamlar da taşır. Giyim kavramı, elbiseler, iç çamaşırları, saç stilleri, makyaj, aksesuarlar ve başa takılanlar gibi öğeleri içerir. Ailelerin ortaya çıkışıyla birlikte örtünme ihtiyacı doğmuş ve zamanla bu, bir gelenek haline gelmiştir.

İnsanlar, giyimin anlamını çeşitli faktörlerle ilişkilendirir. Bu faktörler toplumsal ve estetik değerler, dinsel inançlar ve uygulamalar, cinsiyet ve yaş, sosyal tabaka ve meslekler gibi çeşitli öğeleri içerir. Giyimde ayrıca belirli durumlara uygunluk da göz önünde bulundurulur; örneğin, düğünlerde ve cenazelerde farklı giysiler tercih edilir.

Giyim, toplumun farklı kesimlerinin kimliklerini ve sosyal rollerini ifade etmenin bir yoludur. Her mesleğin ve sosyal tabakanın kendine özgü bir giyim tarzı vardır. Örneğin, doktorlar genellikle beyaz önlük giyerken, inşaat işçileri kask ve iş elbisesi kullanır. Benzer şekilde, her yaş grubu ve cinsiyetin kendine has giyim tercihleri vardır. Dolayısıyla, giyim hem kültürel mirasın bir yansıması hem de bireysel kimliğin ifadesi olarak işlev görür (Tezcan, 1983, s.255).

Kadınların sosyal statüsünü cinsiyet rolleri açısından ele alarak giyim kuşam unsurlarını incelediğimizde, geleneksel yapısını koruyan topluluklarda genellikle genç ve bekar kadınların canlı ve dikkat çekici renkler ile desenlere sahip kıyafetler giydiği görülür. Öte yandan, evli ya da yaşlı kadınlar, bazı renk ve desenleri giymekten kaçınırlar. Bunun yerine daha çok beyaz ve siyah renkleri tercih etmişler (Tawfeq, 2022, s.60).

Saha çalışmamız sırasında giyim alışkanlıkları hakkında bilgi edinmek için çeşitli kaynak kişilere başvurduk. Elde ettiğimiz bilgilere göre, geçmişte giyim kuşam çok daha sınırlıydı; bir kadının genellikle yalnızca bir ya da iki elbisesi olurdu ve seçenekler oldukça kısıtlıydı. Eskiden kadınlar ev ve dışarı çıktıkları zamanda aynı elbise ancak günümüzde, neredeyse herkesin dolabı tıklım tıklım dolu. Özellikle genç ve bekar kadınlar, parlak renkler ve çeşitli desenlerle dolu kıyafetleri tercih etmektedir.

Edindiğimiz bilgilere göre, evli ya da yaşlı kadınlar genellikle daha sade giyim tercihleri yapar ve renkli ya da desenli kıyafetlerden kaçınır. Giyim tercihleri genellikle yaşlarına ve yaşam tarzlarına bağlı olarak şekillenir. Ayrıca, bir kadının eşi veya genç oğlu vefat ettiğinde, giyim tercihleri değişebilir. Bu durumda, kadınlar genellikle siyah, koyu mavi veya koyu yeşil gibi koyu tonları tercih ederken açık renklerden kaçınır (K7, K8, K9, K10, K11, K15, K24, K25, K28).

Behiye hanımın aktardığı bilgilere göre, eskiden Zaho'da satılan bazı kumaşların isimleri şunlardı: "Xıyabend", "Sikusiku", "Tırgal" ve "Behaya". Kumaşının adı ise "Xaçu" idi. Xaçu, Hristiyan bir tüccardı ve dükkânı Gundük Mahallesi'ndeki genç kızların sıkça uğradığı bir noktadaydı. Genç kızlar, onun dükkânından kumaş alırlardı. "Behaya" adlı kumaşın siyah rengi, genç kızlar arasında popülerdi ve genellikle altında sarı eteklerle giyilirdi. "Behaya" kumaşı o kadar inceydi ki eteklerin detayları açıkça görünüyordu. Bu nedenle kumaşa bu isim verilmişti (K28).

Bir kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, eskiden kadınlar Zaho'da çarşıya veya evden dışarı çıktıklarında giysilerinin üzerine aba giyer ve yüzlerini gizlemek için "xeli" adı verilen peçe kullanırlardı (F130). Ancak 1990'lara gelindiğinde, peçe kullanımı azalmaya başladı ve sadece aba kullanımı devam etti. 2000'li yıllara geldiğinde ise kadınlar ferace kullanmaya başladı ve neredeyse sadece yaşlı kadınlar aba giymeye devam etti. Günümüzde ise hemen hemen herkes ferace tercih ediyor ve özellikle genç kızlar feraceyi bir moda trendi haline getirdi.

Kadınlar kumaşları alıp terzilere ferace diktiriyor ve farklı modeller ortaya çıkarıyorlar. Bu feraceler genellikle yurt dışından, özellikle Dubai ve diğer Arap ülkelerinden getiriliyor. Şık feraceler dantel, nakış ve taşlarla süslenmiştir. Eskiden abalar yalnızca siyah kumaştan yapılıırken, günümüzde feraceler siyah, lacivert, beyaz, kırmızı gibi çeşitli renklerde bulunuyor (F131, F132). Bu değişimle birlikte ferace, insanlar arasında bir moda unsuru haline gelmiştir (K9, K15, K19).

Araştırmalarımızın sonucuna göre, geçmişte kadınlar genellikle yöresel kıyafetleri tercih ederlerdi. Bu kıyafetler genellikle "kiras" ve "fistan" olarak bilinirdi. Fistanların dikiş tarzı, günümüzdeki modellerden farklıydı; genellikle alt kısmı kapalı olan ve sadece göğüs hizasından yukarısı açık olan bir tür fistan olan "derdiri" olarak adlandırılırdı.

Ayrıca, eskiden kadınlar “heval kiraz” olarak bilinen, Türk şalvarından daha dar bir kesime sahip bir şalvar giyerlerdi. Bu terimi, kaynak kişiler, toplum içinde bu tür kıyafetlerden bahsetmenin ayıp olduğu gerekçesiyle kullanırdı. Ancak günümüzde bu terim artık kullanılmıyor, yerine “serdeling” terimi tercih ediliyor (K8, K11, K12).

Günümüzde yöresel kıyafetler genellikle düğünlerde, pikniklerde ve Nevruz gibi özel günlerde tercih edilmektedir. Bu kıyafetler arasında kiras, fistan, kürtek ve “qutık” yani yelek bulunmaktadır. Bu parçaların dikimi ve modelleri zamanla biraz değişmiştir. (F133). Eskiden her yerde yöresel kıyafetler giyilirken, günümüzde bunlar sadece özel günlerde tercih edilmektedir.

Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, genç kızlar ve kadınlar genellikle günlük hayatta modern moda akımlarına uygun giymeyi tercih ederler. Ceketler, pantolonlar, gömlekler ve etekler gibi parçalar günlük giyimlerinde yaygın olarak kullanılırken, evde ise genellikle “dışdaşe” olarak adlandırılan rahat kıyafetler tercih edilmektedir (F134). Ancak yaşlı kadınlar, geleneksel Kürt kıyafetlerini hala özenle tercih etmekte ve herhangi bir yerde bu kıyafetleri giymekten çekinmemektedirler. Eskiden Zaho da yaşayan kadınlar ev de bile başörtü kullanılıyordu ve her yerde bile Kürt kıyafeti giyerlerdi (F135). (K9, K10, K15, K19, K24, K28).

Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, Yezidi toplumunda eskiden olduğu gibi beyaz kıyafetler giymek artık geleneksel bir uygulama olmaktan çıkmıştır. Günümüzde gençler, günlük hayatta modern moda akımlarına uygun giyinmeyi tercih ederler. Ancak özel günlerde, özellikle Yezidi bayramlarında ve geleneksel törenlerde, gençler de dahil olmak üzere herkes yöresel kıyafetleri tercih etmektedir (K20, K45, K62).

Yöresel kıyafetler genellikle tamamen beyaz olup, belde siyah veya sarı kuşaklarla tamamlanır. Başta da beyaz bir başörtüsü bulunur ve üzerine siyah bir başörtü daha bağlanır. Ancak yaşlılar, her zaman olduğu gibi hem günlük hayatta hem de özel günlerde beyaz kıyafetleri tercih etmeye devam ederler. Beyaz, Yezidiler için cennetin rengi olarak kabul edilir ve olgunluğa erişenlerin bu rengi tercih etmesi, onların sadakatini ve vefasını simgeler. Kadınların günlük kullandıkları kıyafetler bluz, etek ve başörtü gibi kombinler giyilirler (F136).

Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, Yezidi toplumu modern dünyaya uyum sağlarken köklerinden gelen geleneklere de bağlılıklarını sürdürmektedir. Bu nedenle gençler, özel günlerde yöresel kıyafetleri tercih etse de yaşlılar için beyaz kıyafetlerin önemi ve değeri her zaman aynıdır (K47).

Yezidiler, kıyafetlerinin aksesuarlarında genellikle gümüş ve altın renklerini tercih ederler. Bazı aksesuarlar gümüş, bazıları ise altın rengindedir ve kıyafetlerini tamamlamak için kullanılırlar. Bu aksesuarlar kemerlerden başa takılan çeşitli süslerden oluşur. Eskiden kadınlar başlarına taktıkları fesleri altınla süslerdi ve fesin çevresine bağlanan siyah kuşak “Reşk” olarak adlandırılırdı. Ancak günümüzde, altın yerine altına yakın renkteki aksesuarlar tercih edilmektedir (F137). Aksesuarlarla süslenmiş “Reşkler” de daha popüler hale gelmiştir (K20, K47).

Saha çalışmamız sırasında Hristiyan kaynak kişilerin bize aktardığı bilgilere göre, onların yöresel kıyafetleri genellikle desenli kumaşları tercih ettiklerini öğrendik. Bu kumaşlar arasında siyah, mor, kırmızı ve vişne çürüğü gibi canlı renkler bulunuyor. Yöresel kıyafetler özellikle düğünlerde, bayramlarda veya özel günlerde giyilmekle birlikte, günlük hayatta da moda trendlerine uygun kıyafetler tercih ediliyor (K21, K23, K40, K41).

Hristiyan toplulukların geleneksel kıyafetleri genellikle gümüş renkteki aksesuarlarla tamamlanır. Bu aksesuarlar arasında en belirgin olanı, genellikle belde taşınan kemerlerdir. Ayrıca, boyuna takılan gerdanlıklar da kıyafetlerin önemli bir parçasıdır. Başa takılan gümüşle işlenmiş fesler ise kıyafetin tamamlayıcı bir unsuru olarak öne çıkar. Feslerin üzerine takılan tüyler genellikle beyaz, mavi, kırmızı veya turuncu renklerde olabilir ve kıyafete renk ve hareket katar (F138, F139, F140). Hristiyanlar genellikle altın yerine gümüş renkleri tercih eder ve bu renklerle kıyafetlerini tamamlamak için özenle seçilmiş aksesuarlar kullanırlar (K6, K21, K23, K40, K41).

Altın çarşısında bir kuyumcunun aktardığı bilgilere göre, eski ve yeni kadın takıları hakkında bazı önemli bilgiler edindik. Kuyumcuya göre, altın kemerler her zaman en popüler tercih olmuştur(F141); çünkü gücü yetenler için vazgeçilmez bir aksesuardır. Bilezikler, menteşe(F142) silahlıklar(F143) ve altın gerdanlık zincirleri, yeni trendleri belirleyen unsurlar arasında yer alır. Günümüzde ise altın takı

dünyasına yeni bir soluk getiren “firavun kolyesi” adlı altın modeli piyasada yerini almış durumdadır(F144).

Eskiden altın takılar bu kadar çeşitli değildi; genellikle Reşadiye lirası, küpe ve yüzükler yaygındı. Ancak şimdi altın takı seçenekleri önemli ölçüde çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir(K29).

Saha çalışmamız sırasında, yöresel Kürt kıyafetlerinde kullanılan altın takıların çeşitliliği dikkat çekiciydi. Her biri farklı bir tarza sahip olan bu takılar, elbiselerle birleştiğinde tamamlayıcı bir unsur haline geliyor. Takılar ve kıyafetler, birbirlerini tamamlayan âşık çiftler gibi birbirine mükemmel bir şekilde uyum sağlıyorlar.

Kuyumcu çarşısından Ferhat Bey’in aktardığı bilgilere göre, eskiden sadece yüzük ve küpe gibi temel takılar bulunurken, 2000’li yıllara geldiğimizde göğüs hizasına takılan altın düğümler popüler hale gelmişti. Ancak şimdi altın kemerler, menteşeler, silahlıklar ve kürtek yakaları gibi takılar yöresel kıyafetlerle birlikte kullanılıyor ve bu kombinasyonlar göz alıcı bir şıklık yansıtıyor (F 145). Zevk sahibi gelinler, eğer bütçeleri yeterliyse, ilk olarak aksesuar olarak kemer tercih ediyorlar ve kemer, Kürt kıyafetinin en belirgin aksesuarlarından biri olarak öne çıkıyor(K54).

Zaho’da takı dükkanları, özellikle düğünler için genç kızlar açısından önemli bir rol oynar. Altın takıların olmadığı durumlarda, genç kızlar bu dükkanlara gidip yöresel kıyafetlerine uygun takılar alırlar. Neredeyse hiç kimse sadece kıyafetlerini giyip düğüne gitmez; mutlaka takılarını da takarak çıkarlar.

Altın kemerler, silahlıklar ve menteşeler gibi büyük takılar genellikle özel günlerde tercih edilirken, günlük hayatta küçük kolyeler, zarif bilezikler ve altın saatler daha popülerdir (F146, F147).

4.5.2. Erkeklerde Giyim-Kuşam

Zaho bölgesinde, erkek giyimi geçmişten günümüze önemli değişiklikler geçirmiştir. Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, eskiden erkekler evde genellikle pijama veya uzun elbise, yani “dışdaşe” gibi rahat giysileri tercih ederlerken, dışarıda ise şalvar veya kumaş pantolonlar daha yaygındı. Ancak geçmişte, kıyafet seçenekleri kadınlarla kıyaslandığında oldukça sınırlıydı ve genellikle daha az çeşit bulunuyordu (K5, K27, K55, K56, K58).

Kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, günümüzde erkeklerin giyim tarzı önemli ölçüde evrim geçirmiştir. Artık erkeklerin dolapları neredeyse kadınlar kadar çeşitli giysilerle doludur. Hem yöresel kıyafetler hem de günlük giyim modelleri bulunmaktadır. Yöresel kıyafetler, genellikle düğünler, taziyeler ve diğer önemli törenlerde tercih edilirken, özel etkinliklerde bütçesi yeten kişiler “şalo şepik” gibi geleneksel giysileri tercih ederler(F148). Bazı erkekler ise şalvar giyinmektedir (F149).

Genç erkekler daha modern bir tarz benimsemişlerdir ve genellikle kot pantolonlar, tişörtler ve gömlekler giymektedir. Ayrıca kıyafetlerini tamamlayan çeşitli aksesuarlar da kullanılmaktadırlar. Bu aksesuarlar arasında taşlı yüzükler, saatler, değerli taşlarla yapılmış tesbihler ve güneş gözlükleri gibi çeşitli seçenekler bulunmaktadır(K58).

Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, Zaho’da yaşayan Hristiyanlar, Müslüman topluluğun içinde yaşadıkları için günlük hayatta genellikle onlara benzer kıyafetler tercih etmektedirler. Ancak özel günlerde, kendi kültürlerine ait yöresel elbiseleri giymeyi tercih ederler. Bu özel elbiseler, şalo şepik benzerlik gösterse de, onlara özgü dokunuşlarla farklılık yaratır. Kıyafetler genellikle mor, yeşil, mavi ve beyaz gibi canlı renklerde olup, üzerlerinde desenler ve nakışlar bulunur. Bu nakışlar, Hristiyan topluluğunun kültürünü yansıtan semboller olarak kabul edilir. Hristiyanlıkta dini liderler genellikle siyah kıyafetleri tercih ederler ve bu liderler arasındaki kıyafet farklılıkları belirgindir. Rahipler ve piskoposlar arasında belirgin farklılıklar bulunur. Rahipler genellikle siyah kıyafetler giyerler ve boyunlarında beyaz bir şerit bulunur(F150). Bazı piskoposlar ise tamamen siyah giysiler tercih ederler ve kırmızı bir fes ile tanınırlar. Omuzlarında ise kırmızı çizgiler bulunur(F151). Bu, dini liderlerin giyim tarzlarının çeşitliliğini gösterir. Aksesuarlar konusunda, başlarında genellikle siyah bir fes bulunur ve bu fesin üzerine uzun tüyler eklenir. Bu tüyler genellikle kırmızı, sarı, yeşil ve mor gibi renklerde olabilir ve kültürel bir sembol olarak görülür. Ayrıca, elbiselerin tamamlayıcı unsurlarından biri de uzun beyaz bir atkıya benzeyen bir parçadır. Bu atkı omuzlara atılır ve elbisenin üzerine düşer, çeşitli desenlerle süslenmiştir(F152). Bu desenler genellikle Hristiyan topluluğunun inançlarını, tarihini ve yaşam tarzını yansıtır (K6, K21, K23, K40, K41).

Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre, Yezidi topluluğunda erkeklerin yöresel kıyafetleri genellikle Arap kültürüne daha yakın unsurlar içerir. Modern gençler, genellikle moda trendlerine uygun giyinirken, yaşlılar geleneksel kıyafetleri tercih etmektedir. Yaşlılar, genellikle uzun beyaz bir elbise olan kundura giyerler; bunun üzerine yelek ve ceket eklerler ve en üstte de bir roba takarlar. Başlarında ise kırmızı veya siyah bir yazma bulunur (F153).

Bazı Yezidi erkekleri şalvar ve gömlek giymeyi tercih ederken, yine de uzun elbise, yelek ve ceket kombinasyonunu tercih edenler daha yaygındır. Yezidi din adamları da genellikle tamamen beyaz kıyafetler giymeyi tercih ederler (K20, K45, K62).

SONUÇ

Zaho Folkloru başlıklı bu araştırmanın ilk bölümünde, Zaho'nun tarihi, coğrafyası, Demografik yapısı, ilçeleri, eski yapıları ve yazı dili ele alınmaktadır. Zaho'nun tarihi Mezopotamya'ya kadar uzanmakta olup, bu da Zaho'nun ne kadar eski bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir. Sınırdaki yer aldığından, pek çok medeniyetin ve kültürün etkilerini taşımaktadır. Zaho'da çok eski eserler bulunmakta olup, bazıları M.Ö. dayanmaktadır. Pek çok yabancı yazar, Zaho'dan bahsetmiş ve onun zengin tarihine dikkat çekmiştir. Bazı yazarlara göre, Zaho eskiden bir şehir olarak bahsedilirken, Duhok bir köy olarak anılmaktaydı. Günümüzde ise Zaho hızla gelişmekte olup, bir şehir olmasına rağmen tarihi mirasını korumaya devam etmektedir.

Zaho'nun coğrafyasına bakıldığında, Osmanlı döneminde Musul vilayetine bağlı olduğu görülmektedir. Zaho ilçesi, Irak, Türkiye ve Suriye sınırında yer almakta olup, Türkiye'nin sadece 2 km güneyinde ve Suriye'nin 12 km doğusunda bulunmaktadır. Bu coğrafi konumu, Zaho'ya stratejik bir önem kazandırmaktadır. Zaho, bir yandan Irak ile Türkiye arasında önemli bir sınır kapısıdır, diğer yandan ise Suriye ve Kürt bölgesinin kapısı olarak kabul edilmektedir.

Zaho'nun demografik yapısına gelince, Zaho'nun nüfusu yaklaşık 350.000'dir ve bu nüfusun büyük bir çoğunluğunu Kürtler oluşturur. Şehirde Kürtlerin yanı sıra Hristiyanlar ve Yezidiler de yaşamaktadır, ancak Kürtler baskın gruptur. Zaho'ya bağlı üç ilçe bulunmaktadır: Derkar, Batufa ve Rızgari. Derkar, daha çok Sindi aşiretinin yaşadığı bir bölgedir ve burada birçok Hristiyan köyü de bulunmaktadır. Müslümanlar ve Hristiyanlar, bu bölgede kardeşçe yaşamaktadır. Batufa'da ise Güli aşireti yer almakta olup, burada Zembilfroş'un mezarı da bulunmaktadır. Bu bölge, artık bir turizm merkezi haline gelmektedir. Rızgari ilçesi ise daha çok Hristiyanlar ve Yezidilerin yaşadığı bir yer olarak kabul edilmektedir. Burada insanlar, kendi kültürlerini ve geleneklerini özgürce yaşamaktadır.

Zaho'nun eski yapılarından ilk akla gelen, Delal Köprüsü'dür. Delal Köprüsü'nün tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, bazı kaynaklara göre Abbasi döneminde inşa edildiği için Abbasi Köprüsü olarak da adlandırılmaktadır. Bazılarına göre ise köprü, Roma dönemine aittir ve Roma tarzında inşa edilmiştir. Karanlık Çarşı, Zaho'nun diğer eski yapılarından biridir ve araştırmacılara göre 140 yıl önce inşa edilmiştir. Bu çarşı, eski görkemli haline kavuşmuş olup, kadınlara ait bir bölüm de açılmıştır.

Burada kadınlar, el sanatlarını, terziliklerini, yemeklerini ve el emeği göz nuru işlerini sergilemektedir. Üçüncü eski yapı ise Kışla'dır. Bu yapı, üç farklı binadan oluşmakta olup, tarihi oldukça eskidir. Günümüzde, Kışla'nın eski görkemli görünümüne kavuşması için restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Peşabur'da yer alan yeraltı kilisesi, Hristiyanların en eski kiliselerinden biri olarak kabul edilmektedir ve her yıl birçok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Yeni bir kilise, bu eski kilisenin üzerine inşa edilmiş olup, eski kilise hala korunmaktadır.

Zaho'da yazı ve konuşma dili çeşitlilik gösterir. Yazı dili olarak Arapça, Kürtçe, Süryanice ve İngilizce kullanılmaktadır. Günlük yaşamda ve okullarda Kürtçe daha baskın bir konuma sahiptir, ancak diğer diller de kendi alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Üçüncü bölümde, Zaho bölgesinde yaşamış dönemler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bu bölüm, çalışmanın ana odak noktasıdır ve genellikle görenekler ve gelenekler gibi Zaho'nun zengin kültürünü yansıtan unsurlar içermektedir., Zaho'da hayatın geçiş dönemlerinden bahsedilmektedir; bu dönemler doğum, evlenme ve ölüm süreçlerinden oluşmaktadır. Her bir başlık, kendi içerisinde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olarak incelenmektedir.

Zaho halk kültüründe, doğum ve doğum öncesi dönem, çocuk sahibi olma arzusunun önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Evli çiftler arasında çocuk sahibi olma isteği, toplumsal bir baskı unsuru olarak büyük önem taşır. Yeni evlenen bir çiftin çocuk sahibi olma arzusu, modern tıbbın tüm imkanları kullanılarak gerçekleşmeye çalışılırken, geleneksel uygulamalar da göz ardı edilmez. Geleneksel yöntemler hala önemini korumakta olup, günümüzde bile türbelere ve yatırlara ziyaretler gerçekleştirilmekte, hocalardan muskalar alınmaktadır.

Gebe kalmak için kadınlar, eskiden çeşitli dini ve sihirli uygulamalara veya halk hekimliğine başvururlardı. Günümüzde ise tıbbi yöntemler yaygın olarak kullanılmaktadır. Eski zamanlarda, kadınlar mezarlara veya hocalara giderek dua ederlerdi. Zaho'da hala rağbet gören Şeyh Ali türbesi buna bir örnektir. Bu türbede, hamile kalmak isteyen kadınlar küçük salıncaklar yapar ve bu salıncaklara küçük taşlar atarlardı. Eğer salıncak sallanırsa, bu kadının hamile kalacağına işaret ederdi; sallanmazsa hamile kalamayacağı düşünülürdü.

Bir başka yaygın uygulama ise halk hekimliğidir. Çocuğu olmayan kadınlar genellikle ebelere gider ve "kasık çekme" yöntemine başvururlardı. Bu yöntemi günümüzde de kullanan kadınlar bulunmaktadır. Geçmişte, kısırlık genellikle kadınlara atfedilirken, günümüzde çiftler bu sorunu birlikte çözmeye çalışmaktadır. Ancak geleneksel uygulamalar hala kadınlar üzerine yoğunlaşmakta, erkekler bu süreçte daha az yer almaktadır. Bazı durumlarda, çocuk sahibi olamama sorunu fazla önemsenmeyebilir ve çiftler yakın akrabalarından evlatlık almayı tercih edebilirler.

Gebelik öncesi uygulamalar genellikle annenin sağlıklı bir bebek dünyaya getirmesini hedefler. Bu nedenle, anne adayının beslenme alışkanlıklarından yaşam tarzına kadar birçok faktöre dikkat etmesi önemlidir.

Geçmişte, özellikle kırsal bölgelerde, gebelik dönemi ile ilgili düşünceler ve uygulamalar farklılık gösterebilirdi. Kadınlar, günlük işlerini yaparken gebeliklerini fazla önemsemeyebilir ve bu nedenle beslenme alışkanlıkları sınırlı olabilirdi. Hem besin çeşitliliği hem de psikolojik destek açısından, günümüzdeki bilinç düzeyi ile kıyaslandığında büyük farklar bulunmaktadır.

Gebelikten korunma konusunda ise eskiden pek fazla bir şey yapılmazdı. Hamile kadınlar, bebeği düşürmek için ağır işler yaparlardı. Günümüzde ise doktorlara başvurup bebeği aldırma yasaktır ve bu uygulamaya pek rastlanmaz. Üç dinin de bu konunun büyük bir günah olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları ise, çocuğunu düşürmek isteyen kadınların genellikle kocalarını sevmeyen kadınlar olduğunu söylemiştir. Kocasını sevmeyen bir kadın, çocuğunu da sevmez düşüncesi yaygındır.

Geçmişte, hamile kadınlar genellikle hamileliklerini gizlemeyi tercih ederlerdi çünkü utanırlardı. Ancak günümüzde, hamilelik bir mutluluk kaynağı olarak görülmekte ve herkesle paylaşılması gerektiğine inanılmaktadır. Eskiden,

hamile olduğunu ilk olarak kaynanasına söylemek yaygındı, çünkü eşine söylemek ayıp sayılırdı. Hamilelik haberi önce kadınlar arasında yayılırdı ve kadınlar hamilelikleri ilerlediğinde baba evine gitmezlerdi, çünkü bu durum çok ayıp karşılanırdı. Her zaman karınlarını saklardı. Eğer eşinin başına bir şey gelirse, kaynanası şahit olduğu için kadına iftira atılmazdı. Bu nedenle ilk olarak kaynanasına haber verirlerdi. Günümüzde ise ilk olarak hamilelik haberi bebeğin babasına iletilir ve ardından ev halkına duyurulur. Aile üyeleri bu haberi büyük bir sevinçle karşılar.

Bebeğin cinsiyeti, eski zamanlardan günümüze kadar büyük bir öneme sahip olmuştur. Zaho çevresinde de çocuk sahibi olmak, diğer topluluklarda olduğu gibi, önemli bir konudur. Kültürel olarak, erkek evlat özellikle soyun devamı olarak kabul edilir ve bu nedenle Zaho halkı için değerini korumaktadır. Geçmişte kırsal bölgelerde, babanın işlerine yardımcı olması ve işleri sürdürmesi için erkek çocuğa ihtiyaç duyulurdu. Ancak, birçok aile kız çocuklarının daha vefalı, ailesine daha bağlı ve duygusal olduğuna inanırdı. Bu nedenle, çoğu aile için ilk çocuğun kız olması mutluluk kaynağıydı.

Günümüzde bu inanç yavaş yavaş değişmektedir. Artık çocuğun sağlıklı olması, cinsiyetinden daha önemli hale gelmiştir. "Yeter ki sağlıklı bir çocuk dünyaya gelsin, cinsiyeti ne olursa olsun" anlayışı yaygınlaşmaktadır. Dolayısıyla, çocuğun sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi, aileler için ön plandadır.

Aşerme dönemi boyunca, anne adaylarının yaşadığı aşerme durumlarının bazı eski inanışlara göre çocuğun cinsiyetini belirlemede ipucu olabileceği düşünülürdü. Örneğin, ekşi yiyeceklere aşeriyorsa kız, tatlı yiyeceklere aşeriyorsa erkek çocuğun doğacağına inanılırdı. Ancak, bu geleneksel pratiklerin bilimsel bir dayanağı olmadığı gibi, çocuğun cinsiyetini kesin olarak belirlemede bir gösterge de değildir. Aşerme dönemi her gebelikte farklı istekler ortaya çıkarır. Kaynak kişilerin aktardığına göre, bazı kadınlar tatlı, ekşi, tahin, kırmızı et, buğday ve gaz kokusu gibi şeylere aşermektedir. Ancak, en çok aşerilen şey toprak olarak belirtilmektedir.

Eskiden, doğum sırasında ebeler evlere gelerek doğumu gerçekleştirirdi. Kaynak kişilerin aktardığına göre, yoksulluk nedeniyle kadınların pijamaları bebekler için kundak yapılmaktaydı. Kadınların genellikle bir veya iki elbisesi olduğu için bir tanesi bebek için kullanılırdı. Doğum hazırlığı sırasında sıcak su,

leğen, ip, bıçak veya makas gibi malzemeler kullanılırdı. Bebek dünyaya geldiğinde ilk olarak göbeği ip ile bağlanır ve sonra kesilir daha sonra kundaklanırdı.

Bebeğin eşi düşmediyse, kadın bir iplik yardımıyla ona üfleterek eşi düşürmeye çalışırdı. Ebe, bebeğin eşini bir beze sarar, üzerine bir iğne batırır ve temiz bir yerde gömerdi. Günümüzde ise hastane ortamında doğumlar gerçekleştirildiği için bebeğin eşi toplu olarak bir yere atılmaktadır. Eskiden, hastane imkânlarının olmadığı köylerde birçok kadın ve bebek doğum sırasında hayatını kaybederdi çünkü sezaryen mümkün değildi.

Günümüzde doğumlar genellikle hastanelerde gerçekleşmektedir. Bu süreçte tıbbi müdahalelerin yanı sıra, anne ve bebek için ulaşılabilir acil durum tedavileri sağlanmaktadır. Hastane ortamı, annenin ve bebeğin sağlıklı ve güvende olması açısından önemlidir. Doğumun hastanede gerçekleştirilmesiyle birlikte, doğum etrafında gözlemlenen bazı geleneksel uygulamaların değiştiği ve ortadan kalktığı gözlemlenmektedir.

Bebek doğduktan sonra tuzlanırdı. Bir gün sonra bebek yıkanır ve annesine verilirdi. Annesi onu emzirirdi ve bu ilk emzirme çok önemliydi. Bebeğin göbeği düştüğünde iltihap olursa, Müslümanlar üzerine sürme koyardı, Yezidiler ise hayvan gübresi yakar ve külünü iltihaplı bölgeye sürerlerdi. Göbek düştüğünde bazıları onu okullara veya camilere atardı ki bebek iyi bir insan olsun. Yezidiler ise kız bebeklerin göbeklerini eve koyar, erkek bebeklerin göbeklerini hayvan sürüsünün önüne atar veya müzik aletine koyarlardı ki iyi bir çoban veya müzisyen olsun.

Doğum sonrası lohusalık dönemi ve halk arasında "kırk basması" olarak bilinen dönem, anne ve bebek için çok riskli bir dönem olarak kabul edilmektedir. Kaynak kişilerin aktardığına göre, bu dönemde anne mezara yarı yarıya gömülmüş gibi kabul edilir. Anne kendini kötü ruhlardan korumak için çengelli iğne veya muska taşır. Bebeğin yanında soğan, ekmek ve biraz demir parçası bulundurulması gerekir. Anne adayı güzelce giyinmeli ve başını örtmelidir. Geceleri sıcak su dökmemelidir çünkü bu dönemde vücut zayıf olduğundan kötü ruhlar zarar verebilir.

Doğum sonrası inanç ve uygulamalar, annenin ve bebeğin sağlıklı kalması, nazardan korunması ve bebeğin geleceğinin güzel olması için önemlidir. Eskiden, ebeler annelere gün boyunca evden çıkmamalarını, sağlam giyinmelerini ve başlarını

açık bırakmamalarını tavsiye ederlerdi. Bu uygulamaların amacı, anne ve bebeğin kötü güçlerden korunmasını sağlamaktır.

Günümüzde, bazı aileler hala bu gelenekleri sürdürürken, diğerleri daha çok doktorlara danışarak bu dönemi nasıl geçireceklerine karar verirler. Bu geleneklerin bazıları halen yaygın olsa da modern tıp ve sağlık uygulamaları da önemli bir rol oynamaktadır.

Süt verme sürecinde, eğer annenin sütü yoksa başka bir kadın bebeği emzirir ve ona annelik yapar. Ebeler, anneye tedbirler alması ve şekerli çay, hurma, helva gibi sütü artıracak yiyecekler tüketmesi gerektiğini öğütlerdi. Bebeğin ilk saçının kırkı çıkmadan kesilmesi ve ağırlığınca altın veya gümüş verilmesi gelenektir. Bu para ile sıcak ekmek ve tatlı alınır ve mahalledeki çocuklara dağıtılırdı.

Sünnet, genellikle kırkı çıkmadan gerçekleştirilirdi. Yezidiler, çocuğu bir kirvenin kucağına oturttarak sünnet ederlerdi. Eskiden sünnet düğünleri davullu zurnalı büyük kutlamalarla yapılırdı. Günümüzde ise sünnet hastane ortamında gerçekleştirilmekte ve aileler normal şekilde evlerine dönmektedir. Hristiyanlar da bazen sağlık açısından çocuklarını sünnet ettirmektedirler.

Konuşamayan çocuklara, eskiden kanaryaların içtiği su verilirdi ve inanışa göre bu çocukların konuşmasını sağlar. Yürüyemeyen çocukların ayak baş parmakları cami önünde iplerle bağlanır, ilk çıkan kişi ipleri keser ve çocuğa para verilirdi. Çocuğun ilk dişi çıktığında, eğer diş yukarıda çıkarsa çocuğun yaşam süresinin kısa olduğuna, aşağıda çıkarsa uzun olduğuna inanılırdı. Diş çıktığında buğday ve nohut kaynatılır, mahalledeki çocuklara dağıtılırdı.

Ninniler, anne ve bebek arasındaki güçlü bir bağ olarak kabul edilir. Eskiden anneler, içlerindeki acıları ve sırları ninniler aracılığıyla bebeklerine aktarırdı. Bu hem anneyi rahatlatır hem de bebeği sakinleştirirdi. Bu süreç, annenin biraz dinlenmesini sağlardı çünkü anne baba evinden ayrıldığında aylarca anne baba hasreti çekerdi ve bu acıları bebeklerine ninnilerle aktarırdı.

Bu araştırma, insan hayatının önemli geçiş dönemlerini- doğum, evlilik, ölüm gibi yaşam olaylarını- Zaho ve çevresi kapsamında ele alarak yapılan alan araştırmasına dayanmaktadır. Bu çalışmanın seçilmesinin nedeni, Zaho halk kültüründe geçiş dönemleriyle ilgili daha önce yapılmış akademik bir çalışmanın olmamasıdır. Araştırmada, toplum yaşamını düzenleyen kurallar, törenler, gelenekler,

adetler ve örfler ile modayı inceleyerek, bunların yaptırım gücü üzerinde durulmuştur.

Araştırma sürecinde, halk bilimi alanında önemli eserlere imza atmış yazarlardan alınan örnekler ve bilgiler kullanılmıştır. Bu sayede, konu daha da pekiştirilmiştir. Elde edilen veriler, kaynak kişilerden toplanan bilgilerle desteklenmiş ve veriler gruplandırılarak sunulmuştur.

Evlilik çağına gelindiğinde ikinci, “geçiş dönemi” olarak adlandırılan bu süreç, birçok adımı içerir ve geleneksel uygulamalara dayanır. Evlilik olayları için eş seçimi önemli bir adımdır. Geleneksel olarak, özellikle köylerde, ailelerin öncülüğünde gerçekleşen görücülük ve dünürçülük uygulamaları yaygındır. Ancak günümüzde gençlerin söz hakkı artmış ve birbirlerini tanıma imkânı bulmuşlardır. İmam nikahı, geleneksel evliliklerin önemli bir parçasıdır ve evlilik kurumunun resmiyetini sağlar. Düğün, bu sürecin en görkemli anlarından biridir.

Nişan, kına gecesi ve düğün hazırlıkları genellikle damat ailesi tarafından karşılanır. Türk kültüründe, nişan tamamen kız tarafına ait olup, tüm masraflar kız ailesi tarafından karşılanır. Kızın ailesi, bu süreçte kendi payına düşen masrafları üstlenir. Ancak Kürt kültüründe bu gelenek bulunmadığı için tüm masraflar erkek tarafı tarafından ödenir. Kız tarafı ise sadece damat tarafına bazı küçük hediyeler alır. Bu durum, iki kültürün sınır komşusu olmasına rağmen aralarındaki bazı farkları gözler önüne serer.

Geleneksel berdel evlilikleri, geçmişte genellikle annesi veya babası ölmüş olan kızların amcaları tarafından kendilerine berdel olarak verildiği bir uygulama olarak bilinmektedir. Ayrıca, babanın kendi kızını berdel olarak vermesi de gözlemlenmiştir. Ancak, günümüzde berdel evliliklerinin neredeyse tamamen yok olduğunu söylemek mümkündür.

Berdel evliliklerinin sağlıklı bir evlilik biçimi olmadığı düşünülmektedir. Pek çok kaynak kişiye göre, berdel evlilikleri, bir tarafın evinde yaşanan sorunların diğer tarafın evine de yansımaya neden olabilmektedir. Bu nedenle, berdel evlilikleri, genellikle olumlu bir şekilde değerlendirilmez ve evliliğin sağlıklı bir türü olarak kabul edilmez.

Yezidi toplumunda, kız kaçırma evlilikleri eski dönemlerden günümüze kadar süregelen bir gelenek olmuştur. Bu geleneğin ne kadar yanlış olduğu göz önüne

alınsa da Yezidiler arasında kökleşmiş bir uygulama haline gelmiştir. Bu geleneği sürdürenlerin sayısı azalsa da hala bazı bölgelerde görülmektedir.

Bu geleneğin benzeri de geçmişte, Guli aşiretinde eğer bir genç bir kızı kaçırsa, kızın ailesi oğlanın evine gidip onların öküzünün kuyruğunu keserdi. Bu uygulama, bir tür intikam olarak kabul edilirdi. Çünkü o zamanlar traktör yoktu ve tüm tarla işleri öküzlerle yapılırdı. Öküzün kuyruğu kesildiğinde, hayvan sinekleri kendinden uzaklaştıramaz ve bu da yaranın iltihaplanmasına ve enfeksiyon kapmasına yol açardı. Sonunda öküz ölür ve bu durum ailenin ekonomisine büyük zarar verirdi. Bu intikam geleneği, Batufa'da yaşayan Guli aşireti arasında yaygın bir adetti.

Kürt kültüründe, gelinin çeyizi tamamen damat tarafından hazırlanır. Damat ailesi, gelin için çeyiz eşyalarını temin eder ve bu süreçte gelinin sadece küçük armağanlar alması beklenir. Örneğin, gelinin ailesi erkeklere gömlek, kadınlara ise yöresel kumaşlar hediye edebilir.

Türk kültüründe ise çeyiz, gelinin küçük yaşlardan itibaren ailesi tarafından hazırlanır. Gelinin ailesi, çeyizi a'dan z'ye kadar eksiksiz bir şekilde hazırlamaya çalışır ve gelinin tüm ihtiyaçlarını karşılar.

Bu iki kültür arasındaki farklılık, gelinin çeyizi hazırlama sürecinde kendini açıkça gösterir ve iki kültürün geleneksel uygulamalarındaki farklılıkları ortaya koyar. Her iki kültürde de evlilik toplumsal bağları güçlendiren ve geleneksel değerleri yansıtan önemli bir adımdır.

Geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm, hayatın en doğal gerçeklerinden biridir. Ölüm, insanın bu dünyadaki son yolculuğudur. Diğer geçiş dönemleri gibi, belirli adetler, gelenekler ve uygulamalar etrafında şekillenir. İslam dini kuralları çerçevesinde gerçekleşen cenaze merasimleri, Müslüman toplumunda önemli bir yer tutar. Ancak İslam dışındaki inançlara sahip toplumlarda da ölüm adetleri mevcuttur; Hristiyanlar ve Yezidiler, kendi geleneklerine göre ölümü onurlandırır.

Çıra, ölünün ışığı anlamına gelir; yani ölünün evinden çıkan son rızkı ifade eder. Ölü mezarlığa götürülmeden önce, ev halkı bir bidon gaz, bir kilo pirinç, bir kilo şeker, yeni bir seccade ve yeni bir çift ayakkabı veya terliği yoksul bir aileye verir. Bu gelenek, halen Zaho'da sürdürülmektedir ve Erbil ile Süleymaniye

bölgelerinde bilinmemektedir. Bu durum, Zaho'nun kültürel zenginliğini göstermektedir.

Bir başka gelenek de eskiden varlıklı ailelerin mezarlıkta çadır kurmasıydı. Bir imam ve iki öğrencisi ile bu çadırda kalır, cuma gününe kadar gece gündüz Kur'an okurlardı. Cuma gününden sonra ayrılır ve bu hizmetlerine karşılık para, elbise ve yemek verilirdi. Ancak bu gelenek artık tamamen tarihe karışmıştır.

Ölümle ilgili uygulamalar zamanla değişiklik gösterebilir. Eskiden uzun taziye süreleri ve ağıtlar ön planda iken, günümüzde bu uygulamalar azalmıştır. Toplumun yaşam şartları bu değişikliklerin bir kısmını etkilemiştir. Ölümle ilgili inanışlar toplumlar arasında farklılık gösterebilir; bazıları tabiat olaylarını, rüyaları veya hayvan davranışlarını ölüm öncesi işaretler olarak yorumlar.

Ölen kişinin ardından yapılan dualar ve mezar ziyaretleri, ölümden sonraki dönemdeki uygulamalardır. Ölüm, insanların ruhlarının sonsuzluğa olan inançlarını da yansıtır. Mezarlıkta mezar taşları ve mezar ziyaretleri, ölenlerin anısını yaşatmanın ve onları onurlandırmanın bir yoludur. Ayrıca ölümle ilgili atasözleri ve ağıtlar da kültürel mirasın bir parçasıdır.

Dördüncü bölüm, Zaho folklorunu kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu bölümde, el sanatları, sözlü edebiyat ürünleri, halk hekimliği, halk mutfacı, halk inançları, bayramlar, törenler ve giyim kültürü gibi çeşitli konular incelenmiştir. Bu başlıklar altında, Zaho'nun folklorik zenginliği ve kültürel çeşitliliği detaylı bir şekilde incelenmektedir.

Eskiden günümüze kadar gelen şal ve şepik sanatı, özellikle Hristiyanlar ve Ermeniler arasında yaygındır. Bu sanat oldukça zahmetli ve emek isteyen bir uğraştır. Öte yandan, Müslümanlar genellikle farklı sanat dallarıyla ilgilenirken, kadınlar terzilik, boncuk işleme ve yöresel nakışlar gibi el işleriyle meşgul olmaktadır.

Zaho kültüründe önemli bir yer tutan anonim halk edebiyatı; masallar, efsaneler, türküler, atasözleri, bilmeceler, ninniler ve ağıtlardan oluşmaktadır. Zaho, kültürünü yansıtan efsanelerle ünlüdür ve hala eskiden kalma kuşaklar arasında yaygındır.

Halk hekimliği, modern tıbbın gelişmesine rağmen, Zaho ve çevresinde hala önemli bir işlev görmektedir. Özellikle dinsel ve büyüsel inanışlara dayalı uygulamalar, tıbbın çare bulamadığı durumlarda tercih edilmektedir. Zaho'da halk

hekimliğı her geçen gün daha fazla ilgi görmeye başlamıştır ve aktar dükkanlarının sayısı giderek artmaktadır. Bu alanda uzmanlaşan kişiler kurslara giderek diplomalar almaktadır, çünkü insanlar tıbbın çare bulamadığı hastalıklara halk hekimliğinde çözüm aramaktadır.

Özellikle çocuk sahibi olamayan çiftler, bu halk hekimliğine başvurumaktadırlar. Tıbbi tedavi maliyetlerinin yüksek olması, halk hekimliğine yönelmenin nedenlerinden biridir. Ayrıca, halk arasında doğal bitkilerin sentetik ilaçlardan daha faydalı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, Zaho'da halk hekimliğine olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Günümüzde, Zaho'ya çeşitli yerlerden gelen kişiler ebelere gelip, kasık çekme uygulamaları yapmakta ve bitkilerden yararlanmaktadırlar.

Zaho halk mutfağı, zengin bir çeşitliliğe sahiptir ve et ağırlıklıdır. Sulu içli köfteler, Kari pilavı, Büryani, Mezguf, Maklube ve Halep köftesi gibi yemekler ön plana çıkar. Zaho ve çevresinde, geleneksel yemeklerin yanı sıra modern mutfak da rağbet görmektedir. Zaho, mutfak konusunda oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir ve özellikle sulu içli köfteleriyle ünlüdür. Zaho'da pek çok farklı çeşit içli köfte bulunmaktadır. Sınır şehri olduğu için Zaho, Türkiye ve Suriye yemek kültürlerine de yakındır. Geçmişte, Zaho'da yemekleriyle ünlü iki kız kardeş bulunmaktaydı ve bu yemekleri tatmak için uzak şehirlerden gelen insanlar vardı.

Zaho mutfağı, her damak zevkine hitap eder. Baharatları, et yemekleri ve dağlardan getirilen çeşitli otlar, yemeklere harika bir tat katmaktadır. Her yemeğin kendine özgü bir ekmeğı bulunur ve Zaho'da çok çeşitli ekmek türleri mevcuttur. Bu ekmeklerin her birinin farklı bir tadı ve güzelliğı vardır.

Zaho, turşularıyla da ünlüdür. Şehirde turşuculukla tanınan birçok aile bulunmaktadır ve bu meslek babadan oğula geçmektedir. Her turşucunun kendine has baharatları ve sırları vardır. Kısacası, Zaho'nun mutfağı zengin bir içeriğe sahiptir ve Zaho'nun turistik bir mekân olması, her gelenin damak zevkine uygun yemekler bulmasını mümkün kılmaktadır.

Zaho ve çevresinde, halk inanışlarına inanan insanlar hala bulunmaktadır. Ayrıca, insanlar çeşitli amaçlar için mezarlıklara gitmekte ve kısmet açma ya da çocuk sahibi olma gibi inanışlarla ilgili uygulamalara başvurumaktadır.

Zaho'da, İslam inancının etkisi altında olan dini bayramlar büyük önem taşır. Ramazan ve Kurban Bayramı, Müslümanlar için özellikle önemlidir. Hristiyanlar ve Yezidiler de kendi dini bayramlarını kutlar. Nevruz Bayramı ise Kürt halkı için çok önemli bir milli bayramdır ve genellikle piknikler yapılarak, yani doğa içinde, kutlanır.

Zaho bölgesinde giyim kuşam ve süsleme tarzı kültürel ve dini etkilerle şekillenmiştir. Her dinin kendine özgü kıyafetleri ve renkleri bulunmaktadır. Kürt kıyafetleri genellikle renkli ve süslü, takılarla zenginleştirilmiştir. Hristiyanlar renkli kıyafetleri ve gümüş takıları tercih ederken, Yezidiler ise genellikle beyaz kıyafetler giymektedir.

Bu çalışma, Zaho bölgesinde halk kültürünü inceleyen ve bu konuda yapılan ilk akademik araştırma niteliğindedir. Ancak, çalışmanın hedeflerine tam olarak ulaşmada bazı eksiklikler olabilir. Buna rağmen, halk kültürüne yönelik yapacağı katkılarla, bu eksiklikleri gidermeye yönelik önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın temel amacı, Zaho bölgesindeki halk kültürünü derinlemesine anlamak ve belgelemektir. Ancak bu alandaki literatür oldukça sınırlı olduğundan, bazı bilgi eksiklikleri ve boşluklar olabilir. Bu çalışma, bu boşlukları doldurmak ve Zaho bölgesinin zengin kültürel mirasını daha iyi anlamak için bir adım olarak görülmektedir.

Zaho'da yaşayan Müslüman, Yezidi ve Hristiyan topluluklarının halk kültürü ile ilgili yapılan alan çalışmasına dayalı olarak çeşitli derlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen bilgilerin, karşılaştırmalı araştırmalar yapacak olan araştırmacılara değerli bir kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir. Ayrıca, bu verilerin sınır komşusu Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalarda da önemli bir bilgi sunduğu kanaatindedir. Sonuç olarak Türkiye ve Zaho'nun benzerliklerini ve farklılıklarını ele alan bir çalışmadır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Ş. (2019). *Rezgar Liçesi. Ensiklopediya Parezgeha Duhoki, Zaho: Zankoya Yayınları.*
- Abdurrahman, S. (2018). *Rengvedana Efsaneyî d Romana Davera Bahdînanda. Duhok: Gazi Yayınları.*
- Abu Ramuz, S.R. (1990). *Tarbiat Altifl fi Aliislam, İslami İlimler Alanında Yüksek Lisans Tezi. Lübnan: Al- Bayan Al- Arabi.*
- Aça, M. (Ed.). (2023). *Halk bilimi el kitabı. Ankara: Atlas Akademik Basım Yayınları.*
- Adalı, E. (2012). Doğal dil işleme. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 5(2). 1-12.
- Alptekin, M. (2018). Gülnar ve Çevresinde Ölümle İlgili Uygulama ve İnanışlar Üzerinde Bir Araştırma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(1), 322-342.
- Alpyıldız, E. (2020). Evlenme Geçiş Dönemi Geleneğine Müzik Davranışları Açısından Bakış: Gelin Ağlatma-Alma-İndirme Havaları Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(22), 267-277.
- Amedi, R. (2010). *Heyranokêt Kurdî. Duhok: Xanî Yayınları.*
- Amedi, R. (2019). *Ferhenga Gotinên Mezin. Duhok: Duhok Yayınları.*
- Arı, B. (2016). Anadolu ve Makedonya Türklerinde Doğumla İlgili Uygulamaların Benzer Yönleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 141-156.
- Artun, E. (1998). Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(10), 85-107.
- Artun, E. (2000). Tekirdağ'da Ninni Söyleme Geleneği. *Türk Halk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 275(1997).
- Artun, E. (2011). *Türk Halkbilimi. Adana: Karahan Kitabevi.*
- Aryas, A. (2020). *Nawayen Mutri û Çengên Kurdan: Madyar Yayınları.*
- Awni, M. (2006). *Şeref Xane Elbedlisi. Dimeşq: El-Zeman Yanın Evi.*

- Aydın, E., & Canel, A. N. (2017). Anne-Oğlu Bağlanması Gelin-Kayınvalide İlişkisi ve Evlilik Doyumunu Yordamdaki Rolü. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-16.
- Azak, Y. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Fal ve Büyü (16-19. yüzyıllar) Muğla*, Sıtkı Koçman Üniversitesi (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bakırcı, N. (2018). Dede Korkut Kitabında ve Halk Hikâyelerinde Evlilik. *Türük Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(15), 1-20.
- Bali, A. (2017). Gaziantep Yöresi Doğum Geleneklerinde Anne ve Çocuk Sağaltımı. *Electronic Turkish Studies*, 12(5).
- Bamernî, A. (2011). *Şevan Chleyi Cherok û Chivanoken Kurdî*. Silêmanî:Kemal Yayınları.
- Başhan Erol, E. (2013). *Osmanlı döneminde nikah törenleri ve gelinlikleri* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Başoğlu, A. S., & Doğan, F. (2021). Bulgaristan Türkleri Şumnu (SHUMEN) İli Cenaze Gelenek ve Göreneklere. *International Journal of Language Academy*, 9(2). 167-176.
- Berwari, K. (2005). *Narik û Serê Zavê l Devera Berwarî Bala*. Erbil: Eğitim Bakanlığın Yayınları.
- Binavî, M. (2006). *Jî Rewîşt û Tîtalên Kurdewarî*. Erbil: Eğitim Bakanlığın Yayınları.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Bilge Su Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2019). *100 soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2020). *100 Soruda Türk Folkloru (3. baskı)*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Buran, A. (2002). Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri. *Türk Bilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 97-104.
- Çek, S. (2015). Türk Halk Ninnilerde Kadın Diline Ait Metaforlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(2). 717-732.
- Çerikan, F. U. (2019). Türk Ailesinde Sofra Adabı, Denizli Örneği ve İşlevselliği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(1), 481-511.

- Çevik, A., & Alan, S. (2020). Doğum Sonu Dönemde Yapılan Geleneksel Uygulamalar. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 10(1), 14-22.
- Çıblak, N. (2004). Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (15), 103-125.
- Çifci, E. (2018). Türk Evlilik Âdet ve İnanışlarının Manilerdeki Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (63), 325-343.
- Delaney, C. (2014). *Tohum ve Toprak* (Çev. S. Somuncuoğlu, A. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dohuk Merkez Enstitüsü. (2016). *Li Mevandariya (Helal Berçi) û Stirana Folklorî ya Devera Nilêlê.Dihok*: Karo Yayınları.
- Durmuş, F. (2005). *Türk Masalları*. İstanbul: Dünya Yayıncılık A.Ş.
- Ediz, İ. (2015). *Osmanlı İstanbul'unda Doğum Ritüelleri. Büyük İstanbul Tarihi*. 4.Cilt. İstanbul: İslam Araştırma Merkezi Tarafından Yayınlanmıştır.
- El Cewadî, W.X (Dr), *Muqedime fi Tarix Medine Zaxo el-asır el- Osmayîye (1516-1918)*. Duhok: Duhok Yayınları.
- El senat, C. (2017). *Sanat fi Elzekar*. Duhok: Hawar Yayın Evi.
- El-Botani, A. (2007). *Drasat u Mbahis Fi Tarix El-kurdi u El-ıraq Elma, sar*. Duhok: Duhok Yayın Evi.
- Eren, M. (2022). Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'nde Türk Halk Kültürü. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 554-567.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Ergun, P. (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler. *Milli Folklor*, 25(100). 134-148.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller. *Milli Folklor*, 14(54), 86-101.
- Gennep, A. V. (2022). *Geçiş Ritleri* . (Çev. Oylum Bülbül Beşler). İstanbul: Nora Kitap.
- Ghafoor, A. (2005). *Gundekani Kurdistan Gundekani Başurê Kürdistanê L Daniştuwani Qrak da-1957.Hewler*: Awrahman Hacı Mahmud Yardımıyla Yayınlanmıştır.
- Guli, M. (2017). *Nahiya Batufa. Ensiklopediya Parezgeha Duhoki, Zaxo*: Zankoya Yayınları.

- Gürbüz, A. (2019). Türk Romanında Görücü Usulü Evlilikler (1971-1980). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 67-86.
- Hasan, M. (2005). *Elnşa Qayde Elbiyanat Elskanye Lmdime Mangeşk*. Yüksek Lisans Tezi. Musul Üniversitesi. Musul.
- Huruy, N. (2012). *Sekan Mhafize Dohuk*. Erbil: El-Hac Haşım Yayınları.
- Hünerel, Z. S., & Birnaz, E. R. (2012). Halk Kültürünün Tanıtılmasından El Sanatlarının Yeri ve Önemi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 179-190.
- Hüseyin, H. (2022). *Simayen Pegutne d Strana Folkloriya Kurmanciya Sarida*. Yüksek Lisans Tezi. Zaho Üniversitesi. Beşerî Bilimler Fakültesi Kürt Dili Bölümü.
- Irmak, Y. (2018). Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17(17), 191-222.
- Işık, A. G. (2012). Müslüman-Yezidi İlişkileri Örneğinde Arındırıcı Bir Madde Olarak Toprak. *ACTATURCICA*, 1, 273-280.
- İnan, A. (2023). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- İpekoğlu, H. Y., & Oral, H. B. (2019). İnfertilitede Kullanılan Geleneksel Tedavi Yöntemleri ve Çeşitli Uygulamalar: Isparta Bölgesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(25), 105-119.
- Kalaycı, B. (2004). *Halk bilimi/Folklor Tarihsel Süreç*. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi.
- Kalafat, Y. (2006). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. 5.baskı. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Karaca, E., & Altun, İ. (2017). Toplumsal Cinsiyetin Geleneksel Türk Mutfağına Yansıması. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 10(20), 335-342.
- Kaya, D. (2019). *Türk Dünyası Anonim Halk Şiiri* (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakoç, A. (2024). *Gaziantep Kent Merkezli Kadın Folkloru Üzerinde Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Keskin, M. (2003). Sarısaltık Ocağına bağlı Aleviler’de ölüm ile ilgili inanç ve ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 115-130.
- Khank, K. (2008). *Gotiên Mezi di Helbesta Ciger Xwînîda*. Duhok: Azadî Yayınları.
- Kılıç, S., & Altuncu, A. (2014). Karakoçan’da Evlilik Adetleri. *Electronic Turkish Studies*, 9(5), 233.
- Kranathoğlu, M. (2018). Yahudilikte Sünnet. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(44), 99-119.
- Koksun Ölmez, A. (2019). *Kürtlerde Halk Hekimliği ve Halk İnanışları HakkarıRındı(Geçimli) Köyü Örneği* (Master’s thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Mohammadi, A. (2015). Hazara Türklerinin Halk İnançlarında Doğum, Evlenme ve Ölüm. *Millî Folklor*, 27(105), 111-119.
- Mollaibrahimoğlu, Ç. (2014). Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar: Doğum Örneği. *Folklor/edebiyat*, 20(79), 9-23.
- Mustafa, M. (2019). *Zaho da Anne Tanrıçası.Guvara Rîgeh 7*. Zaho: Zaho Üniversitesi Yayınları.
- Mutluer, Z., & Can, M. (2021). Geçmişten Günümüze Erzurum Çeyiz Geleneği. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 27(47), 400-409.
- Okan, A. (2018). Sözlü Kültürü Bağlamında Kırmancca (ZAZACA) Şiirsel/Ezgili Anlatım Geleneği, İşleyişi ve Özellikleri. *ŞARKİYAT*, 10(3), 903-920.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk Halkbilimi*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öter, Z. (2010). *Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi*. Milli Folklor.
- Polat, B., & Aslan, M. G. (2019). Kayseri ve Çevresinde Yaşayan Avşarlarda Doğumla İlgili İnanışlar ve Uygulamalar. *Turkish Studies Soscial Sciences*, 14(6), 3415-3431.
- Rasool, Ş. (1997). *Reû Resmi Şîn û Lawanawey.Erbil*: Erbil Yayınları.
- Reûf, A. (2008). *Elmrakız Elsqafye Elmfmure Fi Krdstan*. Duhok: Xane Yayınları.

- Rezvan, S. (2011). *Zaxo Wene û Mêju*. Dohuk: Nixal Yayınları.
- Rezvan, S. (2013). *Zaxo (Kelepor Afsene Pezanin) Lnav Bera Salet 1900-1961*. Duhok: Xane Yayınları.
- Rezvan, S. (2023). *Ferhenga Dîrok û Şaristaniya Zaxoyê*. Duhok: Xane Yayınları.
- Sabuncuo, T., & Kılıç, Y. (2020). Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Kaynaklarında Kısırlık ve Çocuk Düşür/t/me. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 1-25.
- Sakallı, E. (2020). Ahıskalı Türklerde Sünnet Geleneği ve Sünnet Uygulamaları. *Folklor Akademi Dergisi*, 3(2), 332-346.
- Saleh, W ve Huseyn, H. (2022). Strana Şerê Folklorî (Nimûne Devera Behdînan). *Kolkîlorê Kurdî (Wêje, Z, man, Mêjû, Civak û Kelepûr)*. Zaho Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.
- Samur, G. (2008). Anne sütü. *Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara*, 1-21.
- Smo, A. (1999). *Êzdayetî Bî Rera Dagen we Yen Pîroz Bniyase*. Yüksek Lisan Tezi .Lübnan:İmam Evzai Beyrut İmam Evzai Üniversitesi.
- Sönmez, T. G. (2016). Geleneksel Bayramların Halk Hayatındaki Rölü. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (7), 143-147.
- Standage, T. (2023). *İnsanlığın yeme tarihi*. (Çakır, G. Çev.). İstanbul: Maya Kitap.
- Sümbüllü, Y. Z. (2010). Tıbbi ve Mistik Folklor Açısından Aşerme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(23), 133-143.
- Sümbüllü, Z. (2010). Fal ve Falcılık Kavramı Ekesinde Türk Kültür Tarihinde Fal ve Kehânet. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(43), 55-72.
- Şêlazî, C. (2010). *Helşıkafina Folklorê Kurdî.Silêmanî: Şivan Yayınları*.
- Şêlazî, J. (2022). *Mamkenê Devera Bahdînan Vakolin û Deq*. Duhok: Tehran Yayınları.
- Şenesen, İ. (2022). Adana’da Çocukluk Çağı Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(40), 1254-1274.
- Şexo, W. (2014). *Zaxo fî Elahd Elmlkiy1921-1958*. Yüksek Lisans Tezi, Zaho Üniversitesi.
- Şûra Suresi42., ayet 49-50\ *Kuran Kerim*.
- Yusuf Suresi 12. ayet 67/*Kuran Kerim*.
- Tarhan, E. (2023). Gelenegin sosyal medya yolculuğuna bir örnek: diş hediği. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (10), 355-366.

- Tawfeq, N. (2022). Erbil Yöresi Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(37), 91-113.
- Tawfeq, N. B. T. (2022). *Irak Erbil Bölgesi Kadın Folkloru Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük (kutsal)*. Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük (Mâni)*. Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük (Hristiyan)*. Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük (Müslüman)*. Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- Tezcan, M. (1983). Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 16(1), 255-276.
- Tezcan, M. (2000). *Türk Ailesi Antropolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tovi, M. ve Badi, İ. (2010). *Reberî Parezgeha Duhokî*. Duhok: Hawar Yayın Evi.
- Tryjarski, E., & Er, H. (2012). *Türkler ve Ölüm: Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yalçın, H., & Koçak, N. (2013). Gebelikle İlgili Geleneksel İnanç ve Uygulamalar ve Karaman Örneği. *Kent Akademisi*, 6(13), 18-34.
- Yeşildal, Ü. Y. (2018). Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri. *Millî Folklor*, 30(119), 48-59.
- Yıldız, İ. (2022). Kaynakları Açısından Kur'an'da Halk İnançları Eleştirisi. *Journal of Analytic Divinity*, 6(1), 292-315.
- Yıldırım, S. (2022). *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*. Süreyya Yayınları.
- Yılmaz, C. (2008). Türk İslam Kültüründe Mezarlık Ziyaretle ve Önemi. Lisans Öğrenci Sempozyumu Özel Sayısı *Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kırık Kalem Öğrenci Dergisi* 38-54.
- Yılmaz, M., & Velioğlu, T. (2015). Hz. Peygamber Döneminde Kadınların El Sanatlarına İlgisi. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 57-76.
- Yüksel, D. (2007). *Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yüksel, D., & Yılmaz, H. B. (2021). Emzirme ve Anne Sütünün Tarihsel Süreçteki Yeri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(1), 71-76.

Zaxoli, O. (2016). *Chava l Kese Nede*, Kürt Bölgesel Hükümeti Tarafından Yayınlanmıştır.

Zêbarî, M. ve Mayî, R. (2021). *Mêjûya Kurdistanê ya Kevî Kurtyek lî Mêyûya yasî*. Duhok: Kurdman Yayınları.

İnternet Kaynakları

amarazakho@gmail.com. Erişim tarihi, 18 Eylül 2023.

<https://news.shiyarjemo.com>. Erişim tarihi, 6 Eylül 2023.

EKLER LİSTESİ

EK 1.Kaynak Kişiler

- K 1: Muhammed Ahmed Yusuf, 1985, Zaho Kültür ve Tarihi Eserler Müdürü, Zaho
- K 2: Asmar Gadê Yusuf, 1971, İlkokul seviyesinde, ev hanımı, Ensar/Zaho
- K 3: Catrin Binyamin Hanaa, 1944, Emekli öğretmen, Ensar, /Zaho
- K 4: Louay Abdl Mesih, 1971, Rahip, Bedar/Zaho
- K 5: Şaban Ahmed Abdulla,1958, okuryazarlı var, peynir dükkanı işletiyor,Zaho çarşısı/Zaho
- K 6: Amîn İsa Şimûn, 1966, Okul Müdürü ve İştar kültür ve sanat merkezi müdürü, Ensar /Zaho
- K 7: Fatima Omer Nehme, 1955, okuryazar değil, ev hanımı, Mehendik /Zaho
- K 8: Xezal Silêman Ahmed, 1944, okuryazar değil, Hekim kadın, Bedar/Zaho
- K 9: Glavêj Muhammed Saleh, 1972, Lise, Memur, Aşecemî/Zaho
- K10: Safia Hasan Ahmed, 1946, okuryazar değil, Emekli ebe ve Gassal, Abbasi/Zaho
- K11: Xemi Nasser Hossam, 1946, okuryazar değil, Emekli ebe, Abbasi/Zaho
- K 12: Jawira Hasan Yasîn, 1945, okuryazar değil, ev hanımı, Abbasi/Zaho
- K13: Fatima İbrahîm İsmâîl, 1964, okuryazar değil, Emekli ebe- Gassal, Abbasi/Zaho
- K 14: Salih Muhammed Taha, 1952, Lise, Emekli öğretmen, Bedar/Zaho
- K 15: Îştî Ezzet Muhammed, 1955, Lise, Emekli öğretmen, Bedar/Zaho
- K16: Xemi Silêman Ali, okuryazar değil, 1964 ev hanımı, Yehudi/Zaho
- K 17: Segvan Berjes Hasan, 1959, okuryazar var, serbest çalışma, Rita/Zaho
- K 18: Hasan Ebdî Huseyîn, 1940, ilkokul Emekli, Ensar, /Zaho
- K19: Harbiya Abdulqadir Abdullah, 1950, ilkokul, ev hanımı, Ensar/Zaho
- K 20: Rizan Kacal Gaşto, 1990, üniversite, Okul Müdürü, Derabun/Zaho
- K 21: Maha Zero Gorgis, 1970, Üniversite, Okul Müdürü, Abbasi/Zaho

K 22: Raymond Hanna Mikhail, 1982, Üniversite, öğretmen, Bedar/Zaho

- K 23: Jacqueline Herman Boulos, 1986, Üniversite, öğretmen, Bedar/Zaho
- K 24: Najat Sebrî Ebdulqader, 1953, okuryazar değil, ev hanımı, Hesenikê/Zaho
- K 25: Xedîce Muhammed Taha, 1963, okuryazar değil, ev hanımı, Hesenikê/Zaho
- K 26: Fatima Muhammed Taha, 1947, okuryazar değil, ev hanımı, Hesenikê/Zaho
- K 27: Ahmed Ali Smu, 1942, okuryazar değil, Emekli albay rütbesi, Abbasi/Zaho
- K 28: Bahia Ali Musa, 1954, okuryazar değil, ev hanımı, Abbasi/Zaho
- K 29: Hakim Abdî Xilxî, 1986, Lise, Kuyumcu, Zaho çarşısı/Zaho
- K 30: Saher Afram Jamil, 1956, okur- yazar var, Kuyumcu, Zaho çarşısı/Zaho
- K 31: Amber Reşîd Yûnis, 1941, okuryazar değil, Emekli terzi, Hesenikê/Zaho
- K 32: Seîd Hacî Sidîq Zazolî, 1951, Lise, Emekli öğretmen yazar, Zaho
- K 33: Haibat Reşîd Yasîn, 1960, okuryazar değil, ev hanımı, Bedar/Zaho
- K 34: Nuriye İsmet Ramazan, 1988, Lise, Terzi, Kapalı çarşı/Zaho
- K 35: Jiyan Husên İsmâîl, 2000, Lise, El sanatı, Kapalı çarşı/Zaho
- K 36: Gulistan Abdi Saleh, 1988, Lise, El sanatı, Kapalı çarşı/Zaho
- K 37: Şêrîn Muhammed Yusuf, 1988, Lise, El sanatı, Kapalı çarşı/Zaho
- K 38: Delvîn Muhammed Mustafa, 2000, okuryazar değil, Yufkacı, Kapalı çarşı/Zaho
- K 39: Delvîn Faysal Muhammed, 1994, okuryazar değil, Yufkacı, Kapalı çarşı/Zaho
- K 40: Shamiran Ziru Mishw, 1965, üniversite, Avukat, Bersive/Zaho
- K 41: Eisrin Ziru Mishw, 1949, okuryazar değil, ev hanımı, Bersive/Zaho
- K 42: Waeadah Yald Namoun, 1955, okuryazar değil, Şalo ve Şepik ustası, Bersive/Zaho
- K 43: Jan Alyas Atto, 1994, okuryazar değil, ev hanımı, Cemmişko/Zaho
- K 44: Gulî Hemî Omer, 1959, okuryazar değil, ev hanımı, Cemmişko/Zaho
- K 45: Seyfeddîn Bekir Erefat, 1954, okuryazar değil, Emekli işçi, Derabun/Zaho
- K 46: Gawre Mhama Şamo, 1956, okuryazar değil, ev hanımı, Derabun/Zaho
- K 47: Sawsan Duktur Mahu, 1966, okuryazar değil, ev hanımı, Derabun/Zaho
- K 48: Ali Emîn Abdulwehab, 1953, okuryazar değil, Emekli işçi, Şinava/Zaho
- K 49: Shavan Selîm Hasan, 1979, Üniversite, Öğretmen, Batufa/Zaho
- K 50: Halaz Muhammed İbrahîm, 1984, okuryazar var, ev hanımı, Batufa/Zaho
- K 51: Kemal Muhammed Emîn İsmâîl 1976, Üniversite, Öğretmen ve Aktarcı, Zaho çarşısı/Zaho
- K 52: Sahran Sagvan Hacî, 1993, okuryazar var, Aktarcı, Zaho çarşısı/Zaho
- K 53: İmad Muhammed Ali, 1981, okuryazar var, Aktarcı, Zaho çarşısı/Zaho

- K 54: Ferhad Hamdî Jamîl Gade, 1974, okuryazar var, Kuyumcu, Zaho çarşısı/Zaho
- K 55: Cewar Evdu Muhammed, 1951, okuryazar değil, Güvenlik, Zaho çarşısı/Zaho
- K 56: Salım Salim Mecîd, 1956, okuryazar değil, Emekli işçi, Zaho
- K 57: Şêrzad Abdullah Lazkin, 1989, Lise, Manifaturacı, Zaho çarşısı/Zaho
- K 58: Salem Cemîl Ahmed, 1950, okuryazar var, Terzi, Zaho çarşısı/Zaho
- K59: Faris Omer Ali, 1950, okuryazar değil, Emekli işçi, Zaho
- K 60: Hanaa Huseynê Ramo, 2001, Lise, El sanatları, Kapalı çarşı/Zaho
- K 61: Hurya Mira Murad, 1980, okuryazar var, Şef, Kapalı çarşı/Zaho
- K 62: Îbrahîm Seîd Xwedîdae, 1981, Lise, Polis, Zaho
- K 63: Nazdar Muhammed Silêman, okur- yazar var, ev hanımı, Bedar/Zaho
- K 64: Selam Ahmed Ali, 1942, okuryazar değil, Turşucu, Bedar/Zaho
- K 65: Nadır Omer Kşo, 1961, Lise, Memur, Zaho

EK 2. Fotoğraflar

Fotoğraf 1.Zaho'da bulunan ana tanrıça

Fotoğraf 2.Zaho haritası

Fotoğraf 3.Delal köprüsü

Fotoğraf 4.Karanlık çarşı

Fotoğraf 5. Zaho kışlası

Fotoğraf 6. İlk kilise

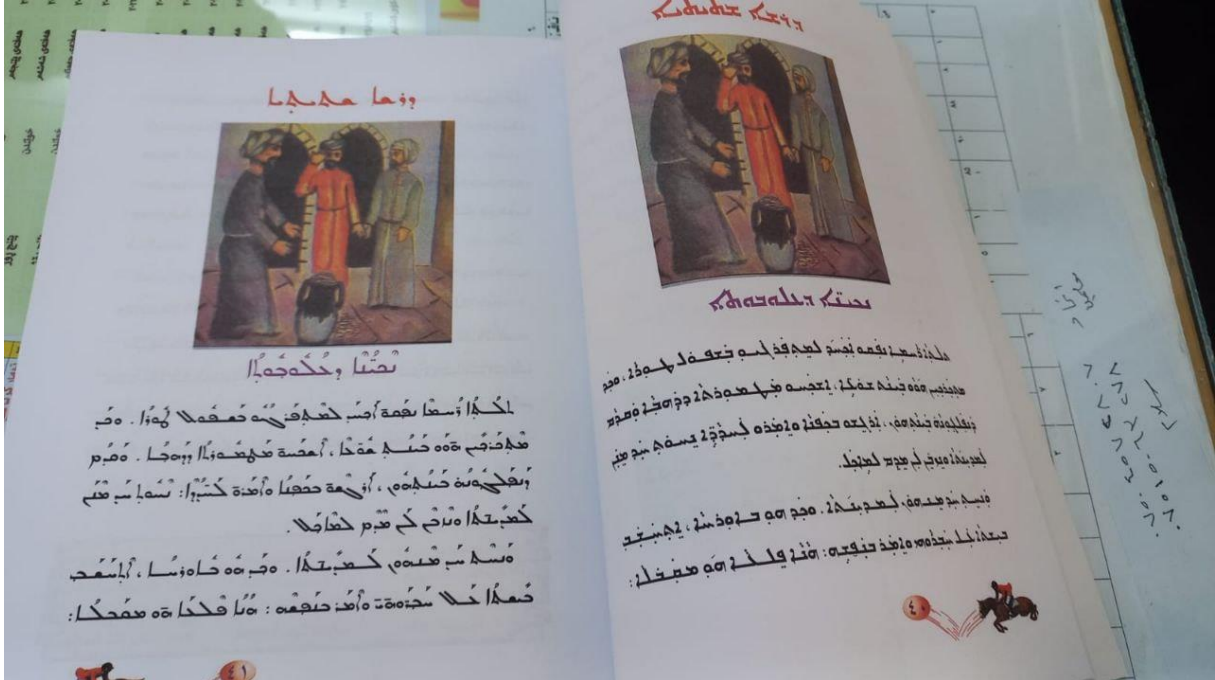
Fotoğraf 7. Kilise merdiveni

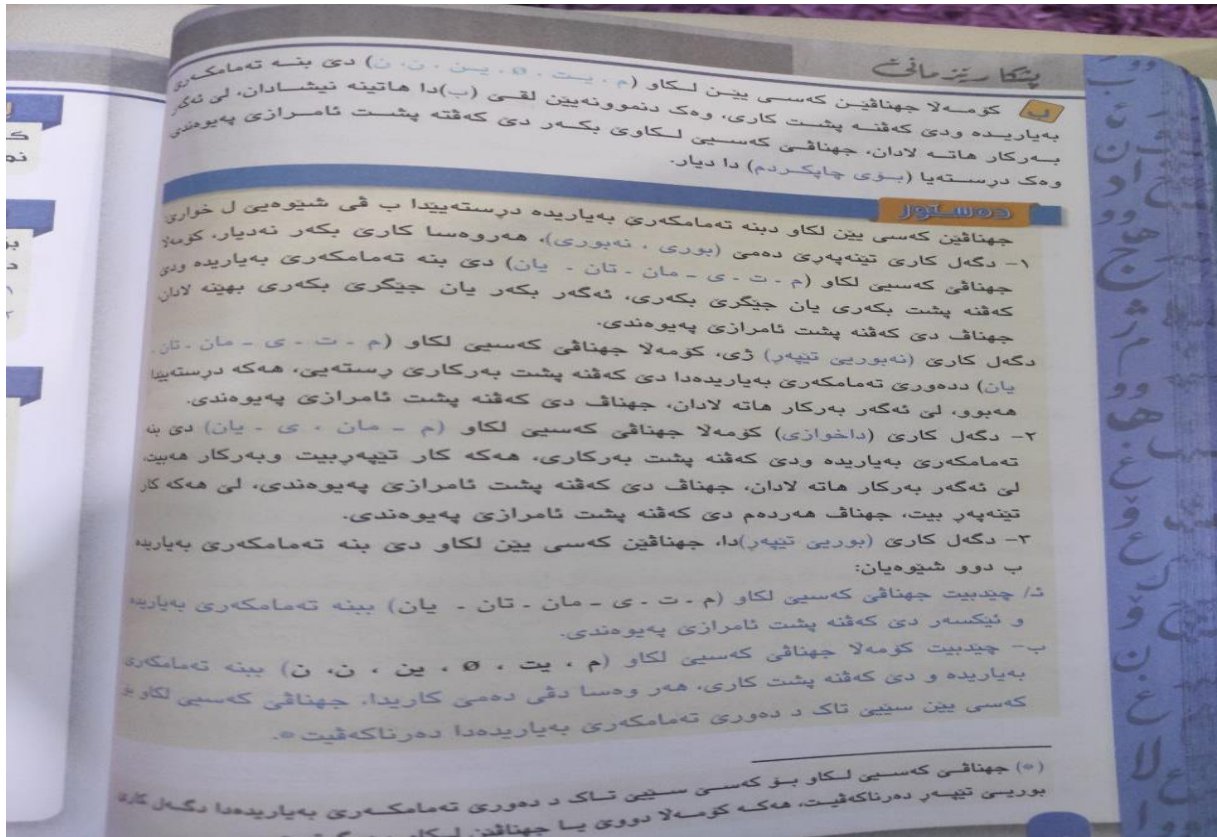
Fotoğraf 8. Yer altı kilisesi

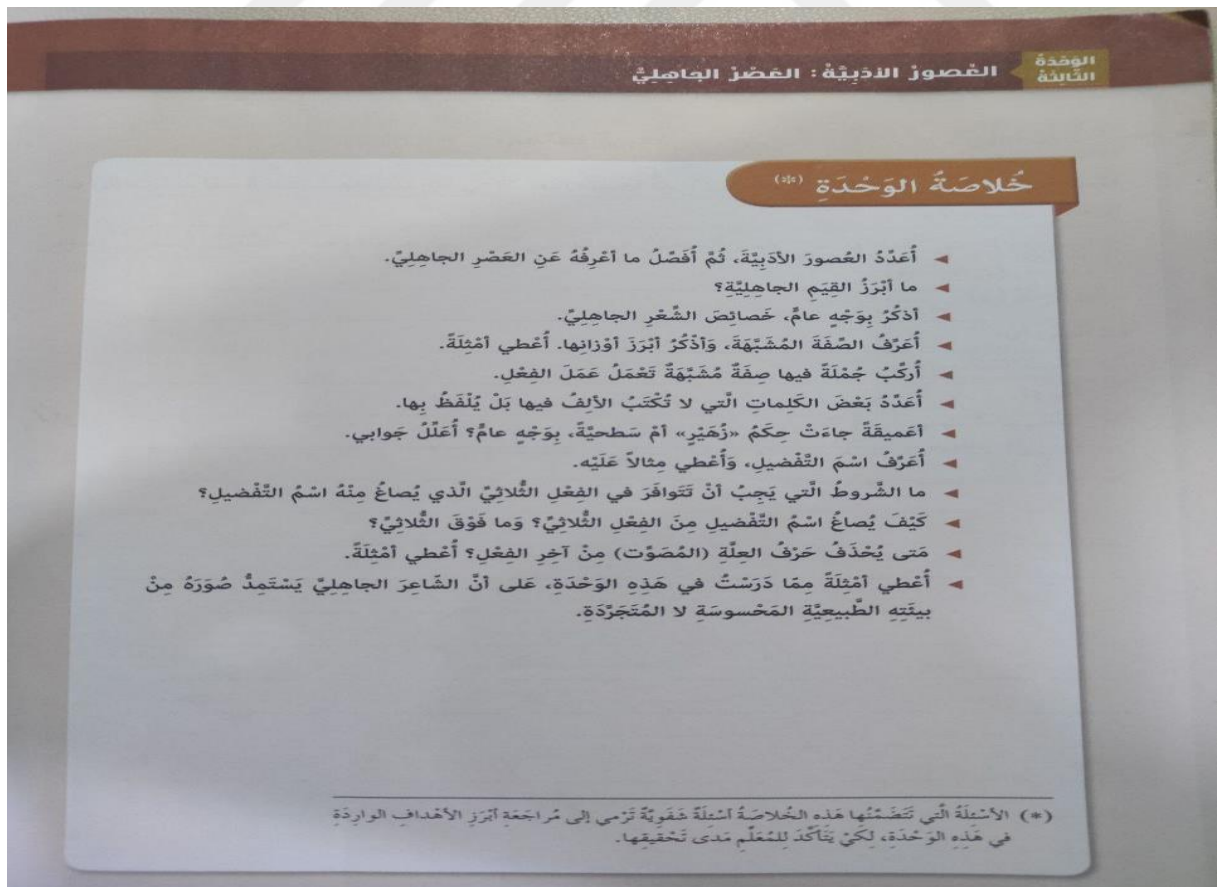
Fotoğraf 9.Suryani okulu

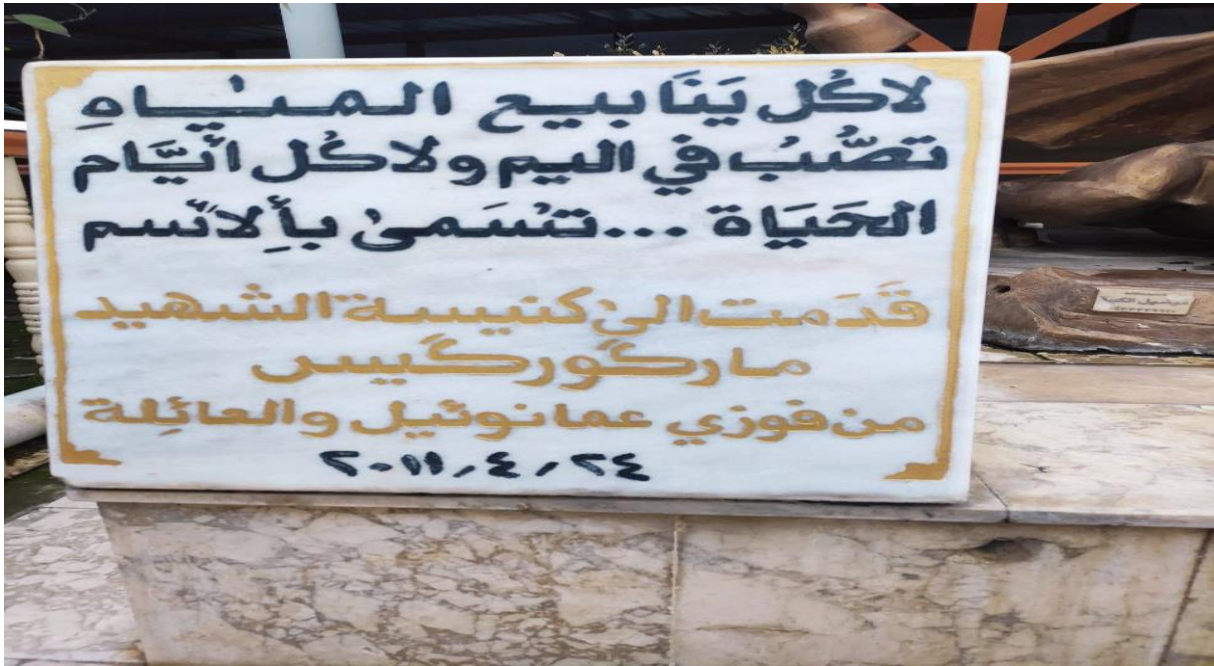
Fotoğraf 10.Suryani ders kitabı

Fotoğraf 11. Kürtçe ders kitabı

Fotoğraf 12. Arapça ders kitabı

Fotoğraf 13. Margorgiz kilisesi

Fotoğraf 14. Maogorgiz heykeli, Margorgiz kilisesinde

Fotoğraf 15.Ebe çantası

Fotoğraf 16.Ebelik diploması

Fotoğraf 17.Doğum hazırlıkları

Fotoğraf 18.Doğum elbisesi

Fotoğraf 19. Bebek cinsiyetine göre kıyafetler

Fotoğraf 20. Yeni doğan bebeğin 7 gün boyunca buğday üzerinde olması gerekiyor

Fotoğraf 23. Bebek bileziği

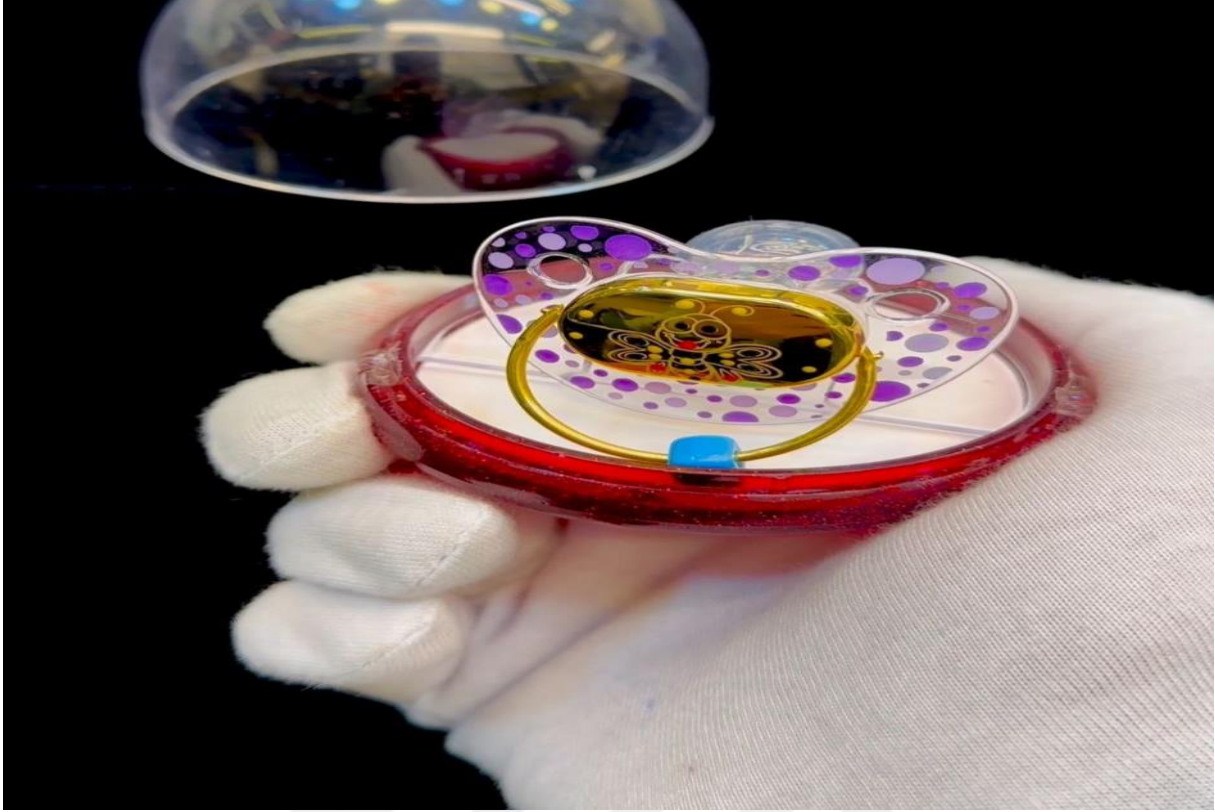
Fotoğraf 24. Bebek kundaklama

Fotoğraf 25. Bebek beşığı

Fotoğraf 26. Bağırdag

Fotoğraf 27. Altın bebek emziği

Fotoğraf 28.Sıfıf, bebeklerin gazını çıkarmaya faydası var

Fotoğraf 29.Köstek kesmek

Fotoğraf 30.Modern tarzda VIP hazırlıkları

Fotoğraf 31.Çeyizde kına elbisesi

Fotoğraf 32.Çeyizde düğün ertesi günü kıyafeti

Fotoğraf 33.Altın hac

Fotoğraf 34.Gelinin ablası için hediyeelik yüzük

Fotoğraf 35. Kına hazırlıkları

Fotoğraf 36. Kına gecesi için yöresel Kırî kıyafetleri \ <https://pin.it/5BZ4B11xI>

Fotoğraf 37. Hediyeelik kumaşlar

Fotoğraf 38. Eski altın toka ve aile yadigarı

Fotoğraf 39.Yöresel Kürt gelinliği \ <https://pin.it/5BZ4B11xI>

Fotoğraf 40.Eski düğünlerde davullu zurnalı

Fotoğraf 41.Gassal hanımın vasiyet yüzükleri

Fotoğraf 42.Yezidilerde kutsal berat toprağı

Fotoğraf 43. Rahibelerin defnedildiği yer

Fotoğraf 44. Rahiplerin kilise duvarında bulunan mezar taşları

Fotoğraf 45. Başpiskoposların defnedildiği yer

Fotoğraf 46. Müslüman mezarları

Fotoğraf 47. Müslümanların eski mezarları

Fotoğraf 48. Hristiyan mezarları

Fotoğraf 49.Hristiyan mezarlığı bir Müslüman kadın gibi giyilmesi de kültürleri birbirine iç içe girmiştir

Fotoğraf 50.Hristiyan mezarlığın estetik tasarımı

Fotoğraf 51.Yezidi bir çocuğun oyuncaklarla süslenmiş mezarı

Fotoğraf 52.Yezidilerde bekar olanın mezarında halay mendilleri

Fotoğraf 53.Yezidilerde yaşlı bir adamın mezarı

Fotoğraf 54.Yezilerde mezarlarda sıkça rastlayan şiir parçaları

Fotoğraf 55.Yezidilerde dini semboller sıkça kullanılır

Fotoğraf 56.Yezidilerde ev gibi mezarlıklar

Fotoğraf 57. Zaho'nun ölümsüz sanatçısı Erdewan Zaxoli'nin mezarı

Fotoğraf 58. Şal ve Şepik ustanın kızı olan emekli öğretmen Katrina hanım

Fotoğraf 59. Terzi Nuriye hanım

Fotoğraf 60. Yelek tasarımı

Fotoğraf 61. Yöresel Kürt yelekleri

Fotoğraf 62. Kağıtla sarılan yünlü güller

Fotoğraf 63. Boncuklu kalem

Fotoğraf 64. Mahküm el sanatı

Fotoğraf 65. Gülistan hanım el emeği göz nuru

Fotoğraf 66. Yünlü oyuncak

Fotoğraf 67. El sanatı olan sepetler

Fotoğraf 68. Bardak süslemesi

Fotoğraf 69. Doğal sabunlar

Fotoğraf 70. Çukur

Fotoğraf 71.Şal ve Şepik kumaşı

Fotoğraf 72. Zaho'nun en eski terzilerden bir olan Faris Bey

Fotoğraf 73.Gençlerin tercih ettikleri renkler

Fotoğraf 74.Olgun adamların tercih ettikleri renkler

Fotoğraf 75. Gençlerin şallar

Fotoğraf 76. Olgun adamların şalları, üzerindeki çiçek motifliyle şalın yaşını ortaya çıkıyor.

Fotoğraf 77. Hanna hanımın süs eşyası dükkânı

Fotoğraf 78. Hamam lifi

Fotoğraf 79. Zaho'nun en eski yemek ustalarının yeğeni Necat hanım

Fotoğraf 80. Büryani

Fotoğraf 81. Maklube

Fotoğraf 82. Şeyh mahşî

Fotoğraf 83. Danqut

Fotoğraf 84.Kari pilavı

Fotoğraf 85. Gıvışk

Fotoğraf 86. İpirax, Yaprak sarması

Fotoğraf 87. Halep köftesi

Fotoğraf 88. Kari sulu içli köfte

Fotoğraf 89. Dewin sulu içli köfte

Fotoğraf 90. Mezguv

Fotoğraf 91. Lavaş

Fotoğraf 92. Kade, Gözleme

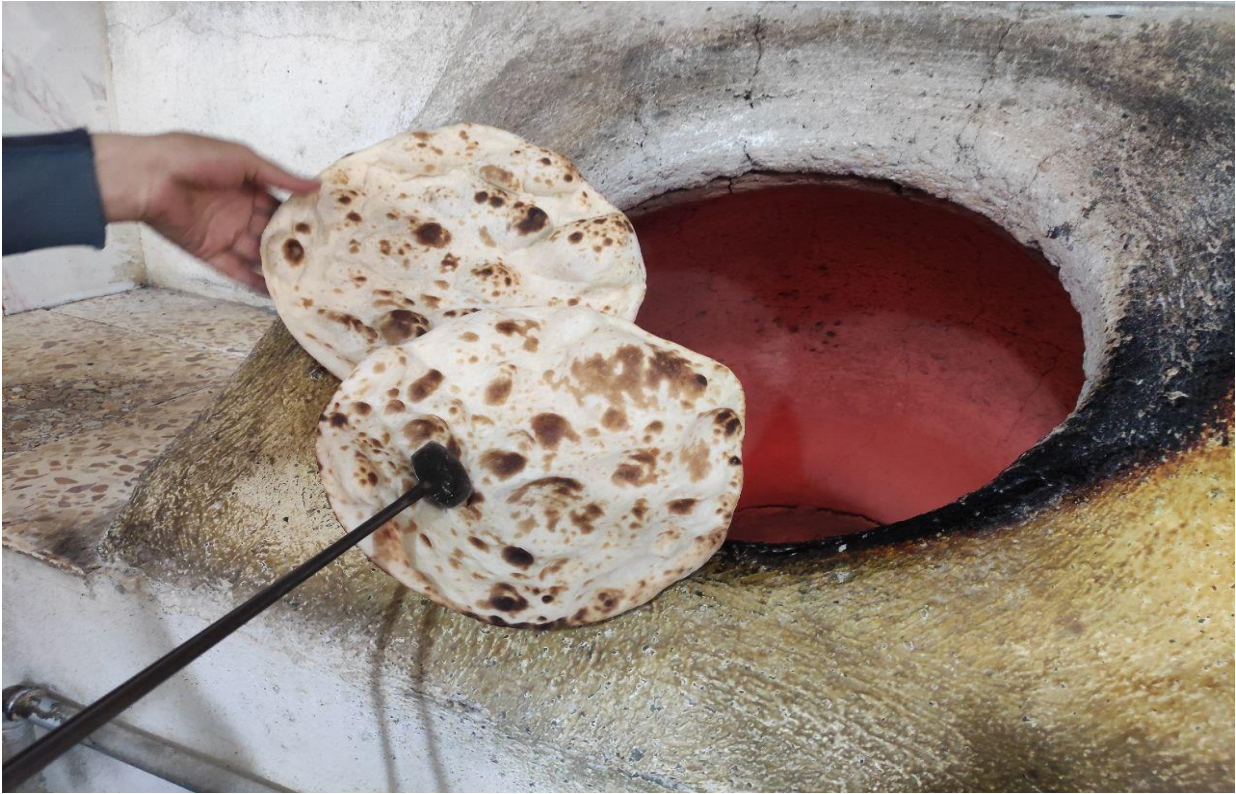
Fotoğraf 93. Yufka açma

Fotoğraf 94. Yöresel kürt kıyafetli garsonlar

Fotoğraf 95. Yufka ekmeği

Fotoğraf 96. Teşrşfte kullanılan ekmek

Fotoğraf 97. Düğünlerde ve özel günlerde vazgeçilmez yemeği teşrif

Fotoğraf 98. Teşrifin olmaza olmazı baharatı lom basra

Fotoğraf 99. Nane hacarı, Taş ekmek

Fotoğraf 100. Çayların yanında olan kişniş ekmeği

Fotoğraf 101. Mahşi turşusu

Fotoğraf 102. Karişik turşu

Fotoğraf 103. Zahonun en eski tahin fabrikası

Fotoğraf 104. Zaho tahini

Fotoğraf 105.Kımık tedavisi /Havale geçiren çocuk

Fotoğraf 106. Sarılık pınarı

Fotoğraf 107. Tabağındaki yemeği şifa olduğuna inanılan Hristiyan Mşo Ağ

Fotoğraf 108. Kuru dut

Fotoğraf 109. Şap her derde devası

Fotoğraf 110. Meryem ana eli

Fotoğraf 111. Lohusalık setresinden kurtulmak

Fotoğraf 112. Şeyh Ali türbesi

Fotoğraf 113.Şeyh Haşim Basri'nin mahalle ortasındaki mezarı

Fotoğraf 114.Şeyh İbrahim mezarı boğmaca hastalığının tedavi ettiğini inanılır

Fotoğraf 115.Şeyh İbrahim Halil mezarı

Fotoğraf 116. Boğmaca mağarası

Fotoğraf 117. Gül Xan mezarı Nuh Peygamberi kız kardeşi

Fotoğraf 118. Zambilfiroş mezarı

Fotoğraf 119. Nazarlık kolye

Fotoğraf 120. Çengeli iğne nazar boncuğu

Fotoğraf 121.Mavi göz

Fotoğraf 122. Kıralı eller .<https://x.com/Ghola17171/status/1777907933935743203er>
\

Fotoğraf 123. Paskalya bayramının simgesi, paskalya yumurtası

Fotoğraf 124. Paskalya bayramının ekmeği palo

Fotoğraf 125.Noel bayramın yemeği keleş paça

Fotoğraf 126.Noel ağacı

Fotoğraf 127. Noel bayramının vazgeçilmez yemeği olan kayısılu sulu içli köfte

Fotoğraf 128. Meryem ana kilisesi

Fotoğraf 129. Çarşamba sor simgesi

Fotoğraf 130. Aba

Fotoğraf 131. Klasik ferace

Fotoğraf 132. Yeni ferace modeli

Fotoğraf 133. Yeni moda kurt kıyafetleri / <https://pin.it/5BZ4B11xI>

Fotoğraf 134. Evde giyinen dışdaşe

Fotoğraf 135. Eski Zaho kadınların elbiseleri

Fotoğraf 136. Olgun yezidi kadınların giyindiği elbiseler

Fotoğraf 137. Yezidilerin yöresel kıyafetleri

Fotoğraf 138. Hristiyanların yöresel kıyafetleri /K.21, Kişiden Alınmıştır

Fotoğraf 139. Hristiyanlarda yöresel kıyafetlerde seçtikleri renkler

Fotoğraf 140. Hristiyanlarda elbise üzerinde işlenmiş tarihi doku ve gümüşün zarafeti /Instagram sitesi / Khomala

Fotoğraf 141.Altın kemer

Fotoğraf 142.Altın menteşe

Fotoğraf 143. Yandan kullanılan silahlık /Zerngrya.omar

Fotoğraf 144.Yeni trend firavun kolyesi

Fotoğraf 145. Altın kürtek yakası /Zerngrya.omar

Fotoğraf 146. Takı dükkânı

Fotoğraf 147.Takı dükkânı

Fotoğraf 148.Şal ve Şepik

Fotoğraf 149.Şalwal /Şalvar

Fotoğraf 150.Rahip elbisesi

Fotoğraf 151.Başposkopoz elbisesi

Fotoğraf 152.Hristiyan yöresel kıyafet ve onun aksesuarları

Fotoğraf 153.Yezidi kıyafetleri

EK 3.Sözlük

Adabiyata davokı : Sözlü Edebiyatı

Aiçe lefe: Lefenin Oburu

Babat: Konu

Bın döşek: Döşek altı

Birayê axretê: Sağdıç/Ahîret Kardeşi

Chavledan: Nazar

Chirok: Masal

Chlobarg: Giyim

Danqut: İri taneli bulgur pilavı

Dawat: Düğün

Dayka Ave: Su Annesi

Daykbon: Doğum

Dayn: Süt Anne

Dest reş: Kına Kara el

Dıfın xehruk: Yamuk burun

Eprax: Yaprak Sarması

Gıyanawar: Hayvanlar

Gor: Mezar

Gotnet Mazna: Atasözleri

Gvşk: Prinç ve kıyma yemeği

Havjini: Evlenme

Hayranok: Maniler

Hewî: Kuma

Kadet Duşave : Pekmaz Gözleme

Kare dastı: El Sanatları

Kêmek: Havale

Keşa: Problem

Koltık: İçli Köfte

Koncık: Küçük bohça

Lori lori: Ninni

Mabast: Amaç

Mahr: Nikah

Mamk: Bilmece

Mastı: Yoğurt

Merke Ave: Su Adamı

Mıh: Aşerme

Mın: Bir sepet hurma

Mrn: Ölüm

Nışan: Belirti

Nışani: Çeyiz

Nsax: Hasta

Nvezh: Namaz

Pe Goti: Ağıt Yakma

Pê sıvık: Hızlı Koşan

Pırk: Ebe

Pışteder: Kapıcılık

Rek Vakrn: Ayak Açma Âdeti

Sar kring: Kafa Yiyen

Sara Xaşi: Başsağlığı

Saradan: Ziyarat

Ser spi pilik: Yenge

Sermiha xuynî: Kanlı ay kurbanı

Snor: Sınır

Stran: Türkü

Şewaz: Yöntem

Şrost: Tabiyat

Teşt: Göz aydınına gitme

Xana: Kına

Xawn: Düşler

Xazgini: Kız İsteme

Xen xen duk: Boğmaca

Xırış: Kısır

Xo Lekdan: Süslenme

Zak: İlk Süt

Zengıl: Zil

Zıhıstanı / Chıldar: Loğusalık